

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

Η ΠΡΟΣ ΗΠΕΙΡΟΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟ 1822
ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ

ΑΘΗΝΑΙ 1980

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΦΩΤΙΟΥ ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ

**Η ΠΡΟΣ ΗΠΕΙΡΟΝ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟ 1822
ΚΑΙ Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ**

ΑΘΗΝΑΙ 1980

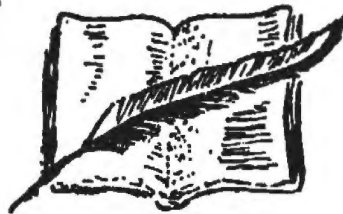
ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν Ἡπειρον, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1822, διὰ τὴν βοήθειαν τοῦ κινδυνεύοντος Σουλίου, ἐπεδίωκε συνάμα τὴν διατήρησιν θερμοῦ μετώπου μακρὰν τῶν ἐπαναστατικῶν περιοχῶν. Τοῦτο θὰ ἐπέτρεπε εἰς τὴν Ἐπανάστασιν, δρῶσαν μακρὰν τῶν Τουρκικῶν στρατιωτικῶν κέντρων καὶ εἰς περιοχὰς γνωστὰς ἔπου ἐπλεόναζε τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον νὰ κινῆται ἀνετώτερα. Ἡ σκέψις ὑπῆρξε ὀρθή. Ἡ ἀπόφσις ὅμως νὰ χρησιμοποιηθῆ διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἓνα ἀνομοιογενὲς στράτευμα καὶ κυρίως στρατὸς ἐξ Ἀτάκτων ἀγωνιστῶν, συγκροτούμενος ἀλλὰ καὶ ἐνισχυόμενος κατὰ περιστάσιν καὶ γύρω ἀπὸ τὰς ἐστίας του, δὲν ἐξησφάλιζε ἐπιτυχίαν εἰς μίαν μακρινὴν ἐκστρατείαν μέχρι τῶν πυλῶν ταῦ στρατοπέδου τοῦ Χουρσίτ εἰς τὴν Ἡπειρον. Καὶ τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἔδειχναν ποῖον θὰ ἦτο τὸ τέλος τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς, ὅταν ἀπὸ Κορίνθου μέχρι Πατρῶν εἶχε διαρρέυσει τὸ τρίτον σχεδὸν τῆς δυνάμεώς της. Ἄλλ' ἡ φιλοδοξία τοῦ Μαυροκορδάτου δὲν ἐπέτρεπε ἀκριβῆ στάθμευσιν τῆς πραγματικότητος. Παρασυρόμενος ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν ὀλίγων δεκάδων Φιλελλήνων καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ Μπότσαρη ἐπέμεινε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ἐκστρατείαν διὰ τὴν ὁποίαν οἱ οἰωνοὶ καθημερινῶς ἐπισήμαιναν τὸν κίνδυνον. Καὶ τὰ ἀποτελέσματα δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦσαν διαφορετικά. Διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς ἐκστρατείας ἐλάβομεν ὑπ' ὄψιν ὅ,τι ἐξιστόρησαν οἱ παρακολουθήσαντες αὐτήν, Γάλλοι Βουτιέ καὶ Ραϊμπώ, οἱ Γερμανοὶ Ἐλστερ καὶ Τράϊμπερ ὅπως καὶ ὅ,τι ἔγραψαν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί, τοὺς ὁποίους μνημονεύομεν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν της. Συνεπληρώσαμεν κενὰ των, ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, ἐκδοθέντα ὑπὸ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, τὰ Ἱστορικὰ μνημεῖα τῆς Ἀκαδημίας ἐκδοθέντα ἐπιμελείᾳ τοῦ κ. Ἐμ. Πρωταψάλτη, τοὺς φακέλους τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, τὰ χειρόγραφα τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης καὶ ἀπὸ ἄλλας πηγὰς. Προσπαθήσαμεν ἡ παρούσα

ἐργασία νὰ παρουσιάσῃ σχετικὴν ἀριότητα εἰς τὴν ἱστορίῃσιν τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς τοῦ Μαυροκορδάτου. Κατ' αὐτὴν ἔλαβον χώραν σκληραὶ μάχαι εἰς τὸ Κομπότι, τὴν Πλάκαν καὶ τὴν Σπλάντζαν. Ἀλλὰ ἡ τελευταία τοῦ Πέτα τῆς 4 Ἰουλίου 1822 ἔκρινε τὴν τύχην τῆς ἐκστρατείας καὶ εἶχεν βαρὺν ἀντίκτυπον εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον προεκρίθη ἡ μάχη αὐτὴ εἰς τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου. Κλείνοντες τὸ παρὸν σημεῖωμα κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν εὐγενῆ Ἴταλὸν κ. Τζίνο Μπορσάρι, διὰ τὰς πληροφορίας τὰς ὁποίας μᾶς ἀπέστειλε διὰ τὸν συμπατριώτην του Ἀνδρέα Δάμια, τὸν ἐπιμελητὴν τοῦ Ἱστορικῆς Ἀρχείου τῆς πόλεως τοῦ Τουρίνου διὰ τὸν κόπον εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεβλήθη ὅπως ἀνεύρη στοιχεῖα τοῦ συμπατριώτου του Πέτρου Ταρέλλα καί, τέλος, τὸν κ. Πέτρον Ε. Γαρουφαλιὰν ἀναλαμβάνοντα τὴν δαπάνην ἐκδόσεως τοῦ παρόντος βιβλίου, ἀπὸ αἶσθημα ἀγάπης πρὸς τὴν γενέτειράν του, τὴν Ἄρταν, εἰς τὸν χώρον τῆς ὁποίας συνέβησαν τὰ ἱστορούμενα γεγονότα.

Ἀθῆναι, Αὐγούστος 1980

ΔΗΜ. Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φθινόπωρον τοῦ 1821. Ἡ πόλιορκία τοῦ Ἀλή Πασᾶ ἀπὸ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα τοῦ Χουρσίτ ὄλονέν καὶ στενεύει. Οἱ Σουλιῶται οἵτινες δι' ἓνα διάστημα ὑπεστήριζον τὴν ἀμυνάν του, εἶχον ἀπὸ τινος χρόνου συμμαχήσει μὲ τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα καὶ στραφεῖ ἐναντίον του. Ἡ θέσις του ἐπιδεινοῦτο καθημερινῶς. Τότε ἐσκέφθη τοὺς Σουλιώτας. Τοὺς εἰδοποιεῖ δι' ἀνθρώπων του, ὅτι τὸ Σούλι τὸ ὁποῖον μὲ τόσον πείσμα ὑπεστήριξαν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον τόσον αἷμα ἔχυσαν, εἶναι ἰδικόν των, ἀρκεῖ νὰ τὸν βοηθήσουν εἰς τὰς κρίσιμους αὐτὰς στιγμάς του. Οἱ Σουλιῶται δέχονται τὴν πρότασιν καὶ πηγαίνει πρὸς συνάντησίν του τριμελὴς ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὸν Νότην Μπότσαρην, ἡ ὁποία κλείνει καὶ τὴν συμφωνίαν. Ἀφήνουν ὁμήρους τὴν γυναῖκα τοῦ Μάρκου μὲ τὰ δύο παιδιὰ του, τὸν Κώστα Μπότσαρη καὶ τὴν ἀδελφὴν τοῦ Δράκου, καὶ ἔτσι παίρνουν γράμμα τοῦ Ἀλή πρὸς τὸν Διοικητὴν τοῦ Σουλίου, Μουρτο Τζάλε ὅπως τοὺς παραδώσῃ τὴν περιοχὴν. Τὴν 6ην Δεκεμβρίου 1821 οἱ Σουλιῶται κρυφίως ἀπὸ τὰ συμμαχικὰ των στρατεύματα, ἀναχωροῦν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα καὶ ἐπανέρχονται εἰς τὸ Σούλι. Ἐκεῖ ἀμέσως ὀχυρώνονται καὶ ἐξασκοῦσθαι τοὺς πολέμους των καὶ μετὰ τὴν κατὰ Ἰανουάριον 1822 πτώσιν τοῦ Ἀλή, τῶρα κατὰ τῶν Σουλτανικῶν στρατευμάτων.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσῆρχετο εἰς τὸ δευτέρον ἔτος καὶ οἱ συνεχιζόμενοι πόλεμοι, τῶν Σουλιωτῶν, διατηρούντων ἀνοικτὴν σκηνὴν θερμοῦ πολέμου καὶ ἀπασχολούντων σημαντικὰς δυνάμεις Τουρκαλθανικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Ἠπειρον, μακρὰν τῶν ἐστιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως μεγάλως ἐβοήθησαν αὐτὴν, ὡς καὶ τὸ ἔργον τῆς σχηματισθείσης προσωρινῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Ἡ κατάστασις ὁμως αὐτὴ παρουσιάζει προβλήματα διὰ τὸν Χουρσίτ. Ἦθελε οὗτος, ἀφοῦ ἐξουδετέρωσε τὴν ἀντίστασιν τοῦ Ἀλή, ἐλεύθερος πλέον νὰ σπεύσῃ πρὸς Νότον καὶ ἐνισχύσῃ τὰς δοκιμαζομένας Τουρκικὰς Φρουράς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον. Ἀλλὰ πῶς νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο, ἀφοῦ οἱ Σουλιῶται θὰ παρέμεινον διαρκῆς ἀπειλὴ εἰς τὰ νῶτα του; Ἐσκέφθη, ὅπως εἰς τὸ Σούλι ἀφήσῃ μερικὰ τμήματα Ἀλθωνῶν, ἀφοῦ ταῦτα ἐνισχυθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλους Ἀλθανούς τῆς περιοχῆς Τσαμουριάς, τοὺς ὁποίους προσεπάθησε νὰ παρασύρῃ εἰς τὸ σχέδιόν του, ὁπότε πλέον αὐτὸς ἐλεύθερος θὰ ἠδύνατο νὰ προχωρήσῃ μὲ τὰ Τουρκικὰ στρατεύματά του, πρὸς τὰ κέντρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ οἱ Ἀλθανοὶ τῆς Τσαμουριάς, γείτονες τοῦ Σουλίου, φοβούμενοι ἀντίποινα τῶν Σουλιωτῶν εἰς θάρος τῶν οἰκογενειῶν των, κατὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἐκ τῶν ἐστιῶν των, δὲν ἐφάνησαν πρόθυμοι εἰς τὴν πρόσ-

κλησίν του. Κάτω, ή Ἐπανάστασις ἐλάμβανε διαστάσεις καί ὁ Χουρσίτ ἐστενοχωρεῖτο διὰ τήν καθυστέρησιν, τήν ὅποιαν τοῦ ἐπαρουσίαζε τὸ Σούλι. Διὰ τὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τήν ἐνόχλησιν αὐτὴν προτείνει εἰς τοὺς Σουλιώτας ἀμνηστίαν, εἰρήνην καί ἀποκατάστασιν εἰς τὰ παλαιὰ τῶν δικαίωματα. Οἱ Σουλιῶται ὁμῶς ἀμφιβάλλουν διὰ τήν εἰλικρίνειάν του. Ὁ Νότης Μπότσαρης, ὅστις τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἦτο ἐπικεφαλῆς τῶν Σουλιωτῶν, ἐννοεῖ τὸν λόγον ὅστις ἀναγκάζει τὸν Χουρσίτ νὰ προσῆ εἰς παραχωρήσεις καί μὴ θέλων νὰ διευκολύνη αὐτὸν εἰς τοὺς σκοπούς του, νὰ κτυπήσῃ τὴν Ἐπανάστασιν, ἀρνεῖται τὴν ἀμνηστίαν.

Βλέπουν ὁμῶς οἱ Σουλιῶται τὸν κίνδυνον τὸν ὅποιον διατρέχουν ἀπὸ μίαν ἀποδεσμευθεῖσαν μεγάλην ἐχθρικήν στρατιάν καί τὴν 16ην Φεβρουαρίου δι' ἀναφορᾶς τῶν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν περιγράφουν τὴν δεινὴν θέσιν εἰς τὴν ὅποιαν περιῆλθεν τὸ Σούλι ἐκ τῆς ἐκεῖ παρουσίας τοῦ Χουρσίτ. Γνωρίζουν ἐπὶ πλέον εἰς αὐτὴν ὅτι τόσον ἡ ἀμυνά των ὅσον καί ἡ διατήρησις τοῦ πολέμου εἰς τὴν Ἡπειρον εἶναι ἄκρως δυσχερῆς, ἀλλὰ καί κάθε ἐπίθεσις τῶν κατὰ τοῦ Χουρσίτ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν.

Ἀφ' ὅτου ἐπανῆλθον εἰς τὸ Σούλι εἶχον μαζὶ καί τὰς οἰκογενείας των καί τοῦτο ἐδημιούργει δυσχερείας εἰς τὰς κινήσεις τῶν πολεμιστῶν των καί ἐπηύξανε τὰς ἀνάγκας ἐφοδιασμοῦ των διὰ τροφίμων. Ἐχουν ἀπόφασιν νὰ συνεχίσουν τὸν πόλεμον καί κρατήσουν δεσμευμένον τὸν Σουλτανικὸν στρατὸν εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ νὰ διευκολύνουν τὴν ἐξάπλωσιν καί στερέωσιν τῆς ἐπαναστάσεως. Διὰ νὰ ἐπιτύχουν ὁμῶς τοῦτο ζητοῦν ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν τὴν ἀποστολὴν εἰς τὰ παράλια τῆς Τσαμουριάς 10-12 πλοῖα διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ γυναικόπαιδα εἰς τὴν Πελοπόννησον καί μείνουν ἀπερίσπαστοι ἀπὸ αὐτά, προσέτι δὲ «τὰ ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου» τρόφιμα καί 300 βαρέλια πυρίτιδος. Μὲ τὴν ἐνίσχυσιν αὐτὴν ἐπίστευον ὅτι θὰ ἠδύναντο νὰ παρασύρουν τοὺς Τσάμηδες, Τσάκηδες καί Λιάπηδες τῆς Θεσπρωτίας, παλαιούς φίλους τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς συμμαχίαν, ὁπότε θὰ ἠδύναντο νὰ ἀναλάβουν ἐπίθεσιν, τὴν ὅποιαν εἶχε ζητήσει ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καί κυρίως ὁ Μαυροκορδάτος κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Οἱ ἰθύνοντες ὁμῶς τὰ Ἑλληνικά πράγματα ἐνῶ ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ μέτωπον τοῦ Σουλίου, τοῦ ὁποῦ, ἡ μαχητικότης καί ἡ ἀνδρεία τῶν ὑπερασπιστῶν, διετήρει ἀνυκτόν, ἐν τούτοις δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κινηθοῦν ἀμέσως καί παράσχουν τὴν ζητηθεῖσαν βοήθειαν. Ἦσαν ἄλλως τε τὰ μέσα πενιχρά καί δὲν ἐπέτρεπον ταχείας ἀποφάσεις. Ὅταν ὁμῶς ἡ πολιορκία τοῦ Σουλίου ἐστένεψε περισσότερον ἀπὸ τὰς δυνάμεις τοῦ Χουρσίτ, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ ἐκστρατευτικὸν σῶμα εἰς Ἡπειρον πρὸς βοήθειαν αὐτοῦ, μὲ ὅσα μέσα θὰ ἦτο δυνατόν προχείρως νὰ συγκεντρώσῃ.

Ἐδῶ ἐμφανίζεται ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ἀνὴρ ἱκανός, ἐπιτήδειος ἀλλὰ καί ὑπερμέτρως φιλόδοξος. Εἶχε κατορθώσει νὰ καταλάβῃ τὴν Προεδρίαν τοῦ Νομοτελεστικοῦ Σώματος διὰ χρονικὸν διάστημα πέντε ἐτῶν, κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων ἐπίστευε νὰ ἐπιτύχῃ ἐξουσίαν ἀνωτάτου ἀρχοντος. Ἡ παρέμβασις ὁμῶς τῶν Πελοποννησίων πολεμάρχων ἀντιληφθέντων ἐγκαίρως τοὺς ἀπωτέρους σκοπούς του, συνετέλεσε εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς θητείας του αὐτῆς εἰς ἓνα ἔτος¹. Ἐκ τῆς

1. Κάρπου Παπαδόπουλου: Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, σελ. 19. Νικ. Σπηλιάδης: Ἀπομνημονεῖματα, τόμος Α', ἐκδ. 1851.

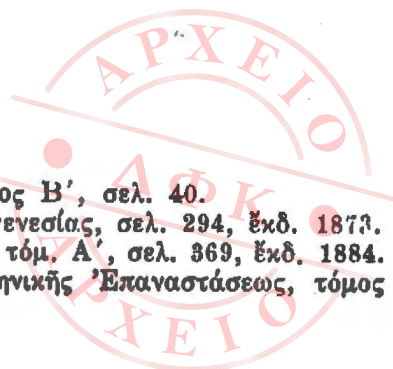
θέσεώς του όμως αυτής, μόλις ή Κυβέρνησις ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων εἰς τὸ Σούλι, ἐπέτυχεν νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὴν ἡγεσίαν τοῦ στρατοῦ χωρὶς νὰ ἔχη ἱκανότητα στρατιωτικῶν»¹. "Ἦθελε μὲ τοῦτο, κατόπιν καὶ τῆς ἐκδηλωθείσης ἀντιδράσεως τῶν Πελοποννησίων ἀρχηγῶν κατὰ τῶν σχεδίων του, νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γόητρον του διὰ πολεμικοῦ τινος κατορθώματος καὶ, δοθείσης εὐκαιρίας, ἔστρεψε τὴν προσοχὴν πρὸς τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Σουλίου τὴν ὁποίαν ἀνελάμβανεν τὴν ἡμέραν τὴν Κυβέρνησις.

Εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα δὲν ἔβλεπε σοβαροὺς ἀντιπάλους καὶ ἐθεώρει εὐκόλον τὴν ἐπικράτησίν του εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Ἡ αὐξανομένη ἐπιρροή τοῦ Καλοκοτρῶνη εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ γόητρον τοῦ Ἀνδρούτσου εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα τὸν ἠνώχλουν. "Ἐπρεπε ἐπομένως νὰ προσθέσῃ εἰς ἑαυτὸν καὶ στρατηγικοὺς τίτλους διὰ νὰ κρατήσῃ ἰσορροπίαν εἰς τὴν θέσιν του καὶ νὰ προχωρήσῃ ἔπειτα πέραν αὐτῆς εἰς ὀλοκλήρησιν τῶν φιλοδόξων σχεδίων του. «Βλέπων δὲ ὁ Μαυροκορδάτος», γράφει ὁ Μ. Οἰκονόμου, «ὅτι μόνη ἡ πολιτικὴ ἐπιτηδειότης, ἐάν δὲν συνωδεύετο καὶ μὲ στρατιωτικὴν τινὰ ἱκανότητα καὶ ἐπιρροὴν δὲν ἀρκεῖ· ὅτι κατὰ τὰ παρόντα πράγματα, δὲν ἀρκοῦν ἡ μιλωτὴ καὶ τὰ μέστια τῆς Βλαχίας ἀλλὰ ἀπαιτεῖται κάπα καὶ τσαρούχι, μετέθῃ διὰ Πατρῶν εἰς Μεσολόγγιν»².

Ἐπ' αὐτοῦ ὁ Γερβίνος σημειώνει: «καὶ ἀληθῶς μέγιστον δυστύχημα διὰ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος ἦτο ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἦτο καὶ πραγματικὸς στρατιωτικὸς ἀνὴρ. Δυστυχῶς ἐπελήφθη τῶν μεγάλων σχεδίων νὰ ἐλευθερώσῃ τὰ ὄρη τοῦ Σουλίου καὶ τοιουτοτρόπως νὰ ἀπομακρύνῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο τὴν σκηνὴν τοῦ πολέμου ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ὀλίγα μόνον καὶ ἀθέβαια ἔχων μέσα, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξ ἀρχῆς πάρα πολὺ διεσκόρπιζε»³.

Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ Κώστας Καλαντζῆς προσθέτει: «Ἀντὶς ὁ Μαυροκορδάτος νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Μουριά καὶ νὰ ἀσχοληθῇ μὲ τὰ πολιτικά του καθήκοντα, πού δὲν ἦταν εὐκαταφρόνητα κείνη τὴν ἐποχὴ, ζήτησε τὴν δόξαν τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τὰ ἐξοστράκιζε ἀπὸ τὸ στρατὸ τὸν Ὑψηλάντη. Καὶ στὴν ὑπέρμετρη αὐτὴ φιλοδοξία του, ἀγνόησε τελείως τοὺς στρατιωτικοὺς τοῦ τόπου μὴ ὑπολογίζοντας τὸ φιλότιμό τους καὶ τὴν φιλοδοξίαν τους. Κι' αὐτὸ ἐδῶ εἶναι τὸ πρῶτο καὶ βασικὸ σφάλμα του, πού ἔβλαψε καὶ τὸν ἴδιο καὶ τὸν τόπο καὶ τοὺς καπετανέτους καὶ τὴν ἱερὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας, γιὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι πολεμοῦσαν, ἄνισα καὶ σκληρὰ καὶ πολλὰς φορές, ἀπὸ ἀνάγκη, ἀπάνθρωπα»⁴.

1. Γουσταῦος Χέρτσμπουργκ: Ἑλλην. Ἐπανάστασις, τόμος Β', σελ. 40.
2. Μάνθου Οἰκονόμου: Ἱστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, σελ. 294, ἔκδ. 1877.
3. Γ. Γερβίνος: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος Α', σελ. 369, ἔκδ. 1884.
4. Κώστας Καλαντζῆς: Ἡ Ἱστορία τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμος Α', σελ. 470.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ

Κατά τὸ φθινόπωρον τοῦ 1821 εἶχε σχηματισθῆ τὸ πρῶτον τακτικὸν Σῶμα Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, τὸ ὁποῖον ἐξεπαιδεύθη κατὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸν στρατιωτικὸν σύστημα καὶ τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας ἀπὸ τῆς συστάσεώς του, ἀπέδωσε λαμπρὰ ἀποτελέσματα εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου ἐκλήθη νὰ παρέμβῃ. Ἐπειτα τὸ σῶμα αὐτὸ ἐπανήλθεν εἰς τὴν Κόρινθον καὶ ἐκ τῆς ἐλλείψεως τῶν οἰκονομικῶν πόρων κατὰ τὸν Μάρτιον 1822, εὕρισκετο ὑπὸ διάλυσιν. Ὅταν ὁμοῦς ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῆς Διοικήσεως ἡ ἐκστρατεία εἰς τὴν Ἡπειρον καὶ ὁ Μαυροκορδαῖος συνέλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπαυξήσῃ τὸ γόητρόν του διὰ στρατιωτικῆς τινος ἐπιτυχίας, ἐσκέφθη οὗτος ὅτι, τὸ Σῶμα τῶν Τακτικῶν ἀνασυγκροτούμενον, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδῆ ἓνα ὄργανον, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του. Πρὸς τοῦτο ἀπὸ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου 1822 εἰς τὴν Κόρινθον, κατέβαλε μεγάλας προσπάθειας διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσιν του καὶ τὴν ὅποιαν κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος ἐπέτυχε, χρησιμοποίησας εἰς τοῦτο τὸν 38ετῆ στρατηγὸν Κόμητα Κάρολον Ἀλβέρτον Νόρμαν, ἐκ Βυρτεμβέργης τῆς Γερμανίας. Ὁ Νόρμαν, ἐπειδὴ εἶχε λάβει μέρος εἰς τοὺς πολέμους τοῦ Ναπολέοντος καὶ εἶχε τιμηθῆ κατ' αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης μὲ τὸν Σταυρὸν τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, εἶχε ἐπικριθῆ παρὰ τῶν συμπατριωτῶν του διὰ τὴν συνεργασίαν του ἐκεῖνην. Τούτῳ ἔνεκεν ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ 1821 μὲ πολλοὺς ἄλλους Γερμανοὺς ἀξιωματικούς, κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν¹.

1. Ἐν Κορίνθῳ τῇ 21 Ἀπριλίου 1821.

Ἐν τῇ σημερινῇ συνελεύσει τοῦ Βουλευτικοῦ ἐπὶ ἀντιπροέδρου Σωτηρίου Χαράλαμπη, προὐβλήθη ἄν, διὰ τὸν ἐκεῖ ἐπιχείμενον κίνδυνον, πρέπει νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα ὁ Γκενεράλ Νορμάν μὲ τοὺς τακτικούς του στρατιώτας καὶ ἐνεκρίθη ὁμοφώνως διὰ νὰ ἐκστρατεύσωσι καὶ νὰ διορισθῆ ὁ Μινίστρος τοῦ Πολέμου νὰ προσπαθήσῃ ὅλαις δυνάμεσι νὰ προφθάσῃ εἰς τοὺς στρατιώτας, ἢ εἰς τὸν δρόμον ἢ εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅσα φορέματα τοῖς λείπουν, κατὰ τὸ προβούλευμα τῆς σημερινῆς ἡμέρας καὶ ὑπὸ ἀριθμὸν 83.

Ἐπογράφεται ὁ Πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ
Ἰωάννης Σκανδαλίδης

Διὰ προηγουμένης γενικῆς διαταγῆς τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος τῆς Προσωρινῆς

Διὰ τῶν προσπαθειῶν του, ὁ Νόρμαν, ἐπέτυχε νὰ ἀνασυγκροτηθῆ ἀξιόλογος δύναμις τακτικοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία τὴν 21ην Ἀπριλίου 1822 ἠρίθμει 350 ἄνδρας κατανεμηθέντας εἰς δύο τάγματα, ἐκ πέντε λόχων ἕκαστον. Ἀπεκλήθη δὲ ἡ Μονὰς αὐτὴ «Πρῶτον Ἑλληνικὸν Πεζικὸν Σύνταγμα»¹. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐγινε καὶ ἡ τοποθέτησις εἰς αὐτὸ διαφορῶν ἀξιωματικῶν Ἑλλήνων καὶ ξένων. Διοικητὴς του ὠρίσθη ὁ ἐκ Τουρίνου τῆς Ἰταλίας Πέτρος Ταρέλλα, ἑτῶν 30, ἀγὴρ ἐξόχου ἤθους καὶ στρατιωτικῆς ἀξίας. Εἶχε ὑπηρετήσει νεώτατος, ὡς ταγματάρχης, εἰς τοὺς στρατοὺς τοῦ Ναπολέοντος τῆς Γαλλίας, ὑπὸ τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας Εὐγένιον γτὲ Μπεουχαρναί τιμηθεὶς κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην διὰ πολλῶν διακρίσεων καὶ παρασῆμων. Μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βατερλώ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του καὶ παρέμεινε ὡς ἰδιώτης. Ἡ κήρυξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸν συνεκίνησε καὶ κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπου ἐγνωρίσθη μὲ τὸν Ἰωάννην Κωλέττην καὶ Ἀλ.

Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος εἶχε προβλεφθῆ ἡ κατάταξις εἰς τὸν στρατὸν ξένων ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν:

Γ ε ν ι κ ῆ Δ ι α τ α γ ῆ

Εἰς τὸν στρατὸν θέλουσιν εἶναι δεκτοὶ οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἂν ἔχη χρειαὴν ἡ Διοίκησις.

Ἡ ἀρχαιότης τῶν ξένων ἀξιωματικῶν, δεχθέντων εἰς τὴν δούλευσιν, θέλει θεωρεῖται ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καλῶς ὅμως ἀποδεδειγμένην.

Ἐκ τῶν ξένων ἀξιωματικῶν, ὅσοι συγχρόνως ἦλθον καὶ ἔχουσι τὸν αὐτὸν βαθμόν, θέλουσι προτιμηθῆ ἐκεῖνοι, ὅσων τὰ διπλώματα εἶναι ἀρχαιότερα.

Ὅσοι δὲ εἰς τὸ ἐξῆς ἔλθωσι, θέλουσιν ὑποδεχθῆ κατὰ τὸ προηγούμενον ἄρθρον.

Διὰ τοὺς ἀξιωματικοὺς ξένους, οἵτινες θέλουσιν ἔλθει ἐπομένως χωρὶς νὰ ἔχωσι διπλώματα, ἀλλὰ μὲ ἀποδεικτικὰ ἐκδουλεύσεων καὶ ἄλλα ἐπιβεβαιωτικὰ τακτικὰ γράμματα, μένει εἰς τὴν θέλησιν τῆς Διοικήσεως νὰ τοὺς δεχθῆ εἰς τὸν ἀνάλογον αὐτῶν βαθμὸν ἢ ὄχι.

Τὰ διπλώματα θέλουσι προτιμῶνται ἀπὸ τὰ ἀποδεικτικὰ ἐκδουλεύσεων, καὶ ἀπὸ τὰ ἐπιβεβαιωτικὰ, τακτικὰ γράμματα.

Ὁ Μινίστρος τοῦ Πολέμου θέλει κρίνει ἂν εἶναι δεκτὰ τὰ ἐπιβεβαιωτικὰ, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὸ προηγούμενον ἄρθρον.

Ἐν Κορίνθῳ, τῆ α' Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος Σωτήριος Χαραλάμπης

Προσυπογράφεται ὁ Πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ

Ἐ π ι κ υ ρ ο ὕ τ α ι, Ἄ. Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος.

1. Ἐν Κορίνθῳ τῆ 23 Ἀπριλίου 1822.

Ἐν τῇ σημερινῇ συνελεύσει τοῦ Βουλευτικοῦ, ἐπὶ Ἀντιπροέδρου Σωτηρίου Χαραλάμπη ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τοῦ Μινίστρος τοῦ Πολέμου καὶ καταγραφή τῶν ἀξιωματικῶν ἐνὸς Πεζικοῦ Συντάγματος ἐκ δύο ταγμάτων καὶ σκέψεως γενομένης, ἐνεκρίθησαν καὶ εἰδοποιήθη τὸ Ἐκτελεστικὸν διὰ νὰ φροντίσῃ τὴν τελειοποίησίν των, κατὰ τὸ προβούλευμα τῆς σημερινῆς ἡμέρας καὶ ὑπὸ ἀριθ. 85.

Ἐπογράφεται ὁ Πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ

Ἰωάννης Σκανδαλίδης

Μαυροκορδάτον, τὴν δὲ 21ην Ἀπριλίου 1822 ἀναλαμβάνει τὴν διοίκησιν τοῦ συγκροτηθέντος εἰς Κόρινθον Τακτικοῦ Συντάγματος μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου. Ὑποδιοικητὴς τοῦ ἰδίου Συντάγματος ὤρισθη ὁ ἐκ Σαρδηνίας Ἴταλὸς Ἀντισυνταγματάρχης Φραγκίσκος Γκουβερνάντι ὅστις παραλλήλως ἀνέλαβε καὶ τὴν ἐκγύμνασιν τῶν στρατιωτῶν. Εἶχε ὑπηρετήσει εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὡς ἐκπαιδευτὴς τοῦ στρατοῦ του, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν καὶ ὅταν ἐξερράγη ἡ ἐπανάστασις κατέφθασε εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὰ προσφέρη τὰς ὑπηρεσίας του. Διοικητὴς τοῦ ἐνὸς τάγματος ἐτοποθετήθη ὁ Ἑλλήν ταγματάρχης Μιχαὴλ Γράμμης, λοχαγὸς τοῦ Ἴταλικοῦ στρατοῦ πρὸ τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, τοῦ δὲ ἐτέρου τάγματος διοικητὴς, ὁ Ἑλλήν ταγματάρχης Παναγιώτης Χατζόπουλος ἄλλοτε λοχαγὸς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ τοῦ Ναπολέοντος. Διὰ τῆς ἰδίας ἀποφάσεως ἐτοποθετήθησαν ὡς διοικηταὶ τῶν δέκα λόχων τοῦ Συντάγματος, οἱ Ἕλληνες λοχαγοί, Χριστόδουλος Ὀρέστιος, Γεώργιος Σπανιολάκης, οἱ Γερμανοὶ Αὐγουστος φὸν Στάιλ Χολστάιν, ἐκ Πρωσίας, καὶ ὁ Αὐγουστος Φρειδερίκου φὸν Μαντεσλόφε ἐκ Σαξωνίας, ὁ Γάλλος Πέτρος Γκαρελί, ὁ ἐκ Βονιφικάτσιο τῆς Κορσικῆς Ἰωσήφ Ἀμπάτι καὶ ὁ Πολωνὸς Μπριετσάφσκυ.

Πρὸς πλήρωσιν τῶν ἐναπομεινασῶν κενῶν θέσεων διοικητῶν λόχων δι' ἄλλης ἀποφάσεως τῆς 3ης Μαΐου ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ Σύνταγμα οἱ λοχαγοὶ Πάνος Δάρας, ἐκ Πρεδέζης, ὑπηρετήσας προηγουμένως εἰς τὸν Γαλλικὸν στρατὸν, Ἰωσήφ Γραμματικόπουλος, ἐκ Λακωνίας, καὶ τὴν 11ην Μαΐου οἱ λοχαγοὶ Θεόδωρος Στεφάνου, ἐκ Ζακύνθου, καὶ Ἄγγελος Ζωντανός, ἐκ Κυθωνίας. Πλὴν αὐτῶν ἐτοποθετήθησαν εἰς τοὺς διαφόρους λόχους οἱ κάτωθι κατώτεροι ἀξιωματικοί, ὡς οἱ Ἕλληνες ὑπολοχαγοὶ Α' τάξεως, Σπυρίδων Σωνιέρως, ἐκ Ζακύνθου, Παντελῆς Βασιλειάδης, ὡς ἐνδυματίας, Ἐμμανουὴλ Δερμάρος, ἐκ Κυθέρων, ὡς γραμματεὺς-διερμηνεὺς, καὶ ὁ Γέζος, οἱ Ἴταλοὶ Μπατιλιάνι, ἐκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Τοσκάνης, Βασιάνι, ἐκ Πεδεμοντίου, Νέγκρι, ἐκ Τουρίνου, Καμπελίτι, ἐκ Λούκα, ὁ Γάλλος Λουτζος Μονατερί, καὶ οἱ Γερμανοὶ Φράνς Σπέκτ, ἐκ Βρουνοβίχης, Στέϊβεκ, ἐκ Πρωσίας, Φὸν Κρουϊζεμάρκ, ἐκ Καινιγαμπέργκ, καὶ ὁ νεώτατος τὴν ἡλικίαν Ἔδδεν, ἐκ Βυρτεμβέργης. Ἐπίσης ἐτοποθετήθησαν οἱ κάτωθι ὑπολοχαγοὶ Β' τάξεως, Ἴταλοὶ Μπροῦνο, ἐκ Σαρδηνίας, Σκαρβέλι, Ἰωσήφ Σκάρπα, ἐκ Σικελίας, καὶ Μπατιζάνα, οἱ Ἕλληνες Κωνσταντῖνος Ράμφος, Τσίκος, Παπανικολάου, Ἀριστείδης Μαυρομάτης, Γεώργιος Ποταμιάνος, Νικόλαος Διαμαντόπουλος, ἐκ Μυστρᾶ, Μιχαὴλ Μακρῆς, Εὐάγγελος Ποταμιάνος, Πέτρος Ντιδάνης, ἐξ Ἄργους, ὁ Ὀλλανδὸς Ἰάκωβος Γκουές ἢ Γκουέτε, οἱ Ἀνθυπολοχαγοὶ Κάρολος φὸν Δισχέρη, ἐξ Οὐγγαρίας, Οὐσχερ πρῶην ὑπολοχαγός, εἰς τὴν πατρίδα του Σαξωνίαν ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς, Κροῦγκερ ἀνθυπολοχαγός, ἐκ Βαυαρίας, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς, ὁ Πρῶσσος Ἀνθυπασπιστῆς Ἀδόλφος φὸν Λουπιτοβ, ὁ ἐξ Ἄρτης Ἀνθυπολοχαγός Κωνσταντῖνος Βλάχος, ὁ Ἑλλήν Ἀνθυπολοχαγός Ἐλένης (ἄγνωστον τὸ ὄνομά του), καὶ ὁ Ἑλλήν Ἐπιλοχίας Ἰωάννης Χριστοφόρου.

Ὡς Ὑπασπισταὶ τοῦ Συντάγματος ἐτοποθετήθησαν ὁ Λοχαγὸς Παν. Ρόδιος, ἀπόφοιτος Ἰατρικῆς, ἐλθὼν ἐκ Παρισίων, καὶ ὁ Ὑπολοχαγὸς Βασ. Χρ. Ἰγγλέσης, ὡς ἰατρὸς δὲ ὁ Γερμανὸς Ἐρρίκος Τράμπερ, ἐκ Μαϊνίγκεν, καὶ εἰς ἕτερος ἰατρὸς ἐπίσης ἐκ Γερμανίας. Μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Ὑπολοχαγοῦ Β' τάξεως ἐτοποθετήθη εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ ὁ ἐλθὼν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ Ἑλληγὴν ἐξ Ἄργους, Νικόλαος Οἰκονόμου, ἱερεὺς.

Δι' ἄλλης ἀποφάσεως καθωρίσθη ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τὸ σιτηρέσιον ἐκάστου ὀπλίτου τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, εἰς μίαν μερίδα ἄρτου 300 δραμίων, 25 δραμίων ὀρύζης, 100 δραμίων κρέατος καὶ 50 δραμίων οἴνου. Ἐπίσης καὶ ὁ μισθὸς ἐκάστου ὀπλίτου εἰς 14 τουρκικὰ γρόσια κατὰ μῆνα. Ἐπιπλέον διὰ ψηφίσματος τῆς Κυβερνήσεως ἐκδοθέντος τὴν 7ην Μαΐου 1822 ἐν Κορίνθῳ παρεχωρεῖτο εἰς ἕκαστον στρατιώτην τοῦ Συντάγματος αὐτοῦ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος, ἓνα στρέμμα καλλιεργησίμου γῆς διὰ κάθε μῆνα ὑπηρεσίας του, ὑπολογιζομένης ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς κατατάξεώς του. Εἰς ἕκαστον δὲ τῶν δύο Ταγμάτων παρεδόθη, ἅμα τῇ συγκροτήσει των, καὶ μία σημαία λευκοῦ καὶ κυανοῦ χρώματος.

Κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους ἐκείνου εὐρίσκοντο εἰς τὴν Κόρινθον 300 περίπου Φιλέλληγες, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀξιωματικοί, ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης, προσκεκολλημένοι εἰς τὰ διάφορα Ἑλληνικὰ τμήματα. Ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἀποτελέσουν ἴδιον Σῶμα καὶ ἡ Κυβέρνησις δι' ἀποφάσεώς της, τῆς 6ης Μαΐου, προέβη εἰς τὴν ἰδρυσιν αὐτοῦ, τοῦ ἀποκληθέντος «Τάγματος τῶν Φιλελλήνων», διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ὁποῦ σπουδαίως συνέβαλε ὁ Στρατηγὸς Νόρμαν1. Ἐκ τῶν 300 Φιλελλήνων προσ-

1. ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τὸ Βουλευτικὸν ἐθεσπίσατο καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸν ἐπεκύρωσε τὰ δε:

Ἐπειδὴ εὐρίσκονται πολλοὶ ἀξιωματικοὶ πολεμικοί, ἐλθόντες εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ προσφέρωσι γενναίως τὸν βραχίονά των ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας της

Ἐπειδὴ καὶ συμφέρον τῇ Πατρίδι καὶ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰς ἀξιολόγους γνώσεις, τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν καὶ τὸν ἀξιέπαινον ζῆλον αὐτῶν, δεικνύουσα ἀναλόγως καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην της πρὸς τοιοῦτους ἄνδρας

Ἐπειδὴ ὅλοι οἱ ἄνω εἰρημένοι ἀξιωματικοὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταταχθῶσιν ἐπὶ τὸ παρὸν εἰς τὰ ὀργανισθέντα στρατεύματα, διὰ τὸ ὀλιγάριθμον αὐτῶν τῶν τακτικῶν σωμάτων

Θ ε σ π ί ζ ε τ α ι :

α'. Ὅλοι οἱ ξένοι ἀξιωματικοὶ παντὸς ὀπλισμοῦ, εὐρισκόμενοι εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, νὰ ὀργανισθῶσιν εἰς ἓν τάγμα, τὸ ὁποῖον νὰ ὀνομάζεται **Τάγμα τῶν Φιλελλήνων**, ὡς ἀφιερωμένον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος.

β'. Οἱ ἀξιωματικοί, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὴν δούλευσιν τοῦ πρώτου συντάγματος τοῦ βαρέος πεζικοῦ, ἐξαιροῦνται τοῦ προηγουμένου ἀρθροῦ, καθὼς ἀκόμη καὶ ὅσοι ἤθελαν τύχει εἰς ἄλλην δούλευσιν.

γ'. Οἱ σχηματίζοντες τὸ **Τάγμα τῶν Φιλελλήνων** ἀξιωματικοὶ μένουσιν εἰς τοὺς ὁποίους ἔχουσι βαθμοὺς, καὶ λαμβάνουσι τὰς αὐτὰς τροφὰς καὶ τοὺς

ἦλθον εἰς κατάταξιν μόνον 126. Τὸ σιτηρέσιον αὐτῶν ἦτο τὸ ἴδιον, ὅπως τῶν Τακτικῶν διέφερε ὅμως ἢ πληρωμὴ τῶν μισθῶν τῶν ὑπηρετούντων εἰς τὸ Τάγμα τοῦτο, ἢ ὁποῖα καθωρίσθη βάσει τοῦ Γαλλικοῦ μισθολογίου εἰς γρόσια καὶ ἐκ τῶν ὁποίων θὰ κατεβάλλοντο εἰς ἕκαστον ἐθελοντὴν τὸ $\frac{1}{3}$ αὐτῶν, διὰ δὲ τὸ ὑπόλοιπον θὰ ἐδίδοντο γραμμᾶτια τὰ ὁποῖα θὰ ἐξοφλοῦντο ἀργότερον. Εἰς τὴν Κόρινθον εἶχε καθορισθῆ καὶ τὸ εἶδος τῆς στολῆς τῶν Τακτικῶν, ἀλλὰ διὰ λόγους οικονομικοῦς ἢ ἀπόφασις αὐτὴ κατέστη ἀνεφάρμοστος. Οἱ Φιλελλήνες θὰ ἔφερον κατ' ἀρέσκειαν τὰς παλαιὰς στρατιωτικὰς τῶν στολᾶς, ἢ πολιτικὰς ἐνδυμασίας, ὡς διακριτικὸν τῶν δὲ σημεῖον θὰ ἔφερον ἐρυθρὰν ζώνην εἰς τὴν ὀσφύν τῶν. Οἱ ἀποτελέσαντες τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμπειροπόλεμοι ἀξιωματικοὶ ἐκ τῶν διαφόρων Κρατῶν τῆς Εὐρώπης, κυρίως συμμάχων τοῦ Ναπολέοντος εἰς τοὺς πολέμους του.

Τὸ Τάγμα τοῦτο διηρέθη εἰς δύο λόχους: εἰς τὸν 1ον ἀποτελούμενον ἀπὸ Γάλλους, Ἰταλοὺς καὶ τινὰς Ἑλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἰδίως τῆς ὑπὸ ξένην κυριαρχίαν Ἑπτανήσου, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐξ Ὁρμπε τῆς Ἐλβετίας ἀντισυνταγματάρχου τοῦ πυροβολικοῦ, ἐδῶ ὡς λοχαγοῦ, Λουδοβίκου Σιεβαλιαί, καὶ εἰς τὸν 2ον λόχον ἀποτελούμενον κυρίως ἀπὸ Γερμανοὺς καὶ Πολωνοὺς, ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Πολωνοῦ, παλαιοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναπολέοντος, ἰλάρχου Μιρτζεύσκη. Ἡ διοικήσις δὲ τοῦ τάγματος ἀνετέθη εἰς τὸν ἐν ἀποστρατεία

ἴσους μισθοὺς μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τοὺς εἰς ἐνέργειαν εὐρισκομένους εἰς τὸ πρῶτον σύνταγμα τοῦ βαρέος πεζικοῦ.

δ'. Ὁ μισθὸς θέλει πληρῶνεσθαι εἰς τὸ τέλος ἐκάστου μηνός, τὸ ἐν τρίτον εἰς μετρητὰ, τὰ δὲ λοιπὰ εἰς γραμμᾶτια πρὸς τὸ κοινὸν ταμεῖον, πληρωτέα μετὰ ἑξαμηνίαν.

ε'. Τὰ ἐνδύματα τοῦ τάγματος τούτου θέλουν διορισθῆ ἀπὸ τὸν Μινίστρον τοῦ Πολέμου δι' ἐπικυρώσεως τῆς Διοικήσεως.

ς'. Ὁ ἀρχηγὸς τούτου τοῦ τάγματος θέλει διορισθῆ παρὰ τῆς Διοικήσεως.

ζ'. Ὁργανωζόμενοι ἐφεξῆς σωματίων διαφόρων ὀπλισμῶν, οἱ ἀξιωματικοὶ αὐτῶν νὰ λαμβάνωνται ἀπὸ τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, παρατηρουμένης καὶ φυλαττομένης τῆς ἀρχαιότητος ἐκάστου. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ ὁσάκις διορίζονται ἀξιωματικοὶ εἰς τοὺς χηρεύοντας βαθμοὺς τῶν ὀργανισμένων σωματίων.

η'. Νὰ διορισθῆ ἐπιτροπὴ κατ' ἐκλογὴν τῶν ἰδίων ἀξιωματικῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Μινίστρον τοῦ Πολέμου, διὰ νὰ προβάλλῃ εἰς ἐπικυρώσιν τῆς Διοικήσεως τὸν τρόπον τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ τάγματος τούτου, καὶ τὰς διατάξεις τῆς γυμνάσεως καὶ τῆς εὐταξίας, τὰς ὁποίας θέλει εἰσθαι εἰς χρέος νὰ φυλάττη.

θ'. Εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων δύνανται νὰ συγκαταλεχθῶσιν ὄσοι εὐγενεῖς καὶ χρηστοίθεις νέοι τῶν Ἑλλήνων ἠθελαν ἐκλέξει τὴν στρατιωτικὴν ζωὴν, ἔχοντες τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπολοχαγοῦ.

ι'. Ὅταν τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων εὐρίσκεται εἰς ἀργίαν, δὲν θέλει ὑποχρεωθῆ εἰς ἄλλην δούλευσιν, εἰμὴ εἰς φυλακὴν τῆς κατοικίας τῆς Διοικήσεως.

Ὁ Μινίστρον τοῦ Πολέμου νὰ ἐνεργήσῃ τὸν παρόντα νόμον.

Ἐν Κορίνθῳ, πῆ 29 Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ Σωτήριος Χαραλάμπης.
Προσυπογράφεται ὁ Πρῶτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ.
Ἐπικυροῦται Ἀ. Μαυροκορδατος, Πρόεδρος.

Συνταγματάρχην Ἀνδρέα Δάνια, ἐτῶν 57, ἄλλοτε ταγματάρχην τοῦ 12ου τάγματος τῶν Δραγῶνων, ἐξ Ὀντάβα τῆς Ἰταλίας, ἀποκληθέντα «ὁ Λέων τῶν Φιλελλήνων». Τιμῆς ἐνεκεν ὠνομάσθη διοικητῆς τοῦ ἰδίου τάγματος μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου καὶ ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος¹. Αἱ διοικήσεις τῶν δύο λόχων ἐπλαισιώθησαν καὶ μὲ ἄλλους Φιλέλληνας ἀξιωματικούς τῶν ὁποίων ὁ βαθμὸς καὶ ἡ ἱεραρχία καθωρίσθη ἀργότερον εἰς τὸ Αἴγιον δι' ἄλλης ἀποφάσεως τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου. Διὰ τινος ἁμῶς ἐξ αὐτῶν, διὰ τῆς κάτωθι ἀποφάσεως τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος καθωρίσθη ἐξ ἀρχῆς ὁ βαθμὸς τὸν ὁποῖον θὰ ἔφερον εἰς τὴν ἐκστρατείαν.

«Ἀριθ. 1424.

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.

Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον Πρόεδρον τοῦ Βουλευτικοῦ.

Εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων συνετέλεσαν πολὺ τινές τῶν ἀξιωματικῶν εἰς τοὺς ὁποίους δίκαιον εἶναι νὰ δοθῇ βαθμὸς ἀνώτερος. Διὰ τοῦτο ἐγκρίνεται ὁ ἀντισυνταγματάρχης Δάνια νὰ προβιδασθῇ εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ συνταγματάρχου· ὁ κύριος Στίτζ, ταγματάρχης τῆς Πυροβολικῆς, νὰ προβιδασθῇ εἰς τὸν βαθμὸν συνταγματάρχου τοῦ αὐτοῦ ὅπλισμοῦ· ὁ κύριος Γκραϊγιάρ, ὑπολοχαγὸς τῆς μηχανοποιίας, λοχαγὸς τοῦ αὐτοῦ ὅπλισμοῦ· ὁ κύριος Ραϊμπώ, ὑπολοχαγὸς μὲν εἰς Γαλλίαν, ὀνομασθεὶς δὲ εἰς τὴν Πελοπόννησον Πεντακοσίαρχος, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ λοχαγοῦ· ὁ κύριος Βλουντέλ, παλαιότερος ὄλων τῶν ἐν Ἑλλάδι ὑπολοχαγῶν, λοχαγὸς καὶ αὐτός. Εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Νόρμαν, ἐπειδὴ δὲν ἐδόθη καμμία ἰδιαιτέρα ἐνδειξις εὐχαριστήσεως διὰ τὰς εἰς τὸ Ναυαρίνον ἐκδουλεύσεις του, ἐπὶ τὸ παρὸν νὰ χαρισθῶσι χίλια γρόσια. Ταῦτα καθυποβάλλει τὸ Ἐκτελεστικὸν εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος τὴν ἐπίκρισιν:

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 12 Μαΐου 1822

Ἀ. Μαυροκορδάτος, Ἀθανάσιος Κανακάρης, Ἀναγνώστης Παπαῖ Γιαννόπουλος. Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς Θ. Νέγρης.

Ἀνώτατον ὄργανον διοικήσεως τοῦ Ἐκστρατευτικοῦ Σώματος, παρὰ τῷ

1. Ἀριθ. 1404.

Πρὸς τὸν ἐκλαμπρότατον Πρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.

.... Ἐγκλείονται προσέτι εἰς τὴν παροῦσαν καὶ αἱ πράξεις τῆς Ἐπιτροπῆς, αἵτινες εἶναι αἱ ἐφεξῆς:

.... Πίναξ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Φιλελληνικοῦ Τάγματος εἰς τὸν ὁποῖον ἡ Ἐπιτροπὴ Διοικήσεως θέλει ἰδῆ τὸν ἐκλαμπρότατον κύριον Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτον, Συνταγματάρχην τοῦ εἰρημένου Τάγματος διὰ τὴν εὐγενῆ τῷ ὄντι καὶ ἐξέπαινον τῶν Ἐπιτρόπων τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπῆς ζήτησιν εἰς τὴν ὁποίαν τὸ Μινιστήριον τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ.

Ἐν Κορίνθῳ τῇ 10 Μαΐου 1822

Ὁ Μινιστήριος τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προσωρινὸς Μινιστρός τοῦ Πολέμου
Ἰωάννης Κωλέτης

Ἄρχιστρατήγῳ Ἄλ. Μαυροκορδάτῳ, ἦτο τὸ Γενικὸν Ἐπιτελεῖον τῆς Στρατιᾶς συγκροτηθὲν ἐκ τῶν:

- Ἄρχηγού - Στρατηγού κόμητος Καρόλου Ἀλδέρτου NORMAN, ἐκ Βυρτεμβέργης τῆς Γερμανίας.
- Συνταγματάρχου Πυροβολικοῦ Καρόλου φὸν ΣΤΙΤΖ, ἐξ Ἑσσης τῆς Γερμανίας καὶ Ἄρχηγού τοῦ Πυροβολικοῦ.
- Ἀντισυνταγματάρχου Λιθερίου ΒΟΥΤΙΕ, ἐκ Γαλλίας, Ὑπασπιστοῦ τοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου.
- Ἀντισυνταγματάρχου Μαξιμου ΡΑΪΜΠΩ, ἐκ Γαλλίας, Ὑπασπιστοῦ τοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου.
- Ταγματάρχου Φραγκίσκου ΓΚΡΑΓΙΑΡ, ἐκ Ντιζῶν τῆς Γαλλίας.
- Λοχαγοῦ Παναγ. ΡΟΔΙΟΥ, Ἑλληνας, ἐκ Ρόδου.
- Λοχαγοῦ Φὸν ΦΕΛΝΤΧΑΝ, διδάκτορος Νομικῆς, ἐκ Ντεσάου τῆς Γερμανίας.
- Λοχαγοῦ Ἐδουάρδου Φὸν ΡΑΪΝΙΚΕ, ἐκ Γερμανίας, διαγγελέως τοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου.
- Λοχαγοῦ Στατισλάου ΔΑΝΙΗΛ, ἐκ Μπωβαί τῆς Γαλλίας, διαγγελέως τοῦ Ἀ. Μαυροκορδάτου.
- Ὑπολοχαγοῦ Πέτρου ΝΤΙΒΑΝΗ, Ἑλληνας, ἐξ Ἄργους.

Εἰδικώτερον διὰ τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, συνεκροτήθη ἴδιον Ἐπιτελεῖον ἐκ τῶν:

- Ἐπιτίμου Συνταγματάρχου Ἀλεξ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ.
- Στρατηγού Καρόλου NORMAN, ὡς Συνταγματάρχου.
- Ἀντισυνταγματάρχου Μαξ. ΡΑΪΜΠΩ.
- Λοχαγοῦ Αἰγούστου Ἰωσήφ ΜΠΟΤΕ, ἐκ Βελγίου.
- Λοχαγοῦ Τετραγώνων Ροδόλφου ΧΟΥΪΣΜΑΝ, ἐξ Ὀλλανδίας.
- Ἐπιátρου Ἰ. Δ. ΕΛΣΤΕΡ, ἐκ Πρωσίας.
- Λοχαγοῦ Ἰωάννου ΧΑΝ, ἐξ Ἄννοδέρου Γερμανίας.
- Λοχαγοῦ Σημαιοφόρου, ΤΑΪΧΜΑΝ, ἐκ Πρωσίας.
- Ὑπολοχαγοῦ Πέτρου ΝΤΙΒΑΝΗ.
- ΓΙΟΧΑΝΣΕΝ, ἰατροῦ, ἐκ Δανίας.
- Λιθερίου ΛΙΒΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἑλληνας, ἐκ Ναυπάκτου, Ταμίου τοῦ Ταγματός.

Ἄφου συνεκροτήθησαν τὰ δύο αὐτὰ Σώματα, τὴν 12ην Μαΐου συνεκεντρώθησαν εἰς τὸν Ἀκροκόρινθον. Ἐκεῖ παρετάχθησαν, καὶ ἀφού ἀνεγνώσθησαν ὠρισμένα ἄρθρα τῶν κανονισμῶν τῶν σωμάτων, ἰδίως δὲ τὰ ἄρθρα τοῦ ἰδιαιτέρου ὀργανισμοῦ τοῦ Σώματος τῶν Φιλελλήνων, διὰ τῶν ὁποίων ἀνελαμβάνετο ἡ ὑποχρέωσις δι' ὄρκου νὰ ὑπηρετήσουν οὗτοι ὡς στρατιῶται ἐπὶ εἰς τοῦλάχιστον μῆνας, ἀρχομένων, διὰ τοῦ διατάγματος, ἀπὸ τῆς 1ης Ἀπριλίου καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποχωρήσουν παρὰ διὰ σοβαροῦς δεδικοιολογημένους λόγους, ἐκλήθησαν ὅσοι τῶν Φιλελλήνων δὲν

συνεφώνουν με τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ ὀργανισμοῦ νὰ ἐξέλθουν τῶν γραμμῶν. Ἐξήλθον δέκα. Ἀργότερον οἱ ἐπτὰ ἐπανήλθον, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἀνεχώρησαν διὰ τὰς πατρίδας των. Ἐν συνεχείᾳ, παρουσία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἐδόθη ὑπὸ τῶν δύο Σωμάτων ὁ ὄρκος πίστεως καὶ ὑποταγῆς εἰς τοὺς κανονισμοὺς καὶ εὐλογήθησαν αἱ σημαῖαι των. Εἰς τὴν Κόρινθον εἶχεν ἔδραν καὶ ἡ φάλαγγς τῶν Κεφαλλήνων, ἕως 150 ἀνδρῶν δυνάμει, ὑπὸ τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Σπύρον Πανᾶν, σῶμα στρατιωτικῶς ὀργανωμένον καὶ πειθαρχημένον. Καὶ ἡ φάλαγγς αὐτὴ ἐνετάχθη εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Ἐκστρατευτικοῦ Σώματος τῆς Ἡπείρου. Περὶ αὐτῆς ὁ Ἡλίας Πανᾶς διηγεῖται:

«Ἐν Κορίνθῳ εἶχον ἐνωθῆ οἱ Γεράσιμος, Ἡλίας καὶ Εὐάγγελος Πανᾶς μετὰ τῶν θείων των Σπυρίδωνος Πανᾶ, Ἰωάννου Πανᾶ καὶ τῶν ἀνεψιῶν των Ν. Κοκκόλη καὶ Δ. Κοκκόλη, ἔχοντες ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν των 170 ἀνδρας.

»Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κορίνθου συνέστη ἐκεῖ ἡ Γερουσία, Πρόεδρος ἧς διωρίσθη ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὡς καὶ Διευθυντῆς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος.

»Ἐξ ἡμέρας μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Κορίνθου καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων καταλήψεώς της, ἠσθένησεν ὁ Ἡλίας Πανᾶς βαρέως ἐκ τῆς ἐπιδημίας λαϊμικῆς καὶ ἀνήλθεν εἰς τὸ Μέγα Σπήλαιον πρὸς Ἰασιν. Μαθὼν τοῦτο ὁ πατήρ του Πέτρος Πανᾶς μετέβη ἐκεῖ πρὸς συνάντησίν του, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἐκ τῆς αὐτῆς νόσου ἀπέθανεν.

»Ἰαθεὶς ἐντελῶς ὁ Ἡλίας Πανᾶς μετέβη ἐκ νέου εἰς Κόρινθον ἕνθα παρέμεινε μετὰ τῶν λοιπῶν ἐκεῖ μέχρι τῆς διὰ Μεσολόγγιον ἀναχωρήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, ὃν ἠκολούθησαν τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας Πανᾶ μετὰ τὸ ὑπ' αὐτοὺς σῶμα, τάξαντα ὡς ἀρχηγόν των τὸν Σπυρίδωνα Πανᾶν. Δύο τῶν τηλεβόλων των ἕνεκα τῆς δυσκινησίας των, καθόσον ἦσαν τηλεβόλα πλοίου, καὶ τῆς ἀθλιότητος τῶν ὁδῶν, ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ σῶμα τοῦ Πανᾶ ἐν Αἰγίῳ. Εἰς τὸ Μεσολόγγιον εὗρεν ὁ Ἡλίας Πανᾶς τὸν ἐξάδελφόν του Δανιὴλ Πανᾶν ἄρτι ἐξ Ἀγράφων ἐπανελθόντα μετὰ τὸ ὑπ' αὐτὸν σῶμα»¹.

Ὁ Μαυροκορδάτος πιστεύων εἰς ἐπιτυχῆ ἔκβασιν τῆς ἐκστρατείας του, ἐζήτησεν ἀπὸ τὸ Βουλευτικόν, τὴν 11ην Μαΐου, δέμηνον ἄδειαν διὰ νὰ ἀναχωρήσῃ εἰς Ἡπειρον ὡς Γενικὸς Ἀρχηγὸς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος. Ἡλπίζε, ὁ Μαυροκορδάτος, ὅτι κατὰ τὴν διαδρομὴν του διὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, θὰ ἐσημειοῦτο ἀθρόα προσέλευσις καὶ ἄλλων ὀπλαρχηγῶν καὶ πολεμιστῶν, ἰδίως Λακωνῶν, ἐκ τοῦ στρατοπέδου τῶν Πατρῶν καὶ ἐπομένως θὰ ἦτο δυνατόν κατὰ τὸ διάστημα αὐτό, ἐπιτυχῶς, νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀποστολὴν του. Ἡ ἄδεια αὐτὴ παρεσχέθη εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ἀπὸ 11 Μαΐου ἀποφάσεως τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος².

1. Μενελάου Πανᾶ: Ἡ καθόλου δρασις τῆς οἰκογενείας Πανᾶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἔκδ. 1905.

2. Ἐν Κορίνθῳ, τῆ 12 Μαΐου 1822

Ἐν τῇ σημερινῇ συνελεύσει τοῦ Βουλευτικοῦ, ἐπὶ Ἀντιπροέδρου Σωτηρίου Χαρο-

Τὴν 17ην Μαΐου ἤρχισαν νὰ κινουῦνται ἐκ Κορίνθου τὰ διάφορα τμήματα. Ὁ Μαυροκορδάτος μὲ τὸ Ἐπιτελεῖον του, Ἑλλήνων καὶ ξένων, τὸ τμήμα τοῦ Σπ. Πανᾶ, οἱ Ἄτακτοι τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τινες ἄλλοι ὀπλαρχηγοί, ἀνεχώρησαν διὰ Ξηρᾶς. Μετὰ μίαν ἡμέραν μερικὰ πλοιάρια Γαλαξειδιώτικα τὰ ὁποῖα εἶχαν διασωθῆ ἀπὸ τὴν καταστροφήν, ἀνέλαβον τὴν διὰ θαλάσσης μεταφορὰν ἕως τὸ Ἀίγιον τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων καὶ τοῦ Πρώτου Ἑλληνικοῦ Συντάγματος.

Ὁ Μαυροκορδάτος ὅστερα ἀπὸ πορείαν τριῶν ἡμερῶν, τὴν 20ην Μαΐου

λάμπη, ἐστάλησαν πρὸς τὸ Ἐκτελεστικὸν δὺο προβουλεύματα, ἐν ὑπὸ ἀριθ. 105, ἀποδεχόμενον τὸν προδιβασμὸν τοῦ κ. Γεωργίου Ποταμιάνου, Κεφαλληνέως, εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ταξιαρχίας, ἕτερον ὑπὸ ἀριθ. 106, ἀποδεχόμενον ὡσαύτως τοὺς προδιβασμοὺς τοῦ κυρίου Θεοδώρου Στεφάνου, Ζακυνθίου, καὶ Ἀγγέλου Ζωντανοῦ, Κυδωνέως, εἰς τὸν βαθμὸν τῶν ἐλλειπόντων λοχαγῶν.....

Ἐτι ἐγένετο λόγος καὶ σκέψις περὶ τῆς κινδυνώδους καταστάσεως τῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἐπαπειλουμένης ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς, καὶ μάλιστα τῆς Δυτικῆς. Ἐκρίθη ὁμοφώνως μὲ τὰ διορισθέντα στρατεύματα νὰ συνεκστρατεύσῃ καὶ ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ κύριος Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ἐφ' ᾧ καὶ ἐξεδόθη τὸ ἀκόλουθον θέσπισμα τῆς σημερινῆς ἡμέρας:

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Θέσπισμα τοῦ Βουλευτικοῦ Σώματος

Ἐπειδὴ ἡ παροῦσα κατάστασις τῆς Χέρσου Ἑλλάδος, ἐπαπειλουμένης ἀπὸ μεγάλας ἐχθρικὰς δυνάμεις, ἔχει χρεῖαν ταχείας καὶ δραστηρίου βοηθείας.

Ἐπειδὴ τὸ κατεπεῖγον τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ ἔκτακτα μέτρα, ἐπιτήδεια νὰ προβλέψωσι τὴν δυνατὴν ὑπεράσπισιν αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, καὶ νὰ διευθετήσωσιν ὅλους τοὺς κλάδους τῆς δημοσίου Οἰκονομίας, μόνον καὶ ἀναγκαῖα μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας παντὸς τοῦ ἔθνους.

Τὸ Βουλευτικὸν Σῶμα ἐμπιστευόμενον εἰς τὰς ἐξόχους ἀρετὰς τοῦ Προέδρου κυρίου Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου, Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος, ὅστις διὰ τὸν ἀποδεδειγμένον αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς πατρίδος συμφέροντος ζῆλον ἔλκει εἰς ἑαυτὸν ἀξίως τὴν κοινὴν ἐμπιστοσύνην,

Θ ε σ π ί ζ ε ι :

α'. Ὁ Πρόεδρος κύριος Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, μεταβαίνει εἰς τὴν Δυτικὴν Χέρσον Ἑλλάδα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑνὸς σώματος ἐθνικῶν στρατευμάτων, καὶ, χρεῖας τυχούσης, νὰ μεταβαίη καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Χέρσον Ἑλλάδα.

β'. Ἐπιτρέπεται εἰς τὸν ἴδιον ἢ γενικὴ διεύθυνσις τῶν τε στρατιωτικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ἐκείνου τοῦ μέρους.

γ'. Καθ' ὅλην τὴν αὐτοῦ διατριβὴν εἰς τὴν Χέρσον Ἑλλάδα, ἥτις θέλει εἶναι σχεδὸν διὰ δὺο μῆνας, ἐπιτρέπεται αὐτῷ διὰ τοῦ παρόντος νὰ μεταχειρισθῆ ὅσα ἂν κρίνη ἀναγκαῖα καὶ ὠφέλιμα τῇ Πατρίδι μέτρα, τόσον περὶ τῶν στρατιωτικῶν καθὼς καὶ περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, εἰδοποιῶν κατὰ καιροὺς τῇ Διοικήσει περὶ τῶν πεπραγμένων.

δ'. Τὸ παρὸν Θέσπισμα, τυπωθὲν, θέλει δημοσιευθῆ διὰ νὰ γίνῃ γνωστὸν τοῖς πᾶσιν.

Ἐξεδόθη ἐν Κορίνθῳ τῇ 1α'. Μαΐου αὐαβ'.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ Σωτήριος Χαλαλάμπης.

Προσυπογράφεται ὁ Πρώτος Γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ Ἰω. Σκανδαλίδης.

ἔφθασεν εἰς τὸ Αἴγιον ὅπου συνεκεντρώθησαν ὅλα τὰ τμήματα καὶ ἐπηκολούθησεν ἐπιθεώρησις αὐτῶν. Ἐπειδὴ οἱ πλεῖστοι τῶν Φιλελλήνων ἔφερον βαθμοὺς ἀξιωματικῶν εἰς τὰς πατρίδας των, ἐκεῖ εἰς τὸ Αἴγιον, καθωρίσθη ἡ θέσις καὶ ὁ βαθμὸς τὸν ὁποῖον θὰ εἶχεν ἕκαστος ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν σωμάτων, ἰδίως τοῦ Ἰάγματος τῶν Φιλελλήνων. Τὴν ἐπομένην τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα πεζῆ ἐκίνησεν διὰ τὰς Πάτρας, ἀφοῦ καθ' ὁδὸν ἐκτυπήθη διὰ τῶν πυροβόλων τῶν κατεχόντων τὸ Ρῖον, Τούρκων. Ἐν τῷ μεταξὺ κατόπιν προηγηθείσης διαταγῆς τῆς Κυβερνήσεως εἶχον φθάσει εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Πατρῶν διάφορα τμήματα, ὡς 1.000 ἄνδρες ὑπὸ τὸν Παν. Γιατράκον, 300 ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην καὶ ἄλλα ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ὀπλαρχηγούς, ἐν συνόλῳ δυνάμειως ἕως 3.000 ἀνδρῶν, καὶ ὅλα αὐτὰ ὑπὸ τὸν Κανέλλον Δεληγιάννην τὸν ὁποῖον, εἰσηγγήσει τοῦ Μαυροκορδάτου, ἡ Κυβέρνησις διώρισε ἐκεῖνας τὰς ἡμέρας ἀρχηγὸν ὄλων τῶν ἀνωτέρω Πελοποννησιακῶν τμημάτων. Προφανῶς τοῦτο, ἔπραξε, ὁ Μαυροκορδάτος, εἰς ἀντίρροπον τοῦ Ἰψηλάντου καὶ τοῦ Κολοκοτρώνη. Εἰς τὰς Πάτρας ὅμως οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔδειξαν προθυμίαν νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν καὶ μέγα μέρος τῶν συγκεντρωθέντων ἐκεῖ, στρατιωτῶν, ἐγκατέλειπε τὰ τμήματά του, ὁ δὲ Ἄνδρέας Λιόντος ὅστις ἠκολούθησε ἕως ἐκεῖ τὴν ἐκστρατείαν, ἐπέστρεψε εἰς τὴν περιοχὴν του. Ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Δεληγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, τελικῶς παρέμειναν εἰς τὸ τμήμα τοῦ Γιατράκου 350 ἄνδρες, τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη 250, τοῦ Κρασάκη 120 καὶ τοῦ Ἰδίου 565. Ἐν συνεχείᾳ τὴν 21ην ἢ 22αν Μαΐου διὰ πέντε πλοιαρίων διατεθέντων ὑπὸ τῶν προκρίτων τῆς νήσου Ἰθάρας καὶ ὑπὸ τὸν καπετὰν Δημήτριον Βῶκον, τὰ περισσότερα τμήματα διέβησαν αὐθημερὸν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Μεσολογγίου ὅπου καὶ ἐστρατοπέδευσαν.

Ὅταν δὲ τὴν 23ην Μαΐου ὁ Μαυροκορδάτος ἔφθασε καὶ αὐτὸς εἰς τὸ Μεσολόγγι, δὲν τὸν ἱκανοποίησε ἡ συγκέντρωσις ἐκεῖ ὀλίγων ομάδων Ἀτάκτων καὶ εἰδοποίησε τὸν καθυστερήσαντα εἰς Πάτρας Π. Γιατράκον νὰ ἐπισπεύσῃ τὴν ἀφίξίν του εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἄλλ' ὁ Γιατράκος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Πατρῶν εἶχε σοβαρὰ προβλήματα μὲ τοὺς ἄνδρας τοῦ τμήματός του, οἱ ὁποῖοι ἀπέφευγον νὰ ἀκολουθήσουν τὴν ἐκστρατείαν καὶ ὅταν ἔφθασε εἰς τὸ Μεσολόγγι δὲν εἶχε παρὰ 167 ἄνδρας καὶ δύο κανόνια καὶ τοὺς ἐξῆς ἀξιωματικούς: ἀδελφὸν τοῦ Μιχαὴλ Γιατράκου, Ἡλίαν Μετσοβίτην, Οἰκονόμου Καλομούρην, Νικόλαον Παρασκευᾶν, Γεώργιον Σκλαβοχωρίτην, Στρατὴν Δημητρακάκην, Νικόλαον Γουλόπουλον, Γεώργιον Κυριακάκον καὶ Παπαανανίαν. Τὴν ἐπομένην 24ην Μαΐου δι' ἐπιστολῆς τοῦ ὁ Μαυροκορδάτος πληροφορεῖ τὸν Γεώργιον Νικολοῦ Βαρνακιώτην, περὶ τῆς ἐκεῖ ἀφίξεώς του καὶ τοῦ συνιστᾶ νὰ στρατολογήσῃ ὅσους, τὸ δυνατόν, περισσότερους ἄνδρας καὶ νὰ σπεύσῃ εἰς συνάντησίν του. Δι' ἄλλων ἐπιστολῶν του, τῆς 25 Μαΐου, πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος χιλιάρχους Ἀναστάσιον Τζαμουράνην ἀπὸ Σταμνά, Γεώργιον Τσόγκαν ἀπὸ Βόνιτσαν, Ἀνδρέαν Ἴσκον ἀπὸ Βάλτον, Κώσταν Σιαδήμαν ἀπὸ Ἀποκοῦρον, Ἀνδρέαν Σιαφάκαν ἀπὸ Κράβαρα ὡς καὶ

τούς Γιαννάκην Γιολντάσην, Ἰωάννην Ἀραπογιάννην καὶ Σωτήριον Κοτζαμάνην ἀπὸ Καρπενήσι, προσκαλεῖ αὐτοὺς εἰς τὸ Μεσολόγγι ὅπως συναντηθοῦν. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν γράφει εἰς τοὺς Σουλιώτας ὅτι ἔφθασε εἰς τὸ Μεσολόγγι μὲ δύνάμιν 15.000 ἀνδρῶν πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως τοὺς βοηθήσῃ εἰς τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν περιήλθον καὶ ζητεῖ ἀπὸ αὐτοὺς νὰ τὸν πληροφορήσουν εἰς ποῖον σημεῖον πρέπει νὰ κτυπήσῃ. Τὸ γράμμα αὐτό, ὡς καὶ ἄλλο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη πρὸς τοὺς ἰδίους, ἀποστέλλει εἰς τὸ Σούλι μὲ ἀνθρώπους ἐφωδιασμένους καὶ μὲ ἄλλα γράμματα πρὸς τοὺς κατὰ τόπους ὀπλαρχηγούς Ἄρτης καὶ Βάλτου, Μήτηρον Κουτελίδαν, Γῶγον Μπακόλαν καὶ Ἀνδρέαν Ἰσκὸν ὅπως συνδράμουν τὴν ἀποστολὴν διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν προορισμὸν τῆς. Διὰ τῶν ἰδίων συστατικῶν ἐπιστολῶν ἐγνώριζε εἰς τοὺς ἀνωτέρω ὀπλαρχηγούς τὸ φθάσιμόν του καὶ τοὺς ἐκάλει ὅπως λάβουν μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν πρὸς βοήθειαν τοῦ Σουλίου. Ἀπὸ τὴν Κόρινθον ἀκόμη, πρὶν ἐκκινήσει τὸ στράτευμα, ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε εἰδοποιήσει τοὺς ὀπλαρχηγούς τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἄλλους ἀπ' εὐθείας, ἄλλους διὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἄρτης Πορφυρίου, περὶ τῆς ἐπικειμένης ἐκστρατείας του. «Ἐκ τῶν ἀποσταλέντων γραμμῶν καὶ ἐντύπων», γράφει εἰς τὸ γράμμα του πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς τοῦ Μακρυνόρους, «ἐπληροφορήθητε διὰ τὸ φθάσιμον. Διὰ τὴν στενοχώριαν τῶν Σουλιωτῶν ἀποστέλλονται οἱ ἐπιφέροντες ἀνθρωποὶ καὶ νὰ περάσουν ἐλεύθερα. Ἄλ. Μαυροκορδάτος. Μεσολόγγι 25 Μαΐου 1822».

Ἐν τῇ μεταξὺ ἔφθασε εἰς τὸ Μεσολόγγι καὶ ὁ Καν. Δεληγιάννης μὲ τὸ τμήμα του καὶ 28 φορτώματα φυσιγγίων, καὶ ἔτσι τὴν 23ην Μαΐου ἔλα τὰ στρατεύματα τῆς ἐκστρατείας, δυνάμειος ἕως 4.000 ἀνδρῶν, εἶχον συγκεντρωθῆ ἐκεῖ, ὑπὸ τὴν Γενικὴν Ἀρχηγίαν τοῦ Μαυροκορδάτου. Κατόπιν ἐπιμονῆς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἐκθέσαντος τὰς ἀνησυχίας του διὰ τὴν ἐπιδεινωθεῖσαν τραγικὴν θέσιν τῶν Σουλιωτῶν εἰς τὴν Κιάφαν, ἀπὸ πληροφορίας, αἱ ὁποῖαι ἔφθασαν εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὁ Μαυροκορδάτος, ἀπεφάσισε τὴν ἀποστολὴν ἐκστρατευτικοῦ τμήματος 450 Μανιατῶν ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην, ἀποτελουμένου ἐκ 230 τοῦ ἰδίου Κυριακούλη, 120 τοῦ Κρασάκη καὶ 100 Καρυτινῶν, εἰς λιμάνι τοῦ Φαναρίου Τσαμουριάς, 6-7 ὥρας ἀπέχον ἀπὸ τὴν Κιάφαν, διὰ νὰ κτυπήσῃ τοὺς Τουρκαλβανούς ἐκ δυσμῶν, προσέτι δέ, διὰ νὰ ἀνοίξῃ ὁδὸν πρὸς τὸ Σούλι διὰ τὴν παροχὴν βοήθειας, εἰς πολεμικὸν ὕλικόν καὶ τρῶφιμα. Δεδομένου δὲ ὅτι αἱ ἐλπίδες τοῦ Μαυροκορδάτου περὶ συγκεντρώσεως μεγάλων τμημάτων Ἀτάκτων ἐκ τῶν περιοχῶν τῆς Πελοποννήσου ἤρχισαν νὰ διαφεύδωνται, ἡ διάσπασις αὐτῆ τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος ὑπῆρξε, κατὰ τὸν Χέρτσιμπεργκ, δεινὸν αὐτοῦ σφάλμα. Κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας ἀκολουθοῦμενος ὑπὸ τῶν ὑπασπαστῶν του καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν τοῦ ἐπιτελείου του, ἀπησχολήθη μὲ θεαματικὰς παρελάσεις καὶ ἐπιθεωρήσεις τῶν διαφόρων τμημάτων. Καὶ γράφει ὁ Βαρθόλδου: «Ὅτε ὁ Μαυροκορ-

1. Γουσταῖος Χέρτσιμπεργκ: ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Α', σελ. 40.

δάτος προσηγόρευσε ἐν Μεσολογγίῳ τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων παρελάσας πολλάκις ἄνω καὶ κάτω πρὸ τοῦ μετώπου τοῦ στρατοῦ, ὕψωσε τὴν κεφαλὴν, ὅπως ἴδῃ φαίνεται, διὰ τῶν διόπτρων του, διέστειλε τοὺς ρῶθυνας, ἐμειδίασε καὶ ἐπανέκαμψε δρομαίος οἴκαδε μετὰ τῶν ὑπασπιστῶν του Ραμπιώ, Ροδίου καὶ Γραγιάρ. Οἱ Γερμανοὶ Φιλέλληγες ἐγόγγυζον ἐπὶ τῇ προφανεῖ προτιμῆσει, ἣν ἀπήλαυον οἱ Γάλλοι παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ, οἱ δὲ ἠλιοκαεῖς κλέπται ἐμόρφαζον χλευαστικῶς βλέποντες τὸν κομψῶς ἐνδεδυμένον καὶ διοπτροφόρον ἄνδρα παρελαύνοντα ἔφιππον μετὰ στόμφου κρατοῦντα ἐν χερσὶ τὸ σκῆπτρον τῆς στρατιωτικῆς ἀρχῆς κατὰ τὰ ἦθη τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατηγῶν· τὸ φυσικὸν αὐτῶν πολεμικὸν ἔμφυτον τοῖς ἔλεγε δεδαίως, ὅτι δὲν ἦτο ἐκεῖνος ὁ ἱκανὸς ἀνὴρ εἰς ἐκτέλεσιν τῆς διὰ πομπῶδων κηρυγμάτων ἀγγελθείσης ἐπιχειρήσεως πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς Κιάφας»¹.

Ὅπως ἐγράψαμεν, ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τὴν Κόρινθον ἀκόμη, εἶχε γνωρίσει διὰ ἐπιστολῶν εἰς τοὺς διαφόρους ὀπλαρχηγούς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, τῆς Ἄρτης καὶ τοῦ Βάλτου τὴν ἐπικειμένην ἐκστρατείαν καὶ ἐκάλει τοὺς περισσοτέρους νὰ συναντηθοῦν εἰς τὸ Μεσολόγγι. Ἀπ' αὐτοὺς προσήλθον ὀλίγοι καὶ ἐκεῖ εἰς τὸ Μεσολόγγι συνεκρότησε πολεμικὸν συμβούλιον πρὸς συζήτησιν ἐπὶ τῆς καταστάσεως. Οἱ τρέξαντες εἰς τὴν πρόσκλησίν του καὶ παρασταθέντες εἰς τὸ συμβούλιον ὀπλαρχηγοὶ ἀντελήφθησαν ἀμέσως ὅτι ἔλλειπε ἡ στρατιωτικὴ ἡγεσία καὶ θεώρουν πλέον τὴν ἐκστρατείαν ἐκ τῶν προτέρων ἀποτυχημένην. Ἐπὶ πλέον διεπιστώθη ἐκεῖ, ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων σωματάρχων δὲν ὑπῆρχε οὔτε προθυμία ὑποστηρίξεως τῆς ἐκστρατείας, οὔτε ἡ στοιχειώδης ψυχικὴ ἐνότης διὰ μίαν συντονισμένην, ὡς ἐπεβάλλετο ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐνέργειαν. Ὁ Γ. Βαρνακιώτης, ὅστις εἶχε ὀνομασθῆ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Φεβρουαρίου, Στρατηγὸς Δυτικῆς Ἑλλάδος δυσθύμως τῶρα ἔβλεπε τὴν ἀφίξιν τοῦ ἀπειροπολέμου Εὐρωπαϊοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν περιοχὴν του καὶ μάλιστα περιβεβλημένου ἐξουσίας Ἀρχιστρατήγου τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ κατέχη ὁ ἴδιος. Ἄλλοι τῶν ἀρχηγῶν, οἱ ὅποιοι εἶχαν συνηθίσει ἕως τότε νὰ εἶναι ἀσύδοτοι, μὲ δυσφορίαν ἔβλεπον τὴν παρουσίαν τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ δικτατορικὰς ἐξουσίας, θέλοντος τῶρα νὰ ἐπιβάλῃ τὴν πειθαρχίαν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου εἰς αὐτούς, καὶ δὲν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νὰ ἀλλάξουν τὴν γνωστὴν των τακτικὴν καὶ νὰ ὑποστηρίξουν τὰ σχέδιά του. Ἀρκετοὶ τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ πολλοὶ τῶν στρατιωτῶν οἵτινες εἶχαν ὀρισθῆ διὰ τὴν βεβαίωσιν τῆς δεκάτης εἰς τοὺς τόπους τῆς συγκομιδῆς, καίτοι προσκληθέντες ὑπὸ τοῦ Μαυροκορδάτου ἐκώφευσαν καὶ ἐπροτίμησαν τὴν ἀπασχόλησιν αὐτήν. Ἰπῆρχον καὶ ἄλλοι οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν παλαιὰν ἀγέρωχον καὶ περιφρονητικὴν ἐκείνην στάσιν τῶν Σουλιωτῶν πρὸς πάντα πέραν τοῦ Σουλίου καὶ δὲν ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἡ ἐκστρατεία αὐτῆ ἐκτὸς τοῦ κυρίου σκοποῦ τὸν ὅποιον εἶχε, τῆς βοηθείας τοῦ Σουλίου, ἀπέβλε-

1. Κάρολος Μένδελσον Βαρθόλδου: Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμος Α', σελ. 364, ἔκδ. Μεταφρ. 1873.

πε συνάμα εις τὴν διατήρησιν ἀνοικτοῦ μετώπου πέραν τῶν στενῶν τοῦ Μαυροκόρου καὶ δὲν ἐπροθυμοποιοῦντο νὰ προσέλθουν καὶ ἐνισχύσουν αὐτὴν.

Ἄλλὰ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἐφαίνετο νὰ ἀναγνωρίζῃ πολὺ τὴν ἀξίαν τῶν παλαιῶν ἐκείνων πολεμιστῶν, πρωτοπόρων τῆς ἐπαναστάσεως καὶ νὰ διδάσῃ τὴν πρέπουσαν ἀξίαν εἰς τὴν συμβολὴν των. Οὗτος εἶχε γεννηθῆ μακρὰν τῆς Ἑλλάδος καὶ εἶχε ἐπηρεασθῆ ἡ ζωὴ του, ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸν περιβάλλον εἰς τὸ ὁποῖον ἐμεγάλωσε. Ἐγνώρισε τὰς ὀργανωμένας πολιτείας καὶ τοὺς τακτικὸς στρατοὺς των. Δι' αὐτὸ μὲ κάποιαν ἀδιαφορίαν, ἐξ ἀρχῆς, ἀντίκρουσε τὰ ἄτακτα σώματα τῶν κλεφτῶν, τὰ ὁποῖα εἶχαν κινήσει τὴν Ἐπανάστασιν καὶ δὲν ἐθεώρει αὐτὰ ἱκανὰ νὰ φέρουν ἀποτελέσμα. Τὰς διαθέσεις του αὐτὰς δὲν τὰς ἀπέκρυπτε καὶ οἱ Ἕλληνες τὰς εἶδαν καὶ τὰς ἐπρόσεξαν. Τὸν περιέβαλον οἱ Εὐρωπαῖοι Φιλέλληνες καὶ ἐνόμιζεν ὅτι ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ὀλίγων αὐτῶν ξένων θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ φέρῃ τὴν νίκην. Ἔτσι οἱ ἀγωνισταὶ τοῦ πρώτου ἔτους τῆς Ἐπανάστασεως ἐτέθησαν εἰς δευτέραν μοῖραν, ἐὰν δὲν ὑπελογίσθησαν καὶ καθόλου. Πάντως ὁ Μαυροκορδάτος ἦτο εὐφυῆς ἄνθρωπος καὶ ἱκανώτερος τῶν ἄλλων πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, προικισμένος μάλιστα καὶ μὲ πολλὰς ἀρετάς, ὅστερὲι ὁμοῦ εἰς στρατιωτικὴν ἱκανότητα. Ἄλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν Φιλελλήνων ἐπεκράτει ψυχρότης, καθόσον οἱ Γερμανοί, οἱ καὶ περισσότεροι εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, δυσθύμως ἔβλεπον τὴν εὐνοίαν τοῦ Μαυροκορδάτου πρὸς τοὺς Γάλλους. Ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας τὸ στράτευμα τὴν 1ην Ἰουνίου ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, ὑπὸ τὰς εὐχὰς καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν κατοίκων καὶ διαβὰν τὸν Ἀχελῷον ποταμὸν, παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ παλαιοῦ χωρίου Στράτου, ἐφθασε εἰς τὴν τοποθεσίαν «Λάσπη» παρὰ τὴν Λίμνην τοῦ χωρίου Ρίθιου, τὴν 4ην Ἰουνίου. Ἐκεῖ ἐσταμάτησε διὰ νὰ ἀναπαυθῆ καὶ συνέλθῃ ἀπὸ τὴν κούρασιν. Αἱ σοβοῦσαι δυσἀρέσκειαι μεταξὺ τῶν Φιλελλήνων ἐξεδηλώθησαν ἐδῶ ἐντονώτερον. Μάλιστα ἔκ τινος παρεξηγήσεως προεκλήθη μονομαχία μεταξὺ τοῦ Γάλλου λοχαγοῦ Μανιάκ καὶ τοῦ Γερμανοῦ Ὄττο φὸν Χόδε καθ' ἣν βαρύντατα ἐτραυματίσθη ὁ δεύτερος, ὅστις μεταφερθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς Κομπότι, ἀπεβίωσε τὴν 26ην Ἰουνίου. Ὡς αἰτία τοῦ ἐπεισοδίου ἀναφέρεται ἡ ἐξῆς: Ὁ Μανιάκ, λοχαγὸς τοῦ Ἰππικοῦ, ὑπηρετῶν εἰς τὸν 1ον λόχον ὡς ὑπολοχαγός, ἠθέλησε νὰ τιμωρήσῃ τὸν ὑπηρετοῦντα ὡς δεκανέα εἰς τὸν 2ον λόχον, Βαυαρὸν ὑπολοχαγὸν Ὄττο φὸν Χόδε, ἔκ τινος ἀσημάντου παρεξηγήσεως. Ὄταν ὁμοῦς ἐνεφανίσθη μὲ ἓνα κομμάτι σχοινὶ εἰς τὰ χέρια προσπαθῶν νὰ συλλάβῃ τὸν Χόδε, οἱ Γερμανοὶ ἔχασαν τὴν ὑπομονήν των καὶ περιεκύκλωσαν τὸν Μανιάκ μὲ τὶς μπαγιονέτες των. Ἠπειλήθη μάχη μεταξὺ Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ὁπότε ἐπενέβησαν οἱ ἀνώτεροί των καὶ ὑπεσχέθησαν νὰ γίνῃ ἀνάκρισις διὰ τὸ ἐπεισόδιον· ἀπεφασίσθη δὲ ὅπως αἱ δύο δμάδες καταυλλίζονται χωριστά. Ὄταν ὁμοῦς ἡ ἀνάκρισις κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπρόκειτο περὶ λάθους, τοῦτο δὲν ἱκανοποίησε τοὺς δύο ἄνδρας καὶ μία μονομαχία ἦτο ἀναπότρεπτος. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο νὰ πυροβολήσῃ πρῶτος ὁ Μανιάκ, ἐξ ἀποστάσεως 30 βημάτων καὶ νὰ τραυματίσῃ βαρύντατα τὸν Χόδε. Ὄταν ὕστερα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Μανιάκ ἐπλησίασε τὸν θανάσιμα

τραυματισμένον αντίπαλόν του και τοῦ προσέφερε τὸ χέρι, ἐκεῖνος ἠρνήθη νὰ τὸ δεχθῆ. Τότε ὁ Μανιάκ προσεφέρθη νὰ μονομαχήσῃ μὲ ἕναν ἄλλον Γερμανὸν και θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἡ μονομαχία, ἐὰν ὁ Δάνια δὲν κατώρθωνε νὰ συλλάβῃ και τοὺς δύο ἀντιπάλους. Ὁ Δάνια συνέστησε, ὅπως ὅλοι πρέπει τὴν στιγμὴν ἐκείνην, νὰ ἀφήσουν κατὰ μέρος τὰ ζητήματα τιμῆς, διὰ τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας, και ὅτι τώρα εἰσέρχοντο πλέον εἰς ἐχθρικὸν ἔδαφος.

Εἰς τὴν «Λάσπην» προσήλθον μερικοὶ ἀκόμη ὀπλαρχηγοὶ ἐκ τῶν προσκληθέντων, ἀλλὰ γενικῶς ἡ ἀπροθυμία τῶν Ἀτάκτων, συμμετοχῆς των εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὑπῆρξε χαρακτηριστικῆ. Ἐπηκολούθησε σύσκεψις καθ' ἣν ἐξητάσθησαν τὰ προκύπτοντα θέματα και συνεζητήθη τὸ σκόπιμον τῆς ἀποστολῆς τοῦ Μαυρομιχάλη, ὑπ' εὐθύνην τοῦ Μαυροκορδάτου, εἰς λιμένα τοῦ Φαναρίου. Ἀπεφασίσθη ὅπως εἰς τὸ μέλλον οὐδεμίαν ἀπόφασιν διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Σουλιωτῶν θὰ λαμβάνεται, πρὶν ἐρωτηθῶν ὅλοι οἱ συμμετέχοντες εἰς τὴν ἐκστρατείαν ἀρχηγοὶ και ὀπλαρχηγοὶ. Προσέτι ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ ἔδρα τοῦ στρατοπέδου μεταφερθῆ, εἰς πρῶτον στάδιον, εἰς τὸ Κομπότι, πέραν τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους.

Τὴν προηγουμένην τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου ἐκ Μεσολογίου ἡμέραν, ἦτοι τὴν 31ην Μαΐου, τὸ ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἐπεδιβάσθη εἰς τέσσαρα καράβια, τὰ «Ὀδυσσεύς», ὑπὸ τὸν καπετάνιον Δημ. Ἄγτ. Βῶκον, «Θέτις», ὑπὸ τὸν καπετάνιον Ἰωάννην Μαρούκαν, «Μιλτιάδης», ὑπὸ τὸν Λάζαρον Τζουτζον, «Θεμιστοκλῆς», ὑπὸ τὸν Νικόλαον Ἀνδριανόν, εἰς μίαν γολέτταν «Ἐκδικήτρια», ὑπὸ τὸν Δημήτριον Σιδέρην, εἰς τέσσαρες Μπρατζέρες, και ἀνεχώρησε διὰ τὰ παράλια τῆς Τσαμουριάς. Ναύαρχος τοῦ στολίσκου διωρίσθη ὁ Δημ. Ἄν. Βῶκος, βοηθὸς του δὲ λόγῳ γνώσεως ξένων γλωσσῶν, ὁ Δανιὴλ Πανῆς. Τὸ Σῶμα τοῦτο τῶν Πελοποννησίων ὀπλαρχηγῶν, ἠκολούθησε μὲ ὀλίγους ἄνδρας Σουλιώτας ὁ Χρηστος Φωτομάρας, γνώστης τῶν μερῶν ὅπου ἔπρεπε νὰ φθάσῃ, οἱ Γεράσιμος Φωκῆς, Κώστας Τσιριγώτης, Ἰωάννης Κατσανός, ἐμπειρικὸς ἰατρός ἐκ Σπάρτης, και ὁ χιλιάρχος Μήτσος Τράγας μὲ τοὺς ἀδελφούς του Ἀποστόλην και Γεώργιον, ἐξ Ἄρτης.

Μετὰ τριήμερον ἀνάπαυσιν εἰς «Λάσπην», τὴν 6ην Ἰουνίου ὁ στρατὸς ἐπροχώρησε εἰς Καρδασαράν ὅπου, ὅταν ἔφθασε ὁ Μαυροκορδάτος, εὐρῶν εἰς τὸν λιμένα ἐκεῖ δύο μικρὰς κανονιοφόρους ὑπὸ τὸν Ἰταλὸν Ἀγώνιον Πασάγον, ἐκ Τζερβιόνε τῆς Κορσικῆς, ὑπηρετήσαντα ἄλλοτε τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, ἔστειλε δι' αὐτῶν, εἰς τὸν ἐναντι λιμένα τῆς Κοπραινῆς, δύο εὐκόμιστα πυροβόλα και τινὰς πολεμικὰς ἀποσκευὰς, ἵνα ἐκεῖθεν εὐκολώτερον μεταφερθοῦν εἰς Κομπότι¹. Ἀλλὰ και εἰς τὸν Καρδασαράν συνεχίσθησαν αἱ προστριβαὶ μεταξὺ τῶν Φιλελλήνων, τῶν Γερμανῶν ἀξιούτων τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μανιάκ, προσβάλλοντος, ὡς ἰσχυρίζοντο, τὴν ἐθνικὴν των τιμὴν. Ἐπενέθη ὁ Μαυροκορδάτος και διὰ διαφόρων συστάσεων και παραινήσεων ἐπέτυχε κά-

1. Σπ. Τρικούπη: Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, τόμος Β', σελ. 270.

ποιαν ὕφεσιν εἰς τὰ πνεύματα καὶ ἔτσι τὸ στράτευμα ἐπροχώρησε προηγουμένων τῶν Γερμανῶν, τοῦ Γέρω Καρατάσου, Γάτσου καὶ Ἀνδρέου Ἰσκού. Ἀκολούθως ἐπέρασε τὸ Μακρυνόρος ἐκ δύο διαβάσεων, τῆς παραλιακῆς τῆς Κούλιας καὶ τῆς ὑψηλοτέρας τῆς Λαγκάδας τοῦ Βάλτου. Καθ' ὁδὸν συνηγήθη μὲ τὸ Σῶμα τοῦ Γενναίου Κολοκοτρῶνη καὶ τοῦ Ἰωάν. Στράτου, εὐρισκαμένων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μακρυνόρους ἀπὸ τὰ μέσα Μαρτίου 1822, ὅπως ὁ ἴδιος Γενναῖος γράφει εἰς τὴν ἀπὸ 15 Μαρτίου 1853 αἰτησίᾳ του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν Στρατιωτικῶν ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν ἐκδουλεύσεων¹. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐτοιμάζων εἰς τὴν Κόρινθον τὴν ἐκστρατείαν του εἰς Ἡπειρον προσεπάθησε νὰ συγκεντρώσῃ καὶ ὅσας ἠδύνατο δυνάμεις, ἐκ τῶν Ἀτάκτων. Πρὸς τοῦτο παρεκάλεσε τὸν μητροπολίτην Ἄρτης Πορφύριον, νὰ μεταβῆ εἰς Πελοπόννησον καὶ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν διαφόρων ὀπλαρχηγῶν. Ὁ Θεόδ. Κολοκοτρῶνης, καίτοι δὲν ἀπήλαυε τῆς ἀγάπης καὶ ἐκτιμήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου, χάριν τοῦ σκοποῦ, ἐδέχθη μετὰ τινος δισταγμοῦ τὴν παράκλησιν καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν του Γενναῖον μὲ τὸ τμήμα του, 250 ἀνδρῶν, εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Μακρυνόρος, ὅπως κρατήσῃ τὰ στενὰ καὶ ἐμποδίσῃ τὴν διάβασιν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς νότον². Εἰς αὐτὴν τὴν ἀναληφθεῖσαν προσπάθειαν τοῦ Πορφυρίου, κατόπιν τῆς παρακλήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου, ὀφείλεται καὶ ἡ κἀθοδος, πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μαυροκορδάτου, τῶν ὀπλαρχηγῶν Γώγου Μπακόλα καὶ Μήτρου Κοτελίδα εἰς τὴν περιοχὴν Κομποτίου κατ' ἀρχὰς καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Πέτα, ὅπως ἐμποδίσουν διάβασιν τοῦ ἐχθροῦ διὰ τοῦ Μακρυνόρους καὶ συνδράμουν ἔπειτα τὴν Ἑλληνικὴν ἐκστρατείαν. Ἡ παρουσία τοῦ Μπακόλα εἰς τὰς θύρας τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρους δὲν εἶχε ἄλλον λόγον ἀπὸ τὴν φρουρήσιν αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν σχέδιον καὶ γράφει ὁ Γενναῖος Κολοκοτρῶνης: «...ἐνῶ προηγουμένως ὅταν ἔφθασαν τὰ στρατεύματα ἐκεῖ ἦλθεν καὶ Γώγος καὶ ὄντως ἦσαν ἐσχιδιασμένα»³. Ἀπειλὴ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης, τὴν ἀνοιξίν τοῦ 1822 εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δὲν ἐφαίνετο νὰ ὑπάρχῃ, ὥστε ἡ κἀθοδος τοῦ Κοτελίδα καὶ Μπακόλα νὰ ἀποδοθῇ, ὡς γενομένη, διὰ τὰ συμφέροντα τῶν Τούρκων. Τέλος τὸ στράτευμα τὸ βράδυ τῆς 9ης Ἰουνίου ἔφθασεν εἰς Κομπότι. Τὸ πρωὶ τῆς ἐπομένης ἔφθασε ἐκεῖ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος μὲ τὸ ἐπιτελεῖον καὶ τὸν Νόρμαν. Παραταχθείσης τὴν ἰδίαν πρωίαν τῆς 10ης Ἰουνίου τῆς ὅλης δυνάμεως τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος καὶ μετὰ τὴν ἐπιθεώρησίν του, γεναιμένης καταμετρήσεως, εὐρέθη αὕτη ὅτι δὲν διέθετε πλέον τῶν 3.000 ἀνδρῶν. Ἡ μείωσις αὕτη τῆς δυνάμεως, ἐνῶ ἀνεμένετο ἀφίξις ἐπικουριῶν, ἀνησύχησε τὸν Μαυροκορδάτον ὅταν μάλιστα ἔλαβε ἐκεῖ εἰς τὸ Κομπότι πληροφορίας, ὅτι ἡ δύναμις τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης ἦτο μεγαλύτερα τῆς ἰδικῆς του. Ἀλλὰ ἀνησύχει ἡ κατάστασις αὕτη καὶ τοὺς ἀκο-

1. Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21. Τόμος 10ος. Κολοκοτρῶνη, σελ. 25.

2. ΓΑΚ. Ἀπομνημονεύματα Κολοκοτρῶνη, 2ον χειρόγραφον, ἔκδ. 1861, σελ. 10.

3. Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 1821, Γεν. Κολοκοτρῶνη, τόμ. 10ος, σελ. 70.

λουθούντας οπλαρχηγούς, οίτινες ἐπὶ πλέον ἐβλεπον νὰ ἀραιώσουν καθημερινῶς αἱ τάξεις των, ἐκ τῆς λιποταξίας στρατιωτῶν. Ἄλλοι ἐπροφασίζοντο ἀγροτικὰς ἀπασχολήσεις καὶ ἄλλοι, διότι ἀντιπαθοῦσαν τὴν εὐρωπαϊκὴν τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἐφήρμοσε ὁ Μαυροκορδαῖος εἰς τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν, δὲν εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ σχέδιόν του.

Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιθεώρησιν, διὰ τὸ ἐνδεχόμενον τουρκικῆς ἐπιθέσεως, τὰ τμήματα διετάχθησαν καὶ κατέλαβον, διαφόρους θέσεις εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωριοῦ καὶ ἔξω αὐτοῦ, τὰς ὁποίας ἤρχισαν νὰ ἐνισχύουν διὰ προχειρῶν ὀχυρωμάτων. Οὕτω ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ὠχύρωσε τὴν στέγην τοῦ εἰς τὴν πλατείαν τοῦ χωριοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, διὰ τῆς ἀνεγέρσεως εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς προχωμάτων, χρησιμοποίησας πρὸς τοῦτο, τὰ κεραμίδια του. Ἐπὶ πλέον εἰς τὸ ἀνοιγμα τοῦ κωδωνοστασίου, ὅπου ἐκρέματο ἢ καμπάνα τῆς ἐκκλησίας κατεσκεύασε πολεμίστρες. Εἰς τὰς θέσεις αὐτὰς ἐτοποθετήθησαν 20 στρατιῶται ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Κκνέλλου Δεληγιάννη, Γ. Βαρνακιώτη, καὶ οἱ ὅποιοι ἠδύνατο νὰ ἐλέγχουν τὸ ἥμισυ τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ, ὁ δὲ Παναγ. Γιατράκος, ὁ Ἀλέξ. Βλαχόπουλος καὶ ἄλλοι τινες τῶν Ἀτάκτων, κατέλαβον τοὺς Τρεῖς Πύργους καὶ τινὰς ἀκραιὰς οἰκίας εἰς τὸ ἄνω μέρος αὐτοῦ. Ἐπειτα, ὁ ἴδιος ὁ Μπότσαρης, οἱ Γρίδας, Τσόγκας, Δήμος Τσέλιος, Γάτσος καὶ Ἄνδρ. Ἰσκου, κατέλαβον τὴν συνοικίαν (μαχαλὰ) Χαβελέικα, κειμένην εἰς τὸ δεξιὸν μέρος τῆς ἀπὸ Ἄρτης εἰσόδου τοῦ Κομποτίου. Ἡ συνοικία αὕτη ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ἔχη τὴν ἰδίαν ὀνομασίαν.

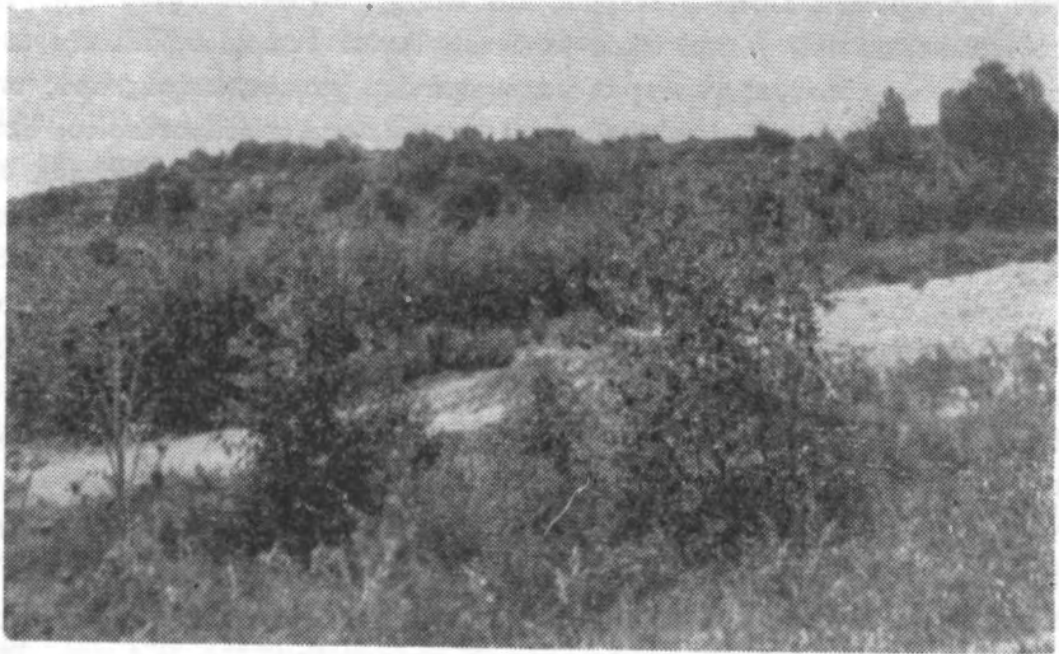
Οἱ Ἴόνιοι τοῦ Πανᾶ, κατέλαβον τὴν παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὑπερκείμενων λοφοσειρῶν καὶ ἄνωθεν τοῦ χωριοῦ Σελλάδων ὁδὸν Κομποτίου — Πέτα, ἄλλα δὲ τμήματα Ἀτάκτων θέσεις νοτίως καὶ μετὰ τὰς τελευταίας οἰκίας τοῦ ἰδίου χωριοῦ διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς κάτωθεν αὐτῶν διερχομένης ὁδοῦ Ἄρτης — Μακρυνόρους.

Ἡ ὁδὸς Ἄρτης — Μακρυνόρους — Μεσολογγίου τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἠκολούθη ἄλλην τῆς σημερινῆς, πορείαν. Ὅταν ἐφθανε τὸ χωριὸ Λιμήνης, ἔκαμπτε πρὸς τὰ ἀριστερὰ μέχρι τῆς ἀπέναντι λοφοσειρᾶς τῆς ὁποίας ἠκολούθη τὰ ριζὰ τῆς ἕως τοῦ τέλους τῆς. Ἐπειτα διήρχετο μικρὰν γέφυραν, βορείως τῆς σημερινῆς τοῦ Ζούτου, ἐπροχώρει κάτωθεν τῶν οἰκιῶν τῶν Σελλάδων καὶ ἐφθανε τὰς πρώτας οἰκίας τοῦ Κομποτίου, τὰς ὁποίας ἀκολούθως ἐγκατέλειπε διὰ νὰ στραφῆ νοτιοανατολικά καὶ ἀφοῦ περάσει μικρὰν γέφυραν ἐπὶ τοῦ χειμάρρου Κομποτείκου, κατερχομένου ἀπὸ τὸ Κλειδί καὶ τὴν Φλωριάδα, νὰ φθάσει εἰς τὴν περιοχὴν Ἄγγινου, εἰσοδὸν τοῦ Μακρυνόρους, ἀφήνουσα, δεξιὰ τῆς καὶ πρὸς δυσμὰς τὸν Προφήτην Ἠλίαν Κομποτίου. Τὴν ὁδὸν αὐτὴν διετάχθησαν νὰ φυλάσσουν τὰ περισσότερα τμήματα τῶν Ἀτάκτων. Ἔτερα μικρὰ τμήματα Ἀτάκτων ἐτοποθετήθη-

1. Γουστ. Χέρτσιμπεργκ: ἐνθ' ἄνωτ., τόμος Β', σελ. 41 καὶ Γ. Γερβίνος, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 270.

σαν εις τὰς τελευταίας πρὸς βορρᾶν οἰκίας τοῦ χωριοῦ καὶ πρὸς τὸ μέρος τῶν Σελλάδων, διὰ τὰ εὐρίσκονται πλησιέστερα καὶ πρὸς τὰς θέσεις τοῦ Πανα.

Τὸ 1ον Τακτικὸν Σύνταγμα καὶ τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, ἔλαβε θέσεις ἐπὶ τῆς ἔναντι τοῦ χωριοῦ πλαγίᾳς τῆς προκειμένης πρὸς νότον λοφοσειρᾶς καὶ ἀριστερὰ τοῦ κατερχομένου χειμάρρου Κομποτέικου. Εἰς τὸ ἄκρον δὲ τῆς λοφοσειρᾶς αὐτῆς, ὅπου ὁ ἀνωτέρω χειμάρρος κάμπτεται πρὸς τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον ἐτοποθετήθησαν ομάδες προφυλακῶν, εἰς ἀρκετὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τοὺς Τακτικούς καὶ τοὺς Φιλέλληνας.

Τὸ ἄκρον τῆς λοφοσειρᾶς ὅπου αἱ προφυλακαί, παρὰ τὸν Κομποτέικον. (Ἄριθ. 4 τοῦ χάρτου).

Ὁ Μαυροκορδάτος μὲ τὸ στρατηγεῖον του ἐγκατεστάθη εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ χωριοῦ ὅπου εὐρίσκετο ἡ οἰκία τοῦ ὀπλαρχηγοῦ τοῦ Κομποτίου, Ἀναστασίου Χαδέλα. Διὰ τῆς διατάξεως αὐτῆς τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ στρατεύματος ἔλαβεν θέσεις ἐκτὸς τοῦ χωριοῦ ὅπου καὶ θὰ κατηυλλίζετο εἰς πρόχειρα ἐκ κλάδων δένδρων στέγαστρα τὰ ὅποια ἤρχισε, ὅταν ἔφθασε, νὰ κατασκευάζῃ. Ἀπὸ τὰς ἰδίας αὐτὰς θέσεις θὰ ἠμύνετο ἐν περιπτώσει ἀπροσδοκίτου ἐπιθέσεως.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἡ δύναμις τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τῆς Ἄρτης μόλις ἀνήρχετο εἰς 2.500 ἄνδρας. Διέθετε ὅμως ἱππικὸν διὰ ταχείας προελάσεις ὡς καὶ πυροβολικὸν πρὸς ὑποστήριξιν ἐνδεχομένης ὑποχωρήσεως. Οἱ Τούρκοι μὴ γνωρίζοντες τὴν πραγματικὴν δύναμιν τῶν Ἑλλήνων, οὐδὲ τοὺς ἀντικειμενικοὺς στόχους των, ἀπὸ τὴν τόσον ἐγγύς παρουσίαν των, ἀπεφάσισαν διὰ τοῦ εὐελίκτου ἱππικοῦ των, νὰ ἐνεργήσουν μίαν ἀνιχνευτικὴν κρούσιν. Οὕτω τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 10 Ἰουνίου, ἀπέστειλαν ἐξ Ἄρτης κατὰ τοῦ στρατοπέδου Κομποτίου 500 ἱππεῖς ὑπὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσαν. Ὁ στρατηγὸς Νόρμαν μετὰ τὴν γενομένην κατὰ τὴν πρῶταν ἐπιθεώρησιν καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ

μετάδασιν τῶν τμημάτων εἰς τὰς προσδιορισθείσας θέσεις, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ του Ράινικε, τοῦ ταγματάρχου Γκραγιάρ καὶ εἴκοσι περίπου ἀνδρῶν ἐκ τῶν Φιλελλήνων, ἐξῆλθε ἐκ τοῦ χωριοῦ καὶ ἐπροχώρησε πέραν τῶν κατεχομένων ὑπὸ τοῦ στρατοῦ θέσεων πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ ἐδάφους τῆς περιοχῆς. Εἰς μίαν στιγμὴν παρετήρησε τμήματα τουρκικοῦ ἱππικοῦ κινούμενα πρὸς τὸ μέρος των. Ταχέως ἐπέστρεψε καὶ διέταξε ὅπως τὸ Ἴον Σύνταγμα τῶν Τακτικῶν καὶ τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων προχωρήσουν πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ καταλάβουν θέσεις ἐκατέρωθεν τοῦ χειμάρρου Κομποτίου, ὅπου ἦσαν αἱ προφυλακαὶ καὶ εἰς τὸ σημεῖον ὅπου ὁ χειμάρρος κάμπτεται πρὸς νότον.

Ἐπειδὴ ἐπρόκειτο νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐπίθεσιν ἱππικοῦ, ἔγινε δεκτὴ παρ' ὄλων ἡ πρότασις τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὅπως ἀποφύγουν τὴν ἀναμονὴν τοῦ ἐχθροῦ ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ ἐδάφους, ἀλλὰ καταλάβουν οἱ στρατιῶται θέσεις εἰς φυσικὰ ἀνοίγματα. Οὕτω Τακτικοὶ καὶ Φιλέλληνες ἐκρύφθησαν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ χειμάρρου Κομποτίου, εἰς τὰς τάφρους τῶν ἀγρῶν καὶ κατὰ μῆκος τῶν ὄχθων τοῦ ἄλλου χειμάρρου τοῦ κατεχομένου καθέτως πρὸς τὴν ὁδὸν ἐκ τοῦ χωρίου Σελλάδων. Μικρὸν δὲ τμήμα ἀνδρῶν τοῦ Συντάγματος τῶν Τακτικῶν ἔτρεξε καὶ κατέλαβε θέσιν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Κομποτίου καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τῆς ἀπὸ Ἄρτης ὁδοῦ, ὅπου ἦσαν τοποθετημένα τὰ δύο πυροβόλα τὰ ὁποῖα ἐχειρίζοντο οἱ Φιλέλληνες. Οἱ Ἰόνιοι τοῦ Παναεῖ εἰδοποιήθησαν καὶ κατήλθον πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ ἔλαβον θέσεις ἔξω καὶ βορειοδυτικὰ τοῦ χωρίου Σελλάδων. Ὁ ἴδιος Στρατηγὸς Νόρμαν παραλαβὼν ὀμάδα Γερμανῶν τοῦ Ταγματος τῶν Φιλελλήνων, τμήμα ἐκ τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ καὶ ὀμάδα ἐκ τῶν Σουλιωτῶν ὑπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρη, ἐξῆλθεν τοῦ χωριοῦ καὶ κατέλαβε θέσεις εἰς τὴν πεδιάδα καλύπτων μὲ τὴν ἀνωτέρω δύναμιν τὴν εἰσοδὸν τῆς πρὸς τὸ χωριὸν ὁδοῦ. Τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν ὅταν διέβη τὴν μικρὰν γέφυραν τοῦ χειμάρρου Ζούτου (βορείως τῆς σημερινῆς εἰς τὴν διασταύρωσιν πρὸς Κόπραϊναν) ἀνεπτύχθη καὶ ἀμέσως ἐξαπέλυσεν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν νέων θέσεων τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν Φιλελλήνων. Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες ἀπὸ τὰς ἀπυροβλήτους θέσεις των, διὰ συντονισμένου πυρός, ἀποκρούουν τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἀναγκάζουν τὸν ἐχθρὸν νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὁρμὴν καὶ προέλαισιν του. Ἔτσι ἐνετοπίσθη ἡ περιοχὴ καὶ περιορίσθη ὁ χώρος ὅπου διηξήγετο ἡ μάχη καὶ τότε ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν ἄλλα τμήματα Ἀτάκτων ἐξ ἄλλων θέσεων, πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν μαχομένων. Οἱ Ἕλληνες, προστατευόμενοι ἀπὸ τὰς θέσεις τὰς ὁποίας κατέχουν, προξενοῦν μεγάλην φθορὰν εἰς τὸν ἐχθρὸν. Εἰς μίαν δὲ στιγμὴν, ἀναπηδοῦν ἀπὸ τὰς ὄχθας τῶν χειμάρρων καὶ τῶν ἄλλων φυσικῶν ὀχυρωμάτων των, καὶ ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Εἶχον πλησιάσει τόσοσ ὥστε ταχέως ἦλθον εἰς χεῖρας. Οἱ Τούρκοι πρὸ τῆς ὁρμῆς αὐτῶν αἰφνιδιάζονται καὶ χάνουν τὸ θάρρος των, οἱ δὲ Ἕλληνες χρησιμοποιοῦν τὴν τῶν ξίφη καὶ τὰ γιαταγάνια των, μὲ τὰ ὁποῖα κτυποῦν ἵππους καὶ ἱππεῖς. Ὁ Γάλλος λοχαγὸς Βουτιέ εὐρίσκειται εἰς μίαν στιγμὴν ἀντιμέτωπος Τούρκου ἀρχηγοῦ, καὶ γράφει: «Παρετήρησα ὅτι ὁ ἀντίπαλός μου ἦτο περιδελημένος μὲ πλούσια ἐνδύματα καὶ ὅτι τὸ ἄλογο

του ἔφερε μίαν σέλλαν σπινθηροβολοῦσαν ἀπὸ ἀργυρον καὶ κεντήματα. Αὐτὸς ὁ καβαλάρης ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕνας ἐκ τῶν προϊσταμένων ἀξιωματικῶν, ἔαν πρὸς τούτοις αἱ ἐκθέσεις πρὸς μου εἶχαν δι' αὐτὸν δώσει δὲν ἦσαν ἐσφαλμένοι, θὰ ἦτο ὁ Κασίμ Βέης, ὀνομαστὸς ἀρχηγὸς διὰ τὴν ἀνδρείαν του»¹. Χωρὶς νὰ διστάσῃ ὁ Βουτιέ, συνέλαβε ἐκ τῶν χαλιῶν τὸν ἵππον τοῦ Κασίμ Βέη, ἀξιωματοῦχου τοῦ Τουρκικοῦ Ἴππικοῦ, καὶ ἐπέτυχε διὰ τῆς ἐνεργείας του αὐτῆς, νὰ τὸν κτυπήσῃ καιρῶς εἰς τὴν κεφαλὴν, καὶ συνεχίζει: «Οἱ Φιλέλληνες, αὐτοὶ οἱ ἀπεσταλμένοι ἐβελονταὶ τῆς Εὐρώπης, θὰ μὲ ἔκρινον.—... Τί ἀφορμὰ ἐξάρσεως (ἐνθουσιασμοῦ). Τίποτε δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ μὲ ἐμποδίσῃ νὰ νικήσω εἰς αὐτὴν τὴν συνάντησιν ἀγῶνος (Τουρνοῦ) διὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔδωκα εἰς τοὺς Ἕλληνας τὸ μοναδικὸν (ἐξοχόν) θέαμα. Τὸ ἔδοκίμασα. Ἡ μοῖρα ἐδοήθησε τὸν βραχίονά μου. Ὁ Κασίμ Βέης μόλις ἔπεσε εἰς τὰ πόδια μου»². Ὁ ἵππος τοῦ Κασίμ περιήλθεν ὡς λάφυρον εἰς τὸν Βουτιέ.

Ἦτο τόση ἡ ὀρμὴ τῶν Ἑλλήνων ὥστε οἱ Τούρκοι ἵππεις ἀναγκάζονται νὰ ὀπισθοχωρήσουν πρὸς τὴν Ἄρταν καταδιωκόμενοι ἀπὸ τοὺς Φιλέλληνες καὶ τὸ Σύνταγμα, πολὺ πέραν τῆς θέσεως Ζούτου. Ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης οἱ Τούρκοι ἀφήσαν πολλοὺς νεκροὺς, οἱ δὲ Ἕλληνες ἐλαχίστους ἐκ τῶν Τακτικῶν. Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης γράφει διὰ τὸν νεκρὸν Τούρκον ἀνῆλθον εἰς 70, ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων εἰς 2 Τακτικῶν καταγομένους ἐκ Πελοποννήσου. Ἰπῆρχον δὲ καὶ 4 τραυματῖαι Ρουμελιῶται, διὰ τοὺς ὁποίους ταχέως ὁ Γερμανὸς ἰατρὸς Ἐλστερ, ὠργάνωσε πρόχειρον νοσοκομεῖον στρατεύματος. Μεταξὺ τῶν νεκρῶν ἦτο ἕνας πυροβολητὴς τοῦ Γιατράκου, ἐξ Ὑδρας, καὶ τῶν τραυματιῶν ὁ Μιχαὴλ Γιατράκος.

Ὅταν ἀπεμακρύνθησαν οἱ Τούρκοι, τὰ Ἑλληνικὰ τμήματα ἐπέστρεψαν εἰς τὰς θέσεις τοῦ στρατοπέδου των, τελευταῖος δὲ ὄλων, κατὰκοπος καὶ κατασκοπισμένος, ὁ Νόρμαν. Ὁ Καν. Δεληγιάννης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του διηγεῖται καὶ τὸ κάτωθι ἐπεισόδιον: «Κατὰ τὴν μάχην αὐτὴν ἐφονεύθη ὁ διάσημος 25ετής Ἄρταϊος Ὀθωμανὸς Νουρεντίν Μπέης, παρὰ στρατιώτου τοῦ τμήματός του. Τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ καὶ τὸν λαμπρὸν ἵππον του, μὲ σέλλα καὶ ράκτια ἀσημένια, τὰ ἐπῆραν οἱ στρατιῶται του καὶ τὰ ἐπῆγαν εἰς τὸν Μαυροκορδάτον, ὅστις διὰ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ὀθωμανοῦ τοὺς ἔδωσε 250 γρόσια, διὰ δὲ τὸν ἵππον καὶ τὴν ἵπποσκευὴν 1.800». Ἀναφέρει ἐπίσης δι: «ἕνας μπουλουκτζῆς τοῦ σώματός του, Λαγκαδινὸς Κανέλλος τοῦ Νικήτα, μονομαχήσας μὲ Τούρκον ἵππέα, ὁ τελευταῖος τὸν ἐκτύπησε εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα, ἀλλ' αὐτὸς τὸν ἐφόγευσε μὲ τὴν πιστόλα του καὶ τοῦ ἐπῆρε τὸ σπαθὶ καὶ δεισώθη φέρων οὐλὰς εἰς τὸ πρόσωπον».

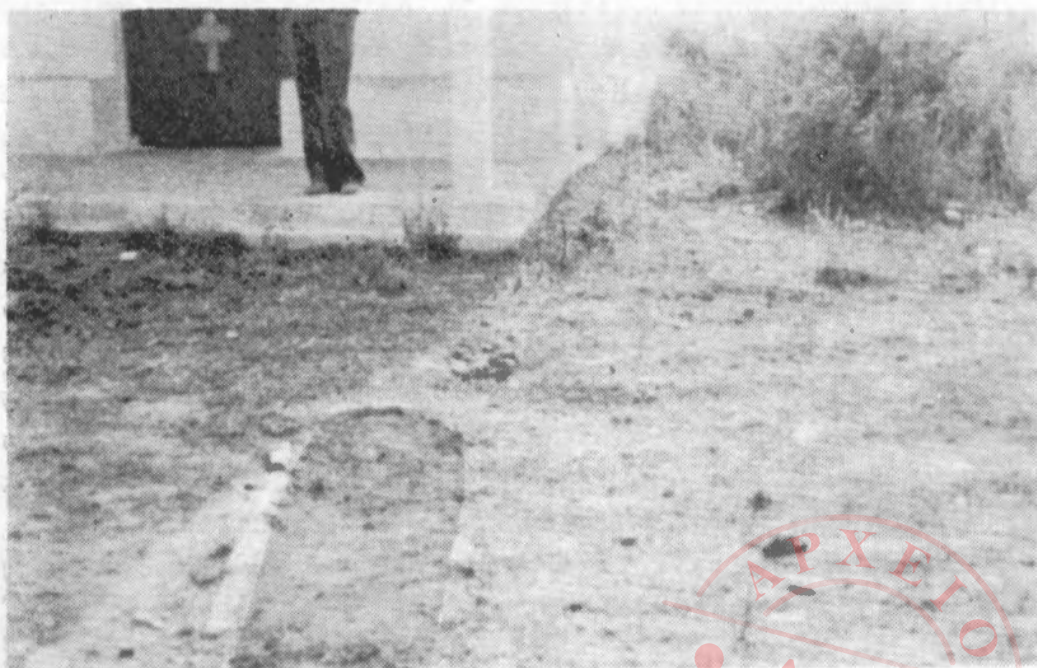
Ἡ ἀπρόοπτος αὐτὴ μάχη καὶ ἡ πρώτη νίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατεύματος ἐνεθουσίασε τοὺς στρατιώτας, περισσότερον δὲ τὸν Μαυροκορδάτον. Ὁ

1. Λοχαγὸς Βουτιέ: Ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ πολέμου τῆς Ἑλλάδος, σελ. 271, ἔκδ. 1823, Παρίσι.

1. Λοχαγὸς Βουτιέ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 272.

Σουλιώτης Μάρκος Μπότσαρης εις την μάχην αὐτὴν ἠδραγάθησε καὶ δταν ἠθέλησε μετὰ τὴν μάχην νὰ ἀποθέσῃ τὴν αἰμοσταγὴ μάχαιράν του, παρετήρησαν ὅτι ἡ παλάμη του εἶχε κολλήσῃ ἀπὸ τὸ αἷμα εἰς τὴν λαβὴν τῆς. Τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας ἐπέσκηψε θύελλα καὶ κατακλυσμαία βροχὴ ἐσάρωσε ὅλα τὰ πρόχειρα καταλύματα τῶν στρατιωτῶν καὶ ἠχρήστευσε πολλὰ τῶν πολεμοφοδίων. Τούτῳ ἐγενεκεν τὸ στράτευμα κατέλαβε νέας θέσεις, κατὰ τὸ μᾶλλον εἰς κτίρια τοῦ χωριοῦ. Οὕτω τὸ Σύνταγμα κατέλαβε οἰκίας ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τοῦ χωριοῦ, οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Σουλιῶται οἰκίας πρὸς τὸ ἄνω μέρος, τὸ στρατηγεῖον τοῦ Μαυροκορδάτου τὴν Μοῆν Ἐθαγγελιστρίας, οἱ Ἄτακτοι ἀκραίας διεσπαρμένως οἰκίας νοτιοανατολικά τῆς Ἐθαγγελιστρίας καὶ οἱ Ἴόνιοι τοῦ Πανᾶ τὰς τελευταίας πρὸς ἀνατολὰς οἰκίας τοῦ χωριοῦ Σελλάδων. Τώρα μετὰ τὴν μάχην καὶ τὴν ἀχρήστευσιν πολεμικοῦ ὕλικου ὑπὸ τῆς βροχῆς, τὸ στράτευμα ἐχρειάζετο ἐνίσχυσιν διὰ πολεμοφοδίων καὶ ἔπρεπε νὰ ὀργανώσῃ κανονικὰ τὸν ἐφοδιασμόν του.

Ἐκ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς κατακλυσμαίας βροχῆς πολλοὶ ἄνδρες ἐκ τοῦ Σώματος τῶν Φιλελλήνων ἠσθένησαν, οἱ ἑπτὰ δὲ ἐξ αὐτῶν, λόγῳ σοβαρωτέρας τῆς καταστάσεώς των, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ μεταφερθοῦν διὰ ζώων εἰς τὸ Μεσολόγγι συνοδευόμενοι ὑπὸ τοῦ Ὀλλανδοῦ λοχαγοῦ Βάν Ντίκ. Διὰ τὴν μεταφορὰν των μάλιστα συνεφώνησαν ἀγωγιάτας τῆς περιοχῆς, τοὺς ὁποίους διὰ τὴν ὑπηρεσίαν των αὐτὴν ἐπλήρωσαν προκαταβολικῶς, ἐνῶ αὐτοὶ ἀκολούθως ἐξηφανίσθησαν. Ἀλλὰ τοὺς ἀσθενεῖς ἐγκατέλειψε καὶ ὁ λοχαγὸς Ντίκ, ὅστις ἀφοῦ ἐξησφάλισε ἀγωγιάτην τινα διὰ τὴν μεταφορὰν του, ἀδιαφορήσας διὰ τοὺς ἀσθενεῖς, ἀνεχώρησε. Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τοὺς ἀσθε-

Τὸ ἐξωκκλήσιον τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸν περίβολον τοῦ ὁποίου ἐτάφησαν ὁ Γιόχαν Μπόν, ὁ Ὅττο Φόν Χόβε τέσσαρες ἄλλοι Φιλέλληνες. Ἐπίσης καὶ 13 στρατιῶται ἀπὸ τὰς μάχας τῆς 10, 26 Ἰουνίου, 3 Ἰουλίου καὶ ἄλλοι. Σαφῶς διακρίνεται ἓνας τάφος. (Ἀριθ. 17 τοῦ χάρτου).

νείς ὁ λοχαγὸς Γιόχαν Μπὸν ἀπὸ τὸ Ἄννόδερον, ἀπέθανε ἐν μέσῳ σπασμῶν, τέσσαρες δὲ ἄλλοι παραμείναντες εἰς τὸ Κομπότι ἀπέθανον ἢ ἐσφάγησαν ὅταν κατελήφθη τὸ χωριὸ ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τοὺς ἄλλους δύο ἐκ τῶν ἀσθενῶν παρέλαβε τὸ στράτευμα ὅταν τοῦτο μετεκινήθη εἰς τὸ Πέτα.

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ Σούλι. Καθ' ὃν χρόνον τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἠτουμάζετο εἰς τὴν Κόρινθον, ὁ Χουρσίτ ἐξοργισθεὶς περισσότερον ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τῶν Σουλιωτῶν νὰ δεχθῶν τὴν προσφερθεῖσαν ἀμνηστίαν, ἀποφασίζει πρὶν ἐπιχειρήσῃ τὴν κάθοδον πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα, νὰ συντριφῇ προηγουμένως τοὺς Σουλιώτας. Ἔτσι τὴν 16ην Μαΐου, διὰ τριῶν φαλάγγων, δυνάμει 14.000-17.000 ἀνδρῶν ἐπετέθη κατὰ τῶν θέσεων τὰς ὁποίας κατεῖχον οἱ Σουλιῶται. Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ὑπῆρξεν συντριπτικὴ καὶ αἱ ἐπιθέσεις τοῦ ἀνηλεεῖς καὶ πεισματώδεις. Αἱ ἐπιχειρήσεις διήρκεσαν μέχρι τῆς 2ας Ἰουνίου, κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτὸ οἱ Σουλιῶται, ἀφοῦ ἀπέκρουσαν γενναίως τὸν ἐχθρὸν ἀναγκάζονται, τέλος, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτὸν ἀρκετὰς θέσεις τοῦ Σουλίου, ὡς τὸ Κούγκι κτλ., καὶ νὰ περιορισθῶν εἰς τρεῖς μόνον, τὴν Κιάφαν, τὴν Χώνιαν, ἐξ ἧς ὕδρευετο, καὶ εἰς τὸν κατὰ τὰ 3/4 τῆς ὥρας ἀπέχοντα Ἄδαρίκον. Τὰς θέσεις αὐτάς, παρὰ τὴν πίεσιν τοῦ Χουρσίτ, διετήρησαν μὲ πείσμα καὶ ὁ ἐχθρὸς δὲν κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ. Μετὰ τὴν ἐπιχειρήσιν αὐτὴν, κατόπιν διαταγῆς τῆς Πύλης, ὁ Χουρσίτ ἀνεχώρησε διὰ Θεσσαλίαν, ἀφήσας εἰς τὸ Σούλι μεγάλας δυνάμεις στρατοῦ ὑπὸ τὸν Ὁμέρ Βρυώνην. Ὁ τελευταῖος βλέπων ὅτι διὰ τῶν ἐπιθέσεων τὰ κέρδη τοῦ θά ἦσαν μικρὰ ἐνῶ αἱ ἀπώλειαι τοῦ μεγάλαι, ἔκρινε προτιμότερον νὰ περιορισθῇ εἰς στενὴν πολιορκίαν τοῦ Σουλίου διὰ νὰ ἀναγκάσῃ δι' αὐτῆς τοὺς Σουλιώτας νὰ παραδοθῶν ἢ νὰ ἀπομακρυνθῶν ἐξ αὐτοῦ. Οἱ τελευταῖοι, ἐξ ἄλλου, παρὰ τὴν ἀκατάβλητον ψυχικὴν ἀντοχὴν τὴν ὁποίαν ἔδειξαν κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐπιχειρήσεων, ἤρχισαν ἐκ τῆς δοκιμασίας αὐτῆς νὰ ἀντιμετωπίζουσι δυσκολίας, καθ' ὅσον καὶ πολεμοφόδια δὲν διέθετον πλέον ἐπαρκῆ διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ἀγῶνος καὶ τὰ τρόφιμα ἤρχισαν νὰ λείπουν. Ἀποφασίζουσι νὰ ζητήσῃ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸν καθ' ὁδὸν εὐρισκόμενον Μαυροκαρδάτον.

Ὄτω τὴν 11ην Ἰουνίου κατέφθασε εἰς τὸ Κομπότι ἀντιπροσωπεῖα Σουλιωτῶν, κομίζουσα πρὸς τὸν Μάρκον Μπότσαρη τὴν ἀπὸ θῆς Ἰουνίου ἐπιστολὴν των, εἰς ἀπάντησιν προηγουμένης ἰδικῆς του, εἰς τὴν ὁποίαν διεξέτραγώδουν τὴν δεινὴν θέσιν τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς Κιάφας. Ἐγγραφον ὅτι ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ κρατήσῃ τὸ Σούλι καὶ ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐξοδὸν ἐκ τοῦ κλοιοῦ, διὰ τὴν ὁποίαν ἐζήτησαν ἐνισχύσεις καὶ προστατευθῶν κατ' αὐτὴν. Συνάμα ὑπεδείκνυον ὅπως τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐστέλλετο εἰς βοήθειάν των, μετὰσχωσι ἀπαραιτήτως οἱ φημισμένοι ὀπλαρχηγοὶ Γῶγος Μπακόλας καὶ Κοτελίδας, καὶ ὅτι τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ πορείαν μέσῳ Πλάκας, Γεφύρας Πάσσαινας καὶ Καστρὶ. Ἀμέσως τὴν ἰδίαν ἡμέραν συνεκροτήθη ἐκτάκτως τὸ πολεμικὸν συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν κατὰ τὸ ὁποῖον ἐξητάσθησαν αἱ ἀνάγκαι τοῦ Σουλίου. Ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιστολὴ:

«Φιλογενέστατε ἀδελφέ μου Καπετὰν Μάρκο, ἀδελφικῶς ἀσπαζόμεθα.
1822 Ἰουνίου 6, Κάστρον Κιάφας.

Ἐλάδαμεν τὴν τιμίαν σας, σημειωμένην ἀπὸ 25 Μαΐου, τὴν ἐλάδαμεν εἰς τὰς 5 Ἰουνίου. Εἶδαμεν τὸ χαστρεῖ κάτω τοῦ κινήματος καὶ ἐχαρήκαμεν κατὰ πολλὰ, ὅπου ἀρχίνησεν ὁ χριστιανισμὸς μετὰ τὴν ἐνωσιν διὰ τὰ λάθη καὶ κατάστασιν. ὅσας εἰδοποιούμεν τὰ τρέχοντα ἀπὸ ἐδῶ, ἡ ὁρμὴ τοῦ ἐχθροῦ ἐστάθηκεν εἰς τὰς ἀρχὰς τολμηρῆ καὶ μετὰ θίαν μεγάλην, ὅπου ἐστοχάσθησαν μετὰ τρεῖς μετὰ τέσσαρας ἡμέρας νὰ τελειώσουν τὸ ἔργον τους, ὁ Θεὸς μᾶς ἐφώτισε, καὶ μᾶς ἐβοήθησε καὶ ἐμάσαμεν καὶ ἡμεῖς τὴν δύναμιν μας ὅλην / εἰς τὴν Κιάφα, καὶ τοὺς ἀντιστάθημεν μετὰ στήθος καὶ τοὺς ἐκάμαμεν νὰ χάσουν τὴν ἐλπίδα ὅπου ἐστοχάζοντο. κοντὰ εἰς αὐτὰ ἐμοιράσθησαν καὶ ἔπιασαν τοὺς τόπους ὀλοτριγυρα μετὰ τὰ μισώρια, περὶ πλέον ἕνα τερτίπι ὁ Χουρσοῦτ Πασᾶς, μετὰ τὸν Ὁμέρ Πασᾶ, καὶ μετὰ τὸν Ἄγον. εἰς τοὺς 29 Μαΐου τὴν / Δευτέραν πρὶν ξημερώσῃ εἰς τὰς ὥρας τῆς νυκτός, καὶ παίρνουν ἀπὸ ὅλα τὰ στρατεύματα τοὺς ἐκλεκτοὺς ἕξ χιλιάδας, καὶ ὁ ἴδιος Ὁμέρ Πασᾶς μετὰ τὸν Ἄγον, καὶ ἐρρίφθησαν ἐπάνω μας νὰ μᾶς πάρουν / τὸν Ἀδαρῖνον, καὶ τὸ νερόν, καὶ μετὰ τὸσον κάχτι ὅπου μᾶς ἐδάρεσαν δύο καὶ τρεῖς φοραῖς τὰ ταμπούρια μετὰ χέρια, ἐβαστάξαμεν τὸν πόλεμον ὅλην τὴν ἡμέραν, καὶ ταῖς δύο ὥραις τῆς νυκτός τοὺς / ἐρριφθήκαμεν ἐπάνω τους, ἢ νὰ χαθῶμεν ὅλοι, ἢ νὰ τοὺς εὐγάλωμεν, καὶ τὸσον ἀπορροπήν τοὺς / ἔδωσεν ὁ Θεός, ὅπου δὲν εἶδαν ἕνα τὸν ἄλλον ποῦ ἔκαμεν, ὅπου ὀλίγον ἔλειψεν νὰ πιάσωμεν καὶ / τὸν Ὁμέρ Πασᾶ ζωντανόν καὶ τὸν Ἄγον, εἰκοσιμίαν ὥραν ὁ πόλεμος ἐγένετο ἀκατάπαυ / στος, κοντὰ ἀπ' αὐτὸ τοὺς εὐγάλαμεν ἀπὸ Σαμονίδα, μετὰ μεγάλην τρομάραν, καὶ τοὺς ἐρ / ρίξαμεν ἀπὸ τὰ θράχια κάτω, καὶ ἐσκοτώθησαν εἰς τοὺς κρημνοὺς οἱ περισσότεροι παρὰ ἀπὸ τὰ τουφέκια. Εἰς τὰς 2 Ἰουνίου ἐγένη αὐτό, αὐτὰ ὅλα ἐστάθησαν διὰ νυκτός, ἀπὸ τὴν πρώτην / ἡμέραν ὅπου ἦλθαν οἱ ἐχθροὶ ἕως τὴν σήμερον γίνεται πόλεμος ἀκατάπαυστος, μέρα νύ / κτα, ξεχωριστὰ μετὰ τόπια, καὶ κουμπαραδες· λοιπὸν ἀδελφια μὴ χάσετε τὸν καιρόν, ὅτι / πολλὰ πράγματα μᾶς στενοχωροῦν, ὅπου οἱ ἄνθρωποι μας ὅσας τὰ παρασταίνουν εἰς πλάτος./

Τὸ κίνημά σας, καθὼς ἡμεῖς τὸ στοχαζόμεθα, ἡ δύναμις σας ἡ πρώτη νὰ πέσῃ εἰς Κουμουζάδαις, / καὶ χίλιοι ἄνθρωποι νὰ εὐγουν μετὰ τὸν καπετὰν Γῶγον καὶ Κουτελήδα εἰς τὴν Πλάκαν, καὶ γεφύρι Πά / σενας, ἕως Πρίαλα καὶ Καστρί, καὶ τὰ ἴσια τὴν Κραχιά, καὶ εὐθὺς νὰ μᾶς ἔλθουν ἄνθρωποι / ἐμπρός, ὅπου νὰ ἀπλώσωμεν καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰ Συριζανά, ἐλπίζομεν εἰς τὸν Θεόν, ὅπου εὐθὺς / ὅπου νὰ ἀκούσουν τὴν δύναμιν σας θέλουν φύγει διὰ νυκτός, ὅτι τὰ στρατεύματα ὅπου ἦλθαν εἰς τὰς ἀρχὰς, τὴν / ρα εἶναι τὰ μισὰ, ἄλλοι σκοτωμένοι, ἄλλοι λαθωμένοι, ἄλλοι μετὰ πλάτζια, ἕνα τρίτον μερ / δικὸν ἔχου· φύγει, τὸ ἀσκέρι ὅπου εἶναι τριγύρω μας ὅλον καθὼς στοχαζόμεθα ὡς δέκα χι / λιᾶδες νὰ εἶναι. πλὴν ἔκαμαν τοὺς τόπους ὅλους μετὰ τὰ ταμπούρια μαστορικὰ διὰ νὰ τοὺς βαστάξουν, / κοντολογία πασχίσατε τὸ πλέον δυνατώτερον μετὰ ὁρμὴν, ὅπου νὰ μὴ προφθάσουν καὶ πάρουν μετὰ / τρα καὶ ὅσας πιά-

σου κανένα στενόν. Κυβερνάτε και με την γνώμη σας, ότι ήμεις δεν ήξεύρομεν ο έχθρος που έχει δύναμιν και που δεν έχει. Ο απεσταλμένος Αποστολάκης σας πληροφορεί / εκ στόματος, και είναι καλός να σύρη και ένα σώμα, μένομεν εις την αδελφικήν αγάπην, /.

ο πατήρ σου, Ζυγούρης, Τούσιας, Νασόφιος
Νότις Μπότσαρης, Τζαβέλας, Ζέρβας, Γομάρας».

Μετά συζήτησιν απεφασίσθη όπως σταλή ένα τμήμα στρατού υπό τον Μάρκον Μπότσαρη προς παροχήν της ζητουμένης βοηθείας, έτερον δέ τμήμα, εκ του Σώματος των Κεφαλλήνων, υπό τον Ηλίαν Πανάν, αφού παράση τον ποταμόν Αραχθον, καταλάβη το χωριό Μπρένισταν (Κορφοβούνι), ίνα αποκόψη τον μεταξύ Αρτης και Ιωαννίνων δρόμον. Το τελευταίον τουτο τμήμα θα ήκολούθη και ομάδα ανδρών του Σώματος Μπακόλα υπό τον ανεψιόν του καπετάν Βασίλην. Προς ένίσχυσιν δέ αυτών, ο Μαυροκορδάτος δια της από 13ης Ιουνίου επιστολής του προς τον όπλαρχηγόν, της δεξιά του Αράχθου περιοχής, Γεώργιον Γσαρακλήν, παραγγέλλει αυτόν ότι πρέπει να συνάξη «όλους τους υπό την έξουσίαν του» και να πιάση και αυτός την Μπρένισταν. Το υπόλοιπον του στρατεύματος απεφασίσθη να μετακινηθθ εις το Πέτα έγγύτατα του Τουρκικού στρατοπέδου της Αρτης.

Ακολουθως συνεκροτήθη και ήτοιμάσθη το δια το Σούλι εκστρατευτικόν Σώμα, αποτελούμενον από τα τμήματα του Μάρκου Μπότσαρη, Γάτσου, Αν. Ίσκου, Βλαχοπούλου, μέρος της δυνάμεως του Γώγου Μπακόλα υπό την οδηγίαν του αδελφου του Μήτρου και Μήτρου Κοτελίδα ως και από ομάδα Αρτινών υπό τον Νικ. Γαρουφαλιάν, δυνάμεως εν όλω 1.000 ανδρών. Το Σώμα τουτο, την 21ην Ιουνίου έπροχώθησε εις το Πέτα και την επομένην δια μιας άτραπου κατήλθεν εις την θέσιν «Ζερμή» παρά τον Αραχθον και αφού διήλθε τον ποταμόν ήκολούθησε μονοπάτι παρά την δεξιάν όχθην αυτού προς Πλάκαν, έπιδιώκον δια Πέντε Πηγαδίων να πλησιάση την Κιάφαν. Ταυτοχρόνως κατήλθεν εις θέσιν «Ζερμή» τμήμα των Κεφαλλήνων υπό τον Ηλίαν Πανάν και ομάς ανδρών του Μπακόλα υπό τον ανεψιόν του Καπετάν Βασίλην, οι όποιοι αφού έπέρασαν τον ποταμόν ανήλθον και κατέλαβον την Μπρένισταν και την δι' αυτού διερχομένην όδον προς Ιωάννινα.

Τον Μπότσαρη ήκολούθησε χωρίς να εύρίσκεται εις έπαφήν μαζί του και το υπό τον ίδιον, Γεώργιον Βαρνακιώτην, τμήμα Ήερομεριτών. Πρò της αναχωρήσεως των ανωτέρω τμημάτων, ο Μαυροκορδάτος, όστις έγνώριζε την από του Νοεμβρίου 1821 πρότασιν του Μπακόλα δια την σύναψιν συνοικεσίου μεταξύ του είκοσαετούς υίου του, Ντούλα και της θυγατρòς του Μάρκου, Βασιλικής και δια να προσεγγίση περισσότερο τους δύο αυτούς πολεμάρχας, επενέθη πιέζων ιδίως τον Μάρκον, δια του Βλαχοπούλου, να άρη τους διασταγμούς του και έτσι επεσφραγίσθη εκατέρωθεν ή υπόσχεσις πραγματοποιήσεως, εν καιρώ του συνοικεσίου αυτού. Η παρέμβασις αυτή του Μαυροκορδάτου, νομίζομεν ότι ήτο πολιτικός έλιγμός του έξύπνου Φαναριώτου έπιδιώκοντος, να έξυπηρητήση τα σχέδιά του, της ώρας εκείνης. Άλλά και ή υπο-

χώρησις τοῦ Μπότσαρη εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Μπακόλα καὶ τὴν πίεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου δὲν φαίνεται νὰ εἶχε σημασίαν διαφορετικὴν.

Σκοπὸς τῆς μετακινήσεως τοῦ κυρίως στρατεύματος εἰς Πέτα ἦτο ὅπως καθηλώσῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὰς θέσεις τῆς Ἄρτης, ἐπὶ πλέον δὲ ὅπως διὰ τῆς ἀπειλητικῆς παρουσίας του ἔναντι τῆς πόλεως, ἐμποδίσῃ αὐτοὺς νὰ παρακολουθήσουν ἐκ τῶν ὀπισθεν καὶ κτυπήσουν τὸ τμήμα τοῦ Μπότσαρη ὅταν θὰ ἐκινεῖτο πρὸς τὸ Σούλι ἢ ὅταν ἐξ ἀπροόπτου τινος δυσχερείας ἠναγκάζετο νὰ ἐπιστρέψῃ. «Ἐθαμβώθησαν, γράφει ὁ Βουτιέ, ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Κομποτίου καὶ συγκατετέθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοπέδου, εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μπότσαρη μὲ 600 ἄνδρας χωρὶς νὰ ἀναμένωσι ἐνισχύσεις. Διὰ νὰ βοηθήσουν δὲ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Μπότσαρη ἀπεφάσισαν νὰ λάβουν θέσεις εἰς τὸ Πέτα».¹

Εἶχε φθάσει τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας εἰς τὸ Κομπότι προερχόμενος ἀπὸ τὸ Πέτα ὅπου εἶχε κατέλθει πρὸ ἀρκετοῦ χρόνου, ὁ Γῶγος Μπακόλας. Ἄμέσως ἐπισκέφθη τὸν Μαυροκορδάτον εἰς τὸ στρατηγεῖον του καὶ τοῦ ἐξήγησε παρουσία καὶ ἄλλων ἀρχηγῶν τὴν ὅλην στάσιν του καὶ τὸ παιγνίδι τὸ ὁποῖον ἐπαιξε μὲ τοὺς Τούρκους. Ὑπεσχέθη δὲ ὅτι, ἕνα μέρος τῶν τροφίμων τὸ ὁποῖον κατώρθωνε, ἐξαπατῶν τοὺς Τούρκους, νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ αὐτοὺς, θὰ ἀπέστειλε εἰς τὸ Κομπότι, πρὸς δὲ θὰ ἐφωδίαζε ἀπὸ αὐτὰ καὶ τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα τοῦ Μπότσαρη. Ἀφοῦ ἐξητάσθη ἀκολούθως, ἡ ὅλη κατάστασις τῆς περιοχῆς, ὁ Μαυροκορδάτος ἀνέθεσε εἰς τὸν Μπακόλαν, λόγῳ τῆς ἐπαφῆς του μὲ τοὺς Τούρκους, ὅπως ὁ ἴδιος ἢ δι' ἀνθρώπων του, φροντίσῃ νὰ πληροφορηθῇ τὰς προθέσεις καὶ τὴν δύναμιν τῆς Τουρκικῆς φρουρᾶς τῆς Ἄρτης. Τὴν ἐπομένην, γράφει ὁ Δεληγιάννης, ἐπέστρεψε εἰς τὸ Κομπότι ὁ Μπακόλας καὶ ἐπισκεφθεὶς τὸν Μαυροκορδάτον εἰς τὴν οἰκίαν ὅπου διέμεινε, τὸν ἐπληροφόρησε ὅτι ἡ δύναμις τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης ἀνήρχετο εἰς 4000 ἄνδρας καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἤτταν εἰς τὸ Κομπότι κατείχοντο ἀπὸ φόβον. Συνέστησε δὲ καὶ ὁ Μπακόλας ὅπως τὸ στράτευμα μετακινήθῃ εἰς τὸ Πέτα.

Πρὶν συνεχίσωμεν τὴν ἐξιστόρησιν τῶν συμβάντων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Πέτα, ὅπου ἐστρατοπέδευσε τὸ κύριον Σῶμα τῆς Ἡπειρωτικῆς ἐκστρατείας ἐνδιαφέρον εἶναι ὅπως παρακολουθήσωμεν τὸ ὑπὸ τὸν Κυριακούλην Μαυρομιχάλην ἐκστρατευτικὸν σῶμα, μετὰ τὴν διὰ θαλάσσης ἀναχώρησίν του εἰς Τσαμουριάν.

Σκοπὸς τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς ἦτο ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπόσπασις Τουρκικῶν δυνάμεων ἀπὸ τὰς πολιορκούσας τὸ Σούλι, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ διάνοιξις διαδρόμου ἀπὸ θαλάσσης πρὸς βοήθειαν τῶν Σουλιωτῶν διὰ τροφίμων κ.λ.π. Καὶ ὡς πρῶτος σταθμὸς ἀποδιβάσεως προεκρίθη, ἡ παραλιακὴ περιοχὴ τοῦ Μούρτου, εὐρισκομένη εἰς τὰ δυτικὰ παράλια τοῦ Σουλίου. Ἐμπροσθεν τοῦ λιμένος «Μούρτου» καὶ εἰς μικρὰν αὐτοῦ ἀπόστασιν ὑπάρχουν 3 ἕως 4 νησίδες, τὰς ὁποίας οἱ Ἕλληνες ὅταν ἐφθασαν κατέλαβον, στήσαντες τὰ μεγάλης

1. Λοχαγὸς Βουτιέ, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 276.

ὀκλήσας ὀλίγα πυροβόλα των εἰς τὴν πλησιεστέραν πρὸς τὴν ξηρὰν τοῦ Μούρτου μίαν ἐξ αὐτῶν. Ἄλλο τμήμα τοῦ Σώματος αὐτοῦ ἀπεβιβάσθη εἰς τὰ δύο περίπου χιλιόμετρα ἀπέχον φεράγκι, «Ἀρκούδι» ὅπου καὶ στρατοπέδευσε. Τὰς ἐπομένας ἡμέρας αἰματηρὰ συνήφθη μάχη, Ἑλλήνων καὶ Ἀλβανῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μούρτου ἐκ τῆς ὁποίας ὁμοῦς οἱ Ἕλληνες ἐξήλθον νικηταί, συλλαβόντες μάλιστα καὶ ἑκατὸν πενήκοντα αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους μὲ τὰ καράβια ἀπέστειλαν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Μετὰ τὴν πρώτην αὐτὴν μάχην Ἀγγλικὴ Φρεγάτα κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἄγγλου Ἀρμοστοῦ τῆς Ἑπτανήσου Θωμᾶ Μπαίτληντ, ἐπλησίασεν τοὺς Ἕλληνας καὶ ἠπειλήσεν αὐτοὺς ὅπως ἐγκαταλείψουν τὴν περιοχὴν τοῦ Μούρτου καὶ τὰς νησίδας ὡς εὐρισκομένης ἐπὶ θαλάσσης ὑπαγομένης εἰς τὴν Ἰόνιον Ἐπικράτειαν. Εἰς μάτην οἱ Ἕλληνες προσεπάθησαν νὰ κάμψουν τὴν ἐπιμονὴν τοῦ Ἄγγλου Ἀρμοστοῦ καὶ ὅταν δὲν τὸ ἐπέτυχαν ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν Μούρτον καὶ τὰς νησίδας καὶ νὰ ἀποβιβάσθωσιν νοτιώτερον, εἰς τὴν Σπλάντζαν (Ἀμμουδιάν) παραλιακὸ χωριὸν ἑπτὰ ὥρας ἀπέχον τοῦ Σουλίου, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Ἀχέροντος. Ἐκεῖ κατήλθεν ὁ Σουλιώτης Λάμπρος Ζάρμπας μὲ 60 ἄνδρας, ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ οἱ Ζῶης Πάνου καὶ Βασίλειος Ζέρβας μὲ ἄλλους ἑκατὸν Σουλιώτας. Πρώτη πράξις τῶν Ἑλλήνων ἦτο νὰ καταλάβουν τὰς ἀποθήκας τῶν Τουρκαλβανῶν, μεταξὺ Γλυκῆς καὶ Πάργας καὶ ἔπειτα νὰ κατασκευάσουν ὀχυρώματα εἰς τὴν παραλίαν τῆς Σπλάντζας καθόσον ἡ περιοχὴ εἶναι ἀνοικτὴ καὶ προσφέρετο δι' ἐπέλασιν τουρκικοῦ ἰππικοῦ τὴν δρᾶσιν τοῦ ὁποίου ἐφοβοῦντο. Καὶ ἐνῶ ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς, τὸ ἐκστρατευτικὸν Σῶμα ἐνισχύετο διὰ Σουλιωτῶν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ δυνάμις του καθημερινῶς ἠλαττώνετο, λόγιον ἀναχωρήσεως πολλῶν στρατιωτῶν Πελοποννησίων διὰ τὰς πατρίδας των. Τὴν ἀπόδασιν εἰς τὴν Σπλάντζαν ὑπεστήριζον τώρα, κυρίως, οἱ κατελθόντες Σουλιῶται καὶ τὸ τμήμα τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη. Γράμμα τοῦ Γ. Σπανιολάκη ἐκπροσώπου τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ Μεσολόγγι, παρέχει εἰκόνα τινα τῆς καταστάσεως.

«Ἀριθ. 67. Διοικήσεις Προσωρινῆ τῆς Ἑλλάδος.

Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κύριον Ἰωάννην Κωλέττην Μίνιστρον τῶν Ἐσωτερικῶν ὑποθέσεωσιν καὶ προσωρινῶς τοῦ πολέμου.

«Τὰ ἐσώκλειστα γράμματα μοῦ ἐστάλησαν ἀπὸ τὸ Κομπότι παρὰ τοῦ ἐκλαμπρότατου Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, μὲ προσταγὴν νὰ σᾶς τὰ διευθύνω μὲ ἐπίτηδες ἄνθρωπον. Μανθάνομεν ἀπὸ τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας ὅτι τὰ ἐκεῖσε ἐκπλεύσαντα Ἑλληνικὰ πλοῖα ἔκαμον ἀπόδασιν τῶν στρατευμάτων εἰς τὸ Φανάρι, ὅπου ἐστρατοπέδευσαν εἰς μίαν δυνατὴν τοποθεσίαν. Ἐχόντες κοινωνίαν μὲ τοὺς Σουλιώτας, οἵτινες τοὺς ἐπρόσφεραν νὰ τοὺς βοηθήσουν, ἂν ἡ χρεῖα τὸ καλέσῃ, μὲ διακόσιους ἢ τριακοσίους ἀνθρώπους. Οἱ περισσότεροι τῶν Μανιατῶν ἐπέστρεψαν εἰς Πελοπόννησον, μόνις ἔμειναν τοῦ καπ. Κυριακούλη καμμιὰ ἐξηνταριὰ ἄνθρωποι. Σήμερον ἀναχωροῦν τὰ καράβια διὰ τὸ παραδοσθᾶσι, διὰ νὰ φέρουν ἐδῶ τοὺς στρατιώτας ὅπου πρὸ ἡμερῶν ἐκεῖ ἐφθασαν. Μεσολόγγι 17 Ἰουνίου 1822.

Μὲ τὸ προσήκον Σέβας ὑποσημειοῦμαι. Τῆς ἐξοχότητός σας ταπεινὸς δοῦλος. (Τ.Σ.) Γεώργιος Σπανιολάκης, Γενικὸς Γραμματεὺς¹.

Ἄλλὰ καὶ πλοιάριά τινα τὰ ὁποῖα ἔφθανον εἰς τὸ Μεσολόγγι διὰ τὴν παραλαβὴν καὶ μεταφορὰν τροφίμων διὰ τοὺς στρατιώτας καὶ τὸ Σούλι ἤρ-
νοῦντο νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Σπλάντζαν. Οἱ ναῦται ἐζήτουν πληρωμὴν τῶν
μισθῶν των. Τότε ὁ Χρῆστος Φωτομάρας ἔφυγε ἀπὸ τὸ Σούλι καὶ μετέβη εἰς
τὴν Λαγκάδαν καὶ ἀφοῦ συνεννοήθη μὲ τὸν Μαυροκορδάτον, μὲ γράμματα
αὐτοῦ πρὸς τοὺς πλοίαρχους, ὑποσχομένου τὴν πληρωμὴν τῶν μισθῶν τῶν
ναυτῶν, ἔφθασε διὰ νὰ τὰ ἐπιδώσῃ εἰς τὸ Μεσολόγγι, χωρὶς, ὅπως φαίνεται,
ἢ προσπάθειά του καὶ αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ εὑρουν ἀπήχησιν.

Εἰς τὴν Σπλάντζαν ὁμοῦ τὰ πράγματα ἐβάδιζον ταχύτατα πρὸς τὸ τέ-
λος των. Οἱ Ἄλβανοί, ἀφοῦ συνεκέντρωσαν, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τσαμιου-
ριάς, ἰσχυρὰν δύναμιν ἕως 3.000 ἀνδρῶν, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τοῦ
στρατοπέδου τῆς Σπλάντζας. Ἀρχηγὸς τῆς ἐπιχειρήσεως ὤρισθη ὁ Κεχα-
γιάμπεης ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς, μόλις πρό-
τινων ἡμερῶν, εἶχε ἀπελευθερωθῆ κατόπιν συμφωνίας περὶ ἀνταλλαγῆς αἰχ-
μαλώτων. Οὗτος καταμερίσας τὸ στράτευμά του εἰς μικρότερα τμήματα, διέ-
ταξε τοὺς Πασάδες Μεχμέτ καὶ Χασάν νὰ προχωρήσουν ἐκ διαφόρων σημείων,
μέσφ τῶν θαλτωδῶν ἐκτάσεων τῆς Ἀχερωσίας καὶ νὰ σταματήσουν εἰς θέ-
σιν 3-4 χιλιομέτρα ἀπέχουσαν τῆς παραλίας τῆς Σπλάντζας καὶ νὰ κρυφθοῦν
εἰς θάμνους καὶ τοὺς καλαμώνας τοῦ μέρους ἐκείνου. Καὶ ὅταν τὴν 2αν Ἰου-
λίου οἱ Πασάδες ἐξετέλεσαν τὴν διαταγὴν, τὴν ἐπομένην 3ην Ἰουλίου, κατέ-
φθασε ἐκεῖ καὶ ὁ ἴδιος μὲ πεντακοσίους σωματοφύλακας.

Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνέμενον τόσον ταχεῖαν τὴν ἐνέργειαν τῶν Ἄλβανῶν,
οὐδὲ ἀντελήφθησαν τὰς κινήσεις των. Κάποιος ὁμοῦ κάτοικος ἀπὸ τὸ γειτο-
νικὸ χωριὸ Βαλανιδάραχον, ὅστις εἶδε τὰς κινήσεις τῶν Ἄλβανῶν, ἔσπευ-
σεν εἰς τὴν Σπλάντζαν καὶ εἰδοποίησε τοὺς ὀλίγους Ἕλληνας περὶ τοῦ κινδύ-
νου τὸν ὁποῖον διέτρεχον. Ἀμέσως συνεκροτήθη συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν τοῦ
στρατοπέδου, κατὰ τὸ ὁποῖον πολλοὶ ὑπεστήριξαν νὰ ἀποφύγουν τὴν σύγκρου-
σιν μὲ ἀσυγκρίτως ὑπερτέρας ἐχθρικὰς δυνάμεις καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὰ
πλοιάρια. Οἱ Κυριακούλης, Ζάρμπας καὶ Ζώης Πάνου ἐθεώρησαν τὴν ἐνέρ-
γειαν αὐτὴν ὡς ἀναξίαν πολεμιστῶν, προτιμούντων νὰ κρυφθοῦν διὰ νὰ ἀπο-
φύγουν τὸν ἐχθρὸν. Ἔτσι ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκρούσουν τὴν ἐπίθεσιν καὶ δώ-
σουν ἐκεῖ τὴν μάχην. Πρὸς τοῦτο ἐνίσχυσαν διὰ λίθων τὸ κατὰ μῆκος τῆς
παραλίας ὀχύρωμά των (λιθότοιχον) ὅπισθεν τοῦ ὁποῖου πῆραν θέσεις οἱ Β.
Ζέρβας καὶ Ζώης Πάνου μὲ 120 Σουλιώτας. Ὁ Λάμπρος Ζάρμπας μὲ ἄλ-
λους πενήνκοντα ἀνδρας κατέλαβε ἕναν παλαιὸν πύργον ἀριστερὰ τῆς Σπλάν-
τζας, διὰ νὰ ἀποκρούσῃ ἐνδεχομένην ἐπίθεσιν ἰππικοῦ, μόνον ἐκ τοῦ μέρους
ἐκείνου δυναμένου νὰ κινήθῃ κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου, καὶ ὁ Μαυ-

1. Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμος 1ος, σελ. 484.

ρομιχάλης με τούς Μανιάτας τὸ δεξιὸν βραχῶδες μέρος τῆς ἀκτῆς πρὸς τὸ ριὸ Λούτσα. Τὰ πλοίαρια ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν τὰ πυροβόλα διετάχθησαν νὰ πλεύσουν εἰς τὴν γειτονικὴν παραλίαν Κερέντσας ἀπ' ὅπου θὰ ἔβαλον κατὰ τῶν Τούρκων. Ἐδόθη δὲ ἐντολὴ εἰς τοὺς πλοιάρχους νὰ μὴ δεχθοῦν ἐπὶ τῶν σκαφῶν των οὐδέναν ἐκ τῶν προσπαθούτων νὰ ἀποφύγουν τὴν μάχην ἀνδρῶν.

Λίαν πρῶτ' τῆς 4ης Ἰουλίου 1822 καὶ μίαν ὥραν πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, οἱ Τούρκοι ἤσυχα καὶ ἀθόρυβα, νομίζοντες ὅτι θὰ εὕρισκον τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν ὕπνον, ἐπροχώρησαν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Σπλάντζας. Ἀπὸ μερικὰς κινήσεις Ἑλλήνων τινων, ἀντελήφθη ὁ Κεχαγιάμπεης, καθὼς ἐπλησίαζε τὴν παραλίαν, ὅτι οἱ Ἕλληνες τοὺς ἀνέμενον. Τότε διέταξε ἐπιθεσιν καὶ οἱ Ἄλβανοὶ ἤρχισαν νὰ πυροβολοῦν. Ἀλλὰ μόνον τὸ ἓν τρίτον τῶν τουρκικῶν ὄπλων ἐξεπυρσοκρότει. Τῶν ἄλλων ἀπὸ τὴν νυκτερινὴν ὑγρασίαν τῆς θαλάσσης περιοχῆς τοῦ Ἀχέροντος, εἶχε διαποτισθῆ ἡ πυρῖτις καὶ κατέστησεν αὐτὰ σχεδὸν ἄχρηστα. Ἔτσι μόνον ἓνα τμήμα τῶν Ἄλβανῶν ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν ἐπακολουθήσασαν μάχην, πάντως ὅμως ὑπέρτερον εἰς δύναμιν ἀνδρῶν καὶ τοῦτο μὲ στόχον τὰς θέσεις τοῦ Βασ. Ζέρβα καὶ Ζώη Πάνου.

Οἱ Τούρκοι, ἀκάλυπτοι πλησιάσαντες, ἀναχαιτίσθησαν ἀπὸ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν 120 Σουλιωτῶν τοῦ λιθίνου ὀχυρώματος. Οἱ Μαυρομιχάλης καὶ Ζάρμπας δὲν ἐφαίνετο νὰ λαμβάνουν μέρος. Ἀλλ' ὅταν ἡ μάχη ἐφθασε εἰς τὴν ἔξαρσιν τῆς, δὲν ἠδυνήθη ὁ Μαυρομιχάλης νὰ παραμένῃ ἀδρανῶν καὶ ἔτρεξε νὰ βοηθήσῃ τοὺς Σουλιώτας τοῦ Κέντρου. Ἦτο στιγμή κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κεχαγιάμπεης βλέπων τοὺς Ἄλβανούς διστάζοντας, ἐπροχώρησε ὁ ἴδιος ἔφιππος περιστοιχισμένος ἀπὸ τοὺς πεντακοσίους σωματοφύλακὰς του, παροτρύνων ἐν ταυτῇ τοὺς στρατιώτας του νὰ προχωρήσουν καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸ ὀχύρωμα τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ ὁποῖος ἐν τῇ μεταξὺ εἶχε φθάσει εἰς τὸν λιθότοιχον ὅταν εἶδε τὸν Κεχαγιάμπεην νὰ προχωρῇ εἰς αὐτό, ἐξῆλθε καὶ ἐπροχώρησε νὰ τὸν κτυπήσῃ. Μέχρις ὅτου ὅμως τὸν πλησίαση ἐφόνευσε 5-6 Ἄλβανούς καὶ θὰ τὸν κατέφθανε, ἐὰν ἐν τῇ μεταξὺ σφαῖρα δὲν τὸν ἐκτύπηε εἰς τὴν μασχάλην καὶ νὰ πέσῃ κατὰ γῆς. Σπεύδουν οἱ Μανιάτες νὰ τὸν παραλάβουν λιπόθυμον, ἀποκρούοντες συνάμα τοὺς Ἄλβανούς οἱ ὁποῖοι ἔτρεχον διὰ τὸν ἴδιον σκοπὸν. Εἰς μίαν στιγμὴν ὁ Μαυρομιχάλης συνήλθε καὶ ἐγερθεὶς, ὑποδασταζόμενος ἀπὸ τοὺς πολεμιστὰς του, ὠδηγήθη εἰς τὸ ὀχύρωμα ὅπου ἀντελήφθη τὴν σοβαρότητα τοῦ τραύματός του καὶ τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἐξ αὐτοῦ διέτρεχε. Τότε διεμοίρασε τὰ ὄπλα του καὶ τὰ ἄλλα ἀτομικὰ του εἶδη εἰς συμπολεμιστὰς του, τὴν δὲ αἱματοδαμμένην ζώνην του ἔβασε ἐντολήν εἰς τὸν ἵπποκόμον του νὰ τὴν παραδώσῃ εἰς τὴν οἰκογένειάν του, ὅταν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πατρίδα του. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐξέπνευσε.

Οἱ Ἕλληνες ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγῶν των, χάνουν τὴν ὀρμητικότητά των καὶ θὰ ἐκινδύνευον νὰ φονευθοῦν ἢ νὰ συλληφθοῦν αἰχμάλωτοι, ἐὰν δὲν συνέβαινε, ἐν συνεχείᾳ, νὰ φονευθῆ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἄλβανῶν Κεχαγιάμπεης, ὅστις τραυματισθεὶς θανάσιμως ἐπάνω εἰς

τὸ ἄλογό του, κατέπεσε εἰς τὰ χέρια τῶν σωματοφυλάκων του νεκρός. Τώρα καὶ οἱ Τούρκοι χάνουν τὸ θάρρος των καὶ ἀρχίζουν νὰ ὑποχωροῦν. Ἡ μάχη τῆς Σπλάντζας ἢ ὁποία διεξήχθη μετὰ σφοδρότητος ἐπὶ τρίωρον, ἔληξε ὅταν ἐφονεύθησαν οἱ δύο ἀρχηγοὶ καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἤρχισαν νὰ ἀποσύρωνται. Ἐκ τῶν Τούρκων ἐφονεύθησαν 43 στρατιῶται, ἀπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων τρεῖς. Ἦτο τοιαύτη ἡ θλίψις τῶν Μανιατῶν ὥστε πέντε αἰχμαλώτους τοὺς ὁποίους εἶχαν μαζί των κατὰ τὴν ἀποχώρησίν των ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ μεταφέρον τὸν νεκρὸν τοῦ Μαυρομιχάλη πλοῖον, ἐπλεύρισε εἰς τὸ Βασιλάδι τοῦ Μεσολογγίου, ἢ δὲ κηδεῖα του ἔγιγε εἰς τὸ Μεσολόγγι ὅπου καὶ ἐτάφη ἐν μέσῳ γενικοῦ πένθους τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων, οἱ κάτοικοι τῶν ὁποίων τὴν παρηκολούθησαν.

Μὴ γνωρίζων τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος εἰς τὴν Σπλάντζαν, ὁ Μάρκος Μπότσαρης, μετὰ τὴν ἄλλην καταστροφὴν τοῦ Πέτα, γράφει ἀπὸ τὸν Κρίκελον τοῦ Βάλτου:

«Πρὸς τὸν Γενναϊότατον στρατηγὸν κύριον Γεωργάκην Νικολοῦ Βαρνακιώτην. Ἀσπασίως εἰς Λαγκάδαν.

Κύριε Στρατηγέ,

Ἔλαβα ἓνα γράμμα ἀπὸ Σπλάντζαν ἀπὸ τὰς 3 τοῦ παρόντος καὶ μᾶς γράφουν τὸν ὑστερινὸν πόλεμον ὅπου ἔγιγεν εἰς τὸ Σούλι φρικτὸν καὶ πεισματώδη καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη. Ἐσκοτώθησαν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὲρ τοὺς διακοσίους καὶ ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας δέκα πέντε μὲ ὄνομα, ὁ καπετὰν Τούσια Ζέρβας λαβωμένος, ὁ καπετὰν Χρῖστος Κοσμάς στὸν τόπο καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀράδας νὰ ξαναγράψητε τοῦ πρίγκηπα νὰ στείλῃ τὰ ἄσπρα τῶν караβιῶν διὰ νὰ μὴν τύχη καὶ φύγουν καὶ τότε μᾶς χαλάει ὅλο τὸ πιάνο καὶ νὰ κάμῃ κάθε κυβέρνησιν καὶ διὰ τοὺς ζεχερέδες καὶ μένω.

1822 Ἰουλίου 8 Κρίκελο. Εἰς τοὺς ὀρισμούς σου Μάρκο Μπότσαρης»¹.

Τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μαυρομιχάλη εἰς τὴν Τσαμουριάν εἶχε ἀκολουθήσει καὶ τμημα Κεφαλλήνων ὑπὸ τοὺς Δανιὴλ Πανᾶν καὶ Γεράσιμον Φωκᾶν, διὰ τὸ ὅποιον ὁ Ἥλιος Πανᾶς γράφει:

«...Εἰς δὲ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Σπλάντζας ἦτον μὲ ἄλλο ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του σώμα ὁ Δανιὴλ Πανᾶς καὶ Γεράσιμος Φωκᾶς Βιτόρου ἐνωμένοι μετὰ τοῦ φονευθέντος Κυριακούλη καὶ οἱ ὅποιοι εἰς τὴν μάχην ταύτην ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους καὶ ἔλαβον μεγάλην ζημίαν, διότι ἀναμεταξὺ τῶν ὄσων ἐφονεύθησαν πλῆθος Τουρκῶν, ἐφονεύθη καὶ αὐτὸς ὁ ὑπαρχηγός, ὃ ἐστίν, ὁ τρομερὸς ἐκεῖνος Κεχαγιάμπεης, τοῦ Ῥεσίτ-Πασσᾶ, τοῦ καταστρέφαντος τὸν Ἄλῃ-Πασσᾶν τῆς Ἠπείρου, καὶ ὅστις εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τριπόλεως μετὰ τῆς οἰκογενείας τοῦ Ῥεσίτ-Πασσᾶ καὶ ἐλευθερώθη διὰ ἀνταλλαγῆς τοῦ Κώστα Βότζαρη καὶ διακοσίων χιλιάδων ταλλήρων...».

Οἱ ἴδιοι δὲ ἀκολουθήσαντες τὸν Μαυρομιχάλην γράφουν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι εἰς τὸν εἰς Κεφαλληνίαν διαμένοντα ἀδελφὸν τοῦ ἐνὸς ἐξ αὐτῶν:

1. Ν. Φυσετζίδου: Αὐτόγραφοι Ἐπιστολαὶ Ὀπλαρχηγῶν. Ἀλεξάνδρεια 1893.

«Μεσολόγγι τῆ 13 Ἰουλίου 1822.

Φίλτατε Ἀδελφὲ Σταυρο,

... Εἰς τὸ Φανάρι πάλιν δὲν δυνάμεθα νὰ σᾶς περιγράψωμεν τὰ ἀνδραγαθήματά των, διότι ἀνεκδιήγητα. Τοῦτο μόνον σᾶς γράφομεν, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ ὀλίγοι Κεφαλλῆνες, ὅπου ἦτον ἐκεῖ μὲ 47 Σουλιώτας — διότι οἱ ἄλλοι δὲν εὐρέθησαν ἐκεῖ, ἐπειδὴ καὶ εἶχον ὑπάγει νὰ φέρωσι κρέατα ἀπὸ τὰ χωρία τῆς Τζαμουργιάς, ὡς ἠξεύρεις — ἀντιπαρετάχθησαν μὲ τέσσαρας χιλιάδας Τούρκους, ἐπολέμησαν ἕως δύο καὶ ἡμισυ ὥρας καὶ ἔπειτα τοὺς ἐκυνήγησαν διὰ περισσότερον ἀπὸ μίαν ὥραν. Ἐσχότωσαν 461 καὶ ἔπιασαν καὶ 16 ζωντανούς Τούρκους καὶ ἕναν, ὅστις ἦτον μίαν φοράν βαπτισμένος, τοὺς ὁποίους τοὺς ἐσχότωσαν ὅλους, καὶ τοῦτο διότι κατὰ δυστυχίαν ἐσκοτώθη εἰς αὐτὸν τὸν πόλεμον ὁ γενναῖος Κυριακούλης. Μεταξὺ εἰς τοὺς 461 Τούρκους, τοὺς ὁποίους ἐσχότωσαν οἱ ἐδικοί μας, ἐσχότωσαν καὶ τὸν Κεχαγιάμπεη τοῦ Χουρσίτ Πασσᾶ, ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἦτον εἰς τὴν Τριπολιτζάν' τοὺς ἐπῆραν 14 ἄλογα καὶ 3 ἄτια, ὅπου τὸ ὀλιγώτερον ἔχουν ἀπὸ πέντε πουγγιά τὸ καθ' ἕνα, καὶ τοὺς ἐπῆραν καὶ τόσα ἄλλα λάφυρα, ὅπου ἕκαμαν χαράτζι 174 γρόσια κάθε Κεφαλλονίτης καὶ Σουλιώτης, τῶν δὲ Μοραϊτῶν καὶ Μανιατῶν μόνον ἀπὸ 50. Ἀδελφὲ Σταυρε, τόσον ὄνομα καὶ τόσην φήμην ἐπῆραν οἱ Κεφαλλοναῖοι μὲ αὐτοὺς τοὺς πολέμους, πὺ ἐγίναν εἰς τοῦ Πέτα καὶ Φανάρι, ὥστε ὁ κόσμος ὅλος φωνάζει: Εὐγε, ἥρωες Κεφαλλῆνες! Σεῖς τῷ ὄντι εἰσθε οἱ εὐεργέται τῆς Πατρίδος. Ὁ Πρίγκιψ καὶ ἐν γένει ἡ Διοίκησις ὅλη φωνάζει μεγαλοφώνως ὅτι οἱ μόνοι Κεφαλλῆνες εἶναι ἄξιοι τῆς τῶν ἐνδόξων προγόνων μας ἀνδρείας καὶ διὰ τοῦτο δικαίως καὶ τῆς κληρονομιάς. . . .

Ἐὸ ἀδελφός σας, Γεράσιμος Β. Φωκᾶς, ὁ ἀδελφός σου Δανιὴλ Πανᾶς»¹.

Οἱ ἴδιοι, Φωκᾶς καὶ Πανᾶς, τὴν 3ην Ἰουλίου γράφουν ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἄλλην ἐπιστολὴν πρὸς φίλον Κεφαλλῆνα γεγονός τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὅτι εἶχον ἐγκαταλείψει τὸ στρατόπεδον τῆς Σπλάντζας πρὸ τῆς τελευταίας μάχης τῆς 4ης Ἰουλίου². Καὶ τώρα ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν περιοχὴν Κομποτίου-Πέτα:

Τὴν ἐπομένην τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Μπότσαρη ἡμέραν, τὸ κύριον σῶμα μὲ τὴν λοιπὴν δυνάμιν του, ἐκ τῶν Φιλελλήνων, τῶν Κεφαλλῆνων τοῦ Πανᾶ, τῶν Τακτικῶν καὶ τινῶν ὀπλαρχηγῶν μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Θεόδ. Γρίβας, Γενναῖος Κολοκοτρώνης, Παναγιώτης Γιατράκος καὶ ἄλλοι, ἐκινήθη πρὸς τὸ χωριὸ Πέτα ὅπου μόλις ἔφθασε ἐστρατοπέδευσε. Εἰς τὸ Κομπότι παρέμεινε δυνάμει 150 ἀνδρῶν, ἐκ τοῦ τμήματος τῶν Πελοποννησίων τοῦ Καν. Δεληγιάννη, τὸ πλεῖστον τῶν Αἰτωλοακαρνανῶν ἐκ τοῦ τμήματος Μακρῆ ὑπὸ τοὺς Παναγιώτην Ντόβαν, Σπύρον Πεταλούδαν καὶ Κώσταν Γκολφίνον, πρὸς φύλαξιν τῶν στενῶν τοῦ Μακρυνόρου, κάλυψιν τῆς ὁδοῦ ἀνεφο-

1. Ντίνου Κονόμου: Ἀνέκδοτα Κείμενα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, σελ. 38, ἔκδ. 1966, Ἀθῆναι.

2. Ντίνου Κονόμου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 37.

διασμοῦ τοῦ στρατεύματος καὶ διὰ τὴν ἀναγκαστικὴν ὡς ἐνδιάμεσος σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ στρατοπέδου Πέτα. Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Μαυροκορδάτος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάν. Ράγκου, Κανέλλου Δεληγιάννη, Μακρῆ καὶ μικροῦ τμήματος στρατοῦ, ἰδίως Ἑπτανησίων, μετέβη εἰς Λαγκάδαν Βάλτου, ἀπομακρυνθεὶς περισσότερο τοῦ στρατεύματος ἀπ' ὅπου, ὁ Ἀρχιστράτηγος αὐτός, ἐπωμισθεὶς ὑποδεέστερα καθήκοντα θὰ ἐφρόντιζε νὰ ἐφοδιάζῃ διὰ τροφίμων τὰ τμήματα. Ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ Μαυροκορδάτου, προτιμήσαντος νὰ ὀπισθοχωρήσῃ εἰς Λαγκάδαν ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ στράτευμα εἰς τὴν νέαν του θέσιν καὶ νὰ ἀποτελῇ τὸν συνδετικὸν κρίκον μεταξὺ τῶν Σωματίων, τῶν Φιλελλήνων, τῶν Τακτικῶν τῶν διοικουμένων ὑπὸ ξένων ἀξιωματικῶν, καὶ τῶν Ἀτάκτων Ἑλληνικῶν τμημάτων τῶν ὁποίων τὰς ἀντιθέσεις ἐγνώριζε καὶ νὰ ἐπιλύῃ ἐκεῖ ἀμέσως ὁ ἴδιος τὰς παρουσιαζομένας διαφορὰς, ὑπῆρξε ὀλέθριον σφάλμα του. Ἀλλὰ σφάλμα ὑπῆρξε ἐπίσης καὶ ἡ προκλητικὴ προώθησις τοῦ μικροῦ στρατοῦ, μὲ ὅλας τὰς ἀδυναμίας του, εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Ἄρτης, χωρὶς μὲ τὴν μεταστάθμευσιν νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποὶ τοὺς ὁποίους ἐπεδίωκε ἡ κίνησις αὐτῆ, νὰ καθηλώσῃ δηλαδὴ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τοὺς Ἀλβανούς νὰ κινήθωσιν κατὰ τοῦ Μπότσαρη. Καὶ γράφει ὁ Βαρθόλδου: «Ἡ κατάληψις τοῦ Πέτα ἦτο ἐκ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων κινήματων, ἅτινα ἐπιχειροῦν οἱ ἀβέβαιοι καὶ ἀπειροὶ στρατηγοὶ ἀπλῶς μόνον ὅπως ἐπιχειρήσουν τι, οὐδὲν ἄλλο τουτέστιν ἢ ἐπίδειξις τις ὑπὸ τὰ τηλεβόλα καὶ τοὺς προμαχῶνας ἰσχυρῶς φρουρουμένης ἐχθρικῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ τοσοῦτον περιφρονούμενος Τούρκος ἐχθρὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἀφήσῃ ἀτιμώρητον»¹. Εἰς αὐτὰ προσθέτει ὁ Γ. Φίνλεϋ: «Ἡ κατάληψις τοῦ Πέτα ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ ἐκείνας τὰς ἀκρίτους κινήσεις ποὺ οἱ ἀνίκανοι στρατηγοὶ συχνὰ υἱοθετοῦν ὅταν αἰσθάνονται, ὅτι ἡ θέσις των ἐπιδίδει ἀμεσον δρᾶσιν, ἐνῶ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀνίκανοι νὰ συλλάβωσιν ἓνα συγκεκριμένον σχέδιον» ἔκανε τὴν μάχην ἀναπόφευκτον, ἐνῶ δὲν εἶχε γίνει καμμία προπαρασκευὴ διὰ τὸν ἀγῶνα»². Ὁ δὲ Γκραβιέρ ἐπιλέγει: «Ὁ Μεχμέτ Ρεσίτ ἐπήλαυσε μετὰ τῶν ἵππέων του κατὰ φάλαγγος τινος ἀφρόνως προβάσῃς μέχρι τῶν τειχῶν τῆς Ἄρτης»³.

Ὁ Πασάνος, ἐξ ἄλλου, καὶ μετὰ τὴν ἐκφόρτωσιν τῶν ἀποσκευῶν καὶ τῶν δύο πυροβόλων, παρέμεινε εἰς τὸν λιμένα τῆς Κοπραίνης. Τὴν 18ην Ἰουνίου οἱ Τούρκοι τῆς Πρεβέζης ἐπλευσαν διὰ τριῶν κανονιοφόρων εἰς τὸν ἀνωτέρω λιμένα τοῦ Ἀμβρακικοῦ καὶ ἐδύθησαν τὰ δύο πλοιάρια τοῦ Πασάγου, αὐτὸν δὲ καὶ τοὺς ναύτας του συνέλαβον αἰχμαλώτους. Καὶ τοὺς μὲν ναύτας ἐξετέλεσαν εἰς Πρέβεζαν, αὐτὸν δὲ ὠδήγησαν εἰς Ἄρταν ὅπου, κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ παλαιοῦ του φίλου Ὁμέρ Βρυώνη, ἀπέφυγε τὴν ἐκτέλεσιν. Μετὰ

1. Κάρολος Μένδελων Βαρθόλδου, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 367.

2. Γ. Φίνλεϋ: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, τόμος Α', σελ. 556.

3. Ζουριέν ντε λά Γκραβιέρ: Ἱστορία τοῦ ὑπερ Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος. Μεράφο. Κ. Ράδου, 18224, σελ. 131.

ένα και πλέον χρόνον ἐλυτρώθη ἀπὸ τὴν γυναῖκα του, ἀφοῦ ἐπλήρωσε 60.000 γρόσια¹.

Οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὸν αἰφνιδιασμὸν τὸν ὁποῖον ἐδοκίμασαν εἰς τὸ Κομπότι τὴν 10ην Ἰουνίου, ἐζήτησαν ἐσπευσμένως ἐνισχύσεις ἀπὸ τὰς γειτονικὰς φρουρὰς καὶ αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν νὰ καταφθάνουν καθημερινῶς εἰς τὴν Ἄρταν. Συνέβη δὲ κατὰ τὸ τέλος Ἰουνίου, ἡ δύναμις των νὰ εἶναι τριπλασία ἐκείνης τὴν ὁποῖαν διέθετον οἱ Ἕλληνες δταν ἐστρατοπέδευσαν εἰς τὸ Πέτα, ἔπου, ἐκτὸς τοῦ Γώγου Μπακόλα, ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐστρατοπεδευμένοι ἐκεῖ, οἱ ὀπλαρχηγοὶ Τζουμέρκων Μήτρος καὶ Γιαννάκης Κοτελίδας, Πιστιανῶν καὶ Μπρένιστας Γεώργιος Τσαρακλῆς, ὀμάς Ἄρτινῶν ὑπὸ τὸν Νικ. Γαρουφαλιᾶν, Πετανιτῶν ὑπὸ τὸν Μιχ. Ν. Μόστραν καὶ ἄλλοι.

«Ἦτο», γράφει ὁ Ἱστορικὸς Καλαντζῆς, «σὲ κείνα τὰ μέρη, ἕνας τολμηρὸς, ἐπιδέξιος καὶ ἐπικίνδυνος μαζί Ἕλληνας καπετάνιος, ὁ περίφημος γιὰ τοὺς κλέφτικους ἀθλοὺς του καὶ γιὰ τὴν ἀντίστασίν του στὸ Μακρυνόρος κατὰ τὸν πρῶτον χρόνον τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Γώγος, δταν εἶδε τοὺς Φράγκους, νὰ περιστοιχίζουσιν τὸν Μαυροκαρδάτο, σφίχτηκε ἡ καρδιά του. Ἦτανε τότε 70 χρόνων. Τὰ χρόνια ὅμως αὐτά, δὲν τὸν ἐμπόδιζαν νὰ ἐκπληρώνη στὸ ἀκέραιο τὰ σκληρὰ του πολεμικὰ καθήκοντα. Ἦτανε γεννημένος μὲ τὸν πόλεμον, εἶχε μεγαλώσει μὲ τὸν πόλεμον καὶ εἶχε θεριέψει μὲ τὴν ὁσμὴ τῆς μπαρούτης. Ἦταν σκληρὸ καὶ γενναῖο παλληκάρι, ἰσάξιο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς κλεφτουργίας, τοῦ Γέρου Κολοκοτρώνη»². Αὐτὸς ὁ παλαίμαχος ἀγωνιστὴς μὲ τοὺς ἀπλοῖκούς του τρόπους καὶ τὴν ὀξείαν σκέψιν καὶ διάνοιαν, εὗρσκετο εἰς τὸ Πέτα ἀρκετὰς ἡμέρας πρὶν στρατοπεδεύσει τὸ Ἑλληνικὸν Σῶμα. Εἶχε διαπρέψει κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν ἀγῶνα, ὅσον ὀλίγοι Ἕλληνες καὶ ἡ ἀντίστασις του τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀνεχαίτισε τὴν κάθοδον τοῦ τουρκικοῦ χειμάρρου πρὸς νότον καὶ ἔσωσε τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα.

Οἱ Τοῦρκοι γνωρίζοντες τὴν ἀξίαν τοῦ Γώγου Μπακόλα τοῦ ἀδαμάστου αὐτοῦ πολεμάρχου, τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταβάλουν κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ πολλὰ τοὺς ἐστοίχισε κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος, τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν ποιούμενοι, ἤρχισαν νὰ τὸν πλησιάζουσιν, νὰ τὸν περιποιούνται καὶ νὰ τοῦ ζητοῦν συμπαραστάσιν εἰς τὸν πόλεμόν των. Ὁ Μπακόλας ἐξ ἄλλου, ἐκμεταλλευόμενος τοὺς φόβους καὶ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν, χωρὶς νὰ ἔρχεται εἰς προσωπικὴν ἐπαφὴν μαζί των καὶ χωρὶς νὰ τοὺς δίδῃ παρὰ ἀμυδρὰς ἐλ-

1. Ἄ. Βλαχόπουλος: «Ἐκλαμπρότατε Πρίγκηψ. Μεσολόγγι 15 Μαΐου 1828. Ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ Πρέβεζαν ὠμολόγησεν, τὸν δυστυχῆ Βασσάνον, τὸν ξανάβαλαν εἰς φυλακὴν ζητώντας τὰ ρέστα τῆς ἐξαγορᾶς του. Ἐδωσεν ἡ γυναῖκα του ὄλα τῆς τὰ καλλιῶτερα στολῖδια ἕως τριάκοντα πουργιών, ἄλλα δὲν ἔχει, καὶ τὸν ἐφοδέρειζαν ὕστερα μὲ θάνατον Ἄλ. Βλαχόπουλος. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεῦχος 111, σελ. 298, ἔκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

2. Κώστα Καλαντζῆ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 473.

πίδας διὰ βοήθειαν, τοὺς ἐζήτει τρόφιμα διὰ τὰ τμήματά του καὶ ἄλλο χρῆσιμον πολεμικὸν ὕλικόν.

Ἐξησφάλιζε οὗτος, εἰς τὸ Πέτα, διὰ τῶν ἀποστολῶν τροφίμων ἐκ μέρους Τούρκων, τὴν διατροφήν τῶν ἀνδρῶν του καὶ πολλῶν ἄλλων τμημάτων. Ἐκ τῶν τροφίμων αὐτῶν ἓνα μέρος ἐπῶλει εἰς τὴν περιοχὴν καὶ ἐκ τοῦ τμήματός των ἐπλήρωνε τοὺς μισθοὺς τῶν ἀνδρῶν»¹. Τοὺς Τούρκους οἱ ὅποιοι τὸν ἐπίεζον νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ λάσθῃ ἐνεργὸν μέρος, τοὺς καθησύχαζε λέγων εἰς αὐτούς, ὅτι δὲν ἦτο καιρὸς ἀκόμη διὰ τοιαύτην σύμπραξιν. Τὸν δὲ Μαυροκορδάτον καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἔβλεπον τὰς σχέσεις του αὐτάς, ἐβεβαίωνε ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀνησυχοῦν, οὐδὲ νὰ δίδουν σημασίαν, ἐὰν οἱ Τούρκοι εἶναι τόσο ἀφελεῖς καὶ τοῦ στέλλουν τρόφιμα ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ πολλὰ ἄλλα τμήματα ὀπλαρχηγῶν ἐλάμβανον ἓνα μέρος. Κατὰ τὸ τέλος τοῦ Ἰουνίου ἐφθάσε εἰς τὸ Πέτα καὶ ὁ Ἀρματωλὸς τῶν Ἀγραφῶν Γεώργιος Καραϊσκάκης συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Κολτούκην καὶ Καραμπᾶν ὡς καὶ ὀλίγους ἄλλους ἀνδρας»².

Ὅταν ὁ Ἄλ. Βλαχόπουλος μὲ τὸ τμήμα του, ἐκκινήσας ἀπὸ τὸ Κομπότι ἀκολουθῶν τὸ ἐκστρατευτικὸν σῆμα τοῦ Μπότσαρη πρὸς τὴν Πλάκα, ἐστρατοπέδευσε τὸ βράδυ εἰς τὸ Πέτα πλησίον τοῦ Γῶγου Μπακόλα, συνέπεσε τὸ πρωτὴ τῆς ἐπομένης ἡμέρας 22ας Ἰουνίου, νὰ φθάσουν Τούρκοι ἀπὸ τὴν Ἄρταν μεταφέροντες τρόφιμα εἰς τὸν Μπακόλαν. «Πρὸ μιᾶς ἡμέρας εἶχε φθάσει ἐκεῖ», γράφει ὁ Σπηλιάδης, «ὁ Ἀλέξιος Βλαχόπουλος μὲ 300 εἰς τὸ Πέτα εἰς τὸν Γῶγον». Οἱ Τούρκοι εἶδαν τὸν Βλαχόπουλον, καὶ συνεχίζει ὁ Σπηλιάδης: «Οἱ Τούρκοι λαβόντες ὑπόσχεσιν ἀπὸ τὸν Γῶγον καὶ Κοτελίδαν ὅτι ἦσαν μετ' ἐκείνων καὶ ὅτι ἤθελον συμπολεμήσει τοὺς ἀποστάτας, τοὺς ἔστειλαν τροφὰς καὶ πυριτοδόλα. Οἱ δὲ ἀποκομίσαντες αὐτὰ εἶδαν τὸν Βλαχόπουλον, φθάσαντα εἰς Πέτα μὲ διακοσίους πεντήκοντα στρατιώτας διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Πλάκαν καὶ ἠρώτησαν τίς ἦτο, ὁ δὲ Γῶγος τοὺς εἶπεν ὅτι ἦτο ὁ Καραϊσκάκης μὲ τὰ παλληκάρια του, τὸν ὅποιον εἶχε προσκαλέσει ὡς τάχα ἰδικόν του. Ἐφαίνετο λοιπὸν ὁ Γῶγος ὡς καὶ ἐβεβαίωνε τοὺς Ἕλληνας ὅτι ἠπάτα τοὺς Τούρκους καὶ ἐκεῖνοι ἐπίστευον διότι δὲν ἐσύμφερε καὶ νὰ δεῖξωσι δυσπιστίαν»³.

Καὶ ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἶχε προηγουμένως γράψει: «Ἀλλὰ κατ' αὐτάς τὰς ἡμέρας ἐπειδὴ δὲν εἶχον θερίσει τὸ στρατόπεδον εἶχεν ὄχι ὀλίγην ἀνάγκην τροφῶν. Μαθόντες οἱ ἐν Ἄρτη Τούρκοι, ὁ Ἰσμαήλ Πασᾶς Πλιάσας καὶ Κιουτάγιας, τὸν ἐρχομὸν τῶν Ἑλληνικῶν στρατευμάτων εἰς Κομπότι ἔστειλαν εἰς τὸν Γῶγον καὶ Κοτελίδαν ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος εἰς τὸ Πέτα, ἐὰν

1. Σπ. Τσικούπη, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Β', σελ. 271, καὶ Γ. Γεωβίνον, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Α', σελ. 371.

2. Χρ. Κολιάτσου: «Πῶς ἐχάθη ἡ μάχη τοῦ Πέτα», «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», τεύχος Α', σελ. 14.

3. Νικ. Σπηλιάδης: Ἐπομνημονεύματα, ἔκδ. 1851, τόμος Α', σελ. 360. Μάνθου Οἰκονόμου, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 228.

είναι πιστοί να κτυπήσουν τους κλέπτες, εννοώντας το εν Κομποτίω στρατόπεδον, και αυτοί τους απεκρίθησαν ότι είναι πιστοί, και να τους στείλουν πολεμοφόδια, αλλά επειδή και πρό μιας ημέρας είχε φθάσει εκεί ο 'Αλέξιος Βλαχόπουλος με 300 εις του Πέτα εις τον Γώγον, έρωτηθείς από τους Τούρκους τους είπεν ότι είναι ιδικοί του, όπου συνάζει δια να κτυπήση τους κλέπτες, ενώ προηγουμένως όταν έφθασαν τα στρατεύματα εκεί ήλθεν και ο Γώγος και ούτως ήσαν έσχεδιασμένα. Έμπιστευθέντες εις τους λόγους τούτους οι Τούρκοι ήπατήθησαν και ούτως έστειλαν αρκετά πολεμοφόδια του Γώγου»¹. Τήν στάσιν όμως του Γώγου δεν ήδύναντο να εννοήσουν οι Φιλέλληνες και την έθεώρουν ως είδος προδοσίας, μερικοί δε άκαμπτοι Σουλιώται ως έλαστικήν και άμφίβολον. Πάντως ο Μπακόλας και από το Πέτα-διατηρεί άλληλογραφίαν με τον Μαυροκορδάτον, εκ της οποίας καταφαίνεται ή ειλικρινής συνεργασία των και ή έμπιστοσύνη του Μαυροκορδάτου προς αυτόν. Τήν 24ην 'Ιουλίου 1822 του γράφει, ο Μαυροκορδάτος: «Προς τον Γενναίον χιλίαρχον Γώγον Μπακόλαν. . .». Του γνωρίζει ότι του πέμπεται ο χιλίαρχος Θεοδωράκης (Γρίδας) με τον Γεώργιον Καραχρήστου με 150 άνθρώπους καθώς εξήτησεν και ή με τους αυτούς να υπάγη εις Μπρένισταν, καθώς γράφει, να κτυπήση τους έχθρους αφήνοντας άλλους εις το Πέτα ή με εκείνους όπου έχει αφήνοντας εις την αυτήν τους άνωθεν»². Τήν ιδίαν ήμέραν γράφει πάλιν εις τον Μπακόλαν: «Λαγκάδα 22 'Ιουλίου 1822. Προς τον χιλ. Γώγον Μπακόλαν. Κάθε γράμμα ή έδικόν του ή από άλλον να το στέλνει με μαξούς (έπίτηδες) άνθρωπον όχι ως εκείνο το σημερινόν»³.

Όταν οι Τούρκοι έπληροφορήθησαν την άναχώρησιν του Μπότσαρη και των άλλων άρχηγών προς παροχήν επικουρίας εις τους Σουλιώτας, εκίνησαν εναντίον του δύναμιν 800 'Αλβανών, όπως τον κτυπήση εκ των οπισθεν εκεί όπου θα τον κατέφθανε. 'Αλλά ταυτοχρόνως και ο παράτολμος Δάνια, παρά την σύστασιν του στρατηγού Νόρμαν, παραλαβών τμήμα των Φιλελλήνων, ομάδα του τμήματος Πανά ως και άνδρας τινας εκ του τμήματος του Μπακόλα, οι όποιοι τελευταίοι, θα του έχρησίμευον και ως οδηγοί εις τα άγνωστα εκείνα μέρη, άνεχώρησεν εκ Πέτα την 25ην 'Ιουλίου τεθείς εις καταδίωξιν των 800 'Αλβανών. Προς τοϋτο ήκολούθησε και αυτός την ιδίαν οδόν, διελθών τον ποταμόν 'Αραχθον παρά την θέσιν «Ζερμή» και έπειτα ακολουθήσας την παρά την δεξιάν πλαγιάν του ποταμού οδόν, έφθασε το ίδιον βράδυ εις την περιοχήν Πλάκας. Και ο Φίνλεϋ γράφει: «Ο Δάνια, πεπειραμένος αλλά άπερίσκεπτος αξιωματικός, διώκει το Σώμα των Φιλελλήνων. Έπαιρνε διαταγάς άπ' ευθείας από τον Μαυροκαρδάτον και όταν δεν είχε σαφείς διαταγάς από τον 'Αρχιστράτηγον, ενήργει κατ' ιδικήν του πρωτοβουλίαν»⁴. Εκ

1. Γενν. Κολοκοτρώνη: 'Απομνημονεύματα. Έκδοσις Τσουκαλά, τόμος 10, σελ. 70.

2. 'Ιστορικόν 'Αρχεϊον Μαυροκορδάτου. Έκδοσις 'Ακαδημίας 'Αθηνών, τόμος 5ος, τεύχος 2ον.

3. 'Ενθ' άνωτ.

4. Γ. Φίνλεϋ, ενθ' άνωτ. σελ. 358.

τῶν Ἀτάκτων ἀρχηγῶν μόνον ὁ Μπακόλας ἐνεθάρρυνε τὸν Δάνια, εἰς τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν. Μάλιστα τὸν ἐνίσχυσε καὶ διὰ 12 ἀνδρῶν του καὶ κατὰ τὴν ἀναχώρησιν, ἐφωδίασεν αὐτὸν διὰ τροφίμων, ἐξ ἐκείνων τῶν τουρκικῶν ἀποστολῶν. Ἀπὸ τὰ ἴδια τρόφιμα, ὁ Μπακόλας εἰς τὸ Πέτα ἐφωδίαζε, ὅπως ἐγράψαμε, καὶ ἄλλα τμήματα ἀπὸ τὰ ἴδια δέ, ἐδέχετο καὶ τὸ Σῶμα τῶν Φιλελλήνων.

Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ὅταν μὲ τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν ἐφθασεν εἰς τὴν Πλάκαν, θέσιν παρὰ τὸν Ἄνω Ἀραχθόν, κατέλαβε ἐξ ἀπροόπτου τὴν ἐκεῖ ἐχθρικήν Φρουρὰν καὶ ἐπιτεθεὶς κατ' αὐτῆς τὴν ἐξόντωσε. Ἐκεῖ ὁ Μπότσαρης, ἀπὸ δύο-τρεις κατοίκους, τοὺς ὁποίους συνήντησεν εἰς τὴν Πλάκαν, ἐπληροφορήθη ὅτι εἰς τὸ πλησίον χωρίον Βροδῶ (Μονολίθι) εἶχον φθάσει τὴν προηγούμενην ἡμέραν μερικοὶ Τούρκοι. Τότε ἔσπευσε πρὸς ἐκεῖ καὶ ἀφοῦ συνέλαβεν ἐξ αὐτῶν 12 αἰχμαλώτους ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πλάκαν. Ἀπὸ τοὺς ἰδίους Τούρκους ἐπληροφορήθη τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Ἰταλοῦ αἰχμαλώτου τῶν Τούρκων, Μονάλδι, εἰς τὴν Ἄρταν.

Ἐν συνεχείᾳ κατέφθασαν καὶ τὰ ἄλλα Ἑλληνικὰ τμήματα καὶ τότε ὁ Μπότσαρης ἔστειλε τὸν Κοτελίδαν πέραν τοῦ Ἀράχθου εἰς τὰ Κατσανοχώρια ὅπως ἐξεγείρη τοὺς κατοίκους τῆς περιοχῆς διὰ νὰ ἀναγκασθῇ ὁ στρατὸς τοῦ Χουρσίτ καὶ στραφῇ πρὸς τὰ ἐκεῖ, ἐπὶ πλέον δὲ προμηθευθῇ καὶ τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὰ τμήματα τρόφιμα. Ὁ Κοτελίδας ὅμως εἰς τὰ Κατσανοχώρια συνήντησε μεγάλην δύναμιν ἐχθρικοῦ στρατοῦ ὑπὸ τὸν Μεχμέτ Ἀγά. Συνήψε μερικὰς σφοδρὰς μάχας μὲ αὐτὸν καὶ ἔπειτα ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Πλάκαν μὲ σημαντικὰς εἰς ἀνδρας ἀπωλείας. Ἐν τῷ μεταξῷ εἶχον κατέλθει εἰς τὴν θέσιν τῆς Πλάκας καὶ οἱ Ἀνδρέας Ἰσκος, Θεόδ. Γρίθας, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γώγου, Μήτηρος Μπακόλας, καὶ ὁ Καρατάσος. Ἀμέσως συνεκροτήθη πολεμικὸν συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν κατὰ τὸ ὅποιον ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ κυρία δύναμις ὑπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἀρχηγούς, προχωρήσῃ εἰς Βαρσιάδες, ὁ δὲ Μάρκος Μπότσαρης εἰς τὸν δρόμον τῶν Ἰωαννίνων καὶ πρὸς συνάντησιν τουρκικοῦ στρατοῦ δυνάμειος ἕως 3.000 ἀνδρῶν, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὰς πληροφορίας του, ἐβάδιζε ἐναντίον του πρὸς τὴν Πλάκαν. Μετὰ τὸ συμβούλιον τὰ τμήματα ἀνεχώρησαν διὰ τὰς περιοχὰς εἰς τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ φθάσουν. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἐκκινήσας καὶ αὐτὸς δὲν ἐδράδυνε νὰ συναντηθῇ μὲ τὴν ἐχθρικήν δύναμιν εἰς τὴν περιοχὴν Καλέντζι, ἣ ὁποία κατηυθύνετο εἰς Πλάκαν καὶ ἐπιτεθεὶς ἐναντίον τῆς ἔτρεψε τοὺς ἀνδρας τῆς εἰς φυγὴν καὶ τοὺς διεσκόρπισε. Μεταφέρομεν σχετικὴν ἐπιστολὴν ἐκ τοῦ Ἀρχιελοῦ Μαυροκορδάτου: «Τῆ 30 Ἰουνίου 1822, Λαγκάδα. Φίλε Πρατῆ, Χθὲς ἦλθεν ὁ γραμματικὸς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ἀπὸ τὴν Πλάκαν καὶ μᾶς εἶπεν ὅτι οἱ ἰδικοὶ μας ἐκτύπησαν τοὺς Τούρκους δύο καὶ τρεῖς φορές καὶ τοὺς ἔβγαλαν ἀπὸ τὰ ταμπούρια τους, πλὴν ἐσυνάχθησαν πολλοὶ Τούρκοι ἀπ' ἄλλα τὰ μέρη ἐκεῖ καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἰδικοὶ μας ζητοῦν βοήθειαν διότι εἶναι

δλίγοι ως πρὸς ἐκείνους· ἐφόνευσαν ἕως τῶρα σαράντα ἀπ' ἐκείνους.
ὁ φίλος σου Λιθέριος (Λιθερόπουλος)»¹.

Ἄλλὰ καὶ τὰ τμήματα τῶν Γρίδα, Ἴσκου καὶ λοιπῶν φθάσαντα καὶ αὐτὰ εἰς τὰ Κατσανοχώρια, συνήψαν μάχην μετὰ τοῦ εὐρισκομένου ἐκεῖ Ὀμέρ-Βρυώνη, ὅπως ἐπραξεν ἐν συνεχείᾳ καὶ τὸ ὑπὸ τὸν Καρατάσον τμήμα. Ἄντε-λήφθησαν ὁμοῦ οἱ ὀπλαρχηγοὶ αὐτοί, τὴν δυσκολίαν ὅπως προχωρήσουν εἰς τοὺς ἀντικειμενικούς των σκοπούς, λόγῳ τῆς παρουσίας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν μεγάλων δυνάμεων τουρκικοῦ στρατοῦ ἀπειλοῦντος τὰς θέσεις τῆς Πλάκας, καὶ ὀπισθοχώρησαν. Ἄλλὰ καὶ ὁ Μπότσαρης βλέπει τὸ δύσκολον τῆς ἐπιχειρήσεως καὶ μετὰ τὴν μάχην, τὴν ὁποίαν ἔδωκε, ἐπανέρχεται καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Πλάκαν. Καθ' ὄλον αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ Γ. Βαρνακιώτης ἐκράτει τὸ τμήμα του, εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς Πλάκας ἀπόστασιν, χωρὶς νὰ λαμβάνη μέρος εἰς τὰς ἐχθροπραξίας.

Πρὸ τῆς καταστάσεως αὐτῆς, ὁ Μ. Μπότσαρης, τὴν 26ην Ἰουνίου δι' ἀγγελιοφόρων του ἀποστέλλει δύο ἐπιστολάς πρὸς τὸν Βαρνακιώτην καὶ τὸν παρακαλεῖ ὅπως προσέλθῃ καὶ συσκεφθοῦν ὅλοι μαζί, περὶ τοῦ πρακτέου καὶ τὴν ἀπόφασίν των γνωστοποιήσουν ἔπειτα εἰς τοὺς ἀναμένοντας βοήθειαν Σουλιώτας. Ἄλλὰ ὁ Βαρνακιώτης ἀποφεύγει τὴν συνεννόησιν καὶ οὐδεμίαν ἀπάντησιν ἔδωκεν. Τὸ πάθος του κατὰ τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ εὐνοουμένου του, Μάρκου Μπότσαρη, τὸν ἔφερεν εἰς σημεῖον ὥστε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ καθήκον, τῆς ἐκεῖ ἀποστολῆς του, καὶ νὰ ἀδιαφορήσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν πρὸς συνεργασίαν. Καὶ γράφει ὁ Φίνλεϋ: «Εἰς τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μπότσαρη, ὁ Βαρνακιώτης δὲν τὸν ἐβοήθησε»².

Ἐνῶ αὐτὰ συνέβαινον εἰς τὴν Πλάκαν, ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Μαυροκορδάτου μὲ τὸν Μπακόλαν συνεχίζεται: «Λαγκάδα 28 Ἰουνίου 1822. Πρὸς τὸν χιλ. Γῶγον Μπακόλαν καὶ στρατηγὸν Παναγιώτην Γιατράκον. Κατὰ ζήτησίν σας στέλλω τὸν χιλιάρχον Ράγκον αὐτοῦ εἰς Πέτα ὅστις θέλει σταθῆ μερικὰς ἡμέρας ἕως νὰ φθάσουν καὶ ἄλλα στρατεύματα. Ἀδριον στέλλονται στρατιῶται τοῦ Δεληγιαννοπούλου 173 καὶ ἑκατὸν Κεφαλλήνες, ἐκ τῶν ὁποίων μέρος εἰς Κομπότι καὶ μέρος εἰς Πέτα. Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος»³. Δι' ἄλλης του ἐπιστολῆς τῆς ἰδίας ἡμέρας τοὺς πληροφορεῖ ὅτι στέλλονται τέσσαρα φορτώματα πολεμοφόδια, ὁμοίως καὶ ἀλεύρι διὰ τὴν στρατιάν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μαυροκορδάτος λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη διὰ τοῦ γραμματικοῦ του, ζητοῦντος ἐνισχύσεις. Καὶ πάλιν ἀπευθύνεται εἰς τὸν Μπακόλαν: «Λαγκάδα 30 Ἰουνίου 1822. Πρὸς τὸν χιλ. Γῶγον Μπακόλαν. . . . διὰ τὴν Πλάκα ἀνάγκη νὰ στείλῃς τὸν υἱόν σου μὲ τὸν καπετὰν Δημόν Τζέλιον, ὅπου ἤδη προχωρεῖ διὰ τὰ ἐκεῖσε. Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος»⁴. Καὶ τὴν ἐπομένην γράφει εἰς ἄλλην ἐπιστολὴν: «Λαγκάδα 1 Ἰουλίου 1822. Πρὸς τὸν Χι-

1. Ἱστορικὸν Ἄρχειον Μαυροκορδάτου, ἐνθ' ἄνωτ., τεύχος Α', σελ. 254.

2. Γ. Φίνλεϋ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 367.

3. Ἱστορικὸν Ἄρχειον Μαυροκορδάτου, τόμος Πέμπτος, τεύχος Β, σελ. 181 κ.ε.

4. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 182.

λίαρχον Γώγον Μπακόλαν. Ἐλαβον τὰ γράμματά σου καὶ μὲ λύπην ἔμαθον τὰ εἰς Πλάκα συμβάντα. Ὁ τζεπχανάς (πολεμοφόδια) φθάνει εἰς Μεσολόγγι ὀγγρήγορα. Τροφάς σου ἔστειλα χθές καὶ σήμερον πάλιν σοῦ στέλνω καὶ οἱ προσδοκώμενοι Μωραίτες καὶ οἱ Κεφαλλῆνες ἤλθον. Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος»¹.

Ἡ τραγικὴ τύχη δὲν ἐβράδυνε νὰ φανῆ καὶ τὸ μοιραῖον τῆς ἐκστρατείας τῆς Πλάκας ἐπῆλθεν σύντομα. Ἰσχυρὰ τμήματα τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ τῆς περιοχῆς Ἰωαννίνων καὶ ἡ ἐξ Ἄρτης δύναμις, τῶν 800 Ἀλβανῶν μαζί, τὴν 30ὴν Ἰουνίου ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ σώματος τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν Πλάκαν. Οἱ Ἑλληνες ἀφοῦ ἐπ' ἀρκετὰς ὥρας ἐπρόβαλον σθεναρὰν ἀντίστασιν, πρὸ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κρατήσουν τὴν μάχην περισσότερο καὶ κατὰ τὰς ἑσπερινὰς ὥρας μὲ μεγάλας ἀπωλείας διεσκορπίσθησαν. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ὁδοιπορῶν καθ' ὄλην τὴν ἐπελθοῦσαν νύκτα μὲ 32 ἀνδρας, ἔφθασεν εἰς κακὴν κατάστασιν τὴν ἐπομένην 1ην Ἰουλίου, εἰς τὸ Πέτα². Ὁ Ἠλίας Πανᾶς τοῦ Σώματος Κεφαλλήνων, διηγεῖται:

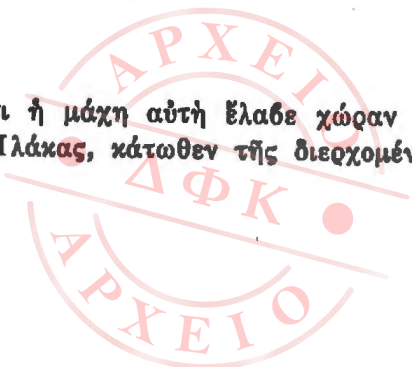
«Οἱ Φιλέλληνες, τὸ τῶν Παναίων Σῶμα καὶ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γώγου Καπετάν Βασίλης, διετάχθημεν νὰ τοποθετηθῶμεν εἰς τὴν θέσιν Μπρένιστας ἐπάνω τῆς Ἄρτης διὰ νὰ διακόψωμεν τῶν Τουρκῶν πᾶσαν συγκοινωνίαν ἀναμεταξύ Ἄρτης καὶ Ἰωαννίνων. Οὕτω καὶ τὸ ἐπραγματοποιήσαμεν. Εἰς τὴν Πλάκαν διωρίσθησαν μὲ τὰ ὑπ' αὐτῶν σώματά των ὁ Μάρκος Βότζαρης, Ἀλέξανδρος Βλαχόπουλος καὶ τινες ἄλλοι ὀπλαρχηγοί· ἀλλὰ φθάσαντες εἰς Πλάκαν, δὲν ἐτοποθετήθησαν ἵνα εἶναι συγκεντρωμένοι τὸ ἐν σῶμα πλησίον τοῦ ἐτέρου διὰ νὰ δύνανται νὰ συνυποστηρίξωνται. Ἐξερχόμενοι πανστρατιᾷ οἱ Τούρκοι τῶν Ἰωαννίνων τοὺς εὔρον εἰς τοιαύτην ἐκτεταμένην ἀπόστασιν, ὥστε τοὺς ἐπετέθησαν καὶ ἀφοῦ τοὺς ἔξωσαν ἐκ τοῦ πρώτου ὀχυρώματος, κατόπιν τοὺς ἔξωσαν ἀπ' ὄλα διαδοχικῶς, μάλιστα εἶναι βέβαιον, ὅτι πρῶτος ὀπου ἔδωκεν εἰς φυγὴν ἦτον ὁ Κ. Ἀλέξιος Βλαχόπουλος. Αἱ τουρκικαὶ δυνάμεις ὀπου τοὺς ἐπετέθησαν πεζοὶ καὶ οἱ ἵππεις συμποσοῦντο εἰς ἐννέα χιλιάδας· τοὺς ἔφεραν λοιπὸν κυνήγι ἔως ἔξω τῆς Ἄρτας. Οἱ μὲν Μάρκος Βότζαρης καὶ λοιποὶ ἀπέρασαν τὸ ποτάμι τῆς Ἄρτας, οἱ δὲ Τούρκοι ἐτοποθετήθησαν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἄρτας, ὥστε ἀμέσως μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Πέτα· ὁ Μάρκος Βότζαρης δμως ἀπέρασε τὸν ποταμὸν, εἰδοποίησεν ἡμᾶς τοὺς διαμένοντας εἰς Μπρένιστα τὸ συμβάν τοῦτο, καὶ νὰ ἀπεράσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀφίνοντες τὴν θέσιν ἐκεῖνην καὶ νὰ ὑπάγωμεν πρὸς ἀντάμωσίν του. Οὕτως ἐπράξαμεν, ἀμα ἐλάβομεν τὴν εἰδησίην αὐτὴν»³.

Ἄλλὰ καὶ ἡ τύχη τοῦ ἐκ Φιλελλήνων καὶ Ἑλλήνων τμήματος τοῦ Δά-

1. Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 134.

2. Ἀπὸ ἐπιτόπιον μετάβασίν μας συμπεραίνομεν ὅτι ἡ μάχη αὐτὴ ἔλαβε χώραν εἰς ὀμαλοὺς γηλόφους μεταξύ τοῦ Βροδῶ καὶ τῆς Πλάκας, κάτωθεν τῆς διερχομένης ὀδοῦ καὶ ἀνωθεν τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου.

3. Μενελάου Πανᾶ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 17.

για δὲν ὑπῆρξε καλύτερα. Ὅπως γράφομεν, οὗτος τὴν 25ην Ἰουνίου ἐτέθη εἰς καταδίωξιν τῶν 800 Ἀλβανῶν, οἱ ὅποιοι ἐκινήθησαν ἐκ τῶν ὀπισθεν κατὰ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη. Ἀφοῦ περιεπλανήθη ἀσκοπῶς εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Τζουμέρκων, ἔφθασε τέλος εἰς τὴν δεξιὰν πλαγίαν τοῦ Ἀράχθου ποταμοῦ καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ χωριοῦ Βροδῶ (σημερινὸ Μονολίθι) ὅπου συνεπλάκη ἀμέσως μὲ τὸ τμήμα τῶν ἐκεῖ εὐρισκομένων Ἀλβανῶν, ἐνισχυθέντων, ἐν τῷ μεταξὺ, καὶ μὲ ἄλλο τμήμα ἐκ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τῶν Κατσανοχωρίων. Ὁ Δάνια, ἱκανὸς ἀξιωματικὸς καὶ ἀφοβὸς πολεμιστὴς, κατώρθωσε νὰ κρατήσῃ τὴν μάχην ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς μεσημβρίας, ὁπότε πρὸ τῆς μεγάλης πιέσεως τοῦ ἐχθροῦ ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ νὰ κατέλθῃ πρὸς τὴν περιοχὴν τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου. Τὰ χωριά τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ποταμοῦ κατελήφθησαν τῶρα ἀπὸ τουρκικὰ τμήματα καὶ ἦτο ἀδύνατος πλέον ὁ ἐφοδιασμός του διὰ τροφίμων. Τότε δι' ἀπεσταλμένου του ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Γῶγον Μπακόλαν καὶ ἄλλην ποσότητα τροφίμων. Ἄντ' αὐτῶν ὅμως ἔφθασε ἐπεὶ μὴνυμα τοῦ Στρατηγοῦ Νόρμαν ὅπως ἐπιστρέψῃ ἀμέσως εἰς τὸ στρατοπέδον τοῦ Πέτα καθ' ὅσον προεβλέπετο ὅτι πολὺ σύντομα θὰ ἐξεδηλοῦτο ἐναντίον των ἐπίθεσις τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης. «Τὴν 2αν Ἰουλίου», γράφει ὁ Ραϊμπῶ, «ἕνας Ἕλληνας, κάτοικος τῆς πόλεως Ἄρτης, κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς τὸ Πέτα καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὴν Διοίκησιν τὴν ἐξῆς πληροφορίαν: Ἐδῶ καὶ δύο ἡμέρας εἶδε νὰ συγκεντρώνεται ἐκεῖ σημαντικὸς ἀριθμὸς στρατευμάτων ἀπὸ Ἰωάννινα καὶ Πρέβεζαν καὶ ὅτι τὸ σχέδιον τῶν Τούρκων στρατηγῶν ἦτο νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τοῦ Πέτα τὴν μεθεπομένην 4ην Ἰουλίου»¹. Ὁ Δάνια τῶρα, κατόπιν τοῦ μηνύματος τοῦ Νόρμαν, ἀκολουθούμενος κατὰ πόδας, ὑπὸ τῶν καταδιωκόντων αὐτὸν Ἀλβανῶν, ἐπανήλθεν εἰς τὸ Πέτα, ὀλίγας ὥρας, ὅπως γράφει ὁ Ραϊμπῶ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Μπότσαρη.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ Πέτα τοῦ Δάνια, οἱ Τούρκοι τῆς Ἄρτης ἐνόμισαν ὅτι ἐδίδετο εἰς αὐτοὺς εὐκαιρία νὰ κτυπήσουν τὴν μικρὰν Φρουρὰν Κομποτίου καὶ νὰ ἀποκόψουν τὴν ἐπαφὴν τοῦ στρατοπέδου τοῦ Πέτα μὲ τὴν Λαγκάδαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οὕτω τὴν 26ην Ἰουνίου, δι' ἱκανῆς δυνάμεως, προσέβαλον αὐτήν, οἱ ἄνδρες τῆς ὁποίας ταχέως ὠχυρώθησιν εἰς οἰκίας τινὰς τοῦ χωριοῦ καὶ τὴν Εὐαγγελίστριαν, ἀπ' ὅπου ἀπέκρουον τὰς ἐχθρिकास ἐπιθέσεις. Ἡ μάχη διήρκεσε ἐπὶ πολλὰς ὥρας ὁπότε κατέφθασαν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸ Πέτα καὶ τὴν Λαγκάδαν καὶ τότε οἱ Τούρκοι ἠναγκάσθησαν, μὲ πολλὰς ἀπωλείας, νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Κομπότι καὶ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἄρταν. Τὴν ἐπομένην ὁ Μαυροκορδάτος γράφει περὶ τῆς ἀνωτέρω μάχης εἰς τὸν Βαρνακιώτην:

«Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ

Πρὸς τὸν γενναϊότατον στρατηγὸν Γεώργιον Νικολοῦ.

Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν σας ἀπὸ Κομποτίου δὲν ἔλαβον γράμμα σας. Σήμερον ὁ χιλιάρχος Γῶγος μὲ γράφει τὸ κτύπημα τῶν μπέηδων ὅπου

1. Μαξιμου Ραϊμπῶ, Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Παρίσι 1824 σελ. 319.

ἔκαμεν ὁ καπετάν Μάρκος. Καὶ αὐτὸς ὁμοῦς δὲν ἔχει εἴδησιν ἀπὸ γράμμασας. Μὴ μᾶς ἀφίνετε εἰς τὸ ἐξῆς ἀνιδεάστους, τοῦλάχιστον εἰς δύο ἡμέρας μίαν φορὰν ξεκινεῖτε ἄνθρωπον. Μανθάνω μὲ λύπην μου ὅτι οἱ κάτοικοι τῶν Τζουμέρκων θέλουν νὰ τὸ ἔχουν δίπορτον καὶ ἀνταποκρίνονται μὲ τοὺς Τούρκους. Δότε τοὺς νὰ ἐννοήσουν ὅτι τῶρα πλέον ὁ καιρὸς αὐτῶν τῶν οἰκονομιῶν ἐπέρασε καὶ πρέπει καὶ αὐτοὶ νὰ κάμουν τὸ χρέος των καθὼς καὶ οἱ ἄλλοι ἀδελφοὶ των Χριστιανοί.

Σᾶς περικλείω μερικὰ γράμματα ὁποῦ μὲ ἤλθαν σήμερον καὶ φανερῶνουν διὰ τὸ κίνημα τοῦ Χουρσίτ πασᾶ. Ἀμέσως ἔστειλα γράμματα παντοῦ καὶ βιάζω νὰ τρέξουν ὅλοι.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Καρὰ-Χρήστου ἤλθεν ἐδῶ μὲ καμμιὰ σαρανταριά καὶ ὁ Γιαννάκης Ράγκος μὲ καμμιὰ ἑκατοστή. Ἔγραφα νὰ ἔρθη καὶ ὁ Σταμούλης· οἱ Ζαγοριτσάνοι ἀκόμη δὲν ἐφάνησαν, μ' ὅλον ὅπου τοὺς ἔγραφα, καὶ ἂν δὲν φανοῦν ὡς αὔριον ἔχω σκοπὸν νὰ ξεκινήσω τὸν ἀδελφὸν τοῦ χιλιάρχου Ἀνδρέα μὲ ἀρκετοὺς ἀνθρώπους. Οὔτε ἀπὸ τὸ Ἐηρόμερον ἤλθεν ἀκόμη κανένας. Ὁ ἀδελφὸς σας Ἰωάννης, ἐπειδὴ ἠσθένησε ὀλίγον πρὸ ἡμερῶν ἐτραβήχθη εἰς τὸ σπίτι του καὶ διὰ νὰ μὴ χωλαίνουν τὰ ἐκεῖ πράγματα καὶ νὰ ξεκινηθῇ ὀγλήγορα ὁ κόσμος ἴσως χρειασθῇ νὰ ὑπάγῃ ὁ ἀδελφὸς σας καπετάν Γιώτης.

Χθὲς οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὴν Ἄρταν ἤλθαν στὸ Κομπότι, πλὴν ἐπρόφθασε βοήθεια καὶ ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἀπὸ τοῦ Πέτα καὶ ἐδιώχθησαν κακῶς ἔχοντες. Τέσσαρες σκοτωμένους ἐκρατήσαμεν. Πόσους ἐπῆραν καὶ πόσους λαβωμένους δὲν ἠξεύρομεν. Ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας ἐσκοτώθησαν τρεῖς, ἕνας Πελοποννήσιος, ἕνας τοῦ Καπετάν Γώγου καὶ ἕνας Σουλιώτης. Κάμνω κάθε τρόπον διὰ νὰ προφθάσῃ ἡ πληρωμὴ τῶν караβίων, τόσον ἐκείνων ὁποῦ εἶναι στὸ Μεσολόγι, ὅσον καὶ ἐκείνων τῆς Σπλάντζας. Παράδες ὁμοῦς δὲν ἀρχισαν νὰ ἔρχονται ἀπὸ κανένα μέρος καὶ θὰ κάμω ἐν δάνειον. Ὁ θεὸς νὰ δίδῃ γνῶσιν καὶ δίκαιον εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Τὸν γενναιότατον καπετάν Μάρκον καὶ ὅλους τοὺς χιλιάρχους ἀσπάζομαι καὶ εὐχομαι εἰς ἅπαντας ὑγείαν καὶ νίκην.

27 Ἰουλίου 1822. Ἄ. Μαυροκορδάτος»1.

Ἄλλ' ὁ Μαυροκορδάτος φοβεῖται, δικαιολογημένως, ὅπως φαίνεται, καὶ νέαν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων κατὰ τῆς ὀλιγομελοῦς φρουρᾶς τοῦ Κομποτίου καὶ δίδει ὠρισιμένας ὁδηγίας: «Πρὸς τὸν Ἀναστάσιον Χαβέλαν. Εἰς Κομπότι. Σοῦ περικλείω ἀντίγραφον τοῦ γράμματος τοῦ στρατηγοῦ διὰ νὰ καταλάβῃς τὰ γραφόμενα. Ἔστειλα εἰς Παληοκούλιαν καὶ Μακρυνόρος τοὺς ἀναγκαίους στρατιώτας. Νὰ ὁμιλήσῃς μὲ τὸν καπετάν Ντόβαν καὶ Πελοποννησίους διὰ νὰ κρατήσουν τὴν Εὐαγγελίστριαν καὶ ἂν κάμῃ χρεῖαν νὰ τρέξῃς εἰς βοήθειαν τοῦ Πέτα. Λαγκάδα 1ῃ Ἰουλίου 1822. Ἀλέξ. Μαυροκορδάτος»2.

Ταυτοχρόνως δι' ἄλλης ἐπιστολῆς, δίδει καὶ ἄλλας ὁδηγίας εἰς τὸν στρα-

1. Ν. Φυσεντζίδου, ἐνθ' ἄνωτ.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 185.

τηγόν Γ. Βαρνακιώτην. Τὸ γράμμα αὐτό, εἶναι ἡ περίληψις ἐκ τοῦ μυστικοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ δι' αὐτὸ εἶναι συντεταγμένον εἰς τρίτον πρόσωπον:

«Στρατηγόν Γ. Βαρνακιώτην. Νὰ μὲ διηγηθῆ καταλεπτῶς τὰ τρέξαντα δλα εἰς Πλάκαν' νὰ σταθῆ γενναίως. Σήμερον τοὺς ἔστειλαν εἰς Πέταν ὅσον ζαχαρὲν καὶ ἂν εἶχα, περίπου χιλίας ὀκάδας. Ὅτι ἐξεκίνησα ἀπόψε διακοσίους Μωράττας εἰς Κομπότι, οἱ ὅποιοι καθὼς λάβουν χρεῖαν οἱ εἰς Πέταν, εἶναι ἔτοιμοι ἀμέσως νὰ τρέξουν εἰς βοήθειάν των. Ὅτι ξεκινῶ καὶ 80 Κεφαλληνεῖς εἰς Παλαιοκούλιαν. Τζεπχανὲν ὦρα τῆ ὦρα προσμένω. Ὅτι ἔλαβον πρὸς τὸ δειλινὸν τὸ γράμμα του, διὰ τοῦ ὁποίου ἔμαθα τὸ σχέδιον τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, τὸ ὅποιον, ἐνέκρινα καὶ τὸ αὐτὸ πρότερον καγὼ εἶχα δάλει εἰς πράξιν. Ὅτι ὁ ἀδελφός του καπ. Γιώτης, ἐστάθη μὲ τριάντα ἑδικούς του εἰς Παλαιοκούλιαν καὶ 40 Κεφαλληνεῖς. Ὅτι ἔρχονται καὶ ἄλλοι τόσοι Κεφαλληνεῖς, οἱ ὅποιοι θέλουν διορισθῆ διὰ τὸ Μακρυνόρος. Ὅτι ἔμεινα ἐδῶ μόνον μὲ ἐξήγτα. Ὅτι στέλλω ἀντίγραφον τοῦ γράμματός του εἰς τὸν Χαδέλαν, διὰ νὰ ἀκολουθήσῃ ὅσα αὐτὸς παραγγέλλει.

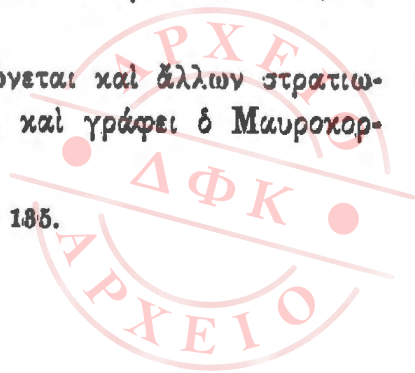
Λαγκάδα 1η Ἰουλίου 1822. Ἄλέξ. Μαυροκορδάτος¹.

Καὶ πράγματι τὴν 2αν πρὸς τὴν 3ην Ἰουλίου οἱ Τούρκοι τῆς Ἄρτης διὰ δυνάμει 1.000 ἀνδρῶν προσέβαλον καὶ πάλιν τὴν Φρουρὰν τοῦ Κομποτίου, ἀποτελουμένην ἐξ 150 ἀνδρῶν, τινῶν ἐκ τοῦ Τακτικοῦ Συντάγματος, ἄλλων ἐκ τῶν ἀτάκτων συμιάτων καὶ μερικῶν ἀσθενῶν νοσηλευομένων εἰς τὸ πρόχειρον νοσοκομεῖον, τὸ ὅποιον εἶχε ἰδρύσει δταν ἔφθασε τὸ στράτευμα εἰς τὸ Κομπότι, ὁ Πρῶτος Ιατρός Ἐλστερ εἰς τὴν δεξιὰ τῆς εἰσόδου τοῦ χωριοῦ οἰκίαν Θεοδώρου Σακκά. Οἱ Ἕλληνες ἀφοῦ γενναίως ἀντέστησαν ἐπ' ἀρκετὸν διάστημα, ἠναγκάσθησαν ἔπειτα νὰ συμπτυχθοῦν εἰς τὴν ἄνωθεν τοῦ χωριοῦ ἐκκλησίαν Εὐαγγελιστρίας ἀπ' ὅπου ἐξηκολούθησαν, ἐπὶ δίωρον ἀκόμη, νὰ ἀποκρούουν τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ. Τέλος κατέφθασαν καὶ εἰς τὴν περιστασίαν αὐτὴν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸ Πέτα ὑπὸ τὸν Θεόδ. Γρίβαν καὶ Γενναῖον Θ. Κολοκοτρώνην καὶ ἀπὸ τὴν Λαγκάδα ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ράγκον, ὁπότε οἱ Τούρκοι κτυπηθέντες ἐκ τῶν ὀπισθεν ἠναγκάσθησαν νὰ ὀπισθοχωρήσουν. Κατὰ τὴν ἀναχώρησίν των οἱ Τούρκοι ἔκαυσαν μερικὰς οἰκίας εἰς τὸ ἄκρον τοῦ χωριοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἐκ τῆς συγκρούσεως αὐτῆς εἶχον ἑπτὰ νεκρούς, ἕνας δὲ ἐξ αὐτῶν ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ Γενναίου Κολοκοτρώνη². Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Τούρκων ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἀνεχώρησε διὰ τὴν Πελοπόννησον, εἰδοποιηθεὶς ἀπὸ τὸν πατέρα του ὅτι πρέπει νὰ εὑρίσκεται ἐκεῖ, λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλη.

Μὲ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Κολοκοτρώνη ἐκδηλώνεται καὶ ἄλλων στρατιωτῶν ἡ πρόθεσις νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ στρατόπεδον, καὶ γράφει ὁ Μαυροκορ-

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 185.

2. Νικ. Σπηλιάδη, ἐνθ' ἄνωτ., τόμος Α', σελ. 360.

δάτος: «Πρὸς τὸν Γενναῖον Κολοκοτρῶνην. . . . Μερικοὶ Κεφαλλονῖται διωρισμένοι εἰς Παληοκούλιαν καὶ Μακρυνόρος ἔφυγαν. Ἐὰν θελήσουν νὰ ἔλθουν κοντά σου, νὰ μὴ τοὺς δεχθῆς καθὼς καὶ κάθε ἄλλον ἐκτὸς τῶν ἀνθρώπων σου, νὰ μὴν πάρης μαζί σου εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλ. Μαυροκορδάτος. Λαγκάδα 3 Ἰουλίου 1822»1. Ἐπίσης ὁ υἱὸς: «Πρὸς τὸν Φροντιστὴν τοῦ Πολέμου Γεώργιον Βαλτινόν. . . . Ἀνεχώρησεν ἐντεῦθεν ὁ υἱὸς τοῦ Κολοκοτρῶνη διὰ νὰ διαβῆ εἰς Πελοπόννησον. Ἐκτὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσους ἔχει μαζί του, θέλει πάρη καὶ ἄλλους, πρὸ πάντων τὸν Βασίλην Χασάπην καὶ Κεφαλληναίους ὅπου σήμερον ἀπ' ἐδῶ ἔφυγαν. Νὰ σταθῆς προσεκτικὸς καὶ νὰ μὴν ἀφήσης νὰ περάσῃ εἰς Πελοπόννησον κανεὶς ἄλλος ἐκτὸς τοῦ υἱοῦ Κολοκοτρῶνη μαζί με τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐξήκοντα. Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος. Λαγκάδα 3 Ἰουλίου 1822»2. Ἡ ἔδρα τοῦ Βαλτινοῦ εὐρίσκετο εἰς Μεσολόγγι καὶ ἐκεῖ ἀπεστέλετο ἡ ἐπιστολή. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα τμήματα ἐξεδηλωσαν διαθέσεις, νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ στρατόπεδά των γεγονὸς τὸ ὅποιον ἀναγκάζει τὸν Μαυροκορδάτον νὰ λάβῃ διάφορα μέτρα περιορισμοῦ τῆς διαρροῆς των καὶ νὰ προτείνῃ νέαν διάταξιν τῶν τμημάτων εἰς τὴν περιοχὴν Κομποτίου διὰ τὴν ὅποιαν γράφει εἰς τὸν Βαρνακιώτην:

«Ἀπόκρισις εἰς τὸ γράμμα του· ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι θέλουν σταθῆ εἰς τὸ Κομπότι καὶ ὅτι ἔχουν τὴν ἐκκλησίαν (καὶ) Εὐαγγελίστριαν καλὰ ἐνδυναμωμένην καὶ ὅτι ἐδόθη προσταγὴ εἰς τὸν Ντόδα νὰ σταθῆ μαζί με τοὺς ἐδικούς του· ὅτι οἱ Κεφαλληναῖοι εἶναι μοιρασμένοι, οἱ μισοὶ εἰς τὴν Παλαιοκούλιαν καὶ Μακρυνόρος οἱ ἄλλοι μισοὶ. Ἐχουν καὶ προσταγὴν νὰ ἐμποδίζουσι τοὺς φυγάδας καὶ ἀπὸ τὸ γράμμα τοῦ Γιαννάκη Κουτελίδα πρὸς τὸν Γῶγον συμπεραίνω καὶ ἐγὼ ὅτι εἶναι καλὸν νὰ φυλαχθῆ τὸ Κομπότι καὶ τὸ Πέτα καὶ πρέπει νὰ γίνῃ σφίξις εἰς ὅλα τὰ μέρη διὰ στρατεύματα, καὶ ἂν δὲν εὑρεθῆ εὐλογον νὰ γίνῃ κίνημα διὰ τὴν Πλάκκαν, ἢμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀπόφασις νὰ συναχθοῦν μισθωτοὶ στρατιῶται διὰ νὰ ριχθοῦν ἀπὸ τὸ κάτω μέρος καὶ ἀπὸ τῆς Πάσαινας τὸ γεφύρι. Τὸ σχέδιον τοῦτο πρέπει νὰ μελετηθῆ, καὶ διὰ νὰ κάμωμεν τὸν κόσμον νὰ συναχθῆ, πρέπει νὰ κηρύξωμεν ὅτι θὰ κτυπήσωμεν εἰς Ἄρταν.

Λαγκάδα 3 Ἰουλίου 1822. Ἄλεξ. Μαυροκορδάτος»3.

*Ὅταν τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα εὐρίσκετο εἰς τὸ Κομπότι, ὑπηρέτει εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων καὶ ὁ παλαιὸς Ἰταλὸς ἀξιωματικὸς Μονάλδι, τύπος μελαγχολικὸς καὶ ρομαντικὸς, ὅστις συχνὰ ἐξήρχετο τῆς περιοχῆς τοῦ Κομποτίου καὶ ἀπεμακρύνετο ἀπὸ τὸ Σῶμα του. Μίαν ἡμέραν συνελήφθη παρὰ τουρκικοῦ ἀνιχνευτικοῦ τμήματος καὶ ὠδηγήθη εἰς τὴν πόλιν Ξπου ἐνθαρρυνθεὶς, κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὰς περιποιήσεις τῶν Τούρκων καὶ ἐλπίσας εἰς

1. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, τεύχος 11, σελ. 141.

2. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἐνθ' ἄνωτ.

3. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, ἐνθ' ἄνωτ. Ἡ Γέφυρα Πάσαινας ἦτο ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Λούρου εἰς τὴν περιοχὴν Παντανάσσης Φιλιπιάδος.

σωτηρίαν του, ἀπεκάλυψε δλας τὰς ἀδυναμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατεύματος, τὰς διχονοίας καὶ τὴν δυνάμιν του. Οὕτω οἱ Τούρκοι ἦσαν ἔπειτα ἐν γνώσει ἄλλων τῶν συμβαινόντων εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰς πληροφορίας τοῦ Μονάλδι, χωρὶς ὁ ἀτυχὴς Ἴταλὸς νὰ σώσῃ τελικῶς τὴν κεφαλὴν του. Αὐτοῦ τὸν θάνατον ἐπληροφορήθη εἰς τὸ χωρίον Βροδῶ, ὁ Μπότσαρης, ἀπὸ τοὺς αἰχμαλώτους του. Μετὰ τὴν μάχην αὐτὴν, τοῦ Κομποτίου, ὁ Ἰωάν. Ράγκος ἐπροχώρησε εἰς τὸ Πέτα καὶ ἠγήθη τοῦ προηγηθέντος ἐκεῖ τμήματός του, ὁ δὲ Θεόδ. Γρίβας μετέβη πλησίον τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν Λαγκάδαν.

Ἀπὸ τὸ τέλος Ἰουνίου ἦτο γνωστὴ εἰς τὸν Νόρμαν καὶ τοὺς Ἕλληνας ὀπλαρχηγούς ἡ ἀριθμητικὴ ὑπεροχὴ τῶν Τούρκων, πλείον τριπλασίᾳ τῆς ἰδικῆς των ὡς μὴ ὑπερβαινούσης τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τὰς 2.000 ἀνδρῶν, ὅπως ἦτο γνωστὴ ἡ συνεχιζομένη ἀφιξίς καὶ ἄλλων ἐχθρικών δυνάμεων εἰς τὴν Ἄρταν ὡς καὶ ἡ ἐτοιμαζομένη ἐπίθεσις των. Αἱ πληροφορίες αὗται εἶχον ἀναγκάσει τὸν Νόρμαν νὰ μετακαλέσῃ ἐσπευσμένως τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Δάγια εἰς τὸ στρατόπεδόν των. Εἰς τὸ Πέτα ὁμως, τοῦτο τὸ χειρότερον, ἔλλειπε ἡ ἐνότης τῶν τμημάτων ὡς καὶ ἡ Διοίκησις. Οἱ Ἄτακτοι ἀρνούμενοι ἐξ ἀρχῆς τὴν σκοπιμότητα τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς καὶ δυσφοροῦντες διὰ τὴν ἐμμονὴν τῆς ἡγεσίας τῶν Τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων ὅπως δώσῃ τακτικὴν μάχην παρατάξεως τὴν ὁποῖαν υἱοθέτει καὶ ὁ Μαυροκορδάτος, πρὸς δὲ καὶ διὰ τὴν στελέχωσιν τῶν διαφόρων μονάδων τῶν Τακτικῶν δι' ἀξιωματικῶν ξένων τῶν περισσοτέρων, δὲν ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ πειθαρχήσουν καὶ νὰ πολεμήσουν διὰ σκοποὺς τοὺς ὁποίους δὲν εἶχον πιστεύσει ὅτι ἐξυπηρέτουν τὴν Ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν. Καὶ ἂν ὀλίγοι ὀπλαρχηγοί, πλὴν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἦσαν φίλοι τῶν κινήσαντων τὴν ἐκστρατείαν Μαυροκορδάτου καὶ Μπότσαρη, ἐκ τῶν προσκληθέντων ἐφθασαν εἰς τὸ Πέτα, τοῦτο ἔπραξαν, οἱ περισσότεροι ἀπρόθυμα, διὰ νὰ μὴ φανοῦν ἀντιδρῶντες ἢ ἀγνοοῦντες τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἧς ἀπεσταλμένος ἦτο ὁ Μαυροκορδάτος, διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν. Ἐδλεπον ἐπίσης, συγκρίνοντες τὴν δυνάμιν των, ἐναντι τῆς τουρκικῆς, ὅτι ἡ τύχη θὰ ἦτο δυσμενῆς διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα καὶ δὲν ἐθεώρουν ἀναγκαίαν τὴν θυσίαν των. Ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Νόρμαν ἐβλεπε κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας τὰς ἀδυναμίας τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου ὡς καὶ τὸ ἐπικίνδυνον τῆς θέσεως ὅπου ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ ἀναμέτρησις τῶν δύο στρατῶν. Ἀλλὰ τοῦ ἔλλειπε ἡ ἀποφασιστικότης καὶ ἡ πρωτοβουλία ὅπως εισηγηθῇ εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον Μαυροκορδάτον τὴν ὑποχώρησιν τοῦ στρατοῦ εἰς ἄλλας θέσεις ὀλιγώτερον ἐκτεθειμένας εἰς τὴν προσβολὴν τοῦ ἐχθροῦ.

Καὶ τῶν ἄλλων Φιλελλήνων, δὲν διέφευγεν ἡ ἐκτίμησις τοῦ ἐπαρχομένου κινδύνου τοῦ στρατεύματος, ἡ ὑπερηφάνειά των ὁμως, ὡς παλαιῶν πολεμιστῶν τακτικῶν στρατῶν, δὲν ἐπέτρεπε εἰς αὐτοὺς τὴν ἐκλογὴν ἄλλων θέσεων ὀλιγώτερον ἐπικινδύνων. Ὑπήρχον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν στρατεῦμα πλεῖσται ἐνδείξεις ἀπαισιόδοξοι διὰ τὴν τύχην τῶν Ἑλληνικῶν ὄπλων εἰς μίαν

σύγκρουσιν με τοὺς Τούρκους, ὅπως αἱ καθημεριναὶ λιποταξίαι στρατιωτῶν, ἢ ἀπροθυμία τῶν ἀρχηγῶν τῶν Ἀτάκτων, λόγῳ τῶν ἀντιζηλιῶν των, νὰ βοηθήσουν τὸ σχέδιον Μαυροκορδάτου προωθοῦντος ἐν ταυτῷ εἰς τὴν ἡγεσίαν, τὸν φίλον του Μπότσαρην. Αἱ περιστάσεις αὐταὶ ὑπεχρέωνον τὸν Νόρμαν νὰ ἀναλάβῃ πρωτοβουλίας Ἡγέτου, ἐφ' ὅσον ὁ Ἀρχιστράτηγος ἐπροτίμησεν θέσιν ἀρχηγοῦ ἐπιμελητείας εἰς τὴν Λαγκάδαν καὶ νὰ προλάβῃ τὴν καταστροφὴν. Πειπειραμένος καὶ πειθαρχημένος ἀξιωματικὸς τοῦ Πρωσικοῦ στρατοῦ, συμπολεμήσας με τοὺς στρατοὺς τοῦ Ναπολέοντος, μαθημένος νὰ ὑπακούῃ χωρὶς νὰ λαμβάνῃ κατὰ τὰς περιστάσεις ἰδικὰς του ἀποφάσεις, δὲν ἠθέλησε ἢ εἰδίσασε, παρ' ὅτι εἶδεν δυσχερῆ τὴν θέσιν τοῦ στρατοπέδου, νὰ ἀναλάβῃ ἄνευ διαταγῆς τοῦ Ἀρχιστρατήγου, τὴν εὐθύνην ὑποχωρήσεως εἰς ἄλλας θέσεις πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀναμετρήσεώς του κατὰ μέτωπον, με τὸν ὑπερτεροῦντα εἰς ἀνδρα καὶ ὄπλισμόν, ἐχθρόν. «Ὁ στρατηγὸς Νόρμαν δὲν ἠθέλησε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν ἄνευ ρητῆς διαταγῆς τοῦ Μαυροκορδάτου»¹, γράφει ὁ Χέρτσιμπεργκ. «Μολονότι ἦτο πεπεισμένος, ὁ Νόρμαν, ὅτι ἡ διατάξις ἦτο ἀσύνητη, δὲν διέταξε τὰ τακτικὰ τμήματα νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς θέσεις των χωρὶς ρητὴν διαταγὴν τοῦ Μαυροκορδάτου»². Ἡ θέσις τοῦ Πέτα ὅπου τὸ στρατόπεδον, ἐπιλεγείσα διὰ τὴν καθήλωσιν τοῦ ἐχθροῦ εἰς τὴν Ἄρταν, ἀντιθέτως ἐπροκάλει αὐτόν. Καὶ συνεχίζει ὁ Χέρτσιμπεργκ: «Ἡ ἐν Πέτα στρατοπέδευσις γενομένη χάριν τῆς ἐπιτηρήσεως τῶν ἐν Ἄρτῃ Ὀθωμανῶν ἦτο θράσος στρατιωτικόν»³.

Πέραν τούτων, ἡ θέσις αὐτὴ δὲν προσεφέρετο οὐδὲ δι' ἀμυναν ἀφοῦ ἦτο ἐκτεθειμένη ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν εἰς εὐχερῆ κύκλωσιν καὶ εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ. Ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλειφθῇ. Ἀλλὰ ποῖος νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνεργείας αὐτῆς; Ἡ θέσις τοῦ Νόρμαν εἰς τὸ Πέτα, φερομένου ὡς ἀναπληρωτοῦ τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ἦτο ἀπλῶς συμβολικὴ, μᾶλλον ἐπιτελική, μὴ ἀσκοῦσα διοίκησιν ἐπὶ τῶν διαφόρων τμημάτων, οὐδὲ ἀναπτύσσουσα πρωτοβουλίας στρατιωτικοῦ Ἡγέτου. Περιορίζετο εἰς συμβουλὰς λόγῳ τῆς πολεμικῆς του πείρας πρὸς τὰ διάφορα τμήματα τὰ ὅποια ἐχώριζον φθόνοι καὶ μίση ἀλλὰ καὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἐχθροῦ, χωρὶς νὰ δύναται νὰ ἐπιβάλῃ πειθαρχίαν ἀναγκαίαν εἰς ὥρας μάχης, ἀλλὰ τὸ χειρότερον, χωρὶς νὰ δύναται νὰ συλλάβῃ καὶ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας θὰ εἶχον, αἱ ἀντιθέσεις αὐταί. Καὶ τὰς ἀντιθέσεις αὐτάς, θανασίμους διὰ τὴν ἐπιχειρήσιν, μόνον ἡ παρουσία τοῦ Μαυροκορδάτου θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συμβιδάσῃ. Ὁ Νόρμαν ἦτο τὸ παρατηρητήριον τοῦ Μαυροκορδάτου χωρὶς νὰ ἐγὼν ἐπαφὴν μαζί του. «Μεγίστης ζημίας αἰτία ἐγένετο ἡ ἀπουσία τοῦ Μαυροκορδάτου»⁴, γράφει ὁ Χέρτσιμπεργκ. Ἡ μὴ ἀνάπτυξις ἐκ μέρους τοῦ Νόρμαν πρωτοβου-

1. Γ. Χέρτσιμπεργκ, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος 2ος σελ. 43.

2. Γ. Φίνλεϋ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 356.

3. Γ. Χέρτσιμπεργκ, ἐνθ' ἄνωτ.

4. Γ. Χέρτσιμπεργκ, ἐνθ' ἄνωτ.

λίας κατά την τελευταίαν στιγμήν καθ' ἣν διεγράφετο θανάσιμος ἀπειλή ἐστοίχισε τὴν καταστροφὴν τοῦ Πέτα. Καὶ γράφει ὁ Καλαντζής: «Ἄν στοῦ Πέτα ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὰ χρόνια του, τὴν παλληκαριά του, καὶ τίς προηγούμενες ἐκεῖ νίκες του, τὴν ἀρχηγία τὴν εἶχε ὁ Γῶγος, τὰ πράγματα θὰ ἔπαιρναν ἀντίθετη ὄψη. Ὅψη εὐφρόσυνη χαρᾶς καὶ νίκης· ἀντὶ τοῦ Νόρμαν, θάταν νεκρὸς ὁ Κιουταχής καὶ οἱ ὑπόλοιποι Τουρκαλάδες τοῦ στρατοῦ του. Τῆν εἶχε ὁμως ὁ Νόρμαν ποῦ ἦταν ὁ ἐμπιστος στρατηγὸς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ὁ ἀμνητὴς τῆς κλέφτικης ἱκανότητος καὶ τῆς παλληκαρίας. Γιαυτὸ ἡ καταστροφή σκέπασε τὸ στρατόπεδο κατὰ τραγικὸ καὶ μακάβριον τρόπο»¹.

Ἡ Λαγκάδα ἀπέχει εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τὸ Πέτα, καὶ ἡ ἀπόστασις αὐτῆ, μὲ τὰ τότε μέσα συγκοινωνίας, καθίστα τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ Ἀρχιστρατήγου μὲ τὸ στρατόπεδόν του δυσχερῆ καὶ βραδείαν. Οὗτος ἀπὸ τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν ἐπέλεξε, δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη καθημερινῶς ἄμεσον καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν συμβαινόντων. Ἐντυπωσιασθεὶς προφανῶς, ἀπὸ τὴν ἀπόκρουσιν τῶν τουρκικῶν ἀποσπασμάτων κατὰ τὴν 10ην, 26ην Ἰουνίου καὶ 3ην Ἰουλίου εἰς τὸ Κομπότι δὲν ἠθέλε νὰ πεισθῆ ὅτι ἡ ἐκστρατεία δὲν εἶχε ἀκόμη ἀποτύχει. Ὁ Μαυροκορδάτος ἐστηρίζετο ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ἐμπειρίαν καὶ ἱκανότητάς τοῦ Νόρμαν καὶ τῶν ἄλλων ἰσαξίων Εὐρωπαϊῶν ἀξιωματικῶν, ὡς καὶ τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ ἀποφασιστικότητά τῶν ὀλιγαρίθμων Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν χωρὶς νὰ δίδῃ σημασίαν εἰς τὴν τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἐφήρμοζον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τῆς ἐπαναστάσεως, ἕως τότε οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοί, καὶ παραμέριζε αὐτοὺς καὶ τὰς ἀπόψεις των. Καὶ ἐνῶ ἀπὸ τὴν μάχην τῆς Πλάκας εἶχε σαφεῖς ἐνδείξεις τῶν διαιρέσεων αἱ ὁποῖαι ἐχώριζον τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐγνώριζε τὰς ἰσχυρὰς ἀντιθέσεις αἱ ὁποῖαι ἐξεδηλοῦντο μεταξὺ Ἑλλήνων ἀρχηγῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ Φιλελλήνων ἀφ' ἑτέρου, ὡς πρὸς τὸν τρόπον διεξαγωγῆς τῆς ἀναμενομένης μάχης, ἐν τούτοις δὲν ἔσπευδε εἰς τὸ Πέτα διὰ νὰ ἀπαλύνη τὰς ὀξύτητας, διευθετήσῃ τὰς διαφορὰς, πρὸς θεὸ νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἴδιος τὰς εὐθύνας πάσης ἐνεργείας, ἀλλ' ἐξηκολούθει παραμένων μακρὰν τοῦ στρατοῦ, ἀναμένων ἐκεῖ, μακρὰν, νὰ τὸν εὕρῃ ἡ δόξα τῆς ἐκστρατείας του. Καὶ αἱ ἀντιθέσεις αὐταὶ ἐτάρασσον συνεχῶς τὴν ἐνότητά τοῦ στρατοπέδου.

Ἀφ' οὗτου τὸ ἐκστρατευτικὸν σῶμα ἐστρατοπέδευσε εἰς Πέτα, τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, τὸ Σύνταγμα τῶν Τακτικῶν, κατέλαβον θέσεις ἔμπροσθεν καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ χωριοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιμήκου, προκειμένου αὐτοῦ, ὕψωματος μὲ μέτωπον πρὸς τὴν πόλιν τῆς Ἀρτης ἀπ' οὗ ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ δώσουν τακτικὴν μάχην ἐάν ποτε οἱ Τούρκοι ἀνελάμβανον ἐπίθεσιν. Ὅταν ὁμως αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔλαβον, ἔφερον βεβαίαν καὶ ἐπικειμένην τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων, τότε οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ συνέστησαν εἰς τοὺς διοικοῦντας τὰ Τακτικὰ Σώματα Φιλελλήνων, τὰ ὁποῖα κατεῖχον τὴν ἀνω-

1. Κώστα Καλαντζή, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 479.

τέρω γραμμήν, ὅπως ἀποφύγουν μάχην παρατάξεως μὲ τὸν ἐχθρόν. Καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνοι ἐπέμειναν εἰς τὰς ἰδικὰς των ἀπόψεις, τότε πάλιν, οἱ Ἕλληνες τοὺς συνεβούλευσαν ὅπως κατασκευάσουν προχείρους προμαχώνας καὶ ὀχυρωθῶν εἰς αὐτούς. Εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἐχρησιμοποιοῦν τοιαύτας ὀχυρώσεις, ἔπειτα ἀναλόγως τῶν περιπτώσεων, ἐφήρμοζον καὶ τὴν γνωστὴν των τακτικὴν τῶν ἐλιγμῶν, ἀποφεύγοντες, κατὰ τὸ δυνατόν, τὰς μάχας παρατάξεως.

Εἰς μάτην ὁ Μπακόλας συνέστησεν εἰς τὸν Ταρέλλα τὴν κατασκευὴν προμαχῶνων διὰ τὰ λάβη τὴν ἀπάντησιν ἐκείνου: «Ἡμεῖς ἔχομεν τὰ στήθη μας προμαχῶνα»¹, καὶ ὁ Ἀλέξ. Βλαχόπουλος τὸ ἴδιον εἰς τὸν Δάνια διὰ τὰ ἀποκριθῆ καὶ αὐτὸς κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον «ἠξεύρομεν καὶ ἡμεῖς τὰ πολειμῶμεν»². Ὁ δὲ Γερμανὸς Φέλντχαν ὁ ἐπιστατῶν τὸ πυροβολικὸν προσέθετε: «Ἀλλοίμονον εἰς τοὺς Τούρκους, οἵτινες θὰ πλησιάσουν εἰς τὴν θολὴν τῶν τηλεβόλων μου». Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του, γράφει: «ὦν ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης εἰς τὸ Πέτα, δὲν ἔλλειπε τὰ λέγει εἰς τὸν Συνταγματάρχην Ταρέλλα καὶ λοιποὺς Φιλέλληνας ὅτι ἡ Θέσις τὴν ὁποίαν κατέχουν δὲν εἶναι κατάλληλος διὰ τοὺς Τακτικούς, μάλιστα ὑπὲρ τὰς 10 φορὰς εἶπεν ὁ Γῶγος Μπακόλας τοῦ Γενναίου (διότι ἤξευρεν ὀλίγα Ἰταλικά ὁ Γενναῖος) ὅτι τὰ κάμουν ταμπούρια καὶ οἱ ρηθέντες Φιλέλληνες ἀπεκρίνοντο ὅτι ἔχουν τὰ στήθη των ταμπούρια καὶ ἔχουν καὶ κανόνια, μὴ γνωρίζοντες, οἱ δυστυχεῖς, τὸν Ἑλληνικὸν πόλεμον, καθὼς ἔπειτα τὴν ἔπαυαν»³. Καὶ ὁ Πολωνὸς Μερτζεύσκη ἔλεγε εἰς τοὺς συναδέλφους του: «ὅπου καὶ ἂν ἐπολέμησα μὲ τὸν Ναπολέοντα καὶ τὸν Βολιδάρ, ἐν Ρωσσίᾳ, Γαλλίᾳ, Ποδεμοντίῳ, Νεαπόλει κλπ., οὐδὲν ἄλλο ἐκέρδισα εἰμὴ τὴν πεποίθησιν ὅτι πανταχοῦ τῆς γῆς κακῶς ἔχουν τὰ πράγματα· μὲ παρηγορεῖ δὲ μόνον ἡ συνείδησις ὅτι ἐκ νεότητος μέχρι τῆς παρούσης ἡλικίας ἠγωνίσθη ὅπου ἐνόμισα προκείμενον ἀγῶνα περὶ τῶν ὑψίστων τῆς ἀνθρωπότητος δικαίων. Ὅτι μόνον καὶ ἔσχατον ἐπιθυμῶ ἐλθῶν ἐδῶ εἶναι τοῦτο: τὰ κατακτήσω μαχόμενος πιστὸς εἰς τὴν ἰδέαν μου, ἔντιμον τάφον στρατιώτου ἐπὶ τῆς κλασσικῆς τῶν Ἑλλήνων γῆς ὅπου ἔπεσον τόσοι ἥρωες ἢ τὰ ἴδια ἀναθάλλουσαν ὑπὸ νέαν καλλίμορφον ἐλευθερίαν τὴν ἡγιασμένην αὐτὴν γῆν ὡς γηραιὸς αὐτῆς πολίτης». Ὁ δὲ Ἀνδρέας Δάνια, ἀπόμαχος τῶν Ναπολεοντείων πολέμων, ταγματάρχης ἄλλοτε τοῦ 12ου Συντάγματος τῶν Δραγῶνων, τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὸν λευκότριχα Πολωνὸν τὸν κατάμεστον ἐνδόξων πληγῶν, ἀπήντα: «Ἐδῶ ἐν Ἑλλάδι θὰ ἀναθάλλη πάλιν ἢ ἐν Γαλλίᾳ καταστραφείσα πολεμικὴ ἡμῶν τύχη καὶ ζέσις νεαρὰ θὰ ἀναζωογονήσῃ ἔτι ἅπαξ τὸ γῆρας ἡμῶν ὡς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πολεμικοῦ ἡμῶν σταδίου. Ὅταν δὲ οἱ Τούρκοι ἀποκόψουν τῶν κατατραυματισμένων ἡμῶν σωμάτων τὰς ρίνας καὶ τὰ ὦτα καὶ αὐτὰς ἡμῶν

1 καὶ 2. Σπυρ. Τρικούπη, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 279, ἐκδ. ΛΩΝΓ.

3. Ἀπομνημονεύματα Ἀγωνιστῶν τοῦ 21, τόμος Α' σελ. 72.

τάς κεφαλὰς καὶ τὰς ἀποστείλουσι εἰς Κωνσταντινούπολιν λέγοντες ὁμοῦς συγχρόνως πρὸς τὸν Σουλτάνον: Ἴδου δύο κεφαλὰι Γάλλων πολεμιστῶν οἵτινες ἐφόνευσαν ἑκατὸν Μαρμελούκους, ἀλλ' ἔμειναν πιστοὶ μέχρι θανάτου, εἰς τὴν τιμὴν αὐτῶν καὶ τὴν ἐλευθερίαν. Τότε ἄς στήσουν τὰς πολιὰς ἡμῶν αὐτάς κεφαλὰς ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη τῆς Πρωτεύουσας, ὅπου οἱ βλέποντες παραδειγματίζονται καὶ ζηλεύουν ὄχι τὸν θάνατον ἡμῶν, ἀλλὰ τὸ ὑπὲρ πίστεως θνήσκειν».

Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ Νόρμαν ἀνεγνώριζε τὴν ὀρθότητα τῶν συστάσεων τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ ἐζήτησε, τὴν παραμονὴν τῆς μάχης, ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Πέτα, ἀξίνας καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα διὰ τὴν διάνοξιν, κατὰ μῆκος τῆς πρώτης γραμμῆς, προχείρων χαρακωμάτων. Καὶ ὅταν ἔδωσε διαταγὴν εἰς τὰ τμήματα, ὅπως ἀρχίσουν τὴν ἐργασίαν αὐτήν, οὐδεὶς ἔδειξε προθυμίαν εἰς τοῦτο, οὔτε ἐκ τοῦ σώματος τῶν Φιλελλήνων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀξιωματικῶν, μὴ ἐπιθυμούντων ὑπὸ τὸν θερμὸν ἥλιον τοῦ Ἰουλίου νὰ ἐργασθοῦν, οὔτε ἐκ τῶν σωμάτων τῶν Ἑλλήνων, τούτων προφανῶς ἀποφασισμένων νὰ ἀποφύγουν τελικῶς τὴν ἐκ παρατάξεως μάχην. Καὶ γράφει ὁ Φίνλεϋ: «μὲ δυσκολίαν πῆρε μερικὰ ἐργαλεῖα ἀλλὰ δὲν περίμενε βέβαια τὸ σῶμα τῶν Φιλελλήνων ἀξιωματικῶν νὰ δουλέψῃ μὲ τὸ τσαπὶ κάτω ἀπὸ τὸν φλογερὸν ἥλιον τοῦ Ἰουλίου ὅταν οἱ ἴδιοι Ἕλληνες δὲν ἔδειχναν διάθεσιν οὔτε νὰ ἐργασθοῦν, οὔτε νὰ πολεμήσουν»¹.

3η Ἰουλίου. Ὅλαι αἱ πληροφορίες, αἱ ὁποῖαι ἐφθάνον εἰς τὸ Πέτα, ἔφερον τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων μέλλουσαν νὰ ἐκδηλωθῇ τὴν ἐπομένην. Ἀπὸ τῆς πρώτης τῆς ἡμέρας αὐτῆς, εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς τὴν οἰκίαν προεστοῦ τοῦ Πέτα, διὰ νὰ λάβουν μέρος εἰς πολεμικὸν συμβούλιον, οἱ παλαιῖμαχοι καὶ πολυπείροι καπεταναῖοι τῶν Ἀτάκτων σωμάτων, Μ. Μπότσαρης, Γ. Μπακόλας, Γ. Καραϊσκάκης, Ἀλ. Βλαχόπουλος, Γ. Βαρνακιώτης καὶ ἄλλοι, ὡς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ Νόρμαν, Ταρέλλα, Δάνια, Μανιάκ, οἱ ἀντισυνταγματάρχαι Γκουδερνάντι καὶ Κάρολος φὸν Στίτζ, οἱ διοικηταὶ τῶν ταγμάτων τῶν Τακτικῶν Π. Χατζόπουλος καὶ Μιχ. Γράμμης, ὁ ἀντισυνταγματάρχης Σπ. Πανᾶς καὶ ἄλλοι. Κατὰ τὰς συζητήσεις ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὸ Συμβούλιον, οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ ἐπανέλαβον τὰς ἀντιρρήσεις τὰς ὁποίας εἶχαν καὶ ἀπὸ ἡμερῶν ἐξέθετον, ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἐφέροντο ἀποφασισμένοι οἱ Φιλέλληνες νὰ ἀποκρούσουν τὸν ἐχθρὸν. Ἐθεώρουν, οἱ Ἕλληνες, τὴν ἐκ παρατάξεως σύγκρουσιν μὲ τὸν ἐχθρὸν ὑπερτεροῦντα κατὰ πολὺ ἀριθμητικῶς ἀλλὰ καὶ δύναμιν πυρὸς ὡς σφάλμα καὶ διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὴν ἰστάτην αὐτὴν στιγμὴν, καθ' ἣν διεγράφετο σαφῆς ὁ κίνδυνος, συνέστησαν νὰ τηρηθῇ ἡ ἰδικὴ τῶν τακτικῶν τῶν ἐλιγμῶν, τὴν ὁποίαν αὐτοὶ ἀπ' ἀρχῆς τῆς ἐπαγαστάσεως ἐφήρμοζον. Ἐγνώριζον οἱ Ἕλληνες ὅτι εἰς τὴν Ἄρταν εἶχον συγκεντρωθῆ ἰσχυραὶ δυνάμεις τουρκικοῦ στρατοῦ ἐκ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν

1. Γ. Φίνλεϋ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 357.

της Ἠπειροῦ καὶ ὅτι, ὁ ἰδικὸς των ὀπλισμὸς ἦτο κατώτερος ἐκείνου. Ὅστις ἐπὶ πλεόν διεθέτεν καὶ ἱκανὸν σῶμα ἱππικῶν. Καὶ διὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς μὲ κάποιαν περιέργειαν ἀνεξήγητον ἐβλεπον τὴν ἐμμονὴν τῶν Φιλελλήνων, ὅπως ἀκάλυπτοι καὶ εἰς τακτικὴν παράταξιν ὑποδεχθοῦν τὴν ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Οἱ ἔμπειροι ὀπλαρχηγοὶ ἐξετίμων ἀκριβέστερα τὸν κίνδυνον, ἀπὸ ὅσων οἱ παλαίμαχοι Φιλέλληνες, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπερίσκεπτα καὶ μὲ ἐνθουσιασμὸν ἐξέθετον ἑαυτοὺς. Μάλιστα κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, εἶχε μειωθῆ ἀκόμη περισσότεραν ἢ εἰς ἄνδρας δύναμις τῶν τμημάτων των, ἐκ τῆς ἀποχωρήσεως πολλῶν στρατιωτῶν μὲ διαφόρους δικαιολογίας, ὥστε μόλις αὕτη ὑπερέβαινε τοὺς 1.500 ἄνδρας, καὶ τοῦτο τοὺς ἔκαμνε περισσότερον ἀπαισιδόξους.

Ὁ Καραϊσκάκης κατὰ τὴν συζήτησιν, ἐπέμεινε ἰδιαιτέρως ὅπως ἐγκαταλειφθῆ ἡ θέσις τοῦ Πέτα ὡς ἐκτεθειμένη ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ καὶ καταλάβουν τὰ τμήματα ἄλλας θέσεις ἐπὶ ἀνωμάτων ὑψωμάτων ὀπισθεν τοῦ χωριοῦ ὅπου νὰ παρασύρουν τὸν ἐχθρὸν καὶ δώσουν ἐκεῖ τὴν μάχην. Εἰς τὰς θέσεις αὐτάς, ἐτόνισε, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ φθάσῃ οὐδὲ νὰ δράσῃ τὸ ἐχθρικὸν ἱππικόν.

Καίτοι ἡ πρότασις αὕτη τοῦ Καραϊσκάκη συνεζητήθη εἰς τὸ Συμβούλιον ἐκ μέρους τῶν Φιλελλήνων, μᾶλλον φαινομενικῶς, ἐν τούτοις ὁμοῦς, εἰς τὸ τέλος, οὐδένα τούτων εὔρεν σύμφωνον. Κατόπιν τούτου οἱ Ἄρχηγοὶ τῶν Ἀτάκτων ἠξίωσαν ὅπως καταλάβουν αὐτοὶ τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ μετώπου καὶ ἐξέθεσαν τὸ σχέδιόν των τὸ ὁποῖον καθώριζε τὴν ἐξῆς διάταξιν:

Τμήματα τῶν Ἀτάκτων καταλάβουν τὰ ἰσώματα τοῦ πρὸ τοῦ χωριοῦ ὑψώματος (κατεχόμενα τῶρα ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν) ὡς καὶ τὰ πλάγια αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ μῆκος του, ἀπὸ τοῦ σημείου, εἰσόδου τοῦ χωριοῦ, μέχρι τῆς «Τάπιας Φούζα» σημείου ὅπου τὸ ὑψωμα τερματίζεται καὶ φθάνει, ἢ ἀπὸ τὸ Κομπότι, ἀτραπός. Ἐπειτα ἄλλα τμήματα ἐκ τῶν Ἀτάκτων διαιρεθοῦν εἰς ομάδας καὶ σκορπισθοῦν εἰς διαφόρους οἰκίας τοῦ χωριοῦ, ἐπικίνδυνες φωλιές διὰ τὸν ἐχθρὸν, ἐὰν ἐκεῖνος προωθηθῆ καὶ θελήσῃ νὰ καταλάβῃ αὐτό. Οἱ δὲ Τακτικοί, τοῦ Συντάγματος, Φιλέλληνες καὶ Κεφαλληνες τοποθετηθοῦν ἐπὶ ὑψωμάτων εἰς τὴν Ράχην καὶ ὀπισθεν τοῦ χωριοῦ καὶ ἀποτελέσουν τὴν δευτέραν γραμμὴν ἀμύνης.

Μὲ τὴν γνώμην αὕτην συνεφώνησεν ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ ἐν συνεχείᾳ μετὰ συζήτησιν τὴν ἠθέλησαν καὶ οἱ Ταρέλλα καὶ Στίτζ, δὲν τὴν ἀπέκλειε δὲ καὶ ὁ Νόρμαν. Μὲ τὴν διάταξιν αὕτην ὁ Μπότσαρης ἐνδιαφερόμενος ἀμεσώτερον διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐκστρατείας καὶ τοῦ Σουλίου θὰ ἠγγεῖτο τῆς ἀμύνης τῆς πρώτης γραμμῆς καὶ θὰ εἶχεν ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψίν του ὅλα σχεδὸν τὰ τμήματα τῶν Ἀτάκτων, τῶν ἀρχηγῶν τῶν ὁποίων ἐγνώριζε τὰς διαφοράς. Ἄλλ' ὁ Δάνια ἠρνεῖτο νὰ ἐγκαταλείψουν οἱ Φιλέλληνες τὰς θέσεις τῆς πρώτης γραμμῆς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου τοῦ χωριοῦ ὑψώματος, τὰς ὁποίας εἶχον καταλάβει ὅταν ἐφθασαν εἰς τὸ Πέτα, καὶ νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὰ μετόπισθεν. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι Φιλέλληνες ἀπέκρουον τὴν πρότασιν αὕτην λέγον-

τες: «τὸ μόνον ποῦ ἐπιθυμοῦμεν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἤλθομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι διὰ νὰ πολεμήσωμεν καὶ νὰ προσφέρωμεν τὸ αἷμα μας καὶ τὴν ζωὴν μας διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς».

Ἡ ὑπερήφανος ἄρνησις τῶν Φιλελλήνων, δικαιολογημένη ἴσως ἐκ τῆς προηγουμένης πολεμικῆς των πείρας δὲν ἐπέτρεψε εἰς τὸ Συμβούλιον νὰ συζητήσῃ περαιτέρω τὴν πρότασιν τῶν Ἑλλήνων. Οἱ τρεῖς ἀνωτέρω ἀξιωματικοὶ ἀπετέλεσαν ἐξαίρεσιν εἰς τὴν συζήτησιν. Καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας ὑποστηρίξας ἐξ ἀρχῆς καὶ αὐτὸς τὴν γνώμην ὅπως ὁ Ἄτακτος στρατὸς καταλάβῃ τὴν πρώτην γραμμὴν, ὅταν εἶδεν τὴν μετὰ φανατισμοῦ ἐμμονὴν τῶν Φιλελλήνων, ἐγκατέλειπε τὴν «ὑπεράσπισιν αὐτῆς ἐφ' ὅσον ἐφαίνετο δύσκολος ἢ υἱοθέτησις της»¹. Οἱ Φιλέλληνες αὐτοὶ δὲν εἶχον ἀντιληφθῆ τῶν Ἀτάκτων τὴν ἐμπειρίαν, οἵτινες ἐκράτησαν θερμὴν τὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ ἓνα καὶ πλέον ἔτος, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ἐξ αὐτῶν Γῶγου Μπακόλα, ὅστις εἶχε δεῖξει ἀπαράμιλλα ἕως τότε δείγματα αὐτῆς. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὔτε ὁ Μαυροκορδατος, οὔτε ὁ Νόρμαν, τὸ ὀλιγώτερον αὐτός, οὔτε οἱ λοιποὶ Φιλέλληνες διοικηταὶ τῶν τμημάτων καὶ τῶν ὁμάδων τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ Γάγματος τῶν Φιλελλήνων ἠθέλησαν ποτε νὰ μάθουν τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισαν, αὐτοὶ οἱ κλέφτες καὶ ὁ Μπακόλας, μὲ τὴν ἰδιόρρυθμον τακτικὴν τὴν ὁποῖαν ἠκολούθουν.

Τὰς συστάσεις αὐτὰς τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν, θεβαιώνει καὶ ὁ παρευρεθεὶς εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ὑπηρετῶν εἰς τὸ Σύνταγμα, Χρῖστος Βυζαντίου: «Ἀπαντες οἱ ἐκεῖ ὀπλαρχηγοὶ συνεβούλευον τοὺς διοικητὰς τοῦ Τακτικοῦ καὶ τῶν Φιλελλήνων νὰ ἀνεγείρωσι πρόσκαιρα χαρακώματα καὶ ἐν αὐτοῖς νὰ ὑπερασπισθοῦν. Ἀλλ' οἱ Συνταγματάρχαι Ταρέλλα ὁ τοῦ Τακτικοῦ, καὶ Δάνια ὁ τῶν Φιλελλήνων πεποιθότες εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ τάξιν αὐτῶν δὲν παρεδέχθησαν τοῦτο, ἀλλ' ἐπεθύμουν καὶ ἐπέμενον νὰ πολεμήσωσι ἐκ τοῦ συστάδην τὸν ἐχθρόν»². Ἦτο ἀνεπανόρθωτον λάθος ἢ ἐμμονὴ τῶν Φιλελλήνων νὰ παραμείνουν εἰς τὰς ἀρχικὰς των θέσεις καὶ νὰ δώσουν ἀπὸ αὐτὰς τὴν μάχην. Θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ παραχωρήσουν εἰς τοὺς Ἑλληνας ὀπλαρχηγούς τὴν πρώτην γραμμὴν ἀμύνης, τὴν ὁποῖαν ἐκεῖνοι εἶχαν ζητήσῃ εἰς τὸ Συμβούλιον. Καὶ ἐὰν οἱ Ἄτακτοι ἠστόχουν θὰ εἶχον τότε αὐτοὶ ὅλην τὴν δυνατότητα νὰ ἐπέμβουν. Καὶ εἰς τὸν γηραιὸν πολεμάρχην Μπακόλαν ἀντὶ νὰ τοῦ ἀναθέσουν ὑποστηρίξιν θέσεως εἰς τὴν πρώτην ζώνην, τὸν ἐτοποθέτησαν εἰς ἓνα παρατηρητήριον τῆς ὀπισθοφυλακῆς εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο δυνατόν, κατὰ τὰς περιστάσεις, νὰ μείνῃ μέχρι τέλους τῆς μάχης, ξένος αὐτῆς. Ἦθελαν οἱ Φιλέλληνες τὴν δόξαν ἀποκλειστικῶς ἰδικὴν των καὶ παρεγνώρισαν τοῦ ἐχθροῦ τὴν δύναμιν καὶ τῶν Ἑλλήνων τὰς συστάσεις, ὡς καὶ τὴν μαχητικὴν των ἀξίαν. Ἠξίωσαν κατηγορηματικῶς εἰς τὸ συμβούλιον ὅπως

1. Μαξ. Ραϊμπώ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 322.

2. Χρῖστου Βυζαντίου, Ἱστορία τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ, ἐκδ. 1874 σελ. 4.

ἡ πρώτη γραμμὴ ὑποστηρίχθη τιμητικῶς ἀπὸ τοὺς ἰδίους. «Ἡ λεγεὼν τῶν Φιλελλήνων», γράφει ὁ Βουτιέ, «εἶχε ζητήσει τιμητικὴν θέσιν ἢ ὁποία τῆς ὠφείλετο καὶ τὴν ἐτοποθέτησαν εἰς τὸ ἄκρον ὅπου ἐπρόκειτο νὰ κατευθυνθοῦν αἱ ἐπιθέσεις»¹.

Τὴν πρότασιν τῶν Ἑλλήνων ὅπως αὐτοὶ καταλάβουν τὴν πρώτην γραμμὴν πρὸς στιγμὴν ἀπεδέχθη καὶ ὁ Νόρμαγ². Ἐπειτα ὁμοῦς ἐσκέφθη ὅτι ἡ ὀπισθοχώρησις τῶν Τακτικῶν καὶ τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων καὶ κατάληψις τῆς δευτέρας γραμμῆς, εἰς τὰ μετόπισθεν τῶν Ἑλλήνων, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθῆ ὡς φοβία τῶν ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, βλέποντας αὐτοὺς, τὴν παραμονὴν τῆς μάχης, νὰ ἀπομακρύνωνται ἀπὸ τὴν ἐπικίνδυνον ζώνην καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐπέμεινε. Ἔτσι δὲν ἔμεινον περιθώρια συζητήσεως ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω ἀξιώσεως τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας «ἐπέμειναν», γράφει ὁ Χέρτσιμπεργκ, «εἰς τὴν διατήρησιν παρατάξεως τόσον κινδυνώδους κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην»³.

Τὸ βάρος καὶ τὴν εὐθύνην πλεον τῆς συγκρούσεως ἀνελάμβανον ἐξ ὀλοκλήρου οἱ Φιλέλληνες, οἱ Τακτικοὶ καὶ τὸ Σῶμα τῶν Κεφαλλήνων τοῦ Πανα, εἰς δὲ τοὺς Ἑλληνας παρεχώρησαν θέσεις εἰς τὴν δευτέραν γραμμὴν, ὀπισθεν τοῦ χωριοῦ. Οἱ δύο λόχοι τῶν Φιλελλήνων, οἱ πλείστοι ἀποτελούμενοι ἀπὸ ἀξιωματικῶν καὶ στρατιώτων τῶν μακρῶν Ναπολεοντείων πολέμων ὅπως καὶ οἱ Διοικηταὶ τῶν τμημάτων τοῦ Τακτικοῦ Συντάγματος, ἠσθάνοντο ὑπεροχὴν λόγῳ τῆς ἐμπειρίας των, ἐναντι τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ, κατωτέρας στάθμης. Ἦσαν ὁμοῦς ὀλίγοι ἐναντι τοῦ ἐχθροῦ καὶ τὴν διαφορὰν αὐτὴν ἀπὸ ὑπερηφάνειαν καὶ ἐνθερμον φιλελλητισμὸν δὲν ἤθελον νὰ σταθμίσουν καὶ ἀκριβῶς νὰ ὑπολογίσουν «ἂν καὶ ἐγνώριζον», γράφει ὁ Ραϊμπώ, «ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἢ ὁποία τοὺς ἠπέλπει θὰ ἦτο τρομερὴ, δὲν ὑπῆρχε δι' αὐτοὺς ἄλλη λύσις παρά νὰ περιμένουν τὸν ἐχθρόν».

Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμὴν τῶν συζητήσεων εἰς τὸ Συμβούλιον, καθ' ἣν ἐλαμβάνοντο ἀποφάσεις αἱ ὁποῖαι θὰ ἔκρινον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀναμενομένης συγκρούσεως, μόνον ἡ παρουσία τοῦ Μαυροκορδάτου τοῦ ἀναλαβόντος τὴν εὐθύνην τῆς ἐκστρατείας, ὡς Ἀρχιστρατήγου μάλιστα, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν. Ἀλλ' ὁ Ἀρχιστράτηγος ὁ ζηλεύσας δόξαν Κολοκοτρώνη καὶ Ἀνδρούτσου, ἦτο μακρὰν εἰς τὴν Λαγκάδαν ὅπου συντρώγων τὴν ἐπομένην, 4ην Ἰουλίου, ἡμέραν τῆς σφαγῆς, Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων, μετὰ τοῦ Γρίβα, ἐζήτηε νὰ τοῦ προείπουν, ἐκ τῶν σημείων τῆς ὀμοπλάτης ἐφημέριου ἀρνίου, τὴν ἐκβασιν τῆς φιλοδόξου ἐκστρατείας του⁴.

Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἔληξε τὸ Συμβούλιον χωρὶς νὰ μετακινήθοῦν ἀπὸ τὰς θέσεις τὰς ὁποίας ὑπεστήριξαν εἰς αὐτὸ καὶ νὰ μεταβάλλουν γνώμας οἱ

1. Λοχαγὸς Βουτιέ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 276.

2. Χρ. Βυζαντίου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 4.

3. Γουστ. Χέρτσιμπεργκ, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Β' σελ. 44, μετάφρ. 1911.

4. Γ. Γερβίνος, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 376.

Φιλέλληνες τοῦ Τάγματος καὶ οἱ Διοικηταὶ τῶν τμημάτων τοῦ Συντάγματος. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι, ἡ ἀξία τῶν Ἑλλήνων Ἀτάκτων εἰς οὐδὲν ὑπελογίσθη, ἡ δὲ τοποθέτησις τῶν εἰς τὰ μετόπισθεν τοὺς ἐπείραξε καὶ ἔθιξε τὴν φιλοτιμίαν των, ἐξησθένει δὲ ἔτι περισσότερο τὰς πιθανότητας νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν σύγκρουσιν. Ἔτσι πειραγμένοι εἰς τὸν ἐγωϊσμόν των ἐξήλθον τοῦ Συμβουλίου πικραμένοι διὰ τὴν τύχην, τὴν ὁποίαν, ὡς τὴν προέδλεπον, θὰ εἶχεν ἡ ἐκστρατεία αὐτή. Ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἰδὼν, κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μάχης, ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν ὑπελογίζοντο καὶ ὅτι ὁ Μαυροκορδάτος, αἰχμάλωτος τῶν ξένων τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε νὰ δυσαρεστήσῃ, ὠδήγηε τὸ στράτευμα εἰς καταστροφὴν, πρὸς δὲ δυσαρεστηθεὶς καὶ ἀπὸ τὴν ὀνομασίαν παρὰ τοῦ Μαυροκορδάτου, τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννη ἀντιπάλου τοῦ πατρὸς του, ὡς στρατηγοῦ, προσκληθεὶς, ὡς εἶπεν, καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς του, λόγῳ τῆς εἰσβολῆς τοῦ Δράμαλι εἰς Πελοπόννησον, ἀνεχώρησε διὰ Πάτρας ἀμέσως μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κομποτίου ὅπου ἔλαβε μέρος τὰς πρωϊνὰς ὥρας τῆς 3ης Ἰουλίου. Κατὰ τὰς μεσημβρινὰς ὥρας τῆς ἰδίας ἡμέρας καὶ ὁ Γεώργιος Καραϊσκάκης μὲ τὸν Κοτελίδαν καὶ ὀλίγους Τζουμερκιώτας τοὺς ὁποίους εἶχεν μαζί του, ἀνεχώρησε μέσῳ Ραδοβυζίου διὰ τὰ Ἄγραφα¹. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ὀπλαρχηγοὶ ἐξεδήλωσαν τὴν πρόθεσιν νὰ ἀποχωρήσουν. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ὅστις ἐνδιεφέρετο περισσότερο διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν καὶ συνέπιπτε τὸ ἐνδιαφέρον του μὲ τὰς βλέψεις καὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ Μαυροκορδάτου, παρέμεινε ἀκλόνητος, ἐπιμένων εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς μάχης. Ἐν τούτοις παρὰ τὴν προσωπικὴν φιλίαν ἢ ὁποία τὸν συνέδεε, δὲν κατῴρθωσε νὰ πείσῃ τὸν Κολοκοτρώνην καὶ τὸν Καραϊσκάκην ὅπως παραμείνουν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου ἔπεισε τὸν Γῶγον Μπακόλαν, Γ. Βαρνακιώτην, Κουλτούκην μὲ ἀρκετοὺς ἄνδρας τῶν Τζουμέρκων καὶ Ραδοβυζίου. «Ἦθελε ὁ Μπότσαρης, ἐάν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ νικήσουν, τουλάχιστον διὰ τῆς μάχης πού θὰ ἐδίδον νὰ ἀνακουφίσουν τοὺς Σουλιώτας ἀπὸ τὴν πίεσιν, ἢ τέλος νὰ ἀποθάνῃ αὐτοὶ ἐκεῖ εἰς τὸ Πέτα»².

Καὶ ὁ Ἥλιος Πανάς εἰς τὴν διήγησίν του, ἀναφέρει ἕνα μέρος τῶν συζητήσεων τοῦ συμβουλίου, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ τῆς Μπρένιστας (Κορφοβουνίου): «... ὅθεν ἀνταμωθέντες ἔγεινεν Συμβούλιον καὶ ἀπεφασίσθησαν τὸ σῶμα τῶν Πανάδων, τὸ τοῦ Κ. Βασιλείου ἀνεψιοῦ τοῦ Γῶγου καὶ τινες ἄλλοι νὰ τοποθετηθῶμεν εἰς μίαν θέσιν τοῦ ποταμοῦ διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τὸν τουρκικὸν στρατὸν νὰ μᾶς πάρῃ τὰ ὀπισθεν τοῦ ἐν Πέτα τοποθετημένου Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ Φιλέλληνες νὰ μεταβοῦν καὶ τοποθετηθοῦν εἰς Πέτα ἄλλὰ οἱ Φιλέλληνες δὲν παρεδέχθησαν τοῦτο, διότι ἤθελον νὰ εὐρίσκωνται πάντοτε τοποθετημένοι μετὰ τῶν Κεφαλλήνων καὶ ὡς ἐκ τούτου διετάχθη νὰ καθέξῃ τὴν θέσιν αὐτὴν ὁ Δῆμος Τζέλιος, καὶ ἡμεῖς μετὰ τῶν Φιλελλήνων μετέβημεν εἰς Πέτα, ὅπου ἔφθασαν ἐκεῖ περὶ τὰς 9 ἡ ὥρα μ.μ., καὶ ἐτοποθετήθημεν οἱ μὲν Φιλέλληνες εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ Τακτικοῦ στρα-

1 καὶ 2. Χρ. Κουλιιάτσου, Ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 14.

τοῦ, ἡμεῖς δὲ εἰς τὸ ἀριστερόν τῶν Φιλελλήνων εἰς τὴν οὐράν, ἔχοντες μέτωπον τὴν Ἄρταν, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν νύκτα ἐστρατοπέδευσαν καὶ οἱ Τούρκοι ἐκτὸς τῆς Ἄρτας, καὶ τὴν πρώτην πρὶν τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μᾶς ἐπετέθησαν ἀπὸ δεξιᾶς τὰ μέρη καὶ μ' ὄλον ὄπου δὲν εἶχαμεν τὸν ὀλιγὸν καιρὸν νὰ τελειοποιήσωμεν τὰ ὀχυρώματά μας, ἀντέστημεν τὰ τρία αὐτὰ σώματα κατὰ τῶν Τούρκων μ' ὄλον ὄπου εἶχον ἐπιπέσει τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἐπάνω μας, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μᾶς κλονίσουν ἐκ τῆς θέσεώς μας μετὰ τοιαύτην πολύωρον πεισματώδη μάχην»¹.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ -- ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΠΕΤΑ

Τὸ χωριὸ Πέτα ἀπλώνεται ἀμφιθεατρικὰ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ πρὸς τὴν κορυφὴν ὄροπεδίου κειμένου ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Ἄρτης καὶ εἰς ἀπόστασιν πέντε χιλιομέτρων ἀπὸ ταύτης. Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 κατωχεῖτο ἀπὸ 120 περίπου οἰκογενείας, τῶν ὁποίων αἱ οἰκίαι εὐρίσκοντο περίξ τῆς σημερινῆς πλατείας καὶ ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μὲ προέκτασιν τινα τόσον πρὸς βορρᾶν ὅσον καὶ πρὸς νότον αὐτῆς. Πρὸς δυσμᾶς τῆς κατωκημένης περιοχῆς, καὶ ὀλίγον χαμηλότερον, εἰς ἀπόστασιν 300 ἕως 400 μέτρων ἀπὸ τὸ ἄκρον τῶν οἰκιῶν τῆς, ἐκτείνεται μακρόστενον ὄροπέδιον μήκους, ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότον, 600 ἕως 700 μέτρων, παράλληλον δὲ πρὸς τὴν ἔναντι αὐτοῦ περιοχὴν τῶν οἰκιῶν. Ἡ κορυφὴ τοῦ ὕψωματος αὐτοῦ ἔχει ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν, τὸ δὲ πλάτος τῆς ποικίλλει εἰς πολλὰ σημεῖα, ἀπὸ 150 μέτρων, εἰς τὸ βόρειον μέρος αὐτῆς ἕως 50 εἰς τὸ πρὸς νότον τέρμα τῆς ὄπου καὶ ἡ θέσις «Τάπια Φούζα». Αἱ πλαγιαὶ τῆς πρὸς δυσμᾶς καὶ πρὸς τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης κατὰ τὸ πλεῖστον ὀμαλαί, ἔχουν ὕψος 100 περίπου μέτρων καὶ τὰ ριζὰ τῶν ἀκουμποῦν εἰς τοὺς κάτωθι τοῦ ὕψωματος, ὀμαλῆς ἐπίσης ἐπιφανείας, μικροὺς γηλόφους τοῦ ἐδάφους. Καὶ αἱ γήλοφοι αὐτοὶ ἔπειτα, εἰς ἐπαλλήλους σειρᾶς, ὀλονὲν χαμηλώνοντες πρὸς δυσμᾶς καὶ ἐπὶ μήκους ἑνὸς χιλιομέτρου, πλάτους δὲ 1.500 μέτρων, καταλήγουν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Πέτα ὄπου αἱ θέσεις «Κοροδήμα», «Ταξιάρχαι» καὶ «Μονὴ Θεοτοκιοῦ». Ἀπὸ τὴν θέσιν «Ταξιάρχαι» μέχρι τοῦ χωριοῦ ἀνοίγεται βαθὺ ἄνοιγμα τοῦ ἐδάφους διὰ τοῦ ὁποίου ἐλικοειδῶς ἀνέρχεται ἢ ἀπὸ Ἄρτης πρὸς τὸ Πέτα ὁδὸς εἰσερχομένη εἰς τὴν περιοχὴν τῶν οἰκιῶν παρὰ τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ πρώτου ὕψωματος. Ἡ περιοχὴ αὐτὴ τῶν οἰκιῶν συνδέεται

¹. Μενελάου Πανᾶ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 18. Εἶναι λάθος τὸ γραφόμενον ὅτι «ἡμεῖς, ἐτοποθετήθημεν εἰς τὸ ἀριστερόν τῶν Φιλελλήνων εἰς τὴν οὐράν...», ἐνῶ οἱ Κεφαλλῆνες ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ ἄκρον δεξιὸν τῆς πρώτης γραμμῆς ἀμύνης καὶ εἰς τὸ δεξιὸν τοῦ Συντάγματος.

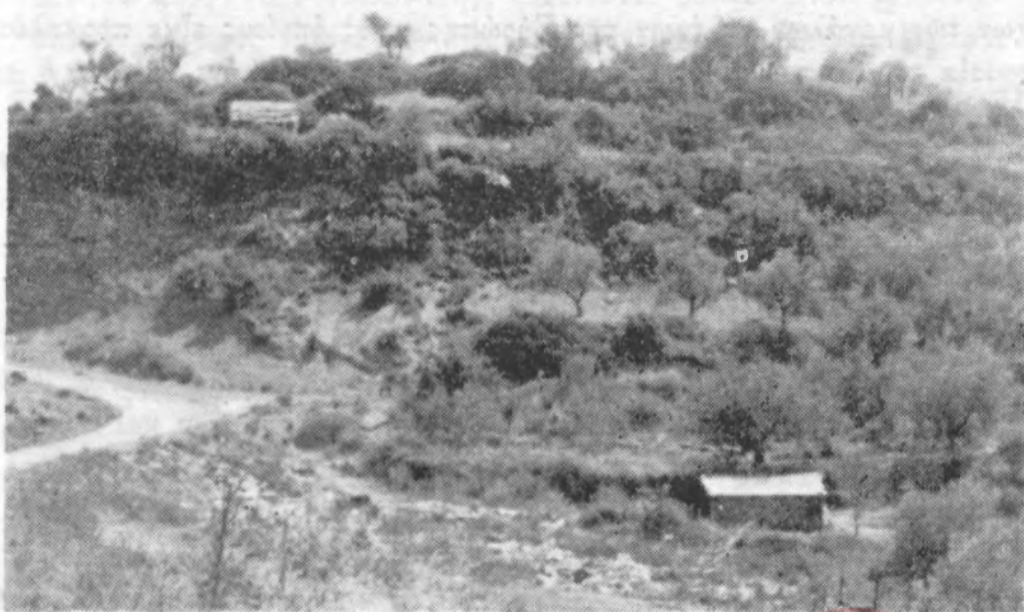
μετά τοῦ ὧς ἄνω ἔναντι αὐτῆς ὑψώματος (ὄροπεδίου) δι' ἀτραποῦ, εἰς τὸ μέσον τῆς ὁποίας, ὅπου αἱ συγκλίνουσαι πλαγιαὶ τῶν δύο ὄροπεδίων συναντῶνται, σχηματίζεται αὐχὴν (λαϊμός). Ἀπὸ τὸ τελευταῖον αὐτὸ σημεῖον κατέρχεται ἄλλη ἀτραπὸς πρὸς νότον καὶ διὰ μέσῳ τῶν πλαγιῶν τῶν δύο ὑψώματων κατευθύνεται εἰς τὰ χωριά Κομποτίου, Νεοχωρακίου, ἐνῶ ἄλλη ἀντίθετος ἀτραπὸς, μικροῦ μήκου, πρὸς δυσμὰς, συναντᾷ τὴν ἐξ Ἄρτης ὁδὸν κατὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς εἰς τὸ χωριό. Ὁ αὐχὴν αὐτὸς ἐλέγετο κατὰ τὴν Ἑπαγαστασιν ὅπως καὶ σήμερον «Σταυρός». Ἡ πρὸς νότον καὶ τὸ Κομποτί ἀτραπὸς μόλις φθάσει τὸ ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου τοῦ χωριοῦ, ἀφήνει εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς καὶ εἰς ἀπόστασιν 300 ἕως 400 ἀπὸ ταύτης μέτρων, τὴν δρύσῃ «Γκούρζια», ἐνῶ ἔπειτα χάνεται μέσῳ τῶν ἐλαιῶνων πρὸς τὸ Κομποτί. Ἀπὸ τὸ δόρειον ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου τῶν οἰκιῶν τοῦ χωριοῦ, ὅπου ἡ κορυφὴ «Κορακοφωλιά» ἀρχίζει ἀνώμαλος πλαγιά καὶ εἰς μερικὰ σημεῖα ἀπότομος κατωφέρεια, ἀναπτυσσομένη βαθμηδὸν εἰς πλάτος δύο περίπου χιλιομέτρων, διὰ τὴν καταλήξῃ εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου μεταξὺ τῶν θέσεων «Πουρνάρι» καὶ «Ζερμὴ». Ἐναντι τῆς πλαγιάς αὐτῆς καὶ παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ εἶναι ἡ θέσις «Χαραμῆ». Ὅπισθεν δὲ τοῦ ἰδίου ὄροπεδίου τοῦ χωριοῦ καὶ βορειοανατολικά αὐτοῦ, κατέρχεται ἄλλη πλαγιά «Ματεσιδὸ» μήκου 2.000-2.500 μέτρων καταλήγουσα εἰς τὴν θέσιν «Πουρνάρι».

Ὁ τόπος αὐτὸς τοῦ Πέτα, ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ὁ τάφος τῶν ἐνθουσιῶντων νέων τῆς Ἑλλάδος οἱ ὅποιοι ἔπασαν ἐκεῖ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὡς καὶ πολλῶν νέων τῆς Εὐρώπης, ἐνθέρμων φίλων τῆς καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν παλαιμάχων τῶν μεγάλων πολέμων τῆς Εὐρώπης, τοὺς ὁποίους εἶχε προκαλέσει ἡ παρουσία τοῦ Ναπολέοντος. Καὶ ὁ ἴδιος αὐτὸς τόπος ἔγινε συνάμα ὁ τάφος τῶν ἀφρόνων φιλοδοξιῶν τοῦ Μαυροκορδάτου.

Ἀφοῦ εἰς τὸ Συμβούλιον ἐπεκράτησαν αἱ ἀπόψεις ὠρισμένων ἐκ τῶν Φιλελλήνων, τὰς θέσεις τῆς πρώτης γραμμῆς τοῦ μετώπου ἐπὶ τοῦ πρώτου ὑψώματος (ὄροπεδίου) πρὸς τὴν Ἄρταν κατέλαβον οἱ δύο λόχοι τῶν Φιλελλήνων καὶ τὸ Σύνταγμα, δεξιότερα δὲ αὐτοῦ οἱ Ἑπτανήσιοι τοῦ Σπ. Πανᾶ. Ἄλλως τε, αἱ μονάδες αὐταί, ἀφ' ὅτου ἔφθασαν εἰς τὸ Πέτα κατὰ μήκος αὐτοῦ εἶχον καταυλισθῆ. «Ἐγνωρίζαμεν», γράφει ὁ Ἐλστερ, «ὅτι οἱ Τούρκοι ἀνέμενον νὰ ἔλθῃ Πανσέληνος διὰ νὰ κάμουν τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἡμεῖς ἐλάβομεν ἐγκαίρως τὰς θέσεις τὰς ὁποίας καθένας ἔμελλε νὰ ὑπερασπίσῃ, ἐκεῖ ὅπου ἐπρόκειτο νὰ πραγματοποιηθῇ ἰσχυρὰ ἔφοδος».

Ὅττω οἱ Φιλέλληνες ἀνεπτύχθησαν καθ' ὁμάδας 8-10 ἀνδρῶν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος καὶ ἀπὸ τοῦ νοτίου ἄκρου του, ὅπου ἡ «Τάπια Φούζα», πρὸς τὸ μέσον αὐτοῦ, καὶ ἐφ' ὅλης τῆς ἐμπροσθίας πλαγιάς τῆς δυτικῆς πρὸς τὴν Ἄρταν πλευρᾶς, τμήματος μετώπου 200 ἕως 250 μέτρων. Καὶ συνεχίζει ὁ Ἐλστερ: «Μὲ μικρὰ τμήματα 8-10 ἀνδρῶν κατελάβομεν ὅλην τὴν ἐμπροσθίαν πλευρὰν τοῦ βουνοῦ ὥστε νὰ μποροῦν νὰ δίνουν εἰς τὸν ἐπιτιθέμενον ἐχθρὸν πολλαπλῶς διασταυρούμενον πῦρ. Αὐταὶ αἱ μικρὰ ὁμάδες, συνεχίζει, ἐταμπουρώθησαν κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἑλλήνων, δηλαδὴ ἔκαμον

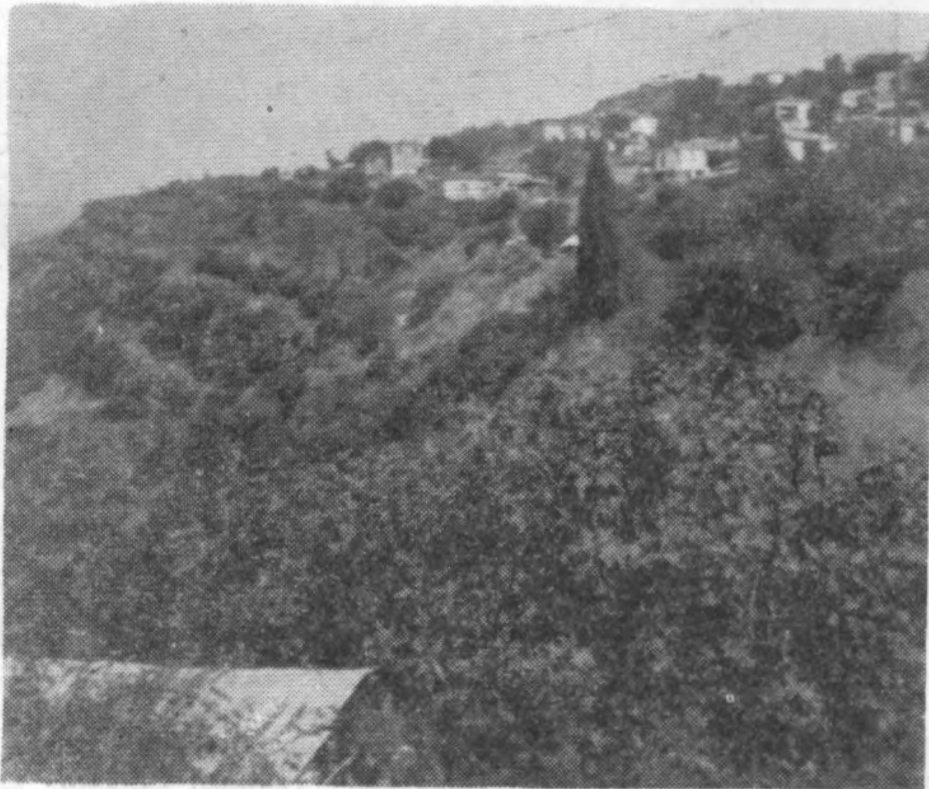
ἀπὸ πέτρες σκληρές (ἀπελεκεύτους), τοίχους σὰν μεσοφέγγαρο, οἱ ὅποιοι ἐσχημάτιζον ὡς ἐκ τοῦ ἀνωμάλου σχήματος τῶν ἀτίκτων λίθων πολεμιστρες, ἔτσι ὥστε ἠδύναντο οἱ ὑπερασπισταὶ τῶν προχείρων αὐτῶν ταμπουριῶν νὰ κάμουν μεγάλην ζημίαν εἰς τοὺς ἐπιτιθεμένους χωρὶς νὰ φαίνωνται». Ἐφρόντισαν ὅπως τὰ ὀχυρώματα αὐτὰ ἐξ ἀλαξεύτων λίθων νὰ ἐγερθοῦν εἰς λαϊκῶδη μέρη ἢ ὀπισθεν μικρῶν προεξοχῶν τοῦ ἐδάφους εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπον ἔδαφος καὶ μὴ δίδουν στόχον εἰς τὸν ἐχθρόν. Ἦσαν δὲ αὐτὰ κατασκευασμένα εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο καὶ ἐκάλυπτον ὅλην τὴν πλαγιὰν τοῦ ὑψώματος ἕως τὰ κράσπεδα αὐτοῦ. Πέραν αὐτῶν τὸ ἔδαφος εἶναι ὀμαλὸν εἰς ἀπόστασιν δὲ 100 ἕως 150 μέτρων, τὸ ἐκκλησάκι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Τὸ πλέον προκεχωρημένον ὀχύρωμα κατεῖχεν ὁ ἐκ Ποιμερανίας Ὑπολοχαγὸς τοῦ 25ου Πεζικοῦ Τάγματος τῆς Πρωσίας φέρων τὸν σιδηροῦν σταυρόν, ὡς ἐπιλοχίας ἐδῶ, τοῦ 2ου λόχου, Ἐρρίκος Σμίτ μὲ τὴν ομάδα του. Ὅλως δὲ ἀριστερὰ εἰς νοτιωτέραν ἀκραίαν θέσιν, κάπου κάτωθεν καὶ χαμηλὰ τῆς «Τάπιας Φούζα» καὶ εἰς μικρὰν προεξοχὴν τοῦ ἐδάφους, ἦτο τὸ ὀχύρωμα, ἀπομεμακρυσμένον ὀλίγον ἀπὸ τὰ ἄλλα, τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ὁ ἀνθυπολοχαγὸς τῆς Γαλλικῆς Φρουρᾶς, ὑπηρετῶν εἰς τὸ Τάγμα ὡς ἐπιλοχίας τοῦ 1ου λόχου, εἰκοσαετῆς νέος ἐθελοντῆς Σιωδασιαῖν μὲ τὴν ἐκ Γάλλων διμοιρίαν του. Οὗτος εἶχε ταχθῆ ἐκεῖ διὰ νὰ προστατεύῃ τὰ πλευρὰ τοῦ μετώπου τῶν Φιλελλήνων τὰ ὁποῖα ὑπεστήριζεν ὁ 1ος ἐκ Γάλλων καὶ Ἰταλῶν λόχος των.

Ἡ Τάπια Φούζα, ἀριστερὸ ἄκρον τοῦ ὑψώματος. Φωτογραφία ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

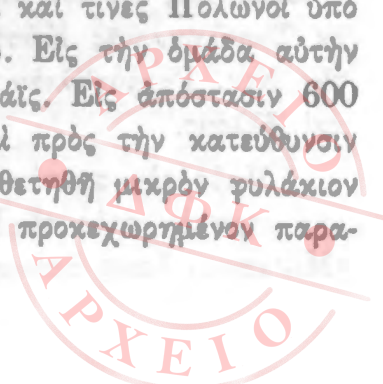
Ἐν συνεχείᾳ τῶν θέσεων τῶν Φιλελλήνων παρετάχθησαν οἱ λόχοι τοῦ Συντάγματος, καλύψαντες ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μῆκος τοῦ ὑψώματος μέχρι τοῦ βορείου ἄκρου αὐτοῦ ὡς καὶ τὴν κάτωθεν περιοχὴν ὅπου μικρὰ πλατεῖα καὶ ἡ εἴσοδος τῆς ἐξ Ἄρτης πρὸς τὸ χωριὸ ὁδοῦ. Καὶ πολλοὶ στρατιῶται τοῦ

Συντάγματος ἀνήγειραν πρόχειρα ἐκ λίθων ὀχυρώματα ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑψώματος καὶ τὰ πλάγια αὐτοῦ, ὅπου τὸ ἔδαφος ἐπέτρεπε τοῦτο. Εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς κορυφογραμμῆς καὶ πρὸς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς, ἔλαβε θέσιν ὁ Δάνα μετὰ τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων, βορειότερον δὲ πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρον αὐτῆς ὁ διοικητὴς τοῦ Συντάγματος Πέτρος Ταρέλλα, ὁ ὑποδιοικητὴς του Γκουβερνάντι καὶ ὁ ἰατρὸς Ἑρρ. Τράϊμπερ, διὰ νὰ διευθύνουν ἐκ τοῦ πλησίον τὰ τμήματά των, κατὰ τὴν ἀναμενομένην ἐπίθεσιν τοῦ ἐχθροῦ. Βορείως καὶ ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τῆς ἐξ Ἄρτης ὁδοῦ καὶ κατὰ μῆκος ἀποκρήμνου πλαγίως πρὸς τὴν θέσιν «Πυργάκια» ἀνεπτύχθησαν οἱ Κεφαλλῆνες καὶ λοιποὶ Ἑπτανήσιοι ὑπὸ τοὺς Σπ. Πανᾶν, Πομόνην, Ψυλιανὸν

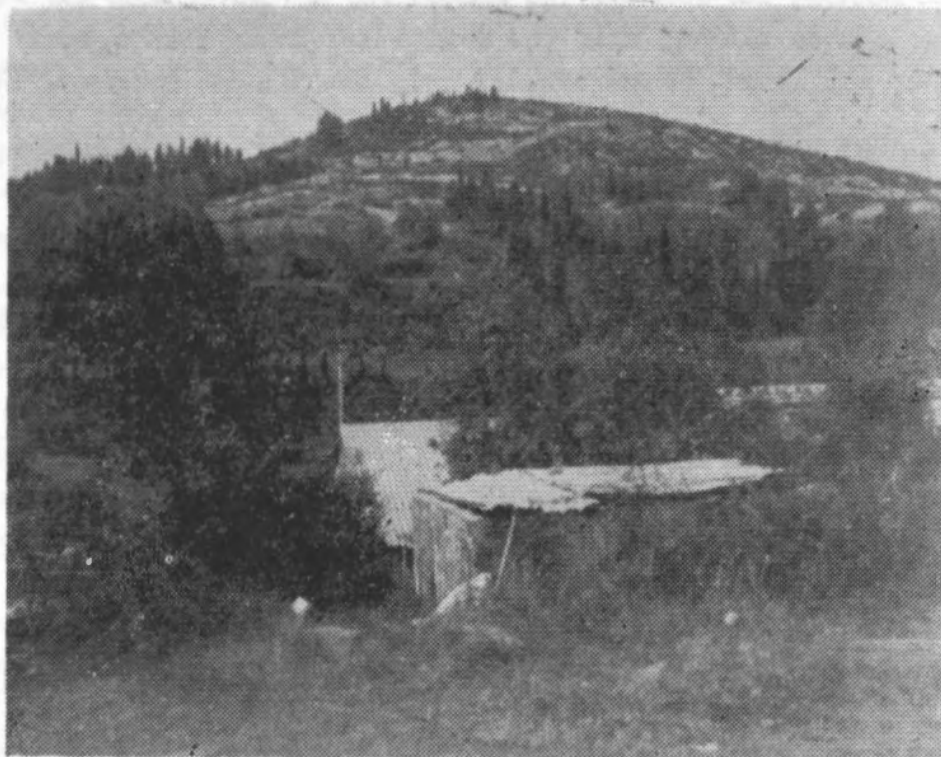

Ἡ θέσις «Πυργάκια» ὅπου ἀνεπτύχθησαν οἱ Κεφαλλῆνες κάτωθεν τῶν οἰκιῶν.

καὶ Παήμερα μὴ ὑπερβαίνοντες τοὺς 80 ἀνδρας. Τὰ δύο πυροβόλα τριῶν λιτρῶν τοῦ Σώματος ἐτοποθετήθησαν εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὑψώματος τῆς πρώτης γραμμῆς ὅπου σήμερον τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον τοῦ χωριοῦ Πέτα, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἐκατέρωθεν τοποθετημένων λόχων τοῦ Συντάγματος. Ταῦτα ἐχειρίζοντο ἕως δέκα ἀνδρες κυρίως Γερμανοὶ καὶ τινες Πολωνοὶ ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἑλβετοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Βρένδλυ. Εἰς τὴν ὁμάδα αὐτὴν ἦτο καὶ ὁ θρυλικὸς νεαρὸς ἐθελοντὴς Γερμανὸς Ντάις. Εἰς ἀπόστασιν 600 περίπου μέτρων ἀπὸ τῆς θέσεως τῶν πυροβόλων καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Ἄρτης, ὅπου ὁ λοφίσκος «Κούγκελι» εἶχε τοποθετηθῆ μικρὸν φυλάκιον ἐξ ἀνδρῶν τῶν Τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων, ὡς προκεχωρημένον παρατηρητήριον τοῦ στρατεύματος.

Ὁλόκληρος ἡ ὑπόλοιπος δύναμις τῶν Ἀτάκτων, ἕως 900 ἀνδρῶν, παρετάχθη εἰς τὴν κορυφογραμμὴν τοῦ χωριοῦ καὶ εἰς ἄλλα ὑψίπεδα ὀπισθεν αὐτῆς. Τὸ ἀριστερὸν τῆς ἐφεδρικής αὐτῆς γραμμῆς κατέλαβεν ὁ Μάρκος Μπότσαρης, τὸ κέντρον ὁ Ἄλ. Βλαχόπουλος, Γ. Βαρνακιώτης καὶ ἄλλαι μικροσμάδες, δεξιὰ δὲ αὐτῶν πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὄροπεδίου τοῦ χωριοῦ ὅπου ὑφούται ἡ κορυφή τῆς «Κορακοφωλιάς» ὁ Γῶγος Μπακόλας. Ὁ τελευταῖος εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς περιοχῆς τοῦ δεξιοῦ τομέως τοῦ μετώπου,

Ἡ κορυφή «Κορακοφωλιά», ἀριστερά της τὸ Σῶμα Μπακόλα.

ἐβοηθεῖτο ἀπὸ τὸν Ἀνδρέαν Ἰσκον, Γάτσον, Δήμον Τσέλιον, Ἰωάν. Ράγκον καὶ ἄλλους ὀπλαρχηγούς. Ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Ἄραχθον δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἀπὸ σημείου ἀπέχοντος 300 μέτρα ἀπὸ τῆς θέσεως «Πουρνάρι» ἀνηφορίζει ὁμαλῶς πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἔπειτα πρὸς νότον εἰς τὰ πλάγια τῆς περιοχῆς «Ματεσιό», ἀτραπὸς ἦτις, ὅταν τερματίζει τὴν ἀνωφερῆ της πορείαν, ἀφοῦ ἀφήνει εἰς τὰ δεξιὰ της καὶ εἰς ἀπόστασιν 300 μέτρων τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιάς» προχωρεῖ ὡς εὐθεῖα πλέον διὰ τὴν φθάσῃ ὀπισθεν τοῦ ὄροπεδίου καὶ εἰς τὰ νῶτα τοῦ Πέτα. Τὴν φύλαξιν τῆς ἀτραποῦ αὐτῆς εἶχε ἀναθέσει ὁ Μπακόλας εἰς τὸν υἱὸν του Μητρον, τὸν ὀπλαρχηγὸν Δήμον Τσέλιον, τὸν ἐκ Σκουληκαριάς Κώσταν Οἰκονόμου, εἰς τὸν Ἰωάν. Ράγκον, εἰς τὴν ὑπὸ τὸν Νικ. Γαρουφαλῖαν ὁμάδα Ἀρτινῶν, Πετανιτῶν ὑπὸ τὸν Μιχ. Μόστραν καὶ ἄλλους.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὰ ἀνωτέρω τμήματα εἶχον κατέλθῃ χαμηλὰ τὴν ἀτραπὸν πρὸς τὸ Πουρνάρι καὶ κατέλαβον θέσεις εἰς τὰς πλαγιάς τοῦ «Ματεσιού» ὅπως ἀποκρούσουν βεβαίαν, ὡς ἐπιστεύετο, ἀνοδὸν τῶν Ἀλβανῶν

εις τὰ νῶτα τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως ὅταν θὰ ἐξεδηλοῦτο ἢ ἐξ Ἄρτης κυρία ἐπίθεσις. Ὁ Βαρνακιώτης ἐνόμιζε ὅτι τὴν τοποθέτησιν αὐτὴν ἔκαμεν ὁ Μπακόλας, φοβούμενος ἐκστρατεῖαν τῶν Ἄλβανῶν τοῦ Πουρναρίου πρὸς τὴν Σκουληκαριὰν διὰ νὰ τὸν ἐκδικηθοῦν εἰς τὴν πατρίδα του. Ἀλλὰ τοιαύτην ἐπιχείρησιν οὐδεὶς θὰ ἀπεφάσιζε τὴν ὥραν ἐκείνην καθ' ἣν ἀνεμένετο ἀποφασιστικὴ σύγκρουσις εἰς τὸ Πέτα, νὰ ἀποσπάσῃ δηλαδὴ δυνάμεις δι' ἀντεκδικήσεις. Πάντως τοιούτους φόβους τοῦ Μπακόλα, προφανῶς ἀδασίμους τὴν ὥραν ἐκείνην, προσπαθεῖ νὰ διασκεδάσῃ ὁ κατέχων ἄλλην θέσιν πλησίον του, Γεώργ. Βαρνακιώτης, ὡς μᾶς πληροφοροῦν οἱ συναγωνισταὶ του, εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ. «... νὰ γράψουμε καὶ τοῦ παιδοῦ σου», λέγει, «καὶ τοῦ καπετὰν Γιαννάκη Ράγκου καὶ Δήμου Τζέλιου ὅπου εἶναι 450, διὰ νὰ σοῦ λείψῃ ἢ ὑποψία, καπετὰν Γῶγο, ὅτι μὴν πάγῃ τὸ ἀσκέρι, ὅπου μᾶς ἐχάλασε εἰς τὴν Πλάκα κατὰ τὸ χωριὸ Βεντζίκο (Βελεντζικό) καὶ Σκουληκαριά, ὅπου λές καὶ τὰ χαλάσῃ, ἄς σταθοῦν ἐκεῖ εἰς Μετέσιο νὰ φυλᾶν αὐτοὺς τοὺς δρόμους. Ὅμως νὰ εἶσαι βέβαιος ὅπως χωρὶς νὰ χαλάσουν οἱ Τούρκοι τὸ ὄρδι μας δὲν πηγαίνουν εἰς τὰ χωριά. Τότε λέγει ὁ Γῶγος: Νὰ μὲ σκοτώσῃς ἐὰν ἔλθουν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὲς πλάτες, ἀλλὰ θέλα ἔλθουν ἀπὸ τὴν Ἄρταν»¹.

Εἰς ἀπόστασιν ἑπτακοσίων μέτρων πρὸς δυσμὰς τῆς ἰδίας θέσεως «Πουρνάρι» ὅπου παρὰ τὸν Ἄραχθον, ἢ θέσις «Ματσούκα», ἐκκινεῖ ἄλλη ἀτραπὸς ἢ ὅποια ἀνερχομένη διὰ μικροῦ ἀνολίγματος τοῦ ἐδάφους τῆς ἀποτόμου πλαγίᾳς «Πλακανίδα» φθάνει μέχρι τοῦ ὕψους αὐτῆς ἀθέατος. Ἐπειτα κάμπτεται ὀλίγον δεξιὰ καὶ διασχίζουσα τὰ πλάγια τῆς θέσεως «Τσέλσα» φθάνει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιάς». Ἡ ἀτραπὸς αὐτὴ λέγεται «Ἀργυονέρι», καὶ εἰς τὸ ὕψος αὐτῆς, 200-300 μέτρα χαμηλότερα τῆς «Κορακοφωλιάς» εἶχε τοποθετηθῆ πρὸς φύλαξίν της ὁμάς ἐνόπλων ἐντοπίων τῆς περιοχῆς.

Ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ Σώματος κατὰ τὴν ἰδίαν ἡμέραν, μόλις ὑπερέβαινε τοὺς 1.500 ἄνδρας, κατὰ δὲ τὸν Γάλλον Λιβ. Βουτιέ τοὺς 1.600. Ἀπετελεῖτο δὲ ἀπὸ τὰς κάτωθι, ὡς γνωστόν, μονάδας: τὸ Σύνταγμα τῶν Τακτικῶν, δυνάμειος μόλις ὑπερβαινούσης τοὺς 300 ἄνδρας, τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων, 100 περίπου ἀνδρῶν, τὴν ὁμάδα τῶν πυροβόλων ἐκ 10 ἀνδρῶν, τοὺς Ἑπτανησίους 70-80 ἀνδρῶν, τοὺς Ἀτάκτους τῶν Ἑλλήνων ὀπλαρχηγῶν ἕως 900 ἀνδρῶν καὶ τὴν Φρουρὰν Κομποτίου, Μακρυνόρους καὶ Λαγκάδος ἐκ 200-250 ἀνδρῶν.

Ἐξ ἄλλου, ἡ δύναμις τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης καὶ τὰ περίξ τοῦ Πέτα μέρη, τὴν 3ην Ἰουλίου, ἀνήρχετο εἰς 7.000 ἕως 8.000 ἄνδρας Ἄλβανούς καὶ Τούρκους, εἰς τοὺς ὁποίους συμπεριλαμβάνετο καὶ σῶμα 600 Ἄλβανῶν ἱππέων. Ὁ κύριος ὄγκος αὐτῆς εὐρίσκετο εἰς τὴν Ἄρταν, ἰσχυρὸν δὲ τμήμα Ἄλβανῶν ἦτο ἐστρατοπεδευμένον εἰς τὴν θέσιν «Πουρνάρι» κειμένην εἰς τὸ ἀριστερὸν τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου, βορείως δὲ καὶ πρὸς τὰ

δπισθεν του Πέτα από του οποίου απέχει 2.500 έως 3.000 μέτρα και εις τὸ σημεῖον ὅπου ἡ ἐξ Ἄρτης δημοσία ὁδὸς διαχωρίζεται πρὸς Τζουμέρκα καὶ Σκουληκαριὰν Ραδοβυζίου. Τὸ τμήμα τοῦτο τῶν Ἄλβανῶν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐκκινήσαν ἐξ Ἄρτης, εἶχε τεθῆ εἰς καταδίωξιν τοῦ Μπότσαρη καὶ ὅταν συνέτριψε τοῦτον εἰς τὴν Πλάκαν καὶ τὸν ἠκολούθησε εἰς τὴν ἐπιστροφὴν του, ἐστάθμευσε εἰς τὴν ἀνωτέρω θέσιν «Πουρνάρι» πέντε χιλιάμετρα ἐκ τῆς Ἄρτης. Ἐτερον ἐχθρικὸν τμήμα κατεῖχεν ἀπὸ ἡμερῶν τινων θέσεις ἐπὶ μικρῶν δασωδῶν λόφων (Χαραμῆ), ἀνωθεν τῆς δεξιᾶς ὀχθῆς τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου καὶ εἰς ἀπόστασιν ἕως 500 μέτρων ἐκ τῶν ἑναντι καὶ πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὀχθὴν τοῦ ποταμοῦ, κατερχαμένων ἀκαλύπτων βορείων πλευρῶν τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Πέτα τὰς ὁποίας ἀθέατον ἤλεγχε. Διὰ τὸ τμήμα τοῦτο γράφει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὁ Γενν. Κολοκοτρώνης: «Μίαν ἡμέραν ἐπῆγγεν ὁ στρατηγὸς Νόρμαν μὲ δύο Φιλέλληνας νὰ περιδιαβάσῃ ἀπέναντι τῆς Ἄρτας, ὅπου κατεῖχον ἕνα λόφον οἱ Τούρκοι· ἐπέρασεν ἡ ρηθὴς στρατηγὸς τὸν ποταμὸν καὶ διευθύνετο ὅπου ἦσαν οἱ Τούρκοι νομίζων ὅτι εἶναι Ἕλληνας, ἐνῶ εἶδεν χιλιάκας ὡς ποῦ ἐκτείνοντο αἱ θέσεις τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα αὐτὴ ἡ θέσις ἀπέχουσα μίαν ὥραν ἀπὸ τὰ ὄχυράματα τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡμίσειαν ἀπὸ τὴν Ἄρταν. Λοιπὸν οἱ Τούρκοι ἰδόντες τρεῖς Φράγκους ἐρχομένους ἐπάνω των δὲν ἔλαβον ὑπομονὴν νὰ τοὺς συλλάβουν ἢ νὰ τοὺς πλησιάσουν κοντήτερα, ἀλλὰ τοὺς ἐτυφέκισαν. Ὅπου ἰδόντες ὅτι ἐπυρπολήθησαν παρὰ τοῦ λόφου, τότε αἰσθάνθησαν ὅτι εἶναι Τούρκοι καὶ ὄχι Ἕλληνας, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν δρομῆοι, ὅπου μὲ μεγάλον κίνδυνον ἐγλύτωσαν. Εἰς τέτοιαν ἀπορίαν εὐρίσκοντο οἱ ἄνθρωποι».

Τὴν 4ην Ἰουλίου 1822 καὶ ὥραν 2αν πρωϊνὴν, ὡς μᾶς πληροφοροῦν οἱ Ἐλστερ, Ραῖμπῶ καὶ Χέρτσιμπεργκ, ὑπὸ πανσέληνον, στρατεύμα 6.000 ἕως 8.000 τουρκαλβανικοῦ στρατοῦ καὶ 600 ἰππέων ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ἰσμαήλ Πασᾶ Πλιάσα καὶ τοῦ νέου, δραστηρίου καὶ ἀγερῶχου διοικητοῦ τῆς Ἄρτης, χριστιανοῦ ἐξωμότου ἐκ Γεωργίας, Μεχμέτ Ρεσίτ ἢ Κιουταχῆ, ἐξήρχετο μὲ τάξιν, τοῦ Φρουρίου καὶ τῆς πόλεως Ἄρτης, κατευθυνόμενον πρὸς τὸ Πέτα. Οἱ Ἄλβανοὶ τοῦ στρατεύματος ἦταν ἐνδεδυμένοι μὲ τὰς λευκὰς τοπικὰς των ἐνδυμασίας καὶ ἐπροχώρουν τραγουδώντας. Τοῦ ὄλου δὲ στρατεύματος προεπορεύετο τὸ ἰππικὸν μὲ τοὺς Ντελῆδες καὶ Ἰμάμηδες, τοὺς Χοτζάδες μὲ τὰ πολύχρωμα ἀνατολίτικα σαρίκια, τοὺς τυμπανιστὰς καὶ τοὺς δημίλους Γύφτους, οἱ ὁποῖοι συνῶδευον τὰς τουρκικὰς ἐκστρατείας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης¹. Μόλις ἡ στρατιὰ αὐτὴ ἔφθασε εἰς θέσιν «Κουτσομύτα», περὶ τὰ 1.500 μέτρα ἀπὸ τῆς πόλεως, ἤρχισε νὰ ἀναπτύσσεται εἰς σχῆμα ἐκτεταμένης ἡμισελήνου πρὸς περίπτυσιν τῆς ὀλιγαριθμοῦ εἰς τὸ Πέτα Ἑλληνικῆς παρατάξεως. Οὕτω τὸ σῶμα τοῦ ἰππικοῦ, ἀποτελέσαν τὴν δεξιὰν πτέρυγα τοῦ ἐχθροῦ, θέλον νὰ ἐκμεταλλεῖται ταχύτερον τὴν βατότητα καὶ ὀμαλότητα

1. Χρ. Κουλιάτσου, ἐνθ' ἀνωτ. Λιβ. Βουτιέ, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 277. Μ. Ραῖμπῶ, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 322. Ἐλστερ «Τὸ Σῶμα τῶν Φιλλελλήνων», ἐκδ. 1828, Βάδεν.

τοῦ ἐδάφους, ἐπροχώρησε εἰς τὴν παρά τὰς ὑπωρείας τοῦ λόφου τῆς Περάν-
 θης, ὁδὸν πρὸς τὸ Κομποτί.1, καὶ ἔπειτα ἀπὸ τῆς θέσεως Ἁγιοὶ Ἀνάργυροι,
 ἀπεχούσης ἕως τέσσαρα χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Ἄρτης, νὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτὴν
 καὶ στραφῆ ἀριστερά, πρὸς τὰ νότια ὑψώματα τοῦ Πέτα. Σκοπὸς τοῦ ἱππικοῦ
 ἦτο, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προσβάλλῃ ἐκ τῶν πλαγίων τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατά-
 ξεως τῆς πρώτης γραμμῆς ἀμύνης, κατεχομένης ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων, ὡς καὶ
 τῆς δευτέρας ὀπισθεν τοῦ χωριοῦ, ὑποστηριζομένης ὑπὸ τοῦ Μάρκου Μπό-
 τσαρη καὶ ἄλλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅπως ἐμποδίσῃ ἐνισχύσεις τοῦ στρατοῦ τοῦ
 Πέτα ἐκ τῆς περιοχῆς Κομποτίου, ἀλλὰ καὶ εἰς δεδομένην στιγμήν τὴν ὀπι-
 σθοχώρησιν αὐτοῦ. Καὶ γράφει ὁ Βουτιέ: «Ἐπληροφορήθημεν τὰς προετοιμα-
 σίας τοῦ ἐχθροῦ διὰ μίαν ἀποφασιστικὴν ἐπίθεσιν, ἀλλὰ μὲ 1.600 ἄνδρας εἴ-
 μεθα εἰς θέσιν νὰ ἀψηφίσωμεν ἑξαπλασίαν δύναμιν. Τὴν 4ην Ἰουλίου ἄμα τῇ
 αὐγῇ ἀντελήφθημεν τὰς ἐχθρικὰς δυνάμεις νὰ ἐξέρχωνται τῆς Ἄρτης καὶ
 νὰ προχωροῦν πρὸς τὴν πεδιάδα. Ἀπηρτίζοντο ἀπὸ 800-900 ἱππεῖς καὶ 5.000
 πεζοὺς. Τὸ ἱππικὸν ἀνεπτύχθη εἰς πολλὰς θέσεις ἀριστερά μας διὰ νὰ παρα-
 κωλύσῃ πᾶσαν βοήθειαν καὶ νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὑποχώρησιν»2. Ἀκολούθως τὸ
 κύριον σῶμα ἐπροχώρησε τὴν μέσῃ τῶν ἐλαιῶνων τῆς πεδιάδος ὁδὸν μὲ κα-
 τεύθυνσιν πρὸς τὸ Πέτα. Ὄταν δὲ ἔφθασε εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄροπεδίου
 ὅπου τὸ χωριὸν καὶ χωρίζει ἢ πρὸς τὸ Πέτα ὁδὸς, τότε δύναμις τῆς στρα-
 τιᾶς ἕως δύο χιλιάδων ἀνδρῶν ἐπροχώρησε εἰς τὴν κυρίαν ὁδὸν πρὸς τὴν
 ἑννεακόσια περίπου μέτρα ἀπέχουσαν ἀπὸ τῆς διασταυρώσεως, Μονὴν Θεο-
 τοκιοῦ, ἀπ' ὅπου, ὅταν ἔφθασε, ἤρχισε νὰ ἀνέρχεται τὰς καταληγούσας ἐκεῖ
 πλαγιάς τῶν γηλόφων. Ἀφοῦ ἡ δύναμις αὐτὴ ἐπροχώρησε ἀρκετὰ ἐπὶ τῶν
 ὀπισθεν τῆς Μονῆς ὑψωμάτων, ἀνεπτύχθη καὶ κατέλαβε τὴν ἀριστερὰ τῆς
 ἀνερχομένης πρὸς τὸ Πέτα ὁδοῦ περιοχὴν, ἔναντι τῶν κατεχομένων θέσεων
 ὑπὸ τοῦ Σ. Παναῆ μὲ τοὺς Κεφαλλήνας, εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τοῦ μετώπου
 τῶν Ἑλλήνων. Ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τὴν δύναμιν αὐτὴν ἀπεσπᾶσθη ἕτερον τμη-
 μα τὸ ὁποῖον ἐπροχώρησε ἀριστερὰ τὰ ὄρηια πρὸς τὸν Ἄραχθον πλάγια τοῦ
 ὄροπεδίου μὲ σκοπὸν νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τόσον τὸ δεξιὸν τοῦ Παναῆ ὅσον καὶ
 τὸ ἄκρον τῆς δευτέρας γραμμῆς, ἐφεδρείας, τὸ κατεχόμενον ὑπὸ τοῦ Γώγου
 Μπακόλα καὶ τῶν λοιπῶν συμπραττόντων μετ' αὐτοῦ ὀπλαρχηγῶν. Τὸ δεξιὸν
 τῆς δευτέρας ἀμυντικῆς γραμμῆς τῶν Ἑλλήνων ἠπειλεῖτο ταυτοχρόνως καὶ
 ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς οἱ ὁποῖοι εἶχαν σταθμεύσει εἰς τὴν θέσιν «Πουρνάρι» ἀπέ-
 χουσαν ἀπὸ τὴν Μονὴν Θεοτοκιοῦ περὶ τὰ 2.600 μέτρα, ὅταν αὐτοὶ ἐπέστρε-
 ψαν ἀπὸ τὴν Πλάκαν. Ἔτσι ὁ Μπακόλας καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, ὅταν θὰ ἐβάλετο
 ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἔτρεχε εἰς τὰς πλαγιάς τοῦ ὄροπεδίου μὲ σκο-
 πὸν νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ ὑψώματα τῆς δευτέρας γραμμῆς διὰ νὰ εὑρεθῇ εἰς τὰ
 νῶτα τῶν Κεφαλλήνων τοῦ Παναῆ καὶ αὐτοῦ, θὰ ἐβάλετο ταυτοχρόνως καὶ
 ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τῆς θέσεως «Πουρνάρι» καὶ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ τρέξῃ εἰς

1. Γ. Γεωβίνος, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Α' σελ. 374.

2. Βουτιέ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 277.

βοήθειαν τῶν ἀμυνομένων εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, ἐὰν παρίστατο πρὸς τοῦ-
 τα ἀνάγκη. Ὁ Ραϊμπὼ γράφει: «Ἐνα σημαντικὸν μέρος ἀπὸ τοὺς ἀπίστους
 εἶχε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς περάσει τὸ ποτάμι διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν
 δρόμον πρὸς τὴν Πλάκαν»¹. Προφανῶς ἐννοεῖ τὸ ἀπόσπασμα τοῦ ἐχθροῦ τὸ
 ὁποῖον, ἐκ τῆς δυνάμεως τῶν Ἀλδανῶν τοῦ «Πουρναρίου» ἀπὸ ἡμερῶν κατεῖ-
 χε τὴν πλησίον αὐτοῦ θέσιν «Χαραμῆ» καὶ εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προηγου-
 μένως εἶχε αἰφνιδιάσει τὸν στρατηγὸν Νόρμαν καὶ θὰ ἠδύνατο πράγματι νὰ
 ἐμποδίσῃ τὴν διαφυγὴν πρὸς βορρᾶν τῶν Ἑλλήνων. Ὁ κύριος ὄγκος τοῦ
 στρατοῦ τοῦ Κιουταχῆ, ἠκολούθησε τὴν μοναδικὴν πρὸς τὸ χωριὸ Πέτα ἐλι-
 κοιδη, παρὰ τὴν θέσιν «Ταξιάρχαι» ὁδόν, καὶ ὅταν ἐπροχώρησε ὀλίγον, εἰς
 ἓνα σημεῖον, ἰσχυρὰ τμήματα στρατιωτῶν ἐγκατέλειψαν αὐτὴν καὶ ἐτράπη-
 σαν πρὸς τὰ δεξιὰ, ὅπου οἱ γήλοφοι «Κοροδήμα» ὥστε ἀπὸ ἐκεῖ νὰ εὑρεθοῦν εἰς
 τὴν περιοχὴν τῆς ἐκκλησίας «Ἅγιος Νικόλαος» καὶ ἀκριβῶς ἐναντι τῆς κα-
 τεχομένης ὑπὸ τῶν Φιλελλήνων θέσεως τοῦ ὑψώματος. Διὰ τῶν κινήσεων αὐ-
 τῶν ὄλα τὰ ἐχθρικά τμήματα ἐπλησίασαν εἰς ἀπόστασιν 200-300 μέτρων τὰς
 θέσεις τῆς πρώτης γραμμῆς τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως, ἀπὸ τοῦ νοτίου
 ἄκρου αὐτῆς, τῶν Φιλελλήνων, μέχρι τοῦ ἄλλου ἄκρου τῶν Κεφαλλήνων τοῦ
 Πανα, ὅπου καὶ ἐσταμάτησαν ἀναμένοντα διαταγὴν ἐπιθέσεως.

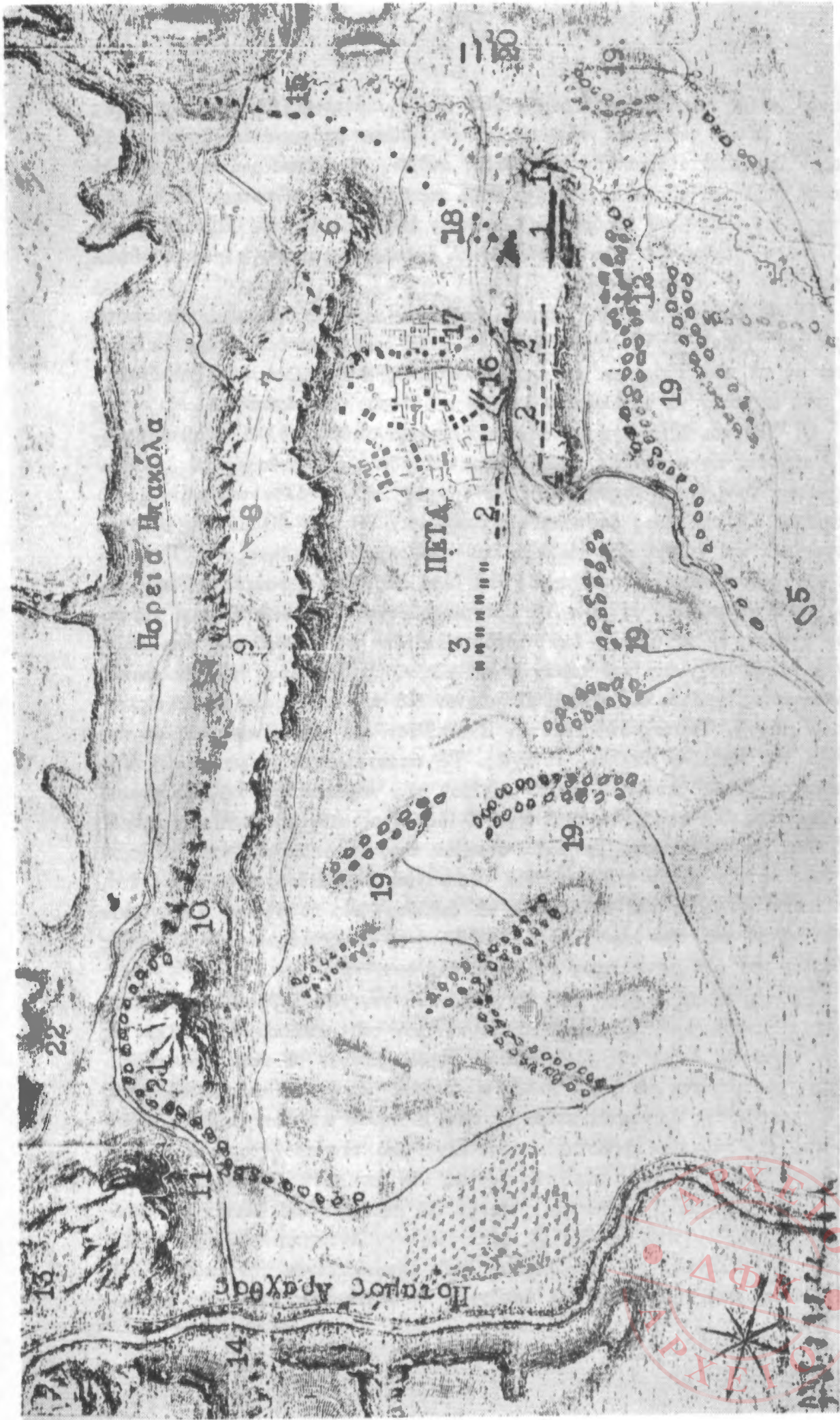
Τὰ Ἑλληνικά, ἐξ ἄλλου, τμήματα, ἀναμένοντα, ὡς γνωστόν, τὴν ἐπίθε-
 σιν εὐρίσκοντο ἀπὸ τὸ δρόμῳ τῆς 3ης Ἰουλίου ἐν ἐπιφυλακῇ εἰς τὰς θέσεις
 των. Ἀπὸ τὰς φωνὰς τῶν Τουρκαλδανῶν καὶ τὰ χλιμντρίσματα τῶν ἵππων
 εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ἐλαιῶνων, πρῶτοι οἱ ἄνδρες τοῦ παρατηρητηρίου ἀντε-
 λήφθησαν διὰ ἐπλησίαζεν ἡ στιγμή τῆς μάχης. Ὅταν δὲ ἤρχισε νὰ φωτίξῃ
 ἡ ἡμέρα καὶ εἶδαν τὰ παρὰ τὴν ὁδὸν κράσπεδα τοῦ ὄροπεδίου κατειλημμένα
 ἀπὸ ἀπειρα ἐχθρικά στρατεύματα ἔτρεξαν καὶ ἐπληροφόρησαν περὶ αὐτοῦ
 τὴν Διοίκησιν. Ἑλληγες καὶ Φιλέλληγες πῆραν ἀμέσως διαταγὴν νὰ εἶναι
 ἔτοιμοι καὶ νὰ μὴ πυροβολήσουν, οὐδὲ νὰ ἐπιτεθοῦν παρὰ ὅταν δοθῇ σχετι-
 κὸν σύνθημα.

Ὁ Κιουταχῆς ἀφοῦ ἐπροχώρησε μὲ τὸ τμήμα τὸ ὁποῖον ἐβάδιζε τὴν
 ἐλικοειδη εἰς τὸ κέντρον ὁδὸν πρὸς τὸ χωριὸ, ἀνῆλθεν ἔπειτα ἐπὶ τῆς κορυ-
 φῆς τοῦ λόφου ὅπου προηγουμένως τὸ φυλάκιον τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ τὴν θέ-
 σιν αὐτὴν, ὅταν ἔφθασε, ἔδωσε τὴν διαταγὴν γενικῆς ἐπιθέσεως τῶν τμημά-
 των του. Ἦτο ἡ ὥρα 5η πρωϊνῆ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γερμανὸς Ἰατρός
 Τράϊμπερ, ὅταν ὁ Κιουταχῆς ἐξαπέλυσε τὴν ἐπίθεσιν του², δι' ἰσχυρῶν ду-
 νάμεων κατὰ τῶν θέσεων τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν τοῦ Συντάγμα-
 τος, ἐνῶ ταυτοχρόνως ἡ ἀριστερὰ του πτέρυξ ἐπιτίθετο κατὰ τοῦ δεξιοῦ τῶν
 Ἑλλήνων τοῦ κατεχομένου ὑπὸ τῶν Κεφαλλήνων.

Τὴν ἐπίθεσιν των, οἱ Τουρκαλδανοί, κατὰ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τα-

1. Ραϊμπὼ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 328.

2. Ἑρρ. Τράϊμπερ: «Ἡμερολόγιον, ἡ Μάχη τοῦ Πέτα», Μετάφρασις Ἀποστολίδη,
 ἔκδοσις 1960.

Χάρτης της περιοχής τού Πέτα όπου διεξήχθη ή μάχη. 1 Φιλέλληνες. 2 Τό Σύνταγμα. 3 Έπανήριοι. 4 Κανόνια. 5 Παρατηρητήριο. 6 Μ. Μπότσαρης. 7 Βαρνακιώτης. 8 Βλαχόπουλος. 9 Μπακόλας. 10 «Κορακοφωλιά». 11 «Ατραπός «Αργονέρι». 12 «Άγιος Νικόλαος. 13 Θέσις «Πουρνάρι». 14 «Χαραμλή». 15 «Βρύση Γκούρζια». 16 «Σταυρός». 17 «Οπισθοχώρησις Συντάγματος. 18 «Οπισθοχώρησις φιλελλήνων. 19 Τουρκαλβανοί. 20 «Ιππικόν. 21 «Εμπροσθοφυλακή. 22 «Ματεσιό».

κτικῶν, ἐνήργησαν ἐξ ἀποστάσεως 200 περίπου μέτρων, βάλλοντες συνεχῶς διὰ τῶν ὄπλων των κατὰ τῶν προχείρων λιθίνων ὀχυρωμάτων ὀπισθεν τῶν ὀποιῶν ἐκρύπτοντο διεσπαρμέναι ὀμάδες ἀνδρῶν τῶν ἀνωτέρω σωμάτων καὶ ἀπὸ τὰ ριζὰ καὶ τὰς πλαγιάς μέχρι τῆς κορυφῆς τοῦ ὕψώματος. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ραῖμπῶ σφοδρότεραν ἐπίθεσιν ἐδέχθησαν αἱ ὀλίγαι ὀμάδες τῶν Γάλλων, οἱ ὀποῖοι κατεῖχον θέσεις εἰς τὸ ἀκραιὸν ἀριστερὸν μέρος τοῦ ὕψώματος ὀπου ἦ «Τάπια Φούζα».

Οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Τακτικοὶ ἀπέφυγαν νὰ ἀπαντήσουν εἰς τὰ πρῶτα πυρὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἀφ' ἐνὸς μὲν διότι τὰ ὀπλα των ἦσαν βραχύκανα ἔν ἀντιθέσει μὲ τὰ τῶν Τούρκων, μεγάλου βεληνεκοῦς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι ἤθελον νὰ τοὺς ἀφήσουν νὰ πλησιάσουν καὶ τότε νὰ τοὺς αἰφνιδιάσουν.

Οἱ Τούρκοι ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τὴν ἡσυχίαν αὐτὴν, ἀλλὰ ἀναθαρρήσαντες γρήγορα, προηγουμένων τῶν μπαϊρακτάρηδων, ἀκολουθουμένων ὑπὸ τῶν τμημάτων των, ἐπροχώρησαν πρὸς τὰ ἔμπρὸς καὶ ἐπὶ ὄλου τοῦ μήκους τοῦ ὕψώματος. Ὅταν ὀμως ἔφθασαν εἰς ἀπόστασιν 50 ἔως 60 μέτρων ἀπὸ τὰ προχώματα καὶ ἐπλησίαζον τὰ ριζὰ τοῦ ὕψώματος, Φιλέλληνες καὶ Τακτικοὶ διὰ συγχρόνου καταιγιστικοῦ πυρὸς ἀπὸ ὀλας τὰς θέσεις, φωλιές καὶ ταμπούρια, ὕπεδέχθησαν τὸν ἐχθρὸν. Τὰ διασταυρούμενα πυρὰ των ἔθεσαν, εἰς μικρὸν χρόνον, ἐκτὸς μάχης, ἑκατοντάδας ἀνδρῶν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐπροκάλεσαν μεγάλην σύγχυσιν καὶ ταραχὴν εἰς αὐτόν. Οἱ Τακτικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, γράφει ὁ Ραῖμπῶ, ἐλάμβανον διὰ πρώτην φοράν μέρος εἰς τακτικὴν μάχην. Ταυτοχρόνως μὲ τὴν ἀντεπίθεσιν τῶν Ἑλλήνων, τὰ δύο πυροδόλα τοῦ Βρένδλυ βάλλουν συνεχῶς. Τὰ προστατεύουν τμήματα τῶν Τακτικῶν τὰ ὀποῖα ὕποστηρίζουν τὸ κέντρον τῆς παρατάξεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος. Τὰ πυροδόλα αὐτὰ εἶναι ὁ ἰδιαίτερος στόχος τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἐπιδιώκει νὰ τὰ σιγήσῃ. Τμήματα στρατοῦ του, τὰ ὀποῖα ἔφθασαν πλησίον εἰς τοὺς κάτωθι αὐτῶν γηλόφους διὰ τῆς κυρίας ἐλικοειδοῦς ὀδοῦ τοῦ Πέτα, ἐπιτίθενται συνεχῶς καὶ ἐπιχειροῦν νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸ ὕψωμα καὶ γίνουν κύριοι αὐτοῦ καὶ τῶν πυροδῶλων. Οἱ Ἑλληνες ὀμως ἀποκρούουν ὀλας τὰς ἐπιθέσεις των καὶ ματαιώνουν τοὺς σκοποὺς των.

Διὰ τῆς αὐτῆς κυρίας ὀδοῦ καταφθάνουν συνεχῶς ἐχθρικοὶ ἐνισχύσεις, αἱ ὀποῖαι πυκνώνουν τὰς τάξεις εἰς τὸ κέντρον τοῦ μετώπου, ἐνῶ ἄλλαι ἐξ αὐτῶν κινοῦνται δεξιὰ τῆς ὀδοῦ, διὰ νὰ συμπληρώσουν τὰ κενὰ καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὰ τμήματα τὰ ὀποῖα ἤλθον εἰς ἀγῶνα μάχης, μὲ τοὺς Φιλέλληνας καὶ Τακτικούς τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν Ἑλλήνων καὶ δοκιμάζονται σκληρῶς ἀπὸ τὴν γενναίαν ἀντίστασιν των. Εἶχε ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἡμέρας πληροφορίας ὁ Κιουταχῆς περὶ τῆς θέσεως τὴν ὀποίαν κατεῖχον τὰ διάφορα Ἑλληνικὰ τμήματα τῆς πρώτης γραμμῆς τοῦ μετώπου καὶ ὀλονέν ἐδυνάμωνε τὴν δεξιάν του πτέρυγα διὰ νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ἀντίστασιν τῶν Τακτικῶν καὶ τῶν Φιλελλήνων. Τὰ τμήματά του ἐκεῖ, ἐπαναλαβόντα τὴν ἐπίθεσιν, αἰφνιδιάζονται ἀπὸ τὴν ἀπρόοπτον ὕποδοχὴν, ἣ ὀποῖα τοὺς ἔγινε καὶ ὕπεχώ-

ρησαν με βαρείας ἀπωλείας. «Τοὺς ὑπεδέχθημεν», γράφει ὁ Βουτιέ, «μέ ἕνα ζωηρὸν πῦρ καὶ εἰς μίαν στιγμὴν τὰ χαρακώματά των ἐκαλύφθησαν ἀπὸ τοὺς νεκροὺς των»¹. Ἐπειτα σταματοῦν εἰς τοὺς ὄπισθεν τοῦ παρεκκλησίου «Ἅγιος Νικόλαος» (ὅπου σήμερον τὸ Νεκροταφεῖον τοῦ Πέτα) γηλόφους, εἰς ἀπόστασιν 200 ἕως 300 μέτρων ἀπὸ τὰς γραμμὰς τῶν Ἑλλήνων ὅπου συγκεντρῶνται καὶ ἀνασυντάσσονται. Τότε ἀποσπᾶται ἀπὸ τὰς θέσεις του ὁ διοικητὴς τοῦ 2ου λόχου τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων Μιρτζεῦσκη καὶ ἀκολουθούμενος ἀπὸ 20 ἀνδρας, πλησιάζει τὸ ἐκκλησάκι καὶ ἀπὸ τὰ πλευρὰ του ἐγγύτερον βάλλει κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἄφου προξενεῖ ἀρκετὴν φθορὰν εἰς αὐτὸν ἐπανέρχεται εἰς τοὺς προμαχώνας του.

Ὅπως γράφομεν, τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποῖαν διηύθυνε ἐκ τοῦ πλησίον ὁ Κιουταχῆς, ἠκολούθησε σχεδὸν ἀμέσως, ἡ ἐπίθεσις τμημάτων στρατοῦ τῆς ἀριστερᾶς ἐχθρικής πτέρυγος κατὰ τῶν ὑποστηριζόντων τὸ δεξιὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ μετώπου Κεφαλλήνων τοῦ Σπ. Πανᾶ, ὡς καὶ τῶν ἐν συνεχείᾳ λόχων τινῶν τοῦ Συντάγματος. Ἡ ἐπίθεσις των εἰς τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἀνεκόπη ἀπὸ τὴν ἰσχυρὰν ἀπόκρουσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἠνάγκασε τοὺς ἐπιτεθέντες νὰ ὑποχωρήσουν. Ἐπειτα, ἀνασυνταχθέντες ταχέως, ἐπανέλαβον αὐτὴν καὶ ἠδυνήθησαν τὴν νῦν νὰ προωθήσουν τὰς θέσεις των καὶ νὰ ἀναγκάσουν τοὺς Κεφαλλήνας καὶ ὀμάδας τῶν Τακτικῶν νὰ ὀπισθοχωρήσουν καὶ νὰ καταλάβουν νέας θέσεις πλησίον τῶν ἀκραίων οἰκιῶν τοῦ χωριοῦ. Καὶ παρ' ὅλην αὐτὴν τὴν πίεσιν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ μετώπου ἡ ἀπόκρουσις συνεχίζεται σθεναρὰ ὑπὸ τῶν Κεφαλλήνων. Οἱ Φιλέλληνες κατὰ τὸ διαρρεῦσαν διάστημα ἀπέδειξαν τὴν ἀξίαν τῆς πολεμικῆς των φήμης χωρὶς νὰ ὑστερήσουν εἰς τοῦτο οὐδόλως, οἱ Τακτικοὶ καὶ οἱ Κεφαλλῆνες. Ἐλχε περᾶσει ἀρκετὴ ὥρα καὶ ἐνῶ οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Τακτικοὶ ἀπέκρουσαν ὅλας τὰς ἐπιθέσεις τοῦ ἐχθροῦ, δὲν εἶχον, λέγει ὁ Βουτιέ, οὐδένα νεκρὸν. Οἱ συμπτυχθέντες ὄπισθεν τοῦ παρεκκλησίου Τοῦρκοι, ἀφου ἐνισχύθησαν διὰ νέων ἐφεδρικών τμημάτων καὶ ἀνεπλήρωσαν τὰς βαρείας ἀπωλείας των, ἐπαναλαμβάνουν τὰς ἐπιθέσεις των καὶ προσπαθοῦν νὰ φθάσουν εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ ὑψώματος. Τὸ ἀκατάπαυστον ὄμως πῦρ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν τοὺς καθηλώνει, δι' ἀρκετὸν διάστημα, εἰς τὰς θέσεις των. Κάθε σπιθαμὴν γῆς τὴν πληρῶνουν μὲ πολλοὺς τραυματίας καὶ νεκροὺς. Ἄφ' ὅτου ἤρχισε τὴν ἐπίθεσιν του ὁ Κιουταχῆς, παρήλθον δύο ὥραι καὶ παρὰ τὰς πολλὰς ἐπιθέσεις του, οὐδὲν ἐπιτυχάνει. Οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Τακτικοὶ εἶναι ἀμετακίνητοι εἰς τὰς θέσεις των. Αἱ ἀπώλειαι τοῦ ἐχθροῦ ἔχουν μεγαλώσει κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο ὡρῶν καὶ ἐπιτιθέμενοι στρατιῶται του εὐρίσκουν τὴν εὐχέρειαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὰ πτώματα τῶν συντρόφων των ὡς προχώματα. Ἡ κατάστασις ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται μέχρι στιγμῆς εὐνοϊκὴ διὰ τὰ Ἑλληνικὰ ὄπλα. Ὁ Κιουταχῆς λυσοῦν ἀπὸ τὸ πάθημά του καὶ περιέρχεται εἰς δύσκο-

1. Βουτιέ, ἐνθ' ἄνωτ.

λον θέσιν. Είναι αδύνατον νά προχωρήση.

Ἐν τῷ μεταξύ εισέρχονται εἰς τὴν μάχην νέαι του ἐφεδρεῖαι καὶ τὰ καταφθάσαντα τμήματα ἱππικοῦ εἶναι ἔτοιμα νά ἐπέμβουν. Ἔχει τώρα ἐνισχυθεὶ ἀρκετὰ καὶ διαθέτει ἀσυγκρίτως μεγαλυτέραν δύναμιν τῆς τῶν Ἑλλήνων. Διατάσσει νέαν ἐπίθεσιν. Καὶ ἀμέσως ἀπ' ὄλας τὰς κορυφὰς τῶν πέριξ γηλόφων μὲ μανίαν ἐξεχύθησαν οὐρλιάζοντες, λυσοῦντες, Ἄλβανοὶ καὶ Τοῦρκοι, ἀλαλάζοντες Ἄλάχ - Ἄλάχ, κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν. Πρῶτος ὁ Ἑρρίκος Σμίτ, ἐκ Πομερανίας, ὑπολοχαγὸς τοῦ 2δου Πεζικοῦ Τάγματος τῆς Πρωσίας, φέρων τὸν σιδηροῦν σταυρὸν καὶ ὑπηρετῶν εἰς τὸν 2ον λόχον τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων, ὡς ἐπιλοχίας, κρατῶν ἐδῶ μὲ τὴν διμοιρίαν του τὸ πλέον πρόσθιον πρόχειρον ὀχύρωμα, πληγεὶς ἀπὸ ἐχθρικὸν βλήμα, πίπτει νεκρὸς. Οἱ ἄνδρες του ὑποχωροῦν εἰς τὸ πλησίον δεύτερον ὀχύρωμα καὶ τίθενται ὑπὸ τὴν διοίκησιν ἄλλου διοικητοῦ¹. Ἐπιτυγχάνει ὁ ἐχθρὸς νά προχωρήσῃ ὀλίγον, ἀλλὰ τὴν καθέσπιθαμὴν γῆς τὴν ὁποῖαν κερδίζει, τὴν πληρῶνει μὲ πολλοὺς νεκροὺς. Οἱ πρόποδες τοῦ ὕψωματος ὅπου κατῴρθωσεν μὲ πολλὰς ἀπωλείας νά φθάσῃ ὡς καὶ τὰ παρακείμενα λακκώματα τοῦ ἐδάφους, καλύπτονται ἀπὸ νεκροὺς καὶ τραυματίας του. Ἑλληγες καὶ Φιλέλληνες δὲν ἀποθαρρύνονται καὶ βάλλουν ἀκαταπαύστως. Συνεχῶς βάλλουν καὶ τὰ δύο πυροβόλα. Διὰ μίαν στιγμὴν οἱ Τουρκαῖδοι ἀναχαιτίζονται, ἀλλὰ καὶ πάλιν γρήγορα ἐπαναλαμβάνουν τὴν ἐπίθεσιν, ἐντονώτερον δὲ πρὸς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν τοῦ ὕψωματος ὅπου τὸ πλέον ἀπομεμακρυσμένον καὶ μεμονωμένον ὀχύρωμα τὸ ὁποῖον ὑπεστήριζον Γάλλοι ἐθέλονται τοῦ 1ου λόχου ὑπὸ τὸν ὑπαξιωματικόν, ἐπιλοχίαν, Σιωθασιαίν, ἕναν εἰκοσαετῆ νέον ἀνθυπολοχαγὸν τῆς Γαλλικῆς Φάλαγγος. Τὸ ὀχύρωμα αὐτὸ ἐκάλυπτε τὰ πλευρὰ τῶν ἄλλων τμημάτων τῶν Φιλελλήνων καὶ ἡ σημασία του ἦτο ἰδιαιτέρα. Αὐτὸ τὸ ἐγνώριζε ὁ Σιωθασιαίν καὶ οἱ Γάλλοι καὶ ἦσαν ἀποφασισμένοι νά μὴ τὸ ἐγκαταλείψουν μέχρι τοῦ τέλους των. Μὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ἐπιθέσεως ἕνας σηματοφόρος τοῦ ἐχθροῦ ἐπροχώρησε περὶ τὰ 30 μέτρα διὰ νά ἐμπήξῃ τὴν σημαίαν εἰς προκεχωρημένον σημεῖον τῆς πλαγίας τοῦ ὕψωματος καὶ δεῖξῃ διὰ τῆς πράξεώς του αὐτῆς εἰς τοὺς Ἄλβανούς, ποῖος πρέπει νά εἶναι ὁ ἐπιδιωκτέος σκοπός, διὰ νά τὸν ἀκολουθήσουν. Μία σφαῖρα ὄμως ἀπὸ τὸ ὀχύρωμα τοῦ Σιωθασιαίν τὸν κτυπᾷ καὶ ὁ σηματοφόρος πίπτει. Τότε ὁ Σιωθασιαίν ἐξέρχεται θαρραλέος ἀπὸ τὸ ὀχύρωμά του, πηδᾷ καὶ τρέχει πρὸς τὸν σηματοφόρον καὶ ὅταν τὸν φθάνει γονατίζει ἐπάνω του, ἀρπάζει ἀπὸ τὰ χέρια του τὴν ἡμισέληνον καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὸ ὀχύρωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον κρατῶν ταύτην εἰς τὴν ἀριστερὰν του χεῖρα, συνεχίζει νά πολεμῇ.

Οἱ Ἄλβανοὶ, θαυμάζοντες τὴν γενναϊότητα τοῦ Σιωθασιαίν, σταματοῦν διὰ μίαν στιγμὴν κατάπληκτοι. Γρήγορα ὄμως συνέρχονται καὶ ἐπικαλούμενοι τὸν Ἄλάχ μὲ κραυγὰς ἐξορμοῦν καὶ πάλιν κατὰ τῶν ταμπουριῶν. Οἱ Φι-

1. Ἐλστερ, ἐνθ' ἄνωτ.

λέλληνες και οί Τακτικοί τούς αποκρούουν. Ἀρχίζουσι ὁμοῦ νά ἔχουν νεκρούς. Ὁ Σιωθασιαῖν πληγωμένος τώρα, κρατῶν τὸ λάφυρον εἰς τὸ ἕνα χέρι, πολεμεῖ συνεχῶς. Ὅταν ὁμοῦ βλέπει ἕναν σύντροφόν του ἔτοιμον νά σφαγῆ, πηδᾷ πρὸς τὸ μέρος ἐκείνου, διατρυπᾷ μὲ τὸ ξίφος του τὸν ἐχθρὸν και σώζει τὸν σύντροφόν του. Οἱ Ἀλβανοὶ τρέχουν και τὸν πλησιάζουσι τόσο, ὥστε εἶναι ἀδύνατον πλέον νά χρησιμοποιήσῃ τὸ ὄπλον του και μάχεται μὲ τὸ ξίφος του ἀπελπισμένα. Οἱ περισσότεροὶ τῶν συντρόφων του ἔχουν πέσει, αὐτὸς δὲ περικυκλωμένος ἀπὸ μίαν ομάδα Ἀλβανῶν οἱ ὁποῖοι ἐπιχειροῦν νά τοῦ ἀποσπάσουν τὴν σημαίαν των, ἀνθίσταται ἀκόμη και τούς κτυπᾷ μὲ τὸ κοντάρι της ἕως ὅτου ἕνα ἐχθρικὸν μαχαίρι τοῦ κόβει τὸν βραχίονα και ἔπειτα ἕνα ἄλλο κτύπημα ξίφους καταφέρεται εἰς τὸ μέτωπόν του. Τὰ αἵματα καλύπτουσι τούς ὀφθαλμούς και τὸ πρόσωπόν του. Πίπτει πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἐν μέσῳ τῶν Ἀλβανῶν καλύπτων διὰ τοῦ σώματος τὴν κατάκτησιν, τὴν σημαίαν, και κατακρεουργεῖται¹. Ὁ Βουτιέ γράφει: «Ὁ Ὑπολοχαγὸς Σιωθασιαῖν σώζει τὴν ζωὴν τοῦ φίλου του, ὁρμᾷ ἐναντίον ἑνὸς σημαιοφόρου, πιάνεται σῶμα πρὸς σῶμα μὲ αὐτὸν και τοῦ ἀφαιρεῖ τὴν σημαίαν ἀλλὰ ἐδέχθη μίαν σπαθιά εἰς τὸ μέτωπον και τὸ αἷμα καλύπτει τούς ὀφθαλμούς του και ἀντὶ νά ἀποσυρθῆ ἀπὸ τὸ μέρος, ἔπεσε μὲ τὸ τρόπαιόν του ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν»².

Ἰδιαι σκηναὶ και ἡρωϊσμοὶ λαμβάνουσι χώραν και εἰς τὰ ἄλλα ὀχυρώματα, ὅπου εἶχον φθάσει οἱ Ἀλβανοί.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Κιουταχῆς ἐπετέθη κατὰ τῆς πρώτης ἀμυντικῆς γραμμῆς (ὥρα 5η πρωινή) οἱ εἰς θέσιν «Πουρνάρι» ἐστρατοπεδευμένοι Ἀλβανοὶ ἤρχισαν νά ἀνέρχωνται τὴν ἕως 300 μέτρα ἀπέχουσαν ἀπὸ αὐτοὺς ἀτραπὸν, πρὸς τὴν πλαγίαν τοῦ «Ματεσιοῦ» τὴν καταλήγουσαν εἰς τὸ ὄψος τῆς «Κορακοφωλιάς» και τὰ νῶτα τοῦ χωριοῦ Πέτα. Ὁ Μπακόλας ἀφ' ὅτου κατέλαβε τὴν ὕψηλὴν θέσιν τῆς «Κορακοφωλιάς» ἐγγνώριζε ὅτι εἰς τὸ «Πουρνάρι» εἶχον σταθμεύσει οἱ 800 Ἀλβανοὶ τῆς Πλάκας. Ἡ παρουσία αὐτῶν εἰς πᾶν νῶτα τοῦ Πέτα τὸν ἀνησύχει. Ἐσκέφθη ὅτι τὸ σῶμα αὐτό, κατὰ τὴν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων τῆς Ἄρτης, θὰ ἐκινεῖτο ταυτοχρόνως διὰ νά κτυπήσῃ τούς Ἕλληνας ἐκ τῶν νῶτων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν εἰς ἕνα κατώτερον σημεῖον τῆς πλαγιάς τοῦ «Ματεσιοῦ» διέταξε και κατέλαβον θέσεις ὁ υἱὸς τοῦ Μητρος

1. και 2. Βουτιέ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 279, και Ἔλστερ, ἐνθ' ἄνωτ. Ὁ Σιωθασιαῖν, κατὰ τὸν Σεβαστιανὸν Προῦχε, κατήγετο ἀπὸ τὸ Παρίσι, ὑπακούσας εἰς τὸ πολεμικόν του μένος, κατὰ τὴν ἐντονιώτερη στιγμή τῆς συμπλοκῆς, ἐπετέθη σ' ἕναν Τούρκον σημαιοφόρο γὰ νά τοῦ ἀρπάξῃ τὴν σημαίαν. Ἐπάλαυψαν ἐπὶ πολὺν χρόνον σῶμα πρὸς σῶμα και μὴ δυνάμενοι νά χρησιμοποιήσουν τὰ ὄπλα των, ἐδαγκῶνοντο. Τὴν στιγμήν ποῦ ὁ Σιωθασιαῖν ἐθριάμβευε τοῦ ἀντιπάλου του, ἕνας ἄλλος Τούρκος, τοῦ κατέφερε στυγερὰ ἕνα τόσο δυνατὸ κτύπημα μὲ ξίφος ποῦ δὲν μπόρεσε παρὰ νά φωνάξῃ: «Ἄθλιε μὲ σκότωσες», κι' ἔπεσε ἄπνους. Ὁ λοχαγὸς Χανάι, ὁ ὁποῖος ἔσπευσε εἰς βοήθειάν του, τὸν ἐξεδικήθη φονεύσας τὸν δολοφόνον του, ἀλλὰ δὲν κατόρθωσε νά ἐμποδίσῃ τούς Τούρκους νά κόψουν τὸ κεφάλι τοῦ φίλου του και νά κακοποιήσουν τὸ ἄψυχο σῶμα του. (Σεβαστιανὸν Προῦχε: «Ὁ Φιλέλλην κλπ.», ἔκδοσις 1826, Παρίσι).

Γώγου Μπακόλας, ὁ Δῆμος Τσέλιος, ὁ ἐλθὼν ἐκ Λαγκαδάς Ἰωάν. Ράγκος καὶ μερικοὶ ἄλλοι. Ὅταν τὸ σῶμα τῶν Ἀλβανῶν ἐπλησίασεν τὸ μέσον περίπου τῆς πλαγιάς, ἐδέχθη τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἀνωτέρω ὀπλαρχηγῶν καὶ ἐπηκολούθησε σφοδρὰ μάχη. Ἡ δύναμις τῶν Ἑλλήνων ἦτο πολὺ μικροτέρα τῆς δυνάμεως τῶν Ἀλβανῶν, δι' αὐτὸ ὁ Γώγος ἐνόμισε ὅτι ἔπρεπε νὰ τρέξῃ διὰ νὰ τὴν ἐνισχύσῃ. Ἀφῆκεν λοιπὸν, εἰς τὸ ὕψωμα τῆς «Κορακοφωλιάς» 8-10 ἄνδρας τοῦ τμήματός του ὡς φυλάκιον, τὸν ἵππον του, ὡς καὶ μίαν ὀμάδα ἐντοπιῶν ἐθελοντῶν εἰς τὴν κάτωθεν τῆς «Κορακοφωλιάς» (ἀπόστασις 200 μέτρων περίπου) καρυφὴν τῆς μικρᾶς χαράδρας «Ἀργυονέρι» διὰ τῆς ὁποίας ἀνέρχεται ἀπὸ τὴν κάτωθι «Ζερμὴ», ἀτραπός, ὁ ἴδιος δὲ μὲ τὸ τμήμα του, ἔτρεξε πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ «Ματεσιοῦ» διὰ νὰ βοηθήσῃ τοὺς μαχομένους, υἱὸν τοῦ Μητρον, Τσέλιον κλπ. «Εἰς τὰ χαράματα ἐκτύπησαν οἱ Τοῦρκοι τῆς Πλάκας τὸ παιδί τοῦ Γώγου, τὸν Γιαννάκην Ράγκον καὶ τὸν Δῆμον Τσέλιον», γράφει ὁ Βαρνακιώτης¹.

Ἡ μάχη τοῦ «Ματεσιοῦ» συνεχίσθη σφοδρὰ καὶ μετὰ τὴν ἀφίξιν τοῦ Μπακόλα. Τελικῶς ἡ ἐπίθεσις ἀνετράπει καὶ ὅταν οἱ Ἀλβανοὶ ἤρχισαν νὰ ὑποχωροῦν ὁ Μπακόλας ἀνέθεσεν, εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Μητρον καὶ Δῆμον Τσέλιον, τὴν περαιτέρω καταδίωξιν μέχρι τοῦ αἰγιαλοῦ τοῦ Ἀράχθου ὅπου οἱ ἔχθροὶ διεσκορπίσθησαν.

Καὶ ἐνῶ συνεχίζετο ἡ μάχη αὐτὴ τμήμα ἀνδρῶν ἐκ τῆς δυνάμεως τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τοῦ ἐχθροῦ, τῆς ἀνελθούσης ἐκ τῆς θέσεως «Θεοτοκιοῦ» ἐπροχώρησε, ὅπως ἐγράφη, πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὄροπεδίου, μὲ σκοπὸν νὰ ὑπερφαλαγγίσῃ τὰ δεξιὰ ἄκρα τῶν δύο Ἑλληνικῶν γραμμῶν καὶ ἀφοῦ ἔπειτὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸ ὕψος τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὄροπεδίου, ὅπου ἐπεδίωξαν ἀνεπιτυχῶς νὰ ἀνέλθουν καὶ οἱ Ἀλβανοὶ τῆς Πλάκας, εὔρεθῆ εἰς τὰ γῶτα τῶν παρατάξεων. Ὅταν ἔφθασε εἰς τὴν θέσιν «Ματσούκα», ἀνωθεν ἀριστερὰ τοῦ Ἀράχθου, ἀπέχουσιν δύο περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Μονῆς Θεοτοκιοῦ καὶ 700 μέτρα ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου θέσεως «Πουρνάρι», διὰ τῆς κατερχομένης ἀτραποῦ «Ἀργυονέρι», ἤρχισε ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ τμήματος νὰ ἀνέρχεται πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ ὄροπεδίου. Ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς ἀνδρειότερους ἄνδρας του, οἵτινες ἔφερον καὶ τὰς σημαίας του. Μὲ πολλὰς προφυλάξεις εἶχε κατορθώσῃ νὰ προχωρήσῃ ἀρκετὰ, ὅποτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀτραπὸν τῆς χαράδρας καὶ τὸ κύριον τμήμα τοῦ τουρκικοῦ ἀποσπάσματος, τὸ ὁποῖον ἤρχισε νὰ ἀνέρχεται αὐτὴν. Δὲν εἶχε ὅμως προχωρήσῃ πολὺ. ὅταν τὴν ἀντελήφθησαν οἱ ἄνδρες τῶν τμημάτων τοῦ Μπακόλα, οἱ ὁποῖοι, καταδιώκοντες τοὺς Ἀλβανούς εἰς τὴν παρακειμένην πλαγίαν «Ματεσιό», εἶχον πλησιάσῃ τὸν Ἀραχθὸν καὶ τὴν θέσιν «Ματσούκα». Εἰδοποιεῖται ἀμέσως ὁ Γώγος Μπακόλας, ὅστις ταχέως ἐνεργῶν τρέχει μὲ τμήμα ἀνδρῶν του καὶ ἐπιτίθεται ἀπὸ τὰ πλάγια καὶ ἀναγκάζει τὸ κύριον σῶμα νὰ ἀνακόψῃ τὴν ἀνοδὸν του, νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ νὰ διασκορπισθῇ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ πο-

1. Ν. Φυσεντζίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 217.

ταμοῦ. Ἡ ἐμπροσθοφυλακή, ἀποκοπεῖσα τῶρα τοῦ κυρίου κορμοῦ καὶ στερηθεῖσα ἐρείσματος, ἐσκέφθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ καὶ ἐνωθῆ μαζί του. Ὑποπτευθεῖσα, ὁμως, τέχνασμα τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μπακόλα, ἀλλὰ καὶ φοβηθεῖσα μήπως τὴν ὥραν ἐκείνην ὁ Μπακόλας εὐρίσκειτο ἀκόμη εἰς θέσεις μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κυρίου σώματος, ἐπροτίμησε ἀθορύβως νὰ προχωρήσῃ περαιτέρω πρὸς τὴν κορυφήν, ἐλπίζουσα εἰς τὴν ἀμηχανίαν της νὰ εὕρη διέξοδον εἰς αὐτήν. Εἶχε φθάσει ἀθέατος εἰς τὸ ὕψος τῆς χαράδρας «Ἀργυονέρι», ὅπου ἡ ἀτραπός, ἐγκαταλείπουσα αὐτήν, προχωρεῖ διὰ τῆς παρακειμένης πλαγιάς πρὸς τὴν κορυφήν τῆς «Κορακοφωλιάς». Ἡ πλαγιά «Ματεσιό» κατὰ τὴν ἀνοδὸν της καὶ εἰς ἓν σημεῖον ὑψηλότερα ἐκείνου, ὅπου ἐγίνε ἡ μάχη τῶν τμημάτων τοῦ Γώγου Μπακόλα, διακόπτει τὴν ὁμαλήν της κλίσιν καὶ ἔτσι ἀφήνει ἀθέατον καὶ τὴν κορυφήν τῆς χαράδρας μὲ τὴν ἀτραπὸν καὶ τὴν πλαγιάν τῆς κορυφῆς «Κορακοφωλιά». Λόγω τῆς διακοπτομένης ὁμαλῆς συνοχῆς τῆς πλαγιάς ἦτο ἀδύνατον εἰς τὸν Μπακόλαν ἢ εἰς τοὺς ἄνδρας του, οἱ ὅποιοι εἶχον κατέλθει χαμηλότερα, νὰ ἴδουν τὰς κινήσεις τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς. Γράφει ὁ Χέρτσιμπεργκ: «Ὁ Γώγος εἶτε τυχαίως καὶ ἔνεκα τῆς ὀρμῆς τῶν παλληκαριῶν προήλθεν εἰς τοῦτο, εἴτε ἓνα λελογισμένης προδοσίας τοῦ Γώγου αὐτοῦ, ἐπέτρεψε νὰ διέλθωσι 80 Ἄλβανοι καὶ ἔπειτα ἤρξατο νὰ ἀποκρούη τὰ ὀπισθεν ὀρμῶντα στίφη»¹. Ἡ μάχη τοῦ «Ματεσιό» εἶναι μία ἄλλη ξεχωριστὴ ἀπὸ τὴν κυρίαν καὶ αἵματηράν τοῦ Πέτα, ἡ ὁποία διεξήχθη ταυτοχρόνως μὲ αὐτήν, εἰς τὰ νῶτα τοῦ χωριοῦ καὶ εἰς ἀπόστασιν 2 ἕως 3 χιλιομέτρων ἀπὸ τοῦ τόπου τῆς κυρίας μάχης καὶ ἀπέβη νικηφόρος διὰ τὰ Ἑλληνικά ὄπλα². Εἰς αὐτὴν ἔλαβον μέρος ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς τὸ Σῶμα τοῦ Γώγου Μπακόλα ὑπὸ τὸν ἴδιον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Μητρον, τὸ Σῶμα τῶν Βαλτινῶν ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ράγκον, τῶν Ἐηρομεριτῶν ὑπὸ τὸν Δῆμον Τσέλιον, Πετανιτῶν ὑπὸ τὸν Μιχαήλ Μόστραν, ὁμάδα Ἀρτινῶν ὑπὸ τὸν Νικ. Γαρουφαλιάν, οἱ ὀπλαρχηγοὶ Δημ. Σκυλοδήμος, Ἀνδρέας Ἰσκου, Κώστας Οἰκονόμιου, ἐκ Σκουληκαριάς, καὶ ἄλλοι. Τὸ σύνολον τῆς δυνάμεώς των ἀνήρχετο εἰς 400 ἕως 450 ἄνδρας. Σχετικῶς μὲ τὴν ἀνωτέρω μάχην, συνεχίζων τὴν ἀφήγησίν του ὁ Ἡλίας Πανᾶς, γράφει: «Ἐκεῖ ὁμως ὅπου ἐλέγαμεν, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν νὰ δώσουν εἰς φυγὴν καὶ νὰ τοὺς κυνηγήσωμεν μέχρι τῆς Ἀρτας, μᾶς παρουσιάσθησαν οἱ Τούρκοι ἀπὸ τὰ ὀπίσθια. Καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰζέλιος, ἐκεῖνος ὁ ἀτρόμητος ἦρως εἰς τὴν θέσιν ὅπου εἶχε διορισθῆ τοῦ ποταμοῦ. Οἱ Τούρκοι ὤρμησαν καὶ ἀπέρασαν, ἀλλ' αὐτὸς τοὺς ἀντέκρουσε μὲ τόσην ὀρμὴν, ὥστε ἐφρονεύθησαν πλεῖστοι Τούρκοι καὶ τοὺς ἐπήραν καὶ τὸν ἵππον καὶ τὸν ἡμίλονον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοὺς ὁποίους τοὺς εἶχαν πάρει εἰς τὴν Πλάκαν εἰς τὴν μάχην ἐκείνην πρὸ δύο τρεῖς ἡμέρας καὶ μὲ ὄλα του τὰ εἶδη, δισάκια καὶ λοιπά»³. Ὁ Βαρνακιώτης ὁ ὅποιος ἦτο πλησίον τοῦ Μπακόλα, ὁμιλεῖ εἰς τὴν ἀπολογία του περὶ αὐτῆς.

1. Γ. Χέρτσιμπεργκ, ἔνθ' ἄνωτ. τόμος Α' σελ. 45.

2. Δημ. Καρατζένη, ὁ Γώγος Μπακόλας, ἐκδ. 1978 σελ. 73 κ.ἐπ.

3. Μεν. Πανᾶ, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 19. Εὐδοξία Κουμουτσουπούλου: Ὁ Στρατηγὸς Τσέ-

«Ὁ Βαρνακιώτης ἔρωτᾷ ἕναν ἀξιωματικόν του: «Τί γίνεται στοῦ Ματεσιό;» «Δέν ξέριω», τοῦ ἀπεκρίθη. Τηρᾷ μόνος του, βλέπει ὅπου εἶχαν τραβῆ-
χθῆ ἀπό τήν θέσιν τους ὁ γυιὸς τοῦ Γώγου ὁ Ράγκος καὶ ὁ Δῆμος Τζέλιος. Μάλιστα ὁ Δῆμος Τζέλιος ἐλαδῶθη. Ἀμέσως, ἀμέσως στέλνει ἕναν ἀπό τοὺς ἀξιωματικούς του νὰ εἰπῆ τοῦ Γιατράκου ὅπου νὰ ἔλθῃ τὸ σῶμα τοῦ Μακρή νὰ πιάσουν τὸ σκαλί καὶ πάγει καὶ μόνος του. Πηγαίνοντας εἰς τὸ σκαλί βλέ-
πει δεκαεννέα μπαγεράκια τούρκικα ὅπου ἀνέβαινον ἀπὸ τὸν λόγκον εἰς τὰ δύο ραχούλια. Στέλνει τοὺς δύο γραμματικούς του, ἕναν τὸν ἄλλον κοντὰ εἰς τὸ Γιατράκο, ὅπου οἱ Μακραιὸι νὰ πᾶν εἰς τὰ ραχούλια, ἀπόμεινε μὲ τοὺς ἄλ-
λους δύο. Φωνάζουν αὐτοί: «Ἐχασες καὶ τὸν ἑαυτὸ σου, ἐπήρες καὶ τὰ παι-
διὰ μας εἰς τὸν λαιμόν σου», ὁ Γώγος θγήκε καὶ αὐτὸς μὲ τοὺς τέσσερες ἰδι-
κούς του εἰς τὸ ἀπὸ κείθε ραχούλι νὰ ἰδῆ τί γίνεται εἰς τὸ Ματέσιο. Βλέπει τὰ 19 μπαγεράκια ὅπου ἐπήγαιναν εἰς αὐτὸ τὸ ραχούλι τοὺς κτυπᾷ καὶ δεύ-
τερα ἐκδήγη καὶ ἐπήγε εἰς τὸ χωριὸ καὶ ἀνταμιώθη μὲ τὸν Γιατράκο»¹. Εἰς τοὺς ἄνδρας τῆς ἐχθρικής ἐμπροσθοφυλακῆς ἔκαμε ἐντύπωσιν, ὅτι εὔρον τὴν κορυφὴν τῆς χαράδρας ἀφύλακτον, τὴν ὁποίαν ἡ ὁμάδα τῶν ἐντοπίων ἐγκα-
τέλειψε καὶ ἔτσι ἠδυνήθησαν οἱ Τούρκοι νὰ προχωρήσουν.

Ἡ φύλαξις αὐτῆς εἶχε ἀνατεθῆ εἰς ὁμάδα ἐνόπλων ἐντοπίων ἠτις μόλις ἤρχισε ἡ μάχη, ἐπίθεσις τῶν Τούρκων, ἐγκατέλειψε τὴν θέσιν τῆς καὶ ἔτσι οἱ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ἠδυνήθησαν νὰ φθάσουν ἕως ἐκεῖ ἀνενόχλη-
τοι. Ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύεται ὅτι ἦτο σφάλμα ἡ ἀνάθεσις εἰς ἀνεύ-
θυνον ὁμάδα τῆς φυλάξεως τῆς ἀτραποῦ αὐτῆς. Ἐάν ἡ θέσις τῆς χαράδρας ἐθεωρεῖτο καιρία διὰ τὴν ἐξασφάλησιν τῶν γύτων τῶν Ἑλλήνων, ἔπρεπε ἡ φύλαξις τῆς νὰ ἀνατεθῆ εἰς ὁμάδα ἔχουσαν συνείδησιν εὐθύνης. Αἱ διαθέσεις τῶν κατοίκων τοῦ Πέτα καὶ τῶν γύρου συνοικισμῶν ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὸ στρα-
τόπεδον. Εἶχον ὑποφέρει πολλὰ δεινὰ ἐκ τῶν πολέμων εἰς τὴν περιοχὴν των καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τώρα ὅταν συνεχίζοντο τὰ ἴδια μὲ τὴν ἀπερίσκεπτον ἐκστρατείαν, τῆς ὁποίας ὁ Μαυροκορδατος μετέφερε τὸ βάρος νέων περιπετειῶν εἰς τὸ χωριὸ των. Τοῦτο ἄλλοτε τὸ κατεῖχον οἱ Ἕλληνες καὶ ἄλλοτε οἱ Τούρκοι καὶ ἐπλήρωνε ἀκριβὰ τὴν μανίαν των ὅταν ἐπανήρχοντο οἱ τελευταῖοι. Δι' αὐτὸ δέν εἶναι παράξενον, διατὶ οἱ ὀλίγοι ἔνο-
πλοι τῆς περιοχῆς τοῦ Πέτα, ἐγκατέλειψαν τὴν θέσιν των ὅταν ἤρχισε ἡ μά-
χη καὶ εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν καὶ πλησίον των, εἰς τὴν πλαγιάν «Ματε-
σιό». Εἶχον βαρυνθῆ τοὺς πολέμους καὶ ἠθελον τὸν τερματισμὸν των. Αἱ οἰ-
κογένειαι των εἶχον ἀπὸ ἡμερῶν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ χωριὸ εἰς τὰς πέριξ
δασώδεις περιοχὰς καὶ τὴν τύχην των κατὰ τὰς ὥρας ἐκεῖνας δέν ἐγνώριζον. Βεβαίως ὁ σκοπὸς των δέν ἦτο νὰ βοηθήσουν τοὺς Τούρκους εἰς τὴν ἐπακο-
λουθήσασαν καταστροφὴν Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων καὶ τῶν οἰκιῶν των ἀκό-

λιος, Ἀθήναι 1930 σελ. 4.

1. Φυσεντζίδου, ἔνθ' ἄνωτ. Ἀπομνημονεύματα Γ. Βαρνακιώτη.

μη. Προφανής άγνοια τής σημασίας τήν όποίαν είχεν ή άτραπός αυτή διά τó μαχόμενον στράτευμα τούς ώδήγησεν εις τήν άπομάκρυνσίν των. Έάν τó θέατρον τής μάχης μετετίθετο πέραν τού χωριού των θά είχον τήν δυνατότητα νά βοηθήσουν περισσότερο τόν άγώνα, όπως και κατά τó πρώτον έτος τής επανάστασεως. Άλλά από κακήν εκτίμησιν τών περιστάσεων έπελέγη αυτό τοúτο τó χωριό των διά τήν μεγάλην σύγκρουσιν, σφάλμα επάνω εις τόσα άλλα τής ήγεσίας.

Η έμπροσθοφυλακή πριν εξέλθη τής χαράδρας και προχωρήση διά τής πλαγιάς προς τήν κορυφήν τής «Κορακοφωλιάς», εις ένα σημείον αυτής, άθεάτον, έσταμάτησαν. Είχε φοδηθή. Από τó ότι όμως μέχρις εκείνης τής στιγμής δεν είχε κτυπηθή από κανένα, τοúτο συνετέλεσε νά αναθαρρήσουν οί άνδρες και περιτυλίξαντες τάς σημαίας των, προς άποφυγήν μεγαλυτέρου στόχου, και λαβόντες πάν μέτρον διά νά μή γίνουν θεατοί, εξέηλθον τής χαράδρας και διά τής πλαγιάς έπροχώρησαν προς τήν κορυφήν τής «Κορακοφωλιάς. Είς ένα σημείον παρά τήν κορυφήν εύρον τόν ίππον τού Μπακόλα και όλίγους άνδρας του, τούς όποιους εκείνος είχε αφήσει εκεί, όταν απέμακρύνθη προς τήν πλαγιάν «Ματεσιό». Γράφει ó Τρικούπης: «... φθάσαντες δέ επί τού λόφου τού μονοπατιού τού Ματεσιού, έθαύμασαν μή εύρόντες, ειμή έναν ίππον, τόν τού Γώγου και όκτώ μόνον άνδρας φυλάττοντας αυτόν»¹. Και ó Διον. Κόκκινος προσθέτει: «... θέλοντες νά εύρουν διέξοδον, έπροχώρησαν προς τόν λόφον όπου εύρον τόν ίππον τού Γώγου και 10 άνδρας τού σώματός του»². Από τήν κορυφήν οί άνδρες τής έμπροσθοφυλακής είδον, ότι ή άριστερά τουρκική πτέρυξ είχε πιέσει άρκετά τó δεξιόν τής Έλληνικής παρατάξεως, μέχρι τών πρώτων οικιών τού χωριού. Ένθαρρυνθέντες εκ τής προελάσεως αυτής τών ιδιικών των και άφοú ήπλωσαν τάς σημαίας των οί έξ αυτών σημαιοφόροι, έπειτα όλοι μαζί διά φωνών και πυροβολισμών εξώρμησαν προς τó χωριό και τάς θέσεις τών Κεφαλλήνων και τών Τακτικών και έπετέθησαν εκ τών όπισθεν. Διά τó περιστατικόν αυτό ó Βυζαντίου γράφει: «Τό δέ δεύτερον έχθρικόν σώμα έπορεύθη άριστερόθεν προς τó μέτωπον, ίνα διέλθη διά τής εκεί στενωπού και ύπερφαλαγγίση τó Έλληνικόν στρατόπεδον' αλλά άποκρουσθέν και τοúτο παρά τών εκεί διαμενόντων άτάκτων στρατευμάτων, απέσύρθη αφήσαν πολλούς νεκρούς εις τó πεδίον' ώστε ούτω άπας ó τουρκικός στρατός έτέθη εν άταξία, περιφερόμενος τήδε κάκεισε. Απόσπασμα όμως έχθρικόν, συγκείμενον έξ 80 περίπου Τουρκαλθανών, καταδιωκόμενον ύπό τών Έλλήνων ζητεί καταφύγιον, διελαθόν τήν προσοχήν τών Έλληνικών στρατευμάτων, ήθέλησε δι' ενός κρημνώδους και άποτόμου μέρους νά διαβή όπισθεν τού χωριού Πέτα και εκείθεν νά σωθή εκ τής καταδιώξεως τών Έλλήνων. Άλλά διερχόμενον εκ τής κατωφερείας τού όπισθεν τού Πέτα κειμένου όρους και βλέπον αυτό μή κατεχόμενον, άνέβη επ' αυτού, ανεπέτασε τάς σημαίας και

1. Τρικούπη, ένθ' άνωτ. τόμος Β', σελ. 861.

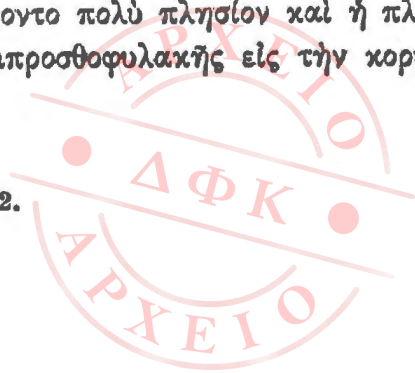
2. Δ. Κοκκίνου, 'Ιστορία τής Έλληνικής Έπανάστασεως, τόμος 5ος σελ. 106 κ.έπ.

ήρχιζε νά κραυγάζη και νά πυροβολή δπισθεν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοπέδου»¹.

Και εἰς τὸ ἀρχεῖον Ρώμα περιέχεται σχετικὴ μὲ τὰ γεγονότα τῆς δεξιᾶς πτέρυγος τῶν Ἑλλήνων, περικοπή». «Κέρκυρα 4 Σεπτεμβρίου 1822». Ἡ δεξιὰ τῶν Ἑλλήνων πτέρυξ διέσπασε τὴν ἀριστερὰν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ ἐν σῶμα αὐτῶν τὸ ὁποῖον εἶχον ἀπωλέσει διότι ἐπλανᾶτο εἰς τὰ δάση ἐξεληθὸν χωρὶς νά τὸ ἠξεύρουν δπισθεν τοῦ ἀριστεροῦ και τοῦ κέντρου τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἔκαμε νά χάσουν τὴν μάχην. Τὸ δεξιὸν τὸ ὁποῖον μαχόμενον εἶχε ὀλίγον ἀπομακρυνθῆ ἰδὸν τοὺς φεύγοντας και νομίσαν ὅτι εἶχε ἐπέλθῃ συμφορὰ ὑπεχώρησεν»². Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του ὁ Ρώμας ἀναγράφει τὸ περιστατικὸν χωρὶς νά ἔχη ἀκριβῆ πληροφορίαν διὰ τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν, ἀπὸ ποῖαν ἐχθρικὴν πτέρυγα ἀπεσπάσθη και ποῖον μέτωπον τῶν Ἑλλήνων ἐκτύπησε ἐκ τῶν δπισθεν.

Ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει εἰς τὴν κορυφὴν τῆς «Κορακοφωλιάς» και τὴν συνεχομένην κορυφογραμμὴν τοῦ ὄροπεδίου τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, οἱ ἄλλοι ὄπλαρχηγοὶ τῶν Ἀτάκτων ὑποθέσαντες, «ὅτι ὁ Γῶγος ἐνίκηθη ἢ ἐπρόδωσε. διασκορπίσθησαν ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ»³. Τοῦτο ἐπαναλαμβάνει και ὁ Γερβίνος: «Οἱ Ἑλληνες Ἀτακτοὶ δλέποντες αἰφνης τοὺς ἐχθροὺς ὑπεράνω αὐτῶν ἐκτυλίσσοντες τὰς σημαίας, ἐφοβήθησαν προδοσίαν ἢ ἤτταν τοῦ Γῶγου και διελύθησαν ἐν ἀκαρεῖ»⁴. Ἀδικαιολόγητος πανικὸς μετεδόθη εἰς τὰ μὴ λαβόντα μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ματεσιοῦ τμήματα τῶν Ἑλλήνων Ἀτάκτων τὰ ὁποῖα, χωρὶς νά ρίξουν οὐδένα πυροβολισμόν, ἐτράπησαν εἰς φυγὴν. Εἰς μάτην ὁ Μάρκος Μπότσαρης προσπαθεῖ νά τὰ συγκρατήσῃ, ἐγκαταλειφθεὶς δὲ και ἀπὸ τοὺς ἰδικούς του ἄνδρας, ἠναγκάσθη και αὐτὸς νά ἀπομακρυνθῆ. Καὶ γράφει ὁ Τράϊμπερ: «... οἱ ὑπόλοιποι τοῦ Γῶγου, τοῦ Βαρνακιώτη και τῶν λοιπῶν, ὑποχωροῦν χωρὶς νά ρίξουν τουφεκιά»⁵. Ἡ δευτέρα γραμμὴ τῶν Ἀτάκτων, ἀπρόθυμος ἐξ ἀρχῆς νά συμβάλῃ εἰς τὴν ἀμυναν τοῦ στρατοπέδου και τὴν ἐνίσχυσιν τῶν τακτικῶν, αἰφνιδιασθεῖσα ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὴν πλησίον ράχην τῆς κορυφογραμμῆς, χωρὶς θέλησιν νά ἀνακτῆσῃ τὴν ψυχραιμίαν της, εὔρεν διέξοδον εἰς τὰς προθέσεις της, νά μὴ πολεμήσῃ διὰ τὰ σχέδια τοῦ Μαυροκορδάτου και ἐπροτίμησε νά ἐγκαταλείψῃ τὰς θέσεις της. Ἡ ἐχθρικὴ ἐμπροσθοφυλακὴ, εἴτε ἐξ 80 ἀνδρῶν ἀπετελεῖτο, (ποῖος εἶχε τὴν ψυχραιμίαν και τὸν χρόνον νά μετρήσῃ τοὺς ἄνδρας της), εἴτε ἀπὸ 19 μπαϊράκια, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰ Ἀπομνημονεῦματα τοῦ Βαρνακιώτη, θὰ ἠδύνατο νά ἀνατραπῆ ταχέως και νά διασκορπισθοῦν οἱ ἄνδρες της, ἐὰν οἱ Ἑλληνες ὄπλαρχηγοὶ και κυρίως οἱ Βαρνακιώτης και Βλαχόπουλος, οἵτινες μὲ τὰ τμήματά των εὕρισκοντο πολὺ πλησίον και ἡ πλαγιά διὰ τῆς ὁποίας ἀνήρχοντο, οἱ ἄνδρες τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὴν κορυφὴν

1. Χρ. Βυζαντίου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 42.
2. Διονυσίου Ρώμα, Ἀρχεῖον, τόμος 1ος σελ. 112.
3. Τρικούπη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Β', σελ. 281.
4. Γερβίνου, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Α', σελ. 376.
5. Ἐρμ. Τράϊμπερ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 44.

ἦτο εἰς αὐτοὺς θεατῆ, ἐπιτίθεντο κατ' αὐτῆς. Ἦτο δὲ τόσοσ μικρὸς ὁ ἀριθμὸς τῆς εἰς ἄνδρας ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται πανικός. Καὶ πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Ἄτακτοι ἐκ τῶν θέσεων τὰς ὁποίας κατεῖχον, ἐκράτησαν διὰ μίαν στιγμὴν τὴν ψυχραιμίαν των διὰ νὰ μετρήσουν τοὺς ἄνδρας τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, κατ' ἄλλους 80, κατ' ἄλλους 19, καὶ νὰ παραδώσουν τὸν ἀριθμὸν των εἰς τὴν Ἱστορίαν, ἐνῶ ἔπειτα αἰφνιδίως τὴν ἔχασαν διὰ νὰ τραποῦν εἰς φυγὴν. Δὲν ἠθέλησαν νὰ πολεμήσουν¹.

Ἔτσι εὔρον διὰ τῆς φυγῆς διέξοδον αἱ φιλοδοξίαι, τὰ πάθη καὶ οἱ ἐγωῖσμοί των. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐπέμβασις τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς εἰς τὰ νῶτα τοῦ δεξιοῦ ἄκρου τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς ἐμψυχώνει τοὺς Τούρκους καὶ συνεχίζουν μὲ μεγαλυτέραν ὀρμὴν τὴν ἐπίθεσιν των καὶ κατορθώνουν τῶρα ταχέως νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἀντίστασιν τῶν Κεφαλλήνων. Ἡ πίσις των εἶναι μεγάλη. Ὁ Πανᾶς, ὅστις ἀπὸ τὸ ὀχύρωμά του εἶχε πολεμήσει γενναίως καὶ τραυματισθῆ, ὅταν εἶδεν ὅτι μεγάλος ἀριθμὸς στρατιωτῶν του εἶχε πέσει, ἤρχισε νὰ ὀπισθοχωρῆ καὶ νὰ λαμβάνη διαδοχικῶς θέσεις πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ χωριοῦ. Κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησίν του, τμήματα τινα τοῦ Συντάγματος, τὰ ὁποία ἐμάχοντο εἰς τὸ πλευρὸν του (ἀριστερὰ τῆς εἰσόδου τοῦ χωριοῦ) γενναίως ἐπενέθησαν διὰ νὰ συγκρατήσουν τὴν ὀρμὴν τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ τελικῶς ἠναγκάσθησαν καὶ αὐτὰ, μὲ πολλὰς ἀπωλείας ἀνδρῶν, ἰδίως ἀξιωματικῶν, νὰ ἀποσυρθοῦν πρὸς τὸ χωριό. Ἔτσι οἱ Τούρκοι τῆς ἀριστερᾶς ἐχθρικῆς πτέρυγος ἐπέτυχον νὰ προχωρήσουν καὶ νὰ καταλάβουν τὰς πρὸς βορρᾶν οἰκίας, ἐγγύτατα τῆς πλατείας, τὴν ἀριστερὰ, τῆς σημερινῆς εἰσόδου τοῦ χωριοῦ, περιοχὴν καὶ ἐκ τῶν θέσεων αὐτῶν νὰ ἐλέγχουν τὴν συνδέουσαν τὰ δύο ὀροπέδια διὰ τῆς θέσεως «Σταυρὸς» ἀτραπὸν. Ἡ ἐξόρμησις τῆς ἐχθρικῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ἐκ τῆς Κορακοφωλιάς κατὰ τῶν νῶτων τοῦ δεξιοῦ τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως, συνέβη τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κιουταχῆς χρησιμοποιῶν καὶ ἄλλας ἐφεδρείας ὡς καὶ τὰ καταφθάσαντα ἐκ νότου τμήματα τοῦ ἰππικοῦ του, ἐπανελάμβανε σφοδρὰν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν καὶ κατῶρθινε τῶρα νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ὕψώματος, νὰ διεισδύσῃ μεταξὺ τῶν ὀχυρωμάτων καὶ ἀποκόψῃ εἰς πολλὰ σημεῖα τὴν συνοχὴν τῶν διαφόρων ὀμάδων. Εἶχε ἐπιτευχθῆ κύκλωσις ἢ ὁποία διευκόλυνε τὴν ἀνοδὸν τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὴν κορυφὴν καὶ παρέλυε τὴν ἀμυνάν της. Κατὰ τὸ διαρρεῦσαν διάστημα, ὁ Κιουταχῆς προφανῶς ἐξ ἀδυναμίας, ἀπέφευγε νὰ ἐπιχειρήσῃ μὲ ὄσας δυνάμεις καὶ ἂν διέθετε κατὰ μέτωπον ἀνοδὸν πρὸς τὴν κορυφὴν, καθ' ὅσον εἰς ἀρκετὰ σημεῖα αἱ πλευραὶ τῆς ἦσαν ἀπότομοι, ἢ δὲ ἀντίστασις τῶν ὑπερασπιστῶν τῆς σθεναρά. Ἔτσι ἀνέμενε τὴν ἀφίξιν τοῦ ἰππικοῦ του, ἀπὸ τὴν πρὸς νότον τοῦ Πέτα περιοχὴν τοῦ «Νεοχωρακίου». Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς τὰ γεγονότα ἐξελλίσσονται ταχέως πρὸς τὴν μοιραίαν λύσιν των.

Ἡ ἀμυνα εἶναι πλέον ἀδύνατος, ἡ θυσία ἀνωφελής καὶ ἡ καταστροφή πλησιάζει. Τὸ Σύνταγμα ἔχει σοβαρὰς ἀπωλείας εἰς ἀξιωματικούς καὶ στρατιώτας. Μὲ τὴν ὀπισθοχώρησιν τῶν Κεφαλλήνων, ὁ διοικητὴς τοῦ Συντάγματος Ταρέλλα ἀκολουθούμενος ἀπὸ ὀμάδα στρατιωτῶν καὶ τινὰς ἀξιωματικούς συμπύσσεται διὰ τῆς ἀτραποῦ «Σταυρός» πρὸς τὴν περιοχὴν τῶν σπιτιῶν τοῦ χωριοῦ διὰ νὰ εὑρουν ἐκεῖθεν διέξοδον πρὸς ἀνατολάς. Κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν των συνεχῶς βάλλονται ἀπὸ τοὺς εἰσχωρήσαντας εἰς τὸ χωριὸν Τούρκους. Ὁ Δάνια ἐξ ἄλλου μὲ τοὺς Φιλέλληνας ἐξακολουθοῦν νὰ μάχωνται μὲ αὐταπάρησιν πρὸς τὸ νότιον μέρος τοῦ ὑψώματος, ἐνῶ ὁ Βρένδλυ, καίτοι ἄρρωστος καὶ πυρέσσων ἐξαπολύει συνεχῶς τὰ βλήματά του. Ἡ θέσις των εἶναι τραγικὴ καὶ αἱ ἐξοδοὶ ἀπ' αὐτὴν, ἔχουν σχεδὸν ἀποκλεισθεῖ. Ἔχουν ἀποκοπῆ ἀπὸ τὰ ἄλλα τμήματα καὶ ἐκινδύνευον νὰ ἐξοντωθοῦν. Βλέπει τοῦτο ἀπὸ τὸ χωριὸν ὁ Ταρέλλα καὶ ἀποφασίζει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ ὑψωμα καὶ τοὺς βοηθήσῃ εἰς τὴν διέξοδον. Μὲ ὀλίγους ἀνδρας οἱ ὅποιοι τὸν ἀκολουθοῦν ἐνεργεῖ ἐπίθεσιν διὰ ξιφῶν καὶ διὰ τῆς ἀτραποῦ τοῦ «Σταυροῦ» κατορθώνει νὰ πλησιάσῃ κατὰ τὸ μέσον τοῦ ὑψώματος, τὸν Δάνια καὶ ὀμάδα ἀνδρῶν ἣ ὅποια ἀπεγνωσμένα ἐμάχετο γύρω του καὶ τοὺς προτρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Ὁ Δάνια ἀρνεῖται καὶ συνεχῶς ἀμυνόμενος προχωρεῖ μὲ δυσκολίαν πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὑψώματος ἐπιδιώκων νὰ ἐνωθῇ μὲ τμήματα τοῦ δευτέρου λόχου τοῦ Μερτζεύσκη καὶ ὀμάδας τινὰς τοῦ Συντάγματος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πυροβόλων. Ἡ κατάστασις δὲν ἀφήνει περιθώρια σκέψεως καὶ ὁ Ταρέλλα βλέπων τὸ μάταιον τῆς προσπάθειας καὶ τὸ ἀδύνατον ἐπανόδου του διὰ τῆς ἰδίας ἀτραποῦ εἰς τὸ χωριὸν, ἀποφασίζει κατερχόμενος τὴν ἀνατολικὴν πλαγιὰν τοῦ ὑψώματος νὰ εὑρῇ δι' αὐτῆς διέξοδον. Καὶ ἐνῶ ἐπροχώρει εἰς τὴν κατωφέρειαν δέχεται μίαν σφαῖραν εἰς τὸ στήθος καὶ πίπτει.

Ταυτοχρόνως μὲ αὐτὸν τραυματίζεται καὶ ὁ Πρῶστος Ἰπολοχαγὸς τοῦ βου λόχου τῶν Τακτικῶν, Φὸν Κρουίζεμάρκ ἀμφότεροι εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἱατροῦ Ἐρρ. Τράμππερ. Ἀδυνατοῦν νὰ βαδίσουν καὶ πίπτουν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων οἵτινες μόλις τοὺς συνέλαβον τοὺς ἀπεκεφάλισαν. Πρὶν ἀκόμη συλληφθῆ ὁ Ταρέλλα αἰσθανόμενος τὰς δυνάμεις του νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν, διότι ἡ σφαῖρα εἶχε διαπεράσει τὸ στήθος του, λέγει εἰς μερικοὺς ἀξιωματικούς οἱ ὅποιοι τὸν εἶχαν ἀκολουθήσει εἰς τὴν ἐξόρμησιν καὶ δὲν ἤθελον νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν. «Φίλοι μου δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ σωθῆτε. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ προχωρήσω πλέον. Νὰ ἀνακοινώσητε εἰς τὴν οἰκογένειάν μου τὸν θάνατόν μου»¹. Αἱ στιγμαὶ εἶναι δραματικά. Τὸ Σύνταγμα ἔχει χάσει τὸν Διοικητὴν του καὶ ὅσοι ἀνδρες εὐρίσκοντο πλησίον του, τὴν στιγμὴν ἐκείνην τρέπονται εἰς ὑποχώρησιν διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὰ ἀπέναντι σπιτία τοῦ χωριοῦ. Τότε ἐμφανίζεται πλησίον των ὁ Νόρμαν, ὅστις τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ὡς Θεὸς τοῦ πολέμου, λέγει ὁ Ἐλστερ, διέτρεχε ὅλας τὰς θέσεις τῶν μαχητῶν πρὸς ὅλας τὰς κατευθύνσεις καὶ τίθεται ἐπικεφαλῆς των. Θέλει νὰ σώσῃ τοὺς φιλέλληνας οἱ

1. Ἐλστερ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 282.

ὅποιοι ἐμάχοντο συνεχῶς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ νοτίου ἄκρου τοῦ Ὑψώματος καὶ καλεῖ δσους στρατιώτας ἦσαν πλησίον του κατὰ τὴν στιγμήν ἐκείνην νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Δι' ὀρμητικῆς ἐπιθέσεώς του ἐπιτυγχάνει νὰ ἀνοίξη δίοδον καὶ νὰ προχωρήσῃ ἀρκετὰ καὶ ἐνῶ ἐπλησίαζε νὰ ἐνωθῆ με τοὺς Φιλέλληνας, σφαῖρα τὸν κτυπᾷ εἰς τὸ στήθος καὶ χάνει τὰς αἰσθήσεις του. Οἱ ὀλίγοι ἀξιωματικοὶ τοῦ Συντάγματος οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθησαν εὐρίσκονται τῶρα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν ἀπομακρύνουν, οἱ δὲ στρατιῶται οἱ ὅποιοι πρὸς στιγμήν ἀνεθάρρυσαν, ἀπὸ τὴν ἐμφάνισίν του, ὅταν εἶδαν ὅτι καὶ ὁ δεῦτερος διοικητῆς των ἔπεσε, καταληφθέντες ὑπὸ ἀγωνιώδους ταραχῆς ὀπισθοχωροῦν καὶ ἐν συνεχείᾳ κατηφορίσαντες τὴν πλαγιὰν τοῦ ὕψωματος, σπεύδουν νὰ ἀπομακρυνθοῦν εἰς τὴν ἀπέναντι κατωκημένην περιοχὴν. Ὁ ὕπασπιστῆς τοῦ Συντάγματος Παν. Ρόδιος ἀκολουθήσας τὸν Νόρμαν κατὰ τὴν ἐξόρμησίν του, πρὸς βοήθειαν τῶν Φιλελλήνων, ἐπέδειξε κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ψυχραιμίαν γενναιοῦτητα καὶ ἀνδρείαν. Τίθεται ἐπικεφαλῆς τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τοῦ Συντάγματος καὶ ὀδηγεῖ αὐτὸ εἰς ὑποχώρησιν πρὸς τὸ χωριό, φέρων μαζί του καὶ τὸν βαρῆως τραυματισμένον στρατηγὸν Νόρμαν. Οἱ Τουρκαλβανοὶ βλέπουν τὴν ὑποχώρησιν αὐτὴν καὶ σπεύδουν νὰ καταλάβουν τὸν δρομίσκιον τῆς θέσεως «Σταυρὸς» διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν δι' αὐτοῦ διαφυγὴν των, ὅποτε ὁ Ρόδιος καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν ἀναγκάζονται νὰ λοξοδρομήσουν καὶ διὰ τῶν ἔναντι τοῦ ὕψωματος πλαγιῶν τοῦ χωριοῦ, νὰ φθάσουν εἰς τὰ σπίτια καὶ διὰ μέσω αὐτῶν δυνηθοῦν νὰ ἐξέλθουν ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν μέρος πρὸς τὴν «Βρύση Γκούρτζια». Κατὰ τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν ἔχουν ἀρκετοὺς νεκροὺς καὶ τραυματίας. Ἀκολουθοῦντες τὸν τραυματισμένον Νόρμαν κατῶρθωσαν νὰ διαφύγουν, ὁ ὕπασπιστῆς του Πρῶσσος λοχαγὸς τοῦ Ἴππικοῦ Φὸν Ράινικε καὶ ὁ ἐκ Κορσικῆς τῆς Γαλλίας ἀξιωματικὸς Ἰωσήφ Ἀμπάτι ὅστις εἶχε εἰς τὸ ἐνεργητικὸν του, μίαν τουρκικὴν σημαίαν τὴν ὅποιαν ἀψηφῶν τὸν κίνδυνον κατὰ τὴν φυγὴν του, ἠδυνήθη νὰ ἀφαιρέσῃ βιαίως ἀπὸ τὸν σημαιοφόρον τῆς.

Καὶ ἐνῶ δλα σχεδὸν τὰ τμήματα τοῦ Συντάγματος ὀπισθοχώρησαν, ὁ Βρένδλυ ἐξηκολούθη ἀδιάκοπον τὸ πῦρ τῶν πυροβόλων του κατὰ τῶν ἀνερχομένων Ἀλβανῶν, τῶρα δὲ εἶναι ἠναγκασμένος νὰ ἀμύνεται καὶ κατ' ἐκείνων οἱ ὅποιοι εἰσεχώρησαν εἰς τὸ χωριὸν καὶ οὕτω εὐρέθησαν εἰς τὰ νῶτα του. Οἱ Ἀλβανοὶ παρ' ὀλην τὴν φθορὰν τὴν ὅποιαν ἐπροξένησαν εἰς αὐτοὺς τὰ δύο πυροβόλα, δὲν ἐγκαταλείπουν τὸν ἀγῶνα. Ἐπιχειροῦν ἐξ ὀλων τῶν πλευρῶν ἐξόρμησιν διὰ νὰ πλησιάσουν καὶ καταλάβουν τὴν θέσιν των καὶ τὰ ἐξουδετερώσουν. Οἱ λόχοι τοῦ Συντάγματος ἔχουν τῶρα ἀπομακρυνθῆ ἀρκετὰ καὶ ὁ Βρένδλυ ἔχει χάσει τὴν προστασίαν των. Οἱ Ἀλβανοὶ ὀλονὲν πλησιάζουν. Ὁ Βρένδλυ ἄρρωστος καὶ πυρέσσων πρὸ τῆς μάχης, ἐξαντλημένος δὲ τῶρα ἀπὸ τὴν διαρκῆ καὶ ἔντονον προσπάθειαν ὅπως ἀναχαιτίσῃ τοὺς Ἀλβανούς, εἰς μίαν στιγμήν κτυπηθεὶς πίπτει νεκρὸς κάτω ἀπὸ τὸ κανόνι του. Ὁ Πρῶσσος ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ 3ου λόχου τοῦ Συντάγματος Φὸν Λούπτοβ, πρὶν ὀπισθοχωρήσει ἀντιλαμβάνεται τὸν κίνδυνον τὸν ὅποιον διατρέχει ἡ θέσις τῶν

πυροβόλων και οί πυροβοληταί των και τρέχει νά συγκρατήση τήν κατ' αὐτῶν ἐπίθεσιν τῶν Τούρκων. Δι' ἓνα μικρὸν διάστημα τὸ ἐπιτυχάνει ἔπειτα ὁμως ὑποχρεώνεται και αὐτὸς νά ὀπισθοχωρήσῃ και νά ἀκολουθήσῃ τὸ Σύνταγμα ἀφήνων τὰ κανόνια εἰς τήν τύχην των¹. Οἱ ἄνδρες οἱ ὁποῖοι ἐξυπηρετοῦν τὰ κανόνια ἔχουν πέσει ὄλοι νεκροὶ πλὴν δύο. Καὶ μόνος του τώρα ὁ Γερμανὸς 17ετῆς πυροβολητῆς ἐθελοντῆς ἐκ Βαϊμάρης Ντάις ἐξακολουθεῖ, με τήν βοήθειαν μοναδικοῦ συντρόφου του, νά ἐξαπολύῃ τὰς βίδας του. Δύο φορές ἐπιχειροῦν οἱ Τούρκοι νά φθάσουν εἰς τὰς θέσεις του και τοὺς ἀποκρούει και τὰς δύο φορές με πολὺ καλὴν διευθυνομένην βολήν. Ὅταν δὲ τὸ ἓνα πυροβόλον του ἐκλείσθῃ ἀπὸ τοποθέτησιν δυσαναλόγου βλήματος εἰς τήν κἀνήν του και ἔμεινεν ἀχρηστον, τὸ δὲ ἄλλο ἐξέφυγε ἀπὸ τὸν ὑποστάτην, λόγω βιαίας κινήσεώς του, πίπτει δὲ και ὁ τελευταῖος σύντροφός του, ὁ Ντάις ἀποφασίζει νά ἐγκαταλείψῃ τήν θέσιν του². Πρὶν ὁμως ἀπομακρυνθῆ ἀπαγκιστρῶναι τὰ κανόνια και τὰ σπρώχνει πρὸς τήν κατωφέρειαν ἀπ' ὅπου ἀνῆρχοντο πρὸς τὰς θέσεις του οἱ Τούρκοι. Καὶ ὅταν αὐτὰ διαλελυμένα, χωρὶς ρόδες ἐκυλλόντο εἰς τήν κατωφέρειαν, ὁ θρυλικὸς ἥρωας τῆς μάχης Ντάις τρέπεται εἰς φυγὴν και ἐπιτυχάνει, σὰν νά τὸν ὠδήγηει ἓνας Θεός, λέγει ὁ Ἔλστερ, ἄτρωτος και σώως νά φθάσῃ τὸ Σύνταγμα³. Εἶναι στιγμὴ κατὰ τήν ὁποίαν οἱ Τούρκοι ἔχουν καταλάβει πολλὰς θέσεις ἐντὸς τοῦ χωριοῦ και ἀρκετὰ περίξ αὐτοῦ ὑψώματα. Τὸ Σύνταγμα συνεχῶς μαχόμενον με βαρείας ἀπωλείας, ἔχει ἤδη χάσει τὸ 1)3 περίπου τῆς δυνάμεώς του, κατώρθωσε νά ἀπομακρυνθῆ πρὸς ἀνατολὰς και νά φθάσῃ εἰς τήν ἐκτὸς τοῦ χωριοῦ «Βρύση Γκούρτζια» ὅπου ἐν τῷ μεταξῷ ἐφθασαν και οἱ Κεφαλλῆνες. Τὴν ὑποχώρησιν τῶν τελευταίων πρὸς τὸ χωριὸν και ἔπειτα ἔξω αὐτοῦ, ὁ Ἥλιος Πανὰς ἀφηγεῖται: «τάτε διετάχθημεν νά ὑποχωρήσωμεν ὅπου και ἀμέσως ἐθέσαμεν τήν διαταγὴν ταύτην εἰς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν εἶχαμεν ἄλλοῦ νά καταφύγωμεν παρὰ ἐντὸς τοῦ χωριοῦ νά εἰσέλθωμεν και νά διασχίσωμεν αὐτὰ τὰ στίφη τῶν Τουρκῶν με τὸ ξίφος εἰς τὰς χεῖρας και ὅσοι ζήσαν, διότι ὄλον τὸ ἵππικὸν ἦτον τοποθετημένον περίπου τῶν 1500 ἵππέων, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ χωριοῦ ἀν κατέβωμεν εἰς τὸ ἐπίπεδον νά μᾶς ἐπιτεθοῦν, ὥστε νά μᾶς καταστρέψουν πάντας· ἔπειτα ὁμως ἀπὸ μίαν μεγάλην συμπλοκὴν ὅπου μέχρι χειρῶν ἐπιάστημεν, τοὺς διεσχίσωμεν και ἐσώθημεν τινὲς πληγωμένοι και ὑγιεῖς πλησίον τῆς θρύσης εἰς τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ χωριοῦ, διότι εἶδομεν και τὸν στρατηγὸν Νόρμαν πληγωμένον εἰς τὸ στήθος, τὸν ὁποῖον ἵππεύσαμεν εἰς τὸν ἵππον του και τὸν παρελάβωμεν μαζί μας. Εἰς τὴν συμπλοκὴν ταύτην ἀφηρέσαμεν και τὰς σημαίας μας τὰς ὁποίας μᾶς εἶχαν ἀφαιρέσῃ πρὸ ὀλίγων ὥρων οἱ Τούρκοι ὅπου εἶχον φονευθῆ οἱ σηματοφόροι μας, ὃ ἐστὶν τοῦ σώματος τοῦ Πανὰ, και τὰς δύο πρώτας τὰς ἐπιστρέψωμεν εἰς τὰ σώματά των».

1. Ἔλστερ, ἐνθ' ἄνωτ.

2. Ν. Σηληιάδη, ἐνθ' ἄνωτ. τόμος Α', σελ. 363.

3. Κάρολος Μένδελσον Βαρθόλδου, ἐνθ' ἄνωτ., τόμος 1ος, σελ. 373.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ διασωθέντες ἄνδρες τοῦ Συντάγματος ἀπεμακρύνοντο πρὸς ἀνατολὰς διὰ μέσου τῶν οἰκιῶν τοῦ χωριοῦ μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν λοχαγὸν Ρόδιον καὶ τὸν Νόρμαν τραυματισμένον, ἀποφασίζει καὶ ὁ Δάνια νὰ ἐγκαταλείψει τὸν ἀγῶνα καὶ τὸ ὕψωμα. Εὐρίσκετο ἐκείνην τὴν στιγμήν εἰς ἀπόστασιν 200 ἕως 250 μέτρων ἀπὸ τὸν αὐχένα «Σταυρὸς» τὸν δρομίσκον τοῦ ὁποίου πρὸς τὸ χωριὸν θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ. Βλέπει ὁμως ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον καὶ ἡ θέσις κατελημμένη ἀπὸ τοὺς Τούρκους συνάμα πρὸς αὐτὴν κατήρχοντο ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωριοῦ, Τούρκοι κρατοῦντες εἰς χεῖρας τῶν τὰς κεφαλὰς ἀξιωματικῶν καὶ στρατιωτῶν τοῦ Συντάγματος οἱ ὁποῖοι εἶχον πέσει νεκροὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ διαφύγουν, ὅπως τοῦ Σάξωνος Ἄνθυπολοχαγοῦ Λάσκυ, τοῦ ἐκ Καινιξιμέργης τῆς Πρωσίας ὑπολοχαγοῦ τοῦ βουλόχου τοῦ Συντάγματος, Φὸν Κρούιζεμαρκ, τοῦ ἐκ Βυρτεμβέργης μαθητοῦ ἐθελοντοῦ Ἰωσήφ Βόλφ καὶ ἄλλων, οἱ ὁποῖοι τραυματισθέντες ἐνωρίτερον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, εἶχον ἀποσυρθῆ εἰς τὸ χωριὸν ὅπου μετὰ τὴν κατάληψίν του συνελήφθησαν καὶ ἀπεκεφαλίσθησαν. Ἐπὶ τῇ θέσῃ τῶν κεφαλῶν τῶν Φιλελλήνων, ὁ Δάνια ταρασσεται, πλὴν ὁμως δὲν ἐγκαταλείπει τὴν ἀπόφασίν του ὅπως διαφύγῃ, χωρὶς νὰ σκεφθῆ ὅτι τοῦτο, τῶρα ἦτο πλέον ἀδύνατον. Τὰ ἐχθρικὰ τμήματα κατέχουν τῶρα πολλὰς θέσεις ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς τοῦ ὕψωματος καὶ ὁ Δάνια βάλλεται ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν. Καλεῖ καὶ συγκεντρώνει γύρω του ὄσους ἐκ τῶν Φιλελλήνων ἦσαν ἀκόμη πλησίον του καὶ σχηματίζει τετράγωνον ἀμύνης μὲ μέτωπον πρὸς ὄλας τὰς κατευθύνσεις. Ἡ θυσία αὐτὴ νὰ ἀμυνθῆ ἀκόμη εἶναι ἀνωφελής. Τὸ βλέπει καὶ προσπαθεῖ διὰ λόγων νὰ ἐμφυχύσῃ τοὺς ἄνδρας του καὶ δυνηθῶσιν νὰ σωθοῦν διὰ μέσω τῶν ἐχθρικῶν τμημάτων, προσθέτων ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη μία διέξοδος καὶ αὐτὴ πρὸς οὐρανόν. Ἡ ἐλπίδα δὲν τὸν ἐγκαταλείπει. Στρέφει τὸ βλέμμα του πρὸς ἀνατολὰς καὶ νομίζει ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη κάποια ἐλευθέρα δίοδος διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπομακρυνθῆ. Διατάσσει ἀμέσως ὀπισθοχώρησιν. Αὐτὸς δὲ ἀκολουθούμενος ἀπὸ ὀλίγους συντρόφους ἱππεύει καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ ὕψωματος διὰ νὰ φθάσῃ τὴν εἰς τὸ βάθος αὐτῆς διερχομένην ἀτραπὸν τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ διὰ νὰ ἀπομακρυνθῆ. Καὶ ἐνῶ προχωρεῖ, φθάνει πλησίον του ἕνας μαῦρος ὄστις τὸν βλέπει καὶ ὄρμα ἐναντίον του, ἀρπάζει τὸν ἵππον τοῦ Δάνια ἀπὸ τοὺς χαλινούς καὶ ταυτοχρόνως διὰ νὰ προφυλαχθῆ ἀπὸ τὰ κτυπήματα τὰ ὁποῖα τοῦ δίδει ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φιλελλήνων γονατίζει κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἵππου. Ὁ ἵππος τρομαγμένος ἀναπηδᾷ, ἔπειτα πτοεῖται καὶ καθηλώνεται εἰς τὴν θέσιν του. Τότε στίφος 15—20 Ἄλβανῶν πλησιάζει καὶ ἐπιτίθεται κατ' αὐτοῦ, ἕνας δὲ ἐξ αὐτῶν, ἑφιππος, μὲ τὸ ξίφος του τὸν κτυπᾷ ἐκ τῶν ὀπισθεν εἰς τὴν μέσην του. Ὁ Δάνια κλονίζεται καὶ ἀμέσως οἱ Ἄλβανοὶ τὸν ἀνατρέπουν καὶ τὸν ἀποκεφαλίζουν. Πρὶν ἐκπνεύσῃ ἀναφωνεῖ. Νίκην ἢ θάνατον!

1. Μάξ. Ραϊμπώ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 368. Ἐλστερ, ἐνθ' ἄνωτ., καὶ Φ. Πουκεβίλ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Μετάφρ. Ζαγούρα, Ἀθήναι 1898, τόμος 4ος, σελ. 52, 53.

Τὴν δραματικὴν πάλην τοῦ Δάνια παρακολουθοῦν ἀπὸ πλησίον οἱ Πολωνοὶ οἱ ὅποιοι τὴν στιγμὴν ἐκείνην εὐρίσκοντο πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ὄψωματος καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴν διὰ τοῦ ἀνέμου «Σταυρὸς» εἰσοδὸν εἰς τὸ χωριό. Ἐἶναι μαζὶ των ὁ γηραιὸς Γλαρχος Μερτζεύσκυ ὅστις ὅταν εἶδεν τὸν Δάνια πρίπτοντα καλεῖ ὅλους τοὺς συμπατριώτας του, οἱ ὅποιοι ἦσαν τὴν στιγμὴν ἐκείνην πλησίον του, νὰ τὸν ἀκολουθήσουν εἰς τὴν ὀπισθοχώρησιν. Παρουσιάζονται ἑνδεκα καὶ τοὺς φωνάζει: «Ἡρωϊκοὶ Πολωνοὶ ἐλάτε μαζὶ

Ἡ θέσις ὅπου ἔπεσε ὁ Ἄν. Δάνια. Σήμερον κατοκεῖται.

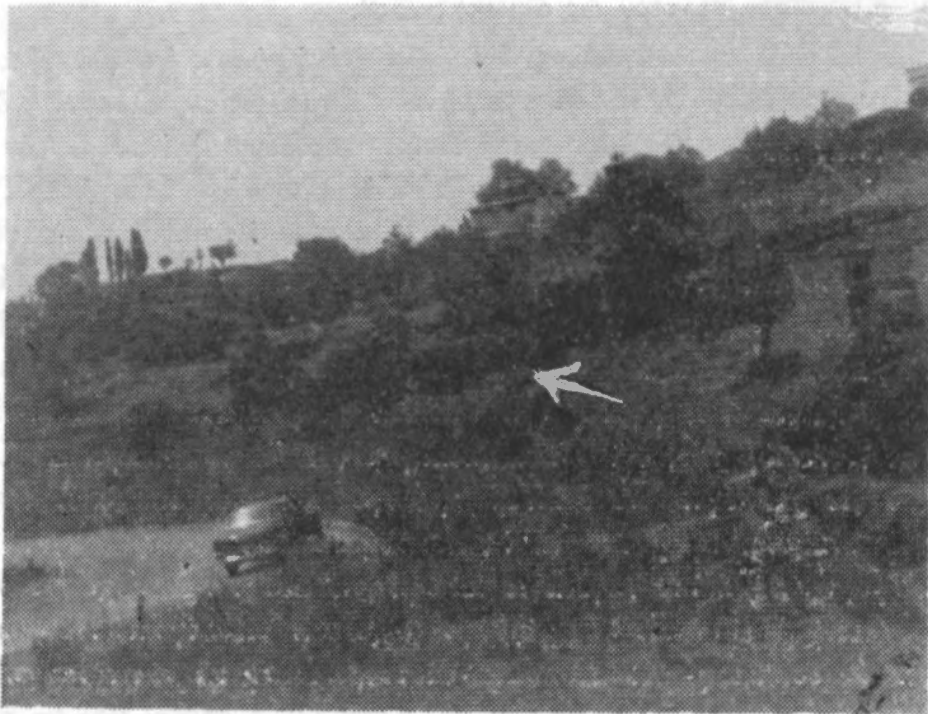
μου εἰς τὴν νίκην ἢ εἰς τὸν θάνατον». Τὸν ἠκολούθησαν καὶ οἱ 11 συμπατριῶται του καὶ αὐτοῦ προπορευομένου, παρακάμπτοντες τὸν ἀνέμου εἰσέρχονται ταχέως εἰς τὰ στενά τοῦ χωριοῦ καὶ μαχόμενοι ἀπὸ οἰκίας εἰς οἰκίαν, φθάθουν εἰς τὴν πλατείαν ὅπου ἐξακολουθοῦν καὶ ἐκεῖ νὰ σπεύρουν τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἐπιτιθεμένους ἐχθρούς. Περικυκλωμένοι ὁμοῦ ἀπὸ πολλοὺς Ἄλβανούς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχουν διέξοδον καὶ ἀπομακρυνθοῦν. Προχωροῦν τότε νὰ φθάσουν εἰς τὴν ἀνωθεν τῆς πλατείας μικρὰν ἐκκλησίαν τοῦ «Ἁγίου Γεωργίου» καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν ἐξελίσσεται καὶ εἰς τὴν μικρὰν ἀπόστασιν τὴν ὅποιαν ἔπρεπε νὰ διανύσουν, ὁ σκληρότερος ἀγὼν τῆς ὅλης μάχης καθ' ἣν πίπτουν νεκροί, ἀρκετοὶ Πολωνοί. Οἱ ὑπόλοιποι ἐν τῇ ἀπογνώσει των εἰσέρχονται εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ βάλλουν ἀπὸ τὰ παράθυρά της κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Γρήγορα τὰ πυρομαχικά των ἐξηντλήθησαν καὶ τότε ἀνέρχονται εἰς τὴν στέγην καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἀμύνονται μὲ πέτρες, τούβλα, καθρόνια τὰ ὅποια ρίπτουν κατὰ τῶν Τούρκων. Οἱ τελευταῖοι ἐπιχειροῦν νὰ καύσουν τὴν ἐκκλησίαν καὶ αὐτοὺς μαζὶ, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπιτυγχάνουν. Τέλος μία ὁμάς ἐξ αὐτῶν ριφοκινδυνοῦσα ἀποφασίζει καὶ ἀνέρχεται εἰς τὴν στέγην καὶ τότε ὁ ἀγὼν σῶμα πρὸς σῶμα, γίνεται δραματικώτερος. Οἱ Πολωνοὶ ὑπερασπίζονται ἑαυτοὺς μὲ σπαθιά, ἐγχειρίδια, μπαγιονέτες, μὲ ξίφη καὶ μὲ τοὺς γρόνθους ἀκόμη. Εἰς μίαν στιγμὴν ὁ Μερτζεύσκυ, κτυπηθεὶς πίπτει καὶ στηριζόμενος εἰς τὸν ἕναν του ὄμον, συνεχίζει τὴν ἀπέλλιδα ὑπεράσπισίν του. Οἱ συμ-

πατριώται του σπεύδουν νά τόν βοηθήσουν και τόν ἀνασηκώσουν, ἀλλ' οἱ Ἄλδανοὶ προλαμβάνουν και παρεμβάλλονται μεταξύ αὐτῶν και τοῦ Μερτζεύσκου. Ἄγων περίξ τοῦ κτυπηθέντος ἀρχηγοῦ των. Αἰφνης κρότος ἀκούγεται και ἓνα μέρος τῆς στέγης μετά πατάγου καταρρέει και ὄσοι ἥρωες εὐρέθησαν ζωντανοὶ κατά τὴν ὥραν ἐκείνην, θάπτονται ὑπὸ τὰ ἐρείπια μαζί με τοὺς ἐχθροὺς των¹. Ἀπὸ τὴν ομάδα τῶν Πολλωνῶν τοῦ Μερτζεύσκου κατώρθωσε νά σωθῆ κατά τὴν ὥραν ἐκείνην, ὁ Τζοάνος Τζορτζάδσκου, ὅστις ἔπειτα ὑπηρέτησε τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν ὡς ἀξιωματικὸς².

Μετά τὸν θάνατον τοῦ Δάνια, ὄσοι τῶν Φιλελλήνων, ἐκ τῶν εὐρισκομένων πλησίον του, διέφυγον τὸν θάνατον ἢ τὴν αἰχμαλωσίαν, βλέποντες ἔτι ἦτο ἀδύνατος ἢ διαφυγὴ των ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο, σπεύδουν νά ἐπιστρέψουν εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ ὑψώματος, τῆς περιοχῆς «Τάπια Φούζα», ὅπου ὁμάς Γάλλον τοῦ 1ου λόχου ἐξηκολούθη νά ἀμύνεται. Καὶ ἐνῶ ἐπλησίαζον νά φθάσουν και ἐνωθοῦν μαζί των, ὁ 28ετής Γάλλος λοχαγὸς τῶν Οὐσάρων Μανιάκ, περιβόητος διὰ τὴν ἀνδρείαν του και τὰ κατορθώματά του, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν ὑπόθεσιν εἰς δημῶδες ἑλληνικὸ τραγούδι εἶχε ἀρχίσει νά κατέρχεται με τοὺς ὀλίγους συμπατριώτας του τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ὑψώματος διὰ νά φθάσῃ και ἀκολουθήσῃ τὴν, εἰς τοὺς πρόποδάς του, ἀτραπὸν διαφυγῆς. Καὶ δὲν ἀπέειχεν πολὺ ἀπὸ ταύτης ὅταν τραυματίζεται εἰς τὸν πόδα και εἶναι ἀδύνατον νά προχωρήσῃ. Τότε στηρίζει τὰ νῶτα του εἰς μίαν ἐλαίαν και ἀμύνεται με τὸ σπαθί του ὑπερανθρώπως προκαλέσας και αὐτοῦ τοῦ ἐχθροῦ τὸν θαυμασμόν. Ἄλδανοὶ περὶ τοὺς 15 οἱ ὁποῖοι τὸν ἔχουν περικυκλώσει πιστεύουν, λόγῳ τῆς ἐντυπωσιακῆς γαλλικῆς στολῆς του, ὅτι ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τοῦ σώματος και θέλουν νά τὸν συλλάβουν ζῶντα. Ἀλλὰ δὲν δύνανται και νά πυροβολήσουν διότι ἐφοβοῦντο μήπως κτυπηθοῦν μεταξύ των. Προσπαθοῦν με τὰ σπαθιά των και μόνον, νά προστατευθοῦν ἀπὸ τὰ ἀλλεπάλληλα κτυπήματα τοῦ Μινιάκ. Τέλος τὸ σπαθί, με τὸ ὁποῖον μάχεται, θραύεται ἀλλ' αὐτὸς συνεχίζει νά κτυπᾷ. Ἐχει κτυπήσει εἰς τὸ διάστημα αὐτὸ περὶ τοὺς ἑπτὰ. Τότε οἱ Ἄλδανοὶ ἀποφασίζουν νά τὸν φονεύσουν και καθ' ἣν ὥραν, λέγει ὁ Ραϊμπώ, προσεπάθει ἐξηντλημένος νά ἀποτελειώσῃ ἓναν ἐκ τῶν ἐχθρῶν του και τοῦ χωρίσῃ τὸ κεφάλι ἀπὸ τὸ σῶμα, τὸν κτυπᾷ ἐκ τῶν ὀπισθεν εἰς τὴν πλάτην του ἓνας ἐξ αὐτῶν και πίπτει με τὸ μαχαίρι εἰς τὸ χέρι. Οἱ Ἄλδανοὶ ἀμεί-

1. Ὁ Πολωνὸς λοχαγὸς Μιρτζεύσκου, ἡλικίας 50 ἐτῶν, ἐπολέμησε με τὸν Ναπολέοντα, πιστεύοντας, ὅπως και ὄλοι οἱ Πολωνοὶ, εἰς τὴν ὑπόσχεσίν του ὅτι θὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν πατρίδα των. Τὸν ἠκολούθησε εἰς τὴν ἐξορίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπολέμησε γενναϊότατα και ἐτιμήθη με τὸν σταυρὸν τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς. Ἦτο ὁ ἀξιωματικὸς με τὰ περισσότερα τραύματα. Ἠγάπα τὴν Ἑλλάδα.
2. Τὴν 18ην Μαρτίου 1825 εἰς τὸν ἀτομικὸν του φάκελλον ἡ ὑπηρεσία του σημειώνει: «1822 ἐξεστράτευσε ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα και παρευρέθη εἰς τὴν μάχην Κομποτιοῦ και Πέτα, ὕστερον δὲ εἰς τὰ στενά τῶν Σαλώνων ὅπου ἐπληγώθη εἰς τὴν δεξιὰν παρεῖαν. (ΓΑΚ, Ἐκτελεστικὸν Βλαχογιάννη, Φάκ. 9).

σως τὸν κατακρεουργοῦν¹. Πλησίον του εὐρίσκονται τὴν στιγμὴν αὐτὴν οἱ συμπατριῶται του, Ἑρρίκος Μπίγκερμαν ἐκ Βορδῶ τῆς Γαλλίας παλαιὸς ὑπολοχαγὸς Πιζικὸς τῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ Βιέλλ ἐθελοντὴς ὑπολοχαγὸς ἐκ Γαλλίας, ὁ Φρελὸντ ἐκ Σάρτρης τῆς Γαλλίας ὑπαξιωματικὸς τῶν Οὐσσάρων καὶ ὁ Γκιουσιάρ Ἀνθυπολοχαγὸς ἐκ Νορμανδίας οἵτινες ἐπιχειροῦν νὰ ἐκδικηθοῦν τὸν θάνατόν του ἀλλὰ φονεύονται καὶ αὐτοὶ ἐντὸς ὀλίγου, εἰς τὸ πλευρὸν του². Μετὰ τὴν μάχην τὸ πτώμα τοῦ Μινιάκ εὐρέθη ἀκέφαλον εἰς παρα-

Τὸ θέλος δεικνύει τὴν θέσιν ὅπου ἔπεσε ὁ Μινιάκ. Ἀριστερὰ διακρίνεται ἡ «Τάπια Φούζα». Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὑψώματος.

κειμένην τάφρον. «Ἐκεῖνη ἡ δόξα τοῦ λοχαγοῦ Μινιάκ, γράφει ὁ Βουτιέ, ὁ ὁποῖος ἀνατρέπει ὑπὸ τοὺς πόδας του 7 ἐκ τῶν ἐχθρῶν καὶ δὲν ὑπεκύπτει παρὰ ὅταν ἔσπασε τὸ ξίφος του εἰς τὴν γενναίαν του χεῖρα»³. Ὁ Σεβαστιέν

1. Ἐλστερ, ἐνθ' ἄνωτ.

2. Φρ. Πουκεβίλ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 58.

3. Ὁ Μινιάκ ἐξέχων ἀξιωματικὸς, τιμημένος μὲ πολλὰ στρατιωτικὰ παράσημα, ἐγεννήθη εἰς τὴν Γασκώνην. Ἐπηρετήσε τὴν πατρίδα του εἰς ὄλους τοὺς πολέμους τοῦ Ναπολέοντος, ἔλαβε δὲ μέρος καὶ εἰς τὴν μάχην τοῦ Βατερλώ. Μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὰς μεταβολὰς αἱ ὁποῖαι ἐγέναν εἰς τὸν στρατόν, ἐτέθη, κατὰ τὸ ἥμισυ εἰς διαθεσιμότητα. Ἐνῶ ἦταν ἀποτραβηγμένος, ἔμαθε διὰ τὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων, μετέβη εἰς τὴν Πελοπόννησον ὅπου ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν μιᾶς ὀμάδος εἰς τὸ Τάγμα τῶν Φιλελλήνων. Τὸ Τάγμα τοῦτο ἀποτελεῖτο ἀπὸ ξένους ἐξ ὄλων τῶν Ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης· κάθε στρατιώτης εἶχε βαθμὸν ἀξιωματικῶ. Ὁ Μινιάκ εὐρέθη εἰς τὴν ἀλωσιν τῆς Τριπολιτσᾶς ὅπου ἔδωσε δείγματα ἀνδρείας καὶ τῶν στρατιωτικῶν του ταλέντων, τὰ ὁποῖα ἐξετιμήθησαν ἀπὸ τὸν Ἀρχηγὸν τῆς ἐπαχρησῆσεως Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ ἐξησφάλισαν, ἐν συνεχείᾳ, τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Μαυροκορδάτου.

Προϋχε, δίδει και αὐτὸς περιγραφὴν τῶν τελευταίων στιγμῶν τοῦ Μανιάκ. «Ὁ γενναῖος Μανιάκ πληγωμένος θανάσιμα και μὴ δυνάμενος πλέον οὔτε νὰ κυβερνήσῃ στρατὸν οὔτε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ στὴν ὑποχώρησίν του, ὅμοιος μὲ τὸν ἀφοβο και ἀνεπίληπτο ἱππότην τοῦ μύθου, στηρίζεται ἐπάνω εἰς ἓνα δένδρο ὅπου περιμένει μὲ θάρρος τοὺς Τούρκους οἱ ὁποῖοι δὲν ἀργοῦν νὰ φθάσουν και νὰ ριχθοῦν ἐπάνω του ὡσάν πεινασμένα λιοντάρια. Τὸ μῖσος και ἡ ἀπελπισία ἔλαμπαν στὰ μάτια αὐτοῦ τοῦ πολεμιστοῦ και παρὰ τὴν ἀκατάσχετον αἱμορραγίαν του, τοῦ ἔδιναν γέας δυνάμεις διὰ νὰ ἀπωθήσῃ τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἐχθρῶν. Ἦδη εἶχε ρίξει κάτω δώδεκα νεκροὺς ὅταν ξαφνικὰ τὸ ματωμένο ξίφος ἔσπασε εἰς τὰ χέρια του, ἀφαιρῶντας του, τὴν ἱκανοποίησιν νὰ καθυστερήσῃ τὴν μοιραίαν στιγμὴν. Τὴν ἔβλεπε μὲ δέος νὰ πλησιάζῃ γνωρίζων τί τὸν ἐπερίμενε ἀν ἐπεφτε ζωντανὸς εἰς τὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν του. Ταχὺς ὡς ἀστραπὴ προλαμβάνει και κόβει τὸν λαιμὸ του μὲ τὸ κομμάτι ξίφους τὸ ὅποιον τοῦ ἔμεινε και ἔτσι μὲ αὐτὴν τὴν χειρονομίαν τῆς ἀνδρείας ἔπεσε και ξεψύχισε ἐπάνω εἰς τὸν λόφον τῶν θυμάτων τὰ ὁποῖα εἶχε θυσιάσει: μὲ τὰ χέρια του!! Οἱ αἰμοχαρεῖς Ὀθωμανοὶ ἐκπληκτοὶ χωρὶς νὰ συγκινηθοῦν ἀπὸ μιὰ τόσο ἡρωϊκὴ πράξιν, ἔσπευσαν ἑξαλλοὶ ἐπάνω εἰς τὰ λείψανα τοῦ ἥρωος και τὰ κατεσπάραξαν μὲ μιὰ βαρβαρότητα ἢ ὁποῖα εἶναι δύσκολο νὰ περιγραφῆ»¹.

Κατὰ τὸν ἴδιον χρόνον και ἡ ἐπιστρέψασα, ἐκ τοῦ τόπου ἐνθα ἐφονεύθη ὁ Δάνια, ἐξ Ἰταλῶν ἰδίως ἀποτελουμένη ὁμάς, μὲ ἐπικεφαλῆς τῶρα τὸν ἴδιον Διοικητὴν τοῦ 1ου λόχου Λουδοβίκου Σεβαλιὰ ἀκολουθεῖ, κατὰ τὸν ἴδιον περίπου χρόνον, τοὺς Γάλλους, κατερχομένη τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἀδιακόπως ἀμυνομένη. Εἰς τὴν προσπάθειάν της, ἕως ὅτου φθάσει τὸ τέρμα τῆς πλαγιάς ὅπου ἡ ἀτραπὸς (ἀπόστασις 100—150 μέτρων περίπου) πίπτουν οἱ Ἰταλοὶ Μανιόττ, Τιρέλλι, Μπριφάρι ἐκ Πιενερὸλ τῆς Σαρδηνίας, Σεγκουίνι ἐκ Σαμπερῆ και Φόντζιο ἐκ Σαρδηνίας². Ἐκ τῆς ὁμάδος αὐτῆς τοῦ Σεβαλιὰ ὀλίγοι κατορθώνουν νὰ φθάσουν τὴν ἀτραπὸν ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν ἀκολουθήσουν πρὸς νότον καθόσον εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοὺς, τὴν φράσσει τὸ ἐχθρικὸν ἱππικόν. Ὁ Σεβαλιὰ βλέπει τὴν δυσκολίαν και ἀναγκάζονται νὰ προχωρήσουν κατ' εὐθείαν, πρὸς τὴν ἐναντι ἀπότομον πλαγίαν, τοῦ ἄλλου ὄροπεδίου, εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας εἶναι τὰ σπίτια τοῦ χωριοῦ, διὰ νὰ τὴν ἀνέλθουν. Καὶ εἰς τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν βάλλονται ἀπὸ πολλὰ σημεῖα. Πολλοὶ τραυματίζονται και τὰ ἐνδύματά των καλύπτονται μὲ τὸ αἷμα τῶν πληγῶν των, εἶναι δὲ ἀδύνατον νὰ σταθοῦν και ἐλάχιστα μόνον λεπτὰ τῆς ὥρας διὰ νὰ δέσουν μιὰν αἱμορροῦσαν πληγὴν των. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν αὐτὴν πλευρὰν τοῦ ὑψώματος και χαμηλὰ εἰς τὰ ριζὰ της ἐκτυλίσσεται ἡ πλέον

1. «Ὁ Φιλέλλην». Σύνοψις ποιημάτων πολιτικῶν και Ἱστορικῶν συντεθημένων κατὰ τὰ ἔτη 1821, 1822, 1823 και 1824, παρὰ τοῦ Σεβαστιανοῦ Προϋχε. Ἐκδ. Παρίσι 1826.

2. Φ. Πουκεβίλ, ἐνθ' ἄνωτ., τόμος Δ', σελ. 52.

αιματηρά σκηνή τῆς μάχης. Ἡ ὀπισθοχώρησις ἤρχισε δταν τὸ ὕψωμα τῆς πρώτης ἀμυντικῆς γραμμῆς εἶχε περικυκλωθῆ καὶ ἐστοίχισε εἰς αἷμα, ὅσον δὲν ἐχύθη κατὰ τὴν δίωρον πάλιν μὲ τὸν κατὰ πολὺ ὑπερτεροῦντα ἐχθρόν. Πίπτουν κατ' αὐτὴν οἱ περισσότεροὶ τῶν Φιλελλήνων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοί, κατ' αὐτὴν ἐφονεύθησαν. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἀποφασίζουσι νὰ πληρῶσουν ἀκριδὰ τὴν ζωὴν των καὶ μάχονται. Εἰς τὸν κάθε Φιλέλληνα ἀντιστοιχοῦν πολλοὶ Ἄλβανοὶ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσῃ. Πίπτουν πολλοί. Εἰς μίαν στιγμὴν ἐκτυπήθη καὶ ὁ Σεβαλιαὶ ἀπὸ μίαν σφαίραν καὶ πίπτων προσπαθεῖ νὰ ἐμφυχώσῃ τοὺς ἄλλους. Ὁ ἐκ Βερολίνου νέος Τάγμασαν σηματοφόρος τοῦ Τάγματος προχωρεῖ καὶ αὐτός, ἀκολουθῶν τὴν ὀμάδα τοῦ Σεβα-

Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ὕψωματος ὅπου ἐπεσαν οἱ περισσότεροὶ Φιλέλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν ὀπισθοχώρησιν. Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῶν οἰκιῶν τοῦ Πέτα.

λιαὶ πρὸς τὴν ἔναντι τοῦ ὕψωματος πλευρὰν τοῦ χωριοῦ, μαζί μὲ τινες ἄλλους, ἀναζητῶν διέξοδον δι' αὐτοῦ διὰ νὰ σώσῃ ἑαυτὸν καὶ τὴν κατακομιματισμένην εἰς ἑκατὸν κομμάτια σημαίαν. Ἐμπλέκεται κατὰ τὴν προσπάθειάν του εἰς ἀνίσον ἀγῶνα μὲ πολλοὺς Τούρκους καὶ δίδει δείγματα μεγάλης ἀνδρείας. Πληγώνεται καὶ ἐνῶ τὸ αἷμα του τρέχει ἀπὸ τὰς πληγὰς του καὶ βάφει τὴν γῆν, αὐτὸς ἐξακολουθεῖ ὀρθοῦς νὰ ὑπερασπίζῃ ἑαυτὸν καὶ τὴν σημαίαν μὲ τὴν λόγχην τὴν ὁποίαν ἔχει πρόσδεσει εἰς τὸ κοντάρι τῆς. Τέλος ἀπὸ τὰ πολλὰ κτύπηματα τὰ ὁποῖα τοῦ καταφέρουν πίπτει ἀψυχὸς εἰς τὸ ἔδαφος ἀφοῦ ἐπρόλαβῆ καὶ ἐπρόφερε τὰς λέξεις τῆς πατρίδος, «τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ πρίγκηπος αὐτοῦ» τὰς ὁποίας κατὰ τὰς τελευταίας του στιγμὰς ἐνεθυμήθη. Σπεύδουσι οἱ Τούρκοι νὰ πάρουν ἀπὸ τὸ πτώμα του τὴν καταξοχισμένην σημαίαν του, ἀλλὰ φθάνουσι συνάδελφοί του Γερμανοὶ συμπατριῶται του οἱ ὁποῖοι ἐμάχοντο καὶ αὐτοὶ γύρω του καὶ τοὺς προλαμβάνουσι. Παρὰ τὸ πλευρὸν του, τραυματίζεται ὁ Γερμανὸς λοχαγὸς Χάνε (Ἰωάννης Χάν) ἐξ Ἀγγοβέρου ὑπα-

σπιστής του τάγματος όστις όμως κατορθώνει να διαφύγει του κλοιού¹. Τελικώς μια ομάδα ανδρών εκ του Τάγματος οδηγούμενη υπό του λοχαγού Έτιμάνου ντε Μπάουερ εκ Λειψίας ύπηρετοῦντος εις τον δεύτερον λόχον, ως επιλοχίου, και του λοχαγού Έρρίκον Χαννάυ (Χνάυ) εκ Βρυξελλών έχοντας θέσιν Άνθυπολοχαγού εις τον 1ον λόχον, άμφοτέρων τραυματισμένων εις τὸ στήθος κατώρθωσεν μαχομένη να απομακρυνθῆ από τον τόπον της σφαγῆς εις την πλαγιάν του ύψώματος, προς την άπέναντι περιοχήν. Έκει αναζητεῖ διεξοδον. Η δεξιά της προς τὸ Κομπότι άτραπὸς φράσσεται από τὸ έχθρικόν ίππικόν και εἶναι άδύνατος ἢ δι' αὐτῆς διαφυγή της. Τότε εις την άγωνιώδη προσπάθειά της διὰ να σωθῆ, τρέπεται προς μίαν άνωφερῆ και στενήν άτραπὸν οδηγούσαν εις τὸ προς άνατολάς χωριὸ Άνω Πέτα και μόλις κατορθώνει να προσπεράσῃ την πλησίον θέσιν, της «Βρύσης Γκούρζιας», δπισθεν του Πέτα, την καταφθάνουν Τούρκοι ίππεις και ἡ θέσις της καθίσταται κρίσιμος. Κουρασμένοι οἱ άνδρες της από την επί δύο και πλέον ώρας μάχην, χωρὶς έπαρκῆ πολεμοφόδια δέχονται και συνεχίζουσι τον άπελπιν άγώνα διὰ να μη πέσουν εις χεῖρας του έχθρου. Τὴν σύγχυσίν των άκούει ὁ διὰ της κορυφογραμμῆς του χωριοῦ, εις μικράν από αὐτοὺς άπόστασιν, τελευταίος δπισθοχωρῶν εκ τῶν άτάκτων, Γώγος Μπακόλας όστις επεμβαίνει εις τον άγώνα και λαμβάνων θέσιν μάχης διὰ πυροβολισμῶν, κατορθώνει να κρατήσῃ τὸ ίππικόν εις άπόστασιν και οὕτω ἠδυνήθησαν οἱ όλίγοι διασωθέντες εκ τῶν λόχων τῶν Φιλελλήνων, να απομακρυνθοῦν. Χάρις εις την έγκαιρον επέμβασιν του Μπακόλα κατά την κρίσιμον εκείνην στιγμήν καθ' ἣν οἱ όλίγοι Φιλέλληνες κυκλωθέντες υπό του ίππικοῦ ἠπειλοῦντο με τέλειον άφανισμόν, διέφυγον οὗτοι την όλοσχερῆ καταστροφὴν του σώματός των. Καὶ γράφει ὁ Γερβίνος: «μέρος μόνον αὐτῶν τὸ όποῖον υπεχώρησε προς τὰ ὄρη έσωθη διὰ του πυρός των όπαδῶν του Γώγου Μπακόλα οἵτινες έπέσχον τοὺς διώκοντας»². Καὶ ὁ Σπ. Τρικούπης επαναλαμβάνει, «Οἱ πλείστοι τῶν Φιλελλήνων φθάσαντες εις τον «Σταυρὸν» προς την ὁδὸν Κομποτίου εύρέθησαν κυκλωμένοι και ἠναγκασμένοι να παραδοθοῦν ἢ να αποθάνουν, έπροτίμησαν τὸ δεύτερον και έπεσαν ενδόξως φονεύοντες και φονευόμενοι. Οἱ δὲ λοιποὶ Φιλέλληνες υποχωρήσαντες δι' άλλης ὁδοῦ εκινδύνευσαν καταδιωκόμενοι να άφανισθῶσι και εκείνοι ὄλοι: αλλά άφου κατήντησαν εις άπότομον τινα θέσιν εύρέθη υπεράνω αὐτῆς την ὡραν εκείνην ὁ Γώγος μετά τινων τῶν όπαδῶν του. Έτυφέκισαν ὄλοι αὐτοὶ διὰ μιας τοὺς καταδιώκοντας και έλύτρωσαν τοὺς καταδιωκομένους»³. Καὶ οἱ προκατειλημμένοι ιστοριογράφοι εναντι του Μπακόλα, ὅπως ὁ Σπηλιάδης, Ραΐμπώ, Έλστερ και άλλοι, δέχονται την σωτήριον αὐτῆν επέμβασιν διὰ την διάσωσιν τῶν Φιλελλήνων, παρά την διάθεσιν μερικῶν να μειώσουν την πρωτοβουλίαν του Μπακόλα εις την έέργειαν αὐτήν. «Έκ τῶν Φιλελλήνων διεσώθησαν ὄσοι

1. Βουτιέ, ενθ' άνωτ. σελ. 279.

2. Γ. Γερβίνος, ενθ' άνωτ., τόμος Α' σελ. 375.

3. Σπ. Τρικούπη' ενθ' άνωτ., τόμος Β' σελ. 282.

ήδυνήθησαν να φθάσωσι εις τὰ κρημνώδη πλάγια του δρους δπου ήτον ο Γώγος· διότι οι στρατιώται του άντέκρουσαν τους Τούρκους και Ξτρεψαν όπίσω: ύποτίθεται ότι από αίσθημα χριστιανικών κινούμενοι και όχι κατά θέλησιν του άρχηγού των»¹. Ή προκατάληψις του Σπηλιάδη, του Ραϊμπώ και των άλλων όπως παρουσιάσουν τους άνδρας του Μπακόλα ως ενεργήσαντας άνευ διαταγής του άρχηγού των ή παρά τήν θέλησιν του, άποτελεί παραμόρφωσιν της ιστορικής άληθείας και άγνοϊαν του σεβασμού και της εμπιστοσύνης τήν όποϊαν Ξτρεφον οι άνδρες του τμήματος Μπακόλα προς γηραιόν και γενναϊόν πολεμάρχη. «Πρέπει να ρηθή όμως, γράφει ο Μπάμπης Άγγινος, ότι τήν ύπόθεσιν των καταδιωκομένων υπό των θρασέων έχθρών έπροστάτευσεν ο Γώγος, άναφανείς αϊφνιδίως μετά του σώματός του εις τι κατά τήν θέσιν Σταυρός ύψωμα και άνακόψας διά σφοδρού πυρός τήν καταδίωξιν»². Και ο Ίστορικός Διον. Κόκκινος δέχεται ότι: «Και ούδεις θα έσωζετο και θα κατεστρέφοντο όλοι εάν όταν έπερνούσαν από μιαν κρημνώδη διάδασιν της θέσεως «Σταυρός» δεν είχε φθάσει μέχρι της κορυφής του ύψώματος εκείνου, ο Γώγος με όλίγους άνδρας του ό όποιος διά πυροβολισμών κατά των Τούρκων τους ήνάγκασε να άπομακρυνθουν εκείθεν και διηυκόλυε τήν όπισθοχώρησιν των καταδιωκομένων»³.

Όπως γράφομεν, ή θέσις «Σταυρός», όπως λέγεται και σήμερα από τους κατοίκους, είναι ένας αύχην μεταξύ του όροπεδίου του χωριού και του προκειμένου αυτού ύψώματος της πρώτης γραμμής άμύνης, διά του όποίου διέρχεται μικρός δρομίσκος κατευθυνόμενος και προς τας δύο άνωτέρω περιοχάς. Από τήν θέσιν δε αυτού εκκινούν άλλοι δύο δρομίσκοι ένας προς δυσμάς και τήν Άρταν και άλλος προς νότον, τὰ κτήματα των κατοίκων και τó χωριό Κομπότι. Έτσι οι δρομίσκοι αυτοί εις τήν συνάντησιν των σχηματίζουν σταυρόν εκ του όποίου ο αύχην έλαβεν και τήν όνομασίαν και εύρίσκεται πλησίον του βορείου άκρου του ύψώματος και του Δημοτικού Σχολείου του χωριού. Ή θέσις αυτή σήμερα λόγω επεκτάσεως των κατοικιών εύρίσκεται εντός της κατωκοιμένης περιοχής αυτού. Οι ιστοριογραφούντες τήν μάχην του Πέτα εμφανίζονται άκατατόπιστοι ως προς τήν θέσιν της περιοχής εις τήν όποϊαν άκριβώς εύρίσκεται ή θέσις «Σταυρός». Άλλως τε οι περισσότεροι διεχειρίσθησαν τó θέμα της μάχης εκ πληροφοριών και χωρίς να έχουν ιδίαν σαφή τοπογραφικήν εικόνα της περιοχής. Δι' αυτό άλλοι τοποθετούν αυτήν εις άπόστασιν ώρας από τó χωριό, άλλοι εις κρημνώδεις χαράδρας και άλλοι τήν μετακινούν επάνω εις τὰ βουνά, προφανώς μακράν του Πέτα, ενώ εύρίσκετο, όπου και σήμερα, μετά τὰ τελευταία προς δυσμάς σπίτια του χωριού, προς τήν όποϊαν κατήρχετο δρομίσκος διά να περάση εις τó άπέναντι ύψωμα. Ή θέσις «Σταυρός» κατά τήν ώραν της μάχης απέκτησε σημασίαν καθόσον διά του

1. Ν. Σπηλιάδη, ένθ' άνωτ. σελ. 864.

2. Μπάμπη Άγγινου, «Ίστορικά Σημειώματα» σελ. 178.

3. Διον. Κόκκινου, ένθ' άνωτ., τόμος 5ος σελ. 109.

αυχένος της τακτικοί του Συντάγματος και πολλοί Φιλέλληνες επεδίωξαν να διαφύγουν προς τα απέναντι σπίτια και απομακρυνθούν, κατά την προσπάθειάν των δε αυτήν εκεί έλαβον χώραν φονικαί συγκρούσεις. *Άλλη θέσις με την ονομασίαν «Σταυρός» εις την περιοχήν του Πέτα και των άλλων γειτονικών χωριών δεν υπάρχει και έσφαλμένως γίνεται σύγχυσις με την θέσιν όπου επενέθη ο Μπακόλας δια να σωθούν τα υπολείματα του Τάγματος και ή οποία απέχει της πρώτης περί τα 15 πρώτα λεπτά της ώρας. Οι Φιλέλληνες όταν κυκλωμένοι πλέον, απεφάσισαν να απομακρυνθούν από το ύψωμα, ιδίως εκείνοι οι οποίοι κατείχον το νότιον τμήμα του, ήρχισαν να κατέρχονται την ανατολικήν πλαγίαν αυτού, δια να συναντήσουν την εις απόστασιν 100 έως 150 μέτρων και εις τους πρόποδάς της κατερχομένην από τον «Σταυρόν» άτραπόν και διαφύγουν προς το Κοιπότι. *Όσοι έξ αυτών διεσώθησαν κατά την αίματηράν κάθοδον της πλαγιάς και έπλησίασαν την άτραπόν, ειδον αυτήν κατεχομένην από τμήματα του έχθρικού ίππικού και ήτο αδύνατος ή δια ταύτης διαφυγή των. *Άλλη διεξοδος προς νότον δεν ύπήρχε και απέμεινε να ακολουθήσουν ένα στενό μονοπάτι το όποιον διενοίγετο έμπρός των προς ανατολάς και το χωριό *Άνω Πέτρα. Δεν είχαν όμως προχωρήσει τριακόσια περίπου μέτρα εις αυτό και παρά την θέσιν Γκούρζια, όταν τους κατέφθασε τμήμα έχθρικού ίππικού και ή καταστροφή των 25 διαφυγόντων ανδρών του τάγματος των Φιλελλήνων θά ήτο ολοκληρωμένη. *Άνωθεν της θέσεως αυτής, έφάνη την στιγμήν εκείνην ο Μπακόλας και δια της επειμέσεώς του κατώρθωσε να κρατήσει εις απόστασιν το έχθρικόν ίππικόν και απαλλάξη την ομάδα των Φιλελλήνων από τον θανάσιμον κίνδυνον. *Η θέσις αυτή της «Βρύσης Γκούρζιας» απέχει περί τα 15 λεπτά της ώρας από το κέντρον του χωριού και ή απόστασις αυτή συμφωνεί με την μαρτυρίαν του αυτόπτου *Ηλία Πανά: «Φθάσαντες εις μίαν θέσιν ως έγγιστα 20' λεπτά μακράν του χωριού, έστάθη ο Καπ. Γώγος, όστις άντετάχθη των Τουρκών, και φθάσαντες και ήμεις εκεί ώχυρώθημεν και ως εκ τούτου οι Τουρκοί δεν έπροχώρουν περισσότερο και έπρόφθασαν από διάφορα μέρη και τινες άλλοι συντρόφοι όπου μας έλειπον και μετ' όλίγον άνεχωρήσαμεν μετά μισής ώρας οδοιπορίαν εύρομεν και τον Μάρκον Βότσαρην, ώστε από εκεί ενωμένοι όλοι ώδεύσαμεν δια την Λαγκάδαν και καθ' όδόν εύρομεν και τον Κ. Γ. Βαρνακιώτην με τινας του σώματός του και την πρώτην έφθάσαμεν εις την Λαγκάδαν, όπου εύρομεν τον Μαυροκορδάτον, και εκεί ήτον και ο Ιατρός Κ. Τράϊμπας και μας επεσκέφθη όλους τους πληγωμένους. *Από εκεί μετέβημεν εις τον *Αράπην και από εκεί απεράσαμεν εις το *Αγρίνιον όπου άνεπαύθημεν περί τας 10 ήμέρας και μετά ταύτα απεράσαμεν εις το Μεσολόγγιον. Εις την μάχην αυτήν παρευρέθησαν εκ των Πανάδων με το ύπό την οδηγίαν των σώμα, ο Σπύρος Πανάς και άρχηγός των, *Ιωάννης Πανάς, Γεράσιμος Πανάς, Χαράλαμπος Πανάς και *Ηλίας Πανάς, όστις έπληγώθη εις την κεφαλήν». *Όπως γράφομεν, ο Μπακόλας από την θέσιν της «Κορακοφωλιάς» θόρειον και άκρατον σημείον της παρατάξεως των *Ατάκτων, είχε απομακρυνθή αρκετά εις την

κατωφέρεια των πλαγιάς Ματεσιού, προς την θέσιν Πουρνάρι όπου επολέμησε τους προς την κορυφογραμμήν και τα νώτα των Ἑλλήνων κινηθέντας Ἀλβανούς της Πλάκας, ὡς και τὸ ἐχθρικὸν τμήμα τὸ ὁποῖον ἠκολούθη τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν διὰ τὰ ἀνέλθη και αὐτὸ διὰ τῆς χαράδρας Ἀργυονέρι. Ὅταν ἀργότερον εἰδοποιήθη περὶ τῶν συμβαινόντων εἰς τὸ χωριὸν δὲν ἀπομακρύνεται ἐκεῖθεν και δὲν ἀκολουθεῖ τὴν πλησίον του διερχομένην ὁδὸν πρὸς τὴν Σκουληκαριά, ἀλλὰ ἐπιστρέφει και ἀνέρχεται πάλιν τὴν πλαγιάν «Ματεσιό» πρὸς τὴν κορυφογραμμήν. Οἱ ἄτακτοι Ἕλληνες εἶχον ἀναχωρήσει και αὐτὸς τελευταῖος ὄλων, βαδίζων τὴν κορυφογραμμὴν κατὰ μῆκος τῆς και ἀκολουθῶν τὰς θέσεις «Κρέτσια» «Σέλτσα» και «Ἀγιασμός» ἀκριβῶς ὑπισθεν τοῦ χωριοῦ, ὅταν ἐφθασεν εἰς τὸ νότιον μέρος αὐτῆς τὴν ἐγκαταλείπει και ἀρχίζει νὰ ἀνέρχεται μικρὰν ἀνηφορικὴν ἀτραπὸν, ἀνωθεν τῆς «Βρύσης Γκούρζια» ὁδηγοῦσαν εἰς τὸ χωριὸν Ἄνω Πέτρα. Βλέπει εἰς μίαν στιγμὴν τὴν ὁμάδα τῶν προσπαθόντων νὰ ἀπομακρυνθοῦν Φιλελλήνων και τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διέτρεχον ἀπὸ τοὺς κατὰ πόδας ἀκολουθούοντας ἵππους τοῦ ἐχθροῦ. Διατάσσει ἀκροβολισμόν τῶν συντρόφων του και διὰ τῶν πυροβολισμῶν, ὑποχρεώνει τοὺς Τούρκους νὰ σταματήσουν και νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν καταδίωξιν. Καὶ γράφει ὁ Βαρνακιώτης: «ὁ Γῶγος ἐκδήγη στὸ χωριὸν και ἀνταμώθη με τὸν Γιατράκο» ... «ἐπολέμησεν τότε ὀλίγον ὁ Γιατράκος ὁ Γῶγος, ὁ Γιαννάκης Μπουκοβάλας σὲ μιὰ σκάλια και ἐκράτησαν τοὺς Τούρκους»¹. Κατὰ τὴν φυγὴν των τὰ σώματα τῶν ἀτάκτων ἐτράπησαν πρὸς τὸ χωριὸν Ἄνω Πέτρα όπου ἐγευματίσαν τὴν μεσημβρίαν, ἐκεῖ δὲ κατέφθασαν ἀργότερα και οἱ περισσότεροι τῶν διασωθέντων Φιλελλήνων. Ἐκ τῶν τελευταίων, ὁ ἐκ Ντεσσάου τῆς Πρωσσίας Ἀνθυπολοχαγὸς και Διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Φὸν Φέλδχαν, Ὑπαπιστῆς τοῦ Νόρμαν, ἐνεθυμήθη, γράφει ὁ Ἐλστερ, ὅτι εἶχε ξεχάσει εἰς τὸ Πέτα τὴν Σιάτουλλε (μπασούλο) τοῦ Στρατηγοῦ Νόρμαν και τοῦ ἤλθε ἡ ἰδέα, μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Τούρκων ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Μπακόλα, νὰ ἐπιστρέψῃ νὰ τὴν πάρῃ. Οἱ συνάδελφοί του τὸν ἐξώρριζον νὰ παραιτηθῆ τῆς προσπαθείας αὐτῆς· αὐτὸς δὲ μετὰ τὸ ξίφος εἰς τὸ χέρι ἐγύρισε εἰς τὸν τόπον τῆς μάχης, ἀλλὰ ὄχι εἰς τοὺς συντρόφους του. Ὁ ἀπολογισμὸς τῆς ἀτυχοῦς αὐτῆς ἐκστρατείας ὑπῆρξε θλιβερός.

Μὲ τὴν εἴσοδον τῶν Τούρκων εἰς τὸ χωριὸν ἐσφάγησαν ὑπὲρ αὐτῶν, ὅσοι τῶν τακτικῶν και τῶν Φιλελλήνων συληφθήσαν κατὰ τὴν καταδίωξιν των, ἐπίσης οἱ ἀσθενεῖς και οἱ τραυματῆαι στρατιῶται οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποσυρθῆ εἰς αὐτό. Ἐπεσαν εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, τὸ 1) 3 τοῦ Τακτικοῦ στρατοῦ, 16 ἀξιωματικοί του και ὁ Διοικητῆς του Ταρέλλα, τὸ 1) 2 τῶν Κεφαλλήνων και τὰ 2) 3 τῶν Φιλελλήνων ἐν οἷς οἱ 8 ἐκ τῶν 10 κανονιοβολιστῶν. Περίπου 159 ἐφρονεύθησαν ἐν συνόλω, γράφει ὁ Καλαντζῆς, ἀπὸ αὐτοὺς δὲ οἱ 48 ἦσαν ἀξιωματικοί². Αἱ ἀπώλειαι τῶν Τουρκαλβανῶν ἀνῆλθον εἰς 600 νεκρούς. Καὶ

1. Ν. Φυσεντζίδου, ἐνθ' ἄνωτ. Ἀπομνημονεύματα Γ. Βαρνακιώτη.

2. Κ. Καλαντζῆ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 482 και Βουτιέ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 281.

γράφει ὁ Βουτιῆ «ὁ ἐχθρὸς εἶχε ἐξαγοράσει ἀκριβὰ αὐτὴν τὴν νίκην καὶ νοιώθαμε ὀλιγώτερον τὴν ἀτυχίαν μας, σκεπτόμενοι μὲ τὸν τρόπον ποῦ εἶχαμε ἀναπτυχθῆ, δὲν ἔπρεπε νὰ γλυτώσῃ οὔτε ἕνας». Εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων περιήλθον ὅλα τὰ πολεμοφόδια τοῦ στρατοπέδου, ὁ ἐφοδιασμός του, τὰ δύο κανόνια, ἡ σημαία τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων καὶ πᾶσαι αἱ ἀποσκευαί. Κατὰ τὸ ἑσπέρας οἱ Τουρκαλβανοὶ εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν τῆς Ἄρτης φορτωμένοι τὰ λάφυρα καὶ ἄλλα εἶδη χρήσιμα, διαρπαγέντα ἀπὸ τὰς οἰκίας τοῦ Πέτα. Ἡ εἴσοδος ἐπαγγυρήθη ὑπὸ τῶν Ἀρχῶν καὶ τοῦ Τουρκικοῦ Λαοῦ τῆς πόλεως. Προηγούντο κατὰ τὴν εἴσοδον συρόμενα τὰ δύο κυριευθέντα κανόνια, ἡ σημαία τῶν Φιλελλήνων, ἔπειτα 32 τραυματῖαι τοὺς ὁποίους συνέλαβον κατὰ τὴν μάχην καὶ δὲν τοὺς ἀπεκεφάλισαν τότε διὰ νὰ κοσμίουν περισσότερον τὸν θρίαμβόν των, ἔπειτα οἱ αἰχμάλωτοι Τακτικοὶ καὶ Φιλέλληνες, γυμνωθέντες ἀπ' ὅτι χρήσιμον ἔφερον μαζί των, κρατῶντας αὐτοὶ τὰς κεφαλὰς τῶν πεσόντων συντρόφων των. Τροπαιοφόροι Πασάδες εἰσῆρχοντο ἔφιπποι ἀπολαμβάνοντες τὴν θριαμβευτικὴν καὶ ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴν τὴν ὁποίαν τοὺς ἐπιφύλαξεν ὁ Τουρκικὸς Λαὸς τῆς Ἄρτης. Πολλοὶ στρατιῶται των ἔφερον ἐπιδεικτικῶς στρατιωτικὰ παράσημα καὶ ἀστέρας τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς καὶ διάφορα ἄλλα κοσμήματα εὔρεθέντα εἰς τοὺς νεκροὺς καὶ τὰς ἀποσκευὰς των. Ἠκολούθουν οἱ Δερβισάδες μὲ τὰ τραγούδια των, οἱ Σπαχίδες μὲ τοὺς ἀλαλαγμούς των, οἱ τραυματῖαι Τούρκοι καὶ ὁ στρατὸς των. Διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν νεκρῶν των καὶ τῶν βαρέως τραυματιῶν των οἱ Τούρκοι, ἐχρησιμοποίησαν ἑκατὸν ἡμιόνους ἐπὶ δύο, συνεχεῖς, ἡμέρας. Τοὺς αἰχμαλώτους ἀφοῦ τοὺς ἐτύφλωσαν τοὺς ἐξέθεσαν ὑπὸ τὸν καυστικὸν ἥλιον τοῦ Ἰουλίου εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ ὅπου ἐπέτρεψαν εἰς φανατικοὺς στρατιώτας, νὰ τοὺς ἀκρωτηριάξουν ἐπὶ δύο ἡμέρας. Ἐπειτα τοὺς ἀπεκεφάλισαν. Ἐκ τῶν αἰχμαλώτων διεσώθη ὁ Πολωνὸς ἰατρὸς Ἀλέξανδρος Κουζάνσκυ χειρουργὸς καὶ ὁ Ἕλληνα Ἀξιωματικὸς τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ Ἰωσήφ Γραμματικὸπουλος ὅστις ὀλίγον ἀργότερον ἀφέθη ἐλεύθερος κατὰ μίαν ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων¹.

1. Χρ. Βυζαντίου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 218. Ἐπιστολὴ τοῦ διασωθέντος Πολωνοῦ Κουζάνσκυ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν, ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, τόμος 11, σελ. 74:

«Ὁ ὑπογεγραμμένος, ἀφοῦ ἐμβῆκα εἰς τὴν δούλευσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Σῶμα τῶν Φιλελλήνων ἐν ἔτει 1822 μηνὶ Φεβρουαρίου, ὡς δεύτερος ἀξιωματικὸς, μὲ ἐπικύρωσιν τούτου τοῦ βαθμοῦ ἀπὸ τὴν τότε Προσωρινὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ μὲ διωρισμένον μισθὸν 90 γρ. τῷ μηνί, ἐκτελώντας πρὸς τούτοις τὸ χρέος ἰατροῦ, κατὰ τὰς δεβαιώσεις ἐγγεγραμμένας εἰς τὰ κατάστιχα τοῦ ὑπουργείου τοῦ πολέμου, καὶ δουλεύοντας ἕως τῆς 4 Ἰουλίου, ἔλαβον τὸ τρίτον μέρος τοῦ μισθοῦ μου καὶ ὑπόσχοντο νὰ μοὶ ἐκπληρωθοῦν τὰ ἄλλα δύο εἰς τὸ τέλος τῶν ἑξ μηνῶν. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως ἐσκληρώθη ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα, ἀπερνώντας εἰς τὴν Ἄρταν ἀνυπόφορον ζῶν ὀκτὼ μῆνας, ἕως ὅπου ἀπὸ φιλανθρωπίας τοῦ ἐκεῖ αὐστριακοῦ καὶ ἰγγλέζικου κονσόλου ἐλευθερώθη καὶ τῷ μηνὶ Μαΐου τούτου τοῦ ἔτους, ἀπέρασα διὰ Ζακύνθου εἰς τὴν Πελοπόννησον.

»Προστρέχω λοιπὸν τώρα πρὸς τὴν Ἐπερτάτην Διοίκησιν παρακαλοῦντας αὐτὴν

Οἱ διασκορπισθέντες Ἕλληγες καὶ Φιλέλληγες συνεκεντρώθησαν καθ' ὁμάδας βαδίζοντες, μέχρι τῆς πρώτης τῆς ἐπομένης εἰς τὴν Λαγκάδα ἐδραν τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ συνεζήτουν τὰ αἷτια τῆς καταστροφῆς. Ἐκεῖ κατέφθασε καὶ ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τοὺς ἀνδρας του. Ἦκουσε ὁμοῦς οὗτος, ὅτι μερικοὶ τῶν Φιλελλήγων ἀπέδιδαν εἰς αὐτὸν εὐθύνην τῆς καταρρεύσεως τῆς ἀμύνης καὶ προδοσίαν. Ὁ Μαυροκορδάτος καὶ οἱ Ὀπλαρχηγοὶ τῶν Ἀτάκτων δὲν συνεφώνουν μαζί τινος καὶ ἀπέδιδον τὴν μὴ φύλαξιν τῆς θέσεως Ἀργυρονέρι, εἰς τὴν συνήθη ἀπειθειαν τῶν ἀτάκτων. Ὁ Μπακόλας ἀφοῦ ἔδωκε ἐξήγησιν τοῦ γεγονότος, πλήρης πικρίας δι' ὅσα ἤκουσε ἀνεχώρησε διὰ τὴν Σκουληκαριάν. Ὅταν, τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ὁ Νόρμαν ἐφθασε εἰς Λαγκάδα καὶ εἶδε τὸν Μαυροκορδάτον, ἐπανέλαβε τὴν φράσιν τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Α' μετὰ τὴν μάχην τῆς Παβίας «ἀπωλέσαμεν τὰ πάντα ἐκτὸς τῆς τιμῆς». Ὁ δὲ Μαυροκορδάτος ἐδάκρυσε. Ἀντιλαμβανόμενος ὁ τελευταῖος τὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας θὰ εἶχε διὰ τὴν Ἐπανάστασιν ἢ νίκη τῶν Τούρκων εἰς τὸ Πέτα γράφει ἀμέσως τὴν ἰδίαν ἡμέραν. «Ἦρὸς τὸν Κωνστ. Πεταλάν καὶ τοὺς Ἐφόρους τοῦ Ἐηρομέρου. Εἰδοποίησις ὅτι οἱ Τούρκοι ὤρμησαν εἰς τοῦ Πέτα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ ἰδίου Ὁμέρ Πασᾶ, ὅτι ὕστερον ἀπὸ ἀρκετὸν πόλεμον ἐπῆραν τὰ ταμπύρια τῶν ἰδικῶν μας. Ὅτι οἱ ἐδικοὶ μας ἐπῆραν τίς ράχες καὶ ἀκόμη δὲν εἶναι γνωστὸν ποῦ εὐρίσκονται. Ὅτι ἐπῆγαν καὶ ἀπὸ Κομπότι διακόσιοι πρὸς βοήθειαν, ἔπεσαν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς ἕως τῆς ὥρας, δὲν ἐφάνη. Ὅτι τῶρα εὐρίσκομαι ὀλομόναχος εἰς Λαγκάδα. Ὅτι τὸ κακὸν τοῦτο προήλθεν ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν ἀνθρώπων. Τῶρα πρέπει νὰ τρέξουν ὄλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἂν θέλουν νὰ σώσουν τὴν πατρίδα.

Λαγκάδα 4 Ἰουλίου 1822 Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος»

Τὴν 5ην Ἰουλίου ὁ Μαυροκορδάτος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν Λαγκάδα διὰ τὸν Κρίκελλον ἀπ' ὅπου τὴν ἐπομένην ἡμέραν γράφει εἰς τοὺς διεθύνοντας τὸ γραφεῖον του εἰς τὸ Μεσολόγγι γραμματεῖς, τὸ ἀκόλουθον γράμμα καταχωρημένον εἰς τὸ πρῶτον τεῦχος τοῦ ἀρχείου του. Κύριοι. Ἔλαβα τὸ γράμμα σας ἢ εἰδησις εἶναι κατὰ μέρος ἀληθῆς, δηλ. οἱ Τούρκοι ἐμβῆκαν εἰς τοῦ Πέτα, διό-

ταπεινῶς νὰ μοὶ ἐκπληρώσῃ τὸν τετραμηνιαῖον μου μισθὸν (ἀποτραβούντων ἀπὸ τὰ 360 γρ. 120 τὰ ὁποῖα πλέον ἔλαβα) γρ. 240. Πρὸς τούτοις κατὰ τοὺς γαλλικοὺς νόμους διὰ τὸ τακτικὸν στράτευμα διωρισμένους, ἔχω νὰ λάβω διὰ ὀκτῶ μηνῶν, τοὺς ὁποίους ἀπέρασα εἰς τὴν σκλαβίαν, τὸν μισθὸν τετραμηνιαῖον μισθὸν γρ. 300. Ἐλπίζω ἔτι ὅτι ἡ ὑπερτάτη διοίκησις θέλει μὲ ἀνταμείψει διὰ τὰ Ἰατρικὰ ἐργαλεῖα καὶ ροῦχα τὰ ὁποῖα ἔχασα εἰς τὴν εἰρημένην μάχην καὶ παρακαλῶ ταπεινῶς νὰ μοὶ δώσῃ ἐπίδειξιν διὰ τὰ χαμένα μου χαρτῖα καὶ ἀφῆσιν ἀπὸ τὴν δούλευσιν, διὰ νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὴν πατρίδα μου Πολωνίαν. Δὲν ἀμφιβάλλων ὅτι ἡ ὑπερτάτη διοίκησις θέλει ἐξακούσει τὴν τόσον δίκαιόν μου παρακάλεσιν. Καὶ προσμένοντας ἄμεσον ἀπόφασιν μένω μὲ μεγαλώτατον σέβας.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 5 Ἰουλίου 1823 Τῆς ὑπερτάτης Διοικήσεως ταπεινότατος δούλος.

Alexander Kuzanski

Dr. Filellan Cörps.

Ἐπὶ τοῦ Νώτου. Πρὸς τὴν ὑπερτάτην Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος εἰς Τριπολιτσάν.

τι οί ιδιοί μας δέν ήθέλησαν ούτε τουφέκι νά άδειάσουν και άφησαν τήν ράχην τών τακτικῶν εϋκαιρον. Αὐτοί οί δυστυχεῖς ἐπολέμησαν ὡς ήρωες τόν σκοτωμῶν ὁποῦ ἔκαμαν εἰς τοὺς Τούρκους εἶναι ἀνεκδιήγητος. Ἐχάθησαν και ἀπὸ αὐτοὺς πάμπολοι και οί λοιποί μόλις διεσώθησαν. Ἐχω σκοπὸν νά τοὺς φέρω εἰς τὸ Βραχώρι διὰ νά διορθώσω. Τώρα μὴ χάνετε καιρόν· μάστετε τὸν κόσμον και ξεκινήσετε τον διὰ τήν Λαγκάδαν, διότι ἀν ἔλθουν οί Τούρκοι και τὰ κάμουν και ἐκεῖ καθὼς εἰς τοῦ Πέτα... (ὀλίγαι λέξεις δυσανάγνωστοι λόγῳ φθορᾶς τοῦ χάρτου). Κατὰ τὸ παρὸν εἰς Λαγκάδαν εἶναι ἔως χίλιοι ἀνθρωποί. Ἐγὼ τραβῶ διὰ τὸν Μαχαλάν, διὰ νά ἐβγάλω τὸν κόσμον, διότι δέν εἶναι παράξενον νά θελήσουν νά κάμουν οί Τούρκοι κανένα κίνημα ἀπὸ Βόνιτζαν. Ὁ καπ. Ἀλεξάκης ἐσκοτώθη εἰς τήν φυγήν (—ὑπονοεῖ πιθανῶς τὸν Ἀλεξάκην Βλαχόπουλον, ἀλλ' ἡ εἰδησις δέν ἦτο ἀκριβής—). Ὡς τώρα ὁ ἀδελφός του και ὁ κυρ Σταθάκης νά μαζώξουν γρήγορα τὸν κόσμον και νά καταφθάσουν, διότι εἶναι ἡ ὕστερινή ὥρα.

6 Ἰουλίου 1822 - Κρίκελλον Ἀ. Μαυροκορδάτος

Δῶσε τὴ εἰδησιν και τοῦ χιλιάρχου Μικρῆ νά ἐβγάλη ἀπὸ μικρὸν ἔως μεγάλον, ὡς και τὲς γυναῖκες.

(Ἐπὶ τοῦ νότου): 1822, Κρίκελλον, Μαυροκορδάτος, σημι. 6 Ἰουλίου. Περὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα, συμδάσης τῆ 4 Ἰουλίου»1.

Μετ' ὀλίγας ἡμέρας τὴν 12 Ἰουλίου γράφει εἰς τὸν Ἀντιπρόεδρον τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Ἀθανάσιον Κανακάρην. «Αὐτὴ ἡ ἐκστρατεία ἀν και ἐπέφερε κατὰ τι ὄφελος μὲ τὸ νά ἔσυρε μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ ἐχθροῦ πρὸς τὸ κάτω μέρος, ἀπέτυχε ὁμως ἀπὸ σφάλματα, εἰς τὰ ὁποῖα σπάνιον εἶναι νά μὴ ὑποπέσουν οί ἀνθρωποί. Οἱ γραμιματοκομισταὶ θέλουν σᾶς παραστήσει λεπτομερῶς τὰς διαφόρους μάχας και μάλιστα τὴν τελευταίαν τοῦ Πέτα, τὴν ὁποίαν, ἐγὼ βεβαίως εἶχομεν κερδίσει, ἀπὸ μόνον περιστατικὸν τι ἐπουσιῶδες τὴν ἐχάσαμεν»2.

Εἰς τὴν Λαγκάδαν οἱ συγκεντρωθέντες μέχρι τὸ βράδυ τῆς ἰδίας ἡμέρας παρέμειναν ἐκεῖ και τὴν ἐπομένην ἡν Ἰουλίου, ἀναμένοντες τυχὸν και ἄλλους διαφυγόντας και βραδυπορούντας. Ἐκ τῶν ἀγνοουμένων προσήλθεν τὴν ἐπομένην ὁ Ἰατρός Ἐρ. Τράϊμπερ, ὁ Ἀλ. Βλαχόπουλος και πολὺ ἀργότερα ὁ Ἀντισυνταγματάρχης Γκουβερνάντι. Ὁ τελευταῖος κατὰ τὴν προσπάθειάν του νά διαφύγη και σοιθῆ μὲ ἓνα μικρὸν τμήμα ἀνδρῶν τοῦ Συντάγματος τῶν Τακτικῶν ἔφθασε εἰς θέσιν τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁμάδα ἐχθρικοῦ Ἴππικοῦ και συνελήφθησαν ὅλοι οἱ ἀνδρες και αὐτός, αἰχμάλωτοι. Οἱ Τούρκοι ὠδήγησαν τοὺς συλληφθέντας δεμένους εἰς τὰ ἄλογά των διὰ τοῦ χωριοῦ και ἔπειτα ὅπισθεν αὐτοῦ ὅπου ὑπάρχει εἰς τὸ ἄκρον μικροῦ ὄροπεδίου, ἀπότομος πρὸς τὰ κάτω πλακκνίδα3. Ἐκεῖ πρὸς τὸ ἄκρον οἱ Τούρκοι σχηματίσαντες δύο γραμι-

1. Ἀνδρ. Σώκου, Ἀπὸ τὸ Σούλι - Πέτα στὸ Μεσολόγγι, Ἀθήναι 1972 σελ. 14.

2. Γ.Α.Κ., Μυστικὸν Πρωτόκολλον Μαυροκορδάτου, Ἰούλιος 1822-1823.

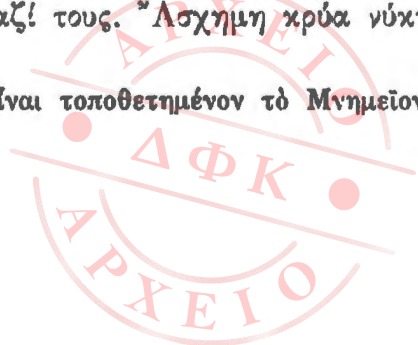
3. Ἐκ τῆς περιγραφῆς συμπεραίνομεν ὅτι ἡ θέσις αὐτὴ εἶναι τὸ μικρὸν ὕψωμα εἰς τὸ

μάς υπεχρέωσαν τούς αιχμαλώτους νά περνοῦν ἕνας - ἕνας μεταξύ αὐτῶν, ὅποτε μὲ τὰ σπαθιά καὶ τὰ γιαταγάνια τούς ἐκτυποῦσαν καὶ τούς ἐσκοτώσαν. Ἄφου μὲ δάρβαραν χαρὰν εἶχαν σκοτώσει ὅλους κατὰ τὸν ἄγριον αὐτὸν τρόπον ἦλθε ἡ σειρά τοῦ Γκουβερνάντι ὅστις ἠρνήθη νά συμμορφωθῆ καὶ περάσῃ μεταξύ τῶν στοίχων των. Οἱ Τούρκοι τὸν ὕβριζον. Ὁ Γκουβερνάντι εἰς τελείαν Τουρκικὴν γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἐγνώριζε καλά ἀφ' ὅτου ἐπὶ πολλὰ χρόνια εὐρίσκετο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὰ Ἰωάννινα, τούς ἀπήντησε: «ὅτι χωρὶς θίαν δὲν ἐπρόκειτο νά περάσῃ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰς γραμμὰς των. Ἀλλ' ἐὰν ἤθελον νά τοῦ χαρίσουν τὴν ζωὴν θὰ τοὺς ἔδιδε 15.000 πιάστρα πού εἶχε ἐπάνω του». Τότε οἱ Τούρκοι ἐγέλασαν εἰς ἄγος του καὶ τοῦ εἶπεν δῆθεν μὲ πικρίαν ὅτι: «οἱ νεκροὶ σὺντροφοὶ σου θὰ μᾶς κατηγοροῦν διὰ μεροληψίαν, ἔλα τουλάχιστον νά περάσῃς καὶ σοῦ ὑποσχόμεθα ὅτι δὲν θὰ σέ κτυπήσωμεν». «Σὰς γνωρίζω, ἀπήντησε ὁ Γκουβερνάντι, καὶ ἐκύτταξε φοβισμένος γύρω του. Ἦν στιγμὴν ἐκείνην ὁρμᾶ ἕνας Τούρκος ἐφιππος ὅστις παρηκολούθη τὴν σκηνὴν διὰ νά τὸν κτυπήσῃ, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον ὁ Γκουβερνάντι δι' ἐνὸς ἄλματος πηδᾶ εἰς τὴν κυρτὴν πλακανίδα καὶ γλυστᾶ μὲ ἀπίστευτον ταχύτητα πρὸς τὰ κάτω τοῦ βουνοῦ ὅπου ἦτο πολὺ δύσκολον νά τὸν ἀκολουθήσῃ κανεὶς χωρὶς νά τσακισθῆ. Εἰς τὸ βάθος τῆς ἀποτόμου πλαγιάς, ὅπου κατήρχετο καὶ ἡ πλακανίδα, ὑπῆρχε ἕνα ἕλος μὲ στάσιμα νερά καὶ ὑψηλὰ καλάμια (Ὀδορὸς τοῦ Δήμου λέγεται σήμερον). Εἰς αὐτὸ καὶ τὴν λάσπην τοῦ εἰσηλθε ἕως τὶς ἀμιασχάλες τοῦ ὁ Γκουβερνάντι καὶ ἐκρύβη. Οἱ Τούρκοι κατελθόντες τὴν πλαγίαν τὸν ἀνεζήτησαν παντοῦ εἰς κάθε γωνίαν ἀλλὰ δὲν τὸν ἀνεκάλυψαν. Ἐμεινε ἐκεῖ ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ μόλις ἐνύκτωσε ἐξῆλθε καὶ πῆρε τὸν δρόμον πρὸς τὴν Λαγκάδαν ὅπου ἔφθασε τὴν μεθεπομένην ἐξηνητημένον καὶ διηγήθη τὴν περιπέτειάν του¹. Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως μέχρι Λαγκάδας ὁ Ἰατρός Τράϊμπερ διηγείται: «Δραματικὴ ὑποχώρησις. Ὁ Συνταγματάρχης Ταρέλλα καὶ ὁ ὑπολοχαγὸς Κρούιζεμαρκ τραυματίζονται εἰς τὸ πλευρόν μου καὶ πέφτουν εἰς τὰ χέρια τῶν Τούρκων. Χάνω τὰ παπούτσια μου· καὶ μένω τρεῖς ὥρας ξεπόλυτος ὅπου ὁ καλὸς Κσταντῆς (Σ.Σ. Πιθανῶς Κωνσταντῆς νά εἶναι: ὁ Κωνσταντῖνος Δήμου Δράκος ἀξιωματικὸς τοῦ Κωνστ. Χορμόδα) μου ἔδωκε τὰ δικά του. Πεῖνα, δίψα, ὅλες αἱ ταλαιπωρίες μᾶς ὑποχωρήσεως. Κακὴ πορεία δίχως δρόμους καὶ μονοπάτια. Τὴν νύκτα ἐμείναμε εἰς ἕνα Μοναστήρι ὅπου μόλις βρήκαμε κάτι νά φᾶμε. Ἐχασα ὅλα μου τὰ ἐργαλεῖα τὰ πράγματά μου. Ἐξακολουθοῦμε τὴν πορεία πρὸς τὴν Λαγκάδαν ὅπου ἐφθάσαμε κατὰ τὸ μεσημέρι καὶ ὅπου συγκεντρώθηκε τὸ σῶμα πού νικηθήκε. Οἱ καλλίτεροί μου φίλοι λείπουν. Μιὰ δωδεκάδα πληγωμένοι σωθήκαν τούς ἐπιδένω. Πρὸς τὸ βράδυ ἔφυγα μαζὶ τους. Ἄσχημη κρύα νύκτα»².

ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ χωριοῦ ὅπου σήμερον εἶναι τοποθετημένον τὸ Μνημεῖον τῶν Φιλελλήνων.

1. Ἐλσπερ ἔνθ. ἄνωτ.

2. Ἐρρ. Τράϊμπερ, ἔνθ' ἄνωτ.

Οἱ ἄτακτοι ὀπλαρχηγοὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μάχης αὐτῆς ἐδικαιώθησαν εἰς τὰς ἀπόψεις τὰς ὁποίας ὑπεστήριζον. «Ἡ ἐν Ἡπειρῷ καταστροφή καὶ εὐθὺς μετὰ ταύτην ἐπελθοῦσα παρὰ τὸ ἄργος νίκη τοῦ γηραιοῦ Κολοκοτρώνη ἔκρινεν τὸ γε νῦν τὸ στρατιωτικὸν ζήτημα ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς κλέφτικης μεθόδου τοῦ πολέμου»¹. Ἐκ τοῦ Τάγματος τῶν Φιλελλήνων διεσώθησαν 25 ἄνδρες (18 Φιλέλληνες καὶ 7 Ἑλληνικῆς καταγωγῆς διαμείνοντες εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐντεταγμένοι εἰς τὸ Τάγμα αὐτῶν). Ἐπέζησαν, γράφει ὁ Ραΐμπῶ, καὶ οἱ πιὸ σημαντικοὶ ἀξιωματικοί, ὁ γενναῖος Ἐτμάνος ντὲ Μπάουερ ἐκ Λειψίας, ὁ Λοχαγὸς Χανάυ ἢ Χνάυ ἐκ Βρυξελλῶν καὶ μεταξὺ τῶν νέων Ἑλλήνων ξεχωρίζουν ὁ Π. Ρόδιος καὶ Ντιθάνης. Καὶ τὸ Σῶμα τῶν Ἑπτανησίων εἶχε πολλὰς ἀπώλειαι, διὰ τὰς ὁποίας ὁ Ἥλιος Πανᾶς ἀφηγεῖται: «Εἰς τοῦ Πέτα μᾶς ἐφονεύθησαν πολλοὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν μας ὡς καὶ ὁ ἀτρόμητος ἀνεψιὸς μας Δ. Κοκκόλης, ἐγὼ δὲ ἐπληγώθην τὴν εἰς τὸ μέτωπόν μου φαινομένην πληγὴν. Μετὰ ταῦτα διέβημεν εἰς Βραχωῖρι καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μεσολόγγιον, ὅπου εὐρόντες τὸν Δανιὴλ ἐπιστρέψαντα ἐκ Σπλάντσας, καὶ ἐνωθέντες μετ' αὐτοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγέλη ἐκστρατεύσαμεν ἐκ νέου εἰς Λουτράκι, ὅπου ἦτο συγκεντρωμένος ὁ ἐχθρὸς μὲ ἰκανὴν δύναμιν. Φθάσαντες δὲ εἰς Βέρσοδον συνενώθημεν μὲ τὰ λοιπὰ στρατεύματα συναγωνιζόμενοι κατὰ συνέχειαν εἰς ὄλας τὰς συγκροτηθείσας μάχας, καὶ μάλιστα εἰς τὴν διὰ νυκτὸς τοῦ Λουτρακίου, καὶ ἐκείνην τοῦ Ἄετοῦ εἰς τὴν ὁποίαν ἐθριαμβεύσαμεν, μὲ μεγάλην ζημίαν τῶν ἐχθρῶν, καὶ εἰς ἐκείνην τοῦ Κεφαλαρίου, ἀπέναντι τοῦ Ἀνατολικοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν διασθέντες ἀπὸ τὴν μεγάλην ὑπεροχὴν τοῦ ἐχθροῦ εἰσῆλθομεν εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἕως 120: μετὰ τοῦ ἀειμνήστου Μάρκου Μπότσαρη, ὅπου εὐρόντες καὶ τὸν Κ.Α. Μαυροκορδάτην, καὶ ἕως 240: τῶν ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἐντοπίων, καὶ διειμείναμεν καὶ τὸ διεδώσαμεν».

Οἱ διασωθέντες Φιλέλληνες καὶ Ἕλληνες τοῦ Συντάγματος ὑπὸ τὸν Γκουβερνάντι, κατέφυγον εἰς τὸ Αἰτωλικὸν ὅπου οἱ κάτοικοι ἐπεφύλαξαν εἰς αὐτοὺς ἰδιαιτέρας περιποιήσεις. Ἐκεῖ ἐφθασεν ἐκ τῆς ἀποστολῆς του εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὁ Μᾶξ Ραΐμπῶ καὶ ἀνέλαβε τὴν Διοίκησιν τῶν διασωθέντων Φιλελλήνων. Ὁ Ραΐμπῶ πρὸ τῆς μάχης εἶχε ἀποσταλῆ ἐκεῖ διὰ τὴν παραλάβην καὶ μετακομίση εἰς τὸ Πέτα τηλεβόλα τινὰ τῶν ὁποίων οἱ κιλλίβαντες εἶχαν κατασκευασθῆ εἰς τὸ Μεσολόγγι, πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Στρατοπέδου. Οὗτος εὗρεν τὰ τηλεβόλα ἔτοιμα πλὴν ὅμως δὲν παρελαμβάνοντο καθόσον αἱ Ἄρχαι ἐφιλονείκουν μετὰ τῶν ἐργατῶν, ζητούντων πληρωμὴν 700 γροσίων ὡς ἀμοιβὴν προσφερθείσης ἐργασίας των διὰ τοὺς κιλλίβαντας. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέβη ἡ καταστροφή καὶ τὰ τηλεβόλα δὲν παρελήφθησαν οὔτε οἱ ἐργάται ἐπληρώθησαν.

Τὴν 15ην Ἰουλίου εἰς τὴν «Παναγίαν» τοῦ Αἰτωλικοῦ ἐτελέσθη ἐπιβλητικὸν μνημόσυνον τῶν φονευθέντων εἰς τὸ Πέτα, παρουσία τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ πλήθους λαοῦ. Ἐχοροστάτησεν ὁ Μητροπολίτης Ἄρτης Πορφύριος

1. Γουσταῖος Χέρτσιμπεργκ, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 47.

ἀφιχθείς ἐκ Μεσολογγίου, συνεπικουρούμενος ὑπὸ 9 ἱερέων τῆς περιοχῆς. Ἡ θλιψίς δλων ἦτο ἐζωγραφισμένη εἰς τὰ πρόσωπά των. Ὄταν δὲ ὁ Παν. Ρόδιος ἐξεφώνησε τὸν ἐπιμνημόσυνον, συνεχῶς διεκόπτετο ὑπὸ λυγμῶν τοῦ ἐκκλησιασματος. Λόγον ἐξεφώνησε ἐπίσης, ἀλλὰ εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν καὶ ὁ φιλέλληνας λοχαγὸς Στανίσλαος Δανιήλ¹. Ἀκολούθως μερικοὶ τῶν Φιλελλήνων ἀνεχώρησαν διὰ τὰς πατρίδας των καὶ ἄλλοι ἐνετάχθησαν εἰς ἑλληνικά τμήματα καὶ ἔλαβον μέρος εἰς διαφόρους ἄλλας μάχας. Ὁ Στρατηγὸς Νόρμαν παρέμεινε εἰς Νοσοκομεῖον τοῦ Μεσολογγίου καὶ ἐκ γαστρικοῦ πυρετοῦ ἀπέδωκε τὴν 22 Νοεμβρίου 1822, ἐτάφη δὲ εἰς τὸ ἐκεῖ Ἡρώον. Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον εἰσῆχθησαν ἐπίσης ὁ ὑπολοχαγὸς Τσίκος ὅστις μετέπειτα οὐδαμοῦ ἀναφαίνεται, ὁ Ἰωάννης Δημητρόπουλος, ὁ σαλπικτῆς Γουλιέλμος Πιζάντι, ὁ Περγκαμῖνι Τζοβάνι καὶ ὁ Ἀναστάσιος Πέτρου ἀνήκοντες εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Συντάγματος.

Ὄταν οἱ κάτοικοι τοῦ Πέτρα ἠδυνήθησαν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ χωριὸ των, ἔθαψαν τὰ εἰς διαφόρους θέσεις εὐρεθέντα πτώματα τῶν πεσόντων κατὰ τὴν μάχην ἀνδρῶν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀκέφαλα. Μετὰ παρέλευσιν δὲ χρόνου συνεκέντρωσαν τὰ ὅσῃ των καὶ τὰ ἐτοποθέτησαν εἰς μικρὸν οἶκημα (ὄστεοφυλάκειον) παραπλευρῶς τῆς κεντρικῆς ἐκκλησίας κείμενον. Τὸν Ἰούλιον 1881, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἐπαρχίας Ἄρτης, ὁ δημοσιογράφος Σπ. Παγανέλης ὡς προσκυνητῆς τῶν πεσόντων ἡρώων, ἐπεσκέφθη τὸ οἶκημα τοῦτο καὶ ὅταν ἐξῆλθε αὐτοῦ συνωμίλησε μὲ ἡμίτυφλον γέροντα τοῦ χωριοῦ ζήσαντα τὴν ἡμέραν τῆς καταστροφῆς καὶ γνωρίσαντα πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πεσόντας ἐζήτησε ἀπὸ αὐτὸν νὰ ἀφυπνήσῃ τὴν μνήμην του καὶ νὰ διηγηθῆ ὅσα ὁ ἴδιος εἶδεν. Ὁ Παγανέλης γράφει: «Ἐξῆλθον ἀπὸ τῆς κρύπτῆς ἐκείνης. Ὁ ἥλιος ἐπλησίαζε νὰ δύσῃ ἀλλ' ὁ βορρᾶς ἐφύσα λυσσαδῶς πάντοτε. Ὁ ἡμίτυφος γέρων ἴστατο ἐπὶ τῶν βαθμίδων τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἐσπερινὴν ψελλίζων προσευχὴν του. Τὸν ἐπλησίασαμεν ἡρέμα, καὶ κεντῶντες τὴν μνήμην αὐτοῦ διὰ τῶν ἐρωτήσεών μας, ἠτενίζομεν εἰς τοὺς ἡμισθέτους ὀφθαλμοὺς του φῶς παρ' αὐτῶν ἀναμένοντες. «Νὰ μᾶς εἶπε διὰ τῆς τραχείας καὶ ἀξέστου αὐτοῦ φρασεολογίας ἣτις ὅμως ἐνεῖχε μεγίστην εὐγλωττίαν καὶ ἐκφρασιν. Νὰ κείθε στὸ Καραοῦλι ἦσαντε οἱ φιλοέλληνες. Ὁ Μάρκος Βότσαρης ἦτανε κείθε γιὰ στὴν Κορακοφωλιά, καὶ ἔκει στὸν Ἅγι Νικόλα ἦσαντε φιλοέλληνες. Πάλεψαν σὰν Θεοὶ μόνε τ' ἀπομεσήμερο τσάκισαν καὶ ἡ σφαγὴ ὅπου ἐγένεθη. Μὲς τὸν λόγγο ἐπρόφθασε ἡ καθαλαρία καὶ τοὺς ἔκοθεν. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἐρήχθηκε μὲ τὸ σπαθὶ νὰ τοὺς γλυτώσῃ ἀπὸ τί νὰ σοῦ κάμη; ἐγειόμησεν ὁ τόπος ἀπὸ «Τούρκους». Ἐλάλει ὁ τυφλὸς καὶ ἡμεῖς παρακολουθοῦμεν τὰς συγκινήσεις αὐτοῦ καὶ τὰς ἐκφράσεις ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τῶν χειλέων καὶ τῶν ὀφθαλμῶν του, διαχύσαντας σπινθήρας, τοὺς ὀστάτους ἴσως. Πρὸ τηλι-

1. Τὰ ἔξοδα τοῦ μνημοσύνου ἀνήλθον εἰς 78 πιάστρες, ἐξωδεύθησαν δὲ ὡς ἑξῆς: Διὰ κερὰ 44, διὰ τοὺς διακόνους 5, διὰ τοὺς 9 ἱερεῖς 18, διὰ τὸν δεξιὸν ψάλτην 3, τὸν ἀριστερόν 2 καὶ τὸν νεωκόρον 1.

καύτης θυσίας και άφοσιώσεως, ενώπιον αυτών των θέσεων εν αις εξετυλίχθη τὸ δράμα τοῦ Πέτα, ιστάμεθα ἐνεοὶ ἀτενίζοντες πρὸς τοὺς βράχους ἐνθα ἐνομιζομεν ὅτι ἐβλέπομεν ἔτι τὰ ἴχνη τοῦ Βότσαρη και τῶν φιλελλήνων». Καθ' οὗν χρόνον ἐγράφετο ἡ ἱστορία τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς εἰς Ἡπειρον, ὑπῆρχε πληροφορία ὅτι ὁ Ἴταλὸς κ. Τζίνο Μπορσάρι ἐξ Ὀδάντα τῆς Ἰταλίας εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Πρεσβείαν τῆς Ρώμης πληροφορίας διὰ τὸν πεσόντα κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα συμπατριώτην του, Συνταγματάρχην Ἀνδρέα Δάνια. Χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὴν ἀκριβῆ διεύθυνσίν του ἐγράψαμεν εἰς αὐτόν, ἐάν ἤθελε τὸν συναντήσει ἢ ἀπὸ 3ῆ Μαΐου 1979 ἐπιστολὴ μας νὰ μᾶς γράψῃ ὅτι ἐγνώριζε διὰ τὸν Δάνια. Εὐτυχῶς ἡ ἐπιστολὴ μας ἔφθασε εἰς χεῖρας του και ἡ ἀπάντησίς του δὲν ἐδράδυνε νὰ ἔλθῃ μαζί με ἄρθρον του δημοσιευθὲν εἰς τοπικὴν ἐφημερίδα.

Κύριον Δημήτριον Καρατζένην - Ἀθήνας

Ἀγαπητὲ Κύριε,

Ἐλαβον τὴν ἀπὸ 3 Μαΐου ἐπιστολήν σας. Τὴν ἐπιστολήν εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεσθε τῆς 18 Ἰουνίου 1973 τῆς Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Ρώμης ἦτο μία εὐχαριστήριος ἐπιστολὴ διὰ τὰς πληροφορίας πού ἡ Πρεσβεία ἢ ἴδια μοῦ ἀνεκοίνωσε —μετὰ ἀπὸ δικό μου αἴτημα— σχετικῶς με τὸν ἐξ Ὀδάντας Συνταγματάρχην ANDRIA DANIA, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε, διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος εἰς ΡΕΤΑ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1822. Ἡ Πρεσβεία μοῦ ἔδωσε μερικὰς φωτογραφίες (ὄχι πολὺ καθαρές) ὥστε νὰ μποροῦν νὰ ἐπανεμφανισθοῦν — τῶν τόπων ὅπου συνέβησαν τὰ γεγονότα τοῦ τάγματος τῶν φιλελλήνων. Οἱ φωτογραφίες αὐτὲς εἶναι στιγμῆς, παρμένους ἀπὸ κάποιον τοπικὸ φωτογράφο και ὑπάρχουν σχόλια εἰς τὰ ἑλληνικά πού ἡ Πρεσβεία προθύμως μοῦ μετέφρασε. Μὲ ἐπληροφόρησε ἐπίσης ὅτι τὸ 1974 ἐπρόκειτο νὰ ἐγκαινισθῇ ἕνα μνημεῖον ἐκ μαρμάρου εἰς τὸ λόφο «Μεγάλῃ Ράχῃ» ἀναμνηστικὸν διὰ τοὺς πεσόντας. Οἱ πληροφορίες πού ἔχουμε ἡμεῖς ἐδῶ εἰς τὴν Ὀδάντα σχετικῶς με τὸν Συνταγματάρχην DANIA δὲν εἶναι πολλὰς και με αὐτὲς τίς λίγες, εἶχα ἤδη γράψῃ τὸ 1967 μία σύντομη βιογραφία τοῦ DANIA τὴν ὁποία ἐπισυνάπτω. Τώρα θὰ ἤθελα νὰ ἀσχοληθῶ ἐκ νέου με τὸ ἀντικείμενον διὰ νὰ τὸ δημοσιεύσω εἰς ἕνα περιοδικὸν ἱστορίας τοπικὸ ἢ ἐπαρχίας πλαισιωμένον με ὄλας τὰς νέας ἢ ἐπιπλέον πληροφορίας, στοιχεῖα και φωτογραφίας πού θὰ μποροῦσα νὰ εἶχα. Ἐάν θέλατε νὰ μοῦ γράφατε σχετικά διὰ τὸ ἀντικείμενον πού με ἐνδιαφέρει σὰς εὐχαριστῶ ἐκ τῶν προτέρων, δὲν γνωρίζω ὅμως ἐάν τὸ νέο μου ἄρθρον θὰ εἶναι πιὸ τεκμηριωμένον ἀπὸ τὸ συνημμένον.

Με τὴν εὐχαρίστηση νὰ διαβάσω τὴν ἀπάντησί σας, και με διακεκρημένους χαιρετισμούς.

Ὀδάντα 16 Μαΐου 1979

Ἡμέτερος

Καθ. Τζίνο Μπορσάρι

ὁδὸς Κατρόλι ἀρ. 66) 17 Ὀδάντα (Ἀλ.)

ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ — ΑΛΜΠΑ 1968

τῆς «OBANTA ΜΑΣ» τοῦ Τζίνο Μπορσάρι

ΑΝΤΡΕΑ ΔΑΝΙΑ

«Μεταξὺ τῶν προσωπικότητων ποὺ ἐτίμησαν τὴν μικρὴν μας πόλιν, σὲ πρῶτο πλάνο ὀφείλουμε νὰ ἀναφέρουμε τὸν Συνταγματάρχη ANDREA DANIA, ἀξιωματικὸ τοῦ Ναπολέοντος καὶ Διοικητὴν τῶν «Φιλελλήνων» ὁ ὁποῖος πέθανε εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1822.

Ἡ προσωπικότης του ἣ ὁποία ἔχει σχεδὸν ξεχασθῆ (ἐκτὸς μιᾶς ἀναμνηστικῆς πλάκας εἰς τὸ PALAZZO CIVICO ἐνθυμίζει τὸ ὄνομά του καὶ ἡ ὀνομασία μιᾶς ὁδοῦ τοῦ ἔχει ἀφιερωθῆ) ὑπῆρξε μεταξὺ αὐτῶν ποὺ μπόρεσαν νὰ καταστήσουν τὸ ὄνομα τῆς OVADA γνωστὸ στὸν κόσμον.

Ὁ Ἀνδρέας DANIA ἐγεννήθη εἰς OVADA τὴν 7ην Ἀπριλίου τοῦ 1775 ἐκ τοῦ Φραγκίσκου καὶ τῆς Φραγκίσκης BERALDI, παλαιὸς κλάδος οἰκογενείας ἀπὸ τὴν OVADA συγγενεῦων ἀπὸ πατρικῆς πλευρᾶς μὲ ἓνα κλάδο παράλληλο τῶν DANEO καὶ ἀπὸ μητρικῆς πλευρᾶς ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν κλάδο τῶν BARALDI ὁ ὁποῖος μέχρι σήμερον ἀνθεῖ καὶ διακρίνεται εἰς OVADA.

Ἀνεψιὸς τοῦ Σεβασμιωτάτου ANGELO VINCENZO DANIA Δομινικανοῦ, ὁ μικρὸς Ἀνδρέας ἔλαβε ἀνωτέρα μόρφωσι διήλθε τὰ νεανικά του χρόνια ἀνετὰ πλήρη ἀπασχολήσεων.

Ὁ νεανίας, εὐφυῆς, καλλιεργημένος ἔχων τάσιν πρὸς τὰς περιπετείας εἰς τὰ εἴκοσί του χρόνια δὲν ἀντεστάθη εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν νέων ἰδεῶν αἱ ὁποῖαι ἔπνεαν ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῶν Ἄλπεων μετὰ τὴν πρώτην κάθοδον τοῦ Βοναπάρτη. Ἐγκαταλείπων τὴν OVADA διὰ τὴν GENOVA ἀνεμίχθη, εἰς τὴν MILIZIA LIGURE ἐκεῖ ἐμυήθη εἰς μιὰ στρατιωτικὴν καριέρα μεστὴ ἀπὸ περιπέτειας καὶ ἥρωϊσμόν ἣ ὁποία ἔκλεισε μὲ θυσίαν τῆς ζωῆς του διὰ τὴν ἐλευθερίαν μιᾶς πατρίδος ποὺ δὲν ἦταν δική του, στίς ἀπρόσιτες περιοχὰς τῆς Ἡπείρου.

Ἀπὸ τὴν MILIZIA LIGURE (στρατιωτικὸν σῶμα) ὅπου διεκρίθη εἰς τὴν διοίκησιν μιᾶς μονάδος πυροβολικοῦ, μετεπήδησε εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ναπολέοντος ὅπου κατέλαβε ἀνώτερα ἀξιώματα.

Διεκρίθη ἀκόμη εἰς τὴν ἐκστρατεία τῆς Ἰσπανίας καὶ ἐτραυματίσθη εἰς τὴν μάχην τῆς Βικτωρίας, ἐπαρασημοφορήθη μὲ τὸ μετάλλιον τῆς Λεγεῶνος τῆς τιμῆς ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν στρατηγὸν SOULT ὁ ὁποῖος τὸν ἐκτιμοῦσε διὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ τοὺς ἐπαίνους ποὺ συγκέντρωσε κατὰ τὴν ἐκστρατεία τῶν Πυρηναιῶν. Ἐλαβε τὸν βαθμὸν τοῦ Συνταγματάρχου ὅταν ἤδη τὸ ἄστρο τοῦ Ναπολέοντος εὐρίσκετο εἰς τὴν δύσιν του. Εἰς τὸ Βατερλώ εἶδε νὰ καταρρίπτονται: ὅλες του οἱ ἐλπίδες.

Φυλακισθεὶς διὰ ἓνα διάστημα κατόρθωσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς GENOVA ἣ ὁποία εἶχε ἤδη προσαρτηθῆ εἰς τὸ κράτος τοῦ Βασιλέως τῆς Σαρδηνίας.

Μεταξὺ τοῦ 1815 καὶ 1821 ἔχουμε λίγες πληροφορίες γι' αὐτόν, μπορεῖ ὅμως νὰ ὑποτεθῆ ὅτι ὡς παλαιὸς ἀξιωματοῦχος τοῦ Ναπολέοντος, δύσκολα προσηρμύθη εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ἣ ὁποία ἐδημιουργήθη ἀπὸ τοὺς Γε-

νοβέζους εις την Διάσκεψιν τῆς Βιέννης. Εὐρέθη δὲ σὲ μία δυσάρεστη ἀτμόσφαιρα: τὴν ὁποία δὲν ἐνιωθε δική του καὶ ἡ ὁποία πιθανὸν νὰ τοῦ φαινόταν ἐχθρική. Εἶναι πάντως βέβαιον ὅτι θρυσκόταν συνεχῶς σὲ ἐπαφὴ μὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς συμπολεμιστὰς του οἱ ὅποιοι ὅπως ὁ ἴδιος μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Ναπολέοντος εὐρέθησαν ἐξόριστοι μακρὰν τῆς πατρίδος των διότι εἰς τὴν πατρίδα των, δὲν βρῆκαν τρόπο νὰ προσαρμοσθοῦν στὴν ὁμαλότητα τῆς νέας ζωῆς των.

Ἦσαν ὅλοι ἄνδρες μὲ ἀξίαν ἔμπειροι στὰ πράγματα τοῦ πολέμου μετὰ ἀπὸ τὶς ἀναρρίθμητες μάχες τοῦ Ναπολέοντος καὶ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐκρυσαν εἰς τὴν καρδιά τους τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Εἶναι ἀκριβὲς ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἐγεννήθη ἡ ἰδέα νὰ προστρέξουν εἰς τὸ κάλεσμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἑλλάς θρυσκόταν τότε σὲ μία κρίσιμο φάσιν συνεχῶν ἀναταραχῶν. Ἡ τουρκικὴ καταπίεσις δὲν ἦτο πλέον ἀνεκτὴ καὶ τὰ διάφορα κινήματα διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἦσαν συνεχῆ. Ἀπὸ τὸ 1821 ἐμεθοδεύετο ἡ ἐπανάστασις κατευθυνομένη ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, πού ἔφερε εἰς τὴν ἀρχὴν, ὡς πρόεδρον τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως, τὸν Ἀλέξανδρον Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ ἀρχιτέκτων τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ κάλεσμα διὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους προσέτρεξαν γεμάτοι ἐλπίδες καὶ ἐνθουσιασμό, αὐτοὶ οἱ ἄνδρες μὲ μία μόνον ἐπιθυμίαν νὰ βοηθήσουν τὸν καταπιεσμένον Ἑλληνικὸν λαὸν ὁ ὁποῖος εἶχε ὑψώσει τὸ λάβαρον τῆς ἐλευθερίας θέλοντας νὰ σπάσῃ τὰ δεσμά του.

Ὀνομάστηκαν «Φιλέλληνες» καὶ ὅταν εἰς τὴν Κόρινθον τὴν 26ην Μαΐου 1822 ἐστρατεύθησαν ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδάτο, εὐρέθησαν ὅλοι οἱ πολεμιστὰι τοῦ AUSTERLITZ, τοῦ WAGRAM καὶ τοῦ WARTERLOO — νικηταὶ καὶ νικημένοι — μὲ τὶς ἐνδοξες στολὰς των, ὅλοι ἐνωμένοι πρὸς ἓνα καὶ μοναδικὸν στόχον τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς Ἑλληνικῶν Τμημάτων οἱ ἄλλοι συνέπτυξαν δύο λόχους ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συνταγματάρχου ANDREA DANIA ἀπὸ τὴν OVADA.

Ὁ MAXIME PEYBAUD, ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ἐκστρατείαν, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ συνταγματάρχου ANDREA DANIA εἰς τὰς «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἱστορίας Παρίσι 1825» ἀπὸ ὅπου ἦντλησα μέρος αὐτῆς τῆς βιογραφίας — ὀνόμαζε μερικὰς φορὰς τὸν DANIA «γάλλο» ἀλλὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν ἀποκαλοῦσαν ὁ «ἐκ Γένοςας πολιτογραφηθεὶς» ὀρισμὸς ὀρθὸς διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ κάτοικοι τῆς Δημοκρατίας τῆς Γένοςας ἐθεωροῦντο ὀρθῶς ὡς Γενοβέζοι.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἡ ὁποία ἦτο σύντομη ἀλλὰ μεγάλη σὲ ἔντασι, ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Ἑλλην μυθικὸς ἥρωας Μάρκος Μπότσαρης ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Σουλιωτῶν του ὁ ὁποῖος τοὺς ἦταν νὰ καταλάβουν τὴν Ἄρτα τὴν καρδίαν τῆς Ἠπείρου καὶ νὰ ἐλευθερώσουν τὸ Σούλι τὸ ὁποῖον πολιορκουσαν οἱ Τούρκοι. Ἐν συνεχείᾳ διεξήχθησαν δύο μάχες ἢ μία στὸ Μεσολόγγι τὴν 2αν Ἰουνίου καὶ ἡ ἄλλη τὴν 22αν Ἰουνίου στὸ Κομπότι καὶ αἱ δύο νικηφόρες, ἰδιαίτερος

ἐξ αἰτίας τῆς ἀνδρείας τῶν «Φιλελλήνων». Ἀλλὰ τὶς ἐπόμενες ἡμέρες μὴ ἔχοντες ἐνισχύσεις καὶ ἐφόδια ἡ ἐκστρατεία περιορίστηκε εἰς ἓνα μικρὸ χωριὸν τὸ Πέτα.

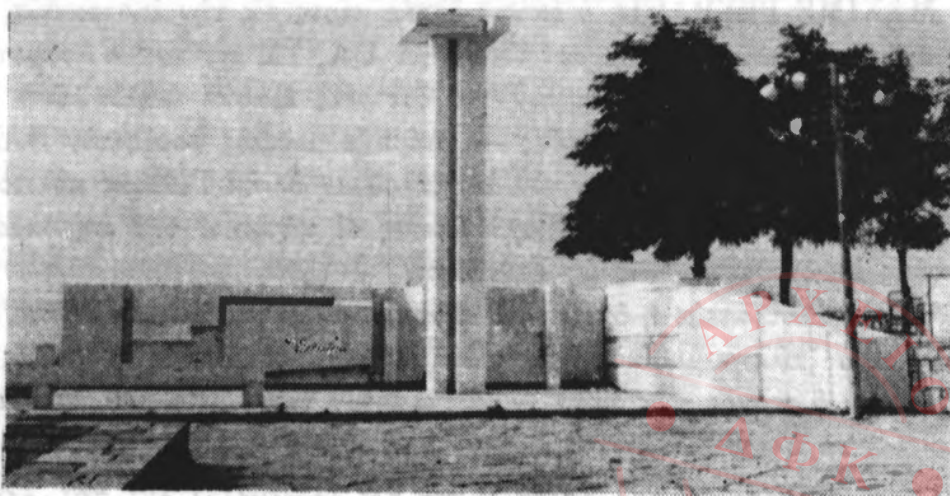
Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τούρκοι ἐνισχυθέντες ἀπὸ τὴν ἀφιξίαν νέων δυνάμεων 3—4.000 χιλ. ἀνδρῶν, περιώρισαν τὴν πολιορκίαν στὰ στενὰ ὄρια τοῦ ἀρχηγείου τῶν «Φιλελλήνων» καὶ εἰς μίαν ὁμάδα ἀτάκτων Ἑλλήνων οἱ ὁποῖοι εἶχαν συνενωθῆ μ' αὐτοὺς ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας τὴν 7ην ἕως τὴν 16ην Ἰουλίου, οἱ γενναῖοι ἀντιμετώπισαν μὲ ἀπελπισίαν τὸν ἐχθρὸν μὲ τὴν βοήθειαν μόνο δύο μικρῶν πυροβόλων, δωρεὰ ἑνὸς Ἑλληνικοῦ ἀποσπάσματος. Ἀλλὰ τὰ πάντα ὑπῆρξαν μάταια παρ' ὅλες τὶς λυσσώδεις προσπάθειες τῶν ὀβιδέξων νὰ σπάσουν τὸν κλοιό.

Οἱ Τουρκικαὶ δυνάμεις ὑπερεῖχον, οἱ ὁποῖες τὴν πρώτην τῆς 16ης ἐνισχύθησαν μὲ πυροβολικὸν κατόρθωσαν νὰ ἐξουδετερώσουν τὰ δύο μικρὰ πυροβόλα τοῦ DANIA θέτοντάς τα ἐκτὸς μάχης.

Αὐτὸ ὑπῆρξε τὸ τέλος. Ὁ συνταγματάρχης DANIA — εἶναι αὐτὸ ποῦ ἐξέφρασε ἐπ' ἀκριβῶς ὁ REUBAKD «καλπάζοντας ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς δρακῆδος γενναίων καὶ φέρων ὑψηλὰ τὸ λάβαρον τῆς ἐλευθερίας, ἐπεχείρησε μίαν τελευταίαν ἀπελπισμένην προσπάθειαν ἀλλὰ ἀναχαιτίσθη ἀπὸ ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Ὀθωμανικοῦ ἰππικοῦ — Κατὰ τὴν τρομερὴν σύγκρουσιν ἀφίππευσε καὶ πρωτοῦ πέση ὁ ἥρωας ἓνα σύννεφο Τούρκων, ἐξαγριωμένων διψασμένων γιὰ αἷμα, ὤρμησαν ἐπὶ τοῦ σώματός του γερμίζοντάς το μὲ πληγὰς καὶ τελικῶς τὸν ἀποκεφάλισαν».

Δειλινὸ τῆς 16ης Ἰουλίου 1822. Κοντὰ στὸ χωριὸν Πέτα, στὴν καρδιά τῆς Ἡπείρου, ἐπὶ ἑνὸς χαμηλοῦ λόφου, συνελέγησαν τὰ ὄστα αὐτῶν τῶν ἡρώων καὶ ἓνας μεγάλος σιδερένιος σταυρὸς, ὑψηλὰ στὸν οὐρανὸν, θυμίζει τὴν μεγάλην τους θυσίαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ εὐγενοῦς Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Ὁ συνταγματάρχης DANIA ἀναπαύεται ἐκεῖ μὲ τοὺς συντρόφους του, καὶ εἰς αὐτόν, γιὰ νὰ τὸν ἐνθυμεῖται ἡ γενέτειρά του, ἀφιερῶσαμε αὐτὲς τὶς λίγες καὶ ταπεινὰς γραμμὰς γύρω ἀπὸ τὰ περιστατικὰ τῆς περιπετειώδους καὶ ἡρωϊκῆς ζωῆς του».

Μνημεῖον τῶν πεσόντων κατὰ τὴν μάχην Φιλελλήνων

Ὁ Διοικητὴς τοῦ Συντάγματος Πέτρος Ταρέλλα φέρεται καταγόμενος ἀπὸ τὸ Τορίνο τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ τὸν Δήμαρχο τῆς πόλεως ἐζητήθησαν ἐὰν ὑπάρχουν, σχετικαὶ πληροφορίες διὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Πρώτου Ἑλληνικοῦ Τακτικοῦ Συντάγματος. Ἡ ἀπάντησις ἢ ὁποία ἐλήφθη ἔχει ὡς ἀκολούθως:

Πόλις τοῦ Τουρίνου, Ἱστορικὸ Ἀρχεῖον
Κύριον Δημήτριον Καρατζένην, Ἀθήνας

Ἀπὸ τὰς ληξιαρχικὰς πράξεις αὐτοῦ τοῦ Δήμου δὲν προκύπτει κανεὶς TARRELLA, ὑπάρχει ὅμως ἕνας TAVELLA Πέτρος τοῦ Πέτρου καὶ τῆς Κατερίνας γεννηθεὶς εἰς τὸ Τορίνο εἰς τὰς 3 Ἰουλίου 1793 εἰς τὴν ἐνορία τῆς Μονῆς τῆς Στούρα, ἔκτοτε δὲν ὑπάρχει οὐδεμίαν πληροφορία οὔτε τοῦ Ταρέλλα οὔτε τῶν ἀπογόνων.

Μὲ ἰδιαιτέρους χαιρετισμοὺς
ὁ Ἐπιτηρητὴς
Δρ. Ἰωσήφ Μποκίνο

Τορίνο 15 Ἰουνίου 1979

Ἀπὸ τὴν ἀνωτέρω ἀπάντησιν δύο τινα δύνανται νὰ ἐξαχθοῦν. Ἡ ὅτι εἶναι ἐσφαλμένη ἢ πληροφορία τῶν ἱστορικῶν περὶ καταγωγῆς τοῦ Ταρέλλα ἀπὸ τὸ Τορίνο, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἀμφισβητηθῆ, ἢ ὅτι ὁ Ταρέλλα Πέτρος τοῦ Πέτρου γεννηθεὶς τὸ 1793, εἶναι ὁ Ταρέλλα Πέτρος ἐτῶν 30 τὸ 1822, ὅπως ἀναφέρεται εἰς τὰς σχετικὰς μὲ τὴν ἐπανάστασιν πηγὰς καὶ ἡ διαφορὰ ὀφείλεται μᾶλλον εἰς παραδρομὴν κατὰ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ἐπωνύμου εἰς τὴν ληξιαρχικὴν πράξιν.

Citta di Torino
ARCHIVIO STORICO

Egr. Sig.
DEMITRIOS KARADGENIS
Via Athanassiadis 4
Ampelofipi
ATENE 602 CRECIA

Dagli atti di stato civile di questo Comune risulta nessun TARELLA, esiste però un TAVELLA PIERRE di pierre e di Nec Catherinne nato a Torino il 3 luglio 1793 nella parrocchia di Abbazia Stura, dipoi più nessuna notizia né del Tavella né dei discendenti.

Con distinti saluti.
Torino 15 giugno 1979

Il Conservatore
dr. Giuseppe Bocchino.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ - ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΩΝ ΜΕΤΑΣΧΟΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΑΧΗΝ ΚΑΙ Η ΤΥΧΗ ΑΥΤΩΝ

Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο κεφάλαιον τῆς παρούσης ἐργασίας, ἀπολογισμοῦ τῆς ἐκστρατείας, θὰ παρατεθοῦν καὶ κατάλογοι, ἐξ ὧν στοιχείων ὑπῆρξε δυνατὴ ἡ συγκέντρωσις των, τῆς συνθέσεως καὶ τῆς εἰς ἀνδρας δυνάμεως, τῶν μονάδων τοῦ ἐκστρατευτικοῦ Σώματος κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ Πέτα. Ἐπροτιμήθη τὸ τελευταῖον μέρος αὐτῆς, ἀπολογισμοῦ τῆς μάχης, ἵνα μὲ τὴν ἀναφορὰν εἰς τὴν δύναμιν τῶν μονάδων καὶ τὰ ὀνόματα μετασχόντων εἰς αὐτὴν, Ἑένων καὶ Ἑλλήνων, δοθοῦν παραλλήλως καὶ πληροφορίαι περὶ τῆς τύχης αὐτῶν κατὰ τὴν αἱματηρὰν σύγκρουσιν τῆς 4ης Ἰουλίου 1822. Διὰ κάθε μονάδα κατηρτίσθη ἰδιαιτέρος κατάλογος τόσον διὰ τὴν ἐκ Φιλελλήνων συγκροτηθεῖσαν ὡς καὶ διὰ τὴν ἐξ Ἑλλήνων. Καὶ διὰ μὲν τοὺς καταλόγους τῶν Φιλελλήνων ἠντλήσαμεν πληροφορίας, ἀπὸ τοὺς καταλόγους καὶ διηγήσεις τῶν Γερμανῶν Ἐλστερ καὶ Τράϊμπερ, τῶν Γάλλων, Βουτιέ καὶ Ραϊμπώ, ἀνηκόντων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος, ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῶν ξένων ἱστορικῶν Γάλλου Προξένου εἰς Ἰωάννινα Φρ. Πουκεβίλ, Γ. Γερβίνου, Γουστ. Χέρτσιμπεργκ, Καρόλου Μένδελσων Βαρθόλδου, Πέτρου Γκάμπα, Ζουριέν ντε λά Γκραβιέρ, Γκόλδεμιθ, Ἀντωνίου Πρόκες Ὄστεν, Γ. Φίνλεϋ, Σεβαστιέν Προῦχε καὶ ἀπὸ τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ Ἁγγλοῦ Οὐίλιαμ Κλαίρ «Ἐκεῖνη ἢ Ἑλλάδα μπορεῖ ἀκόμη νὰ εἶναι ἐλεύθερη» ἐκδόσεως 1972. Ἐλήφθη, ἐπίσης ὑπὸ ὄψιν ὁ ἐν ἔτει 1841 καταρτισθεὶς πίναξ ὑπὸ τοῦ Γάλλου Ἀντισυνταγματάρχου Α.Η. Τουρέ, ἡ ἐργασία τοῦ Μπάμπη Ἀννίνου «Οἱ Φιλέλληνες τοῦ 1821», τὸ χειρόγραφον τοῦ Βατικανοῦ (περιοδικὸν Παρνασσός 1971) ὁ δημοσιευθεὶς εἰς τὸ περιοδικὸν Ἑβδομάς πίναξ τῶν Φιλελλήνων τοῦ Ἑρρ. Φουρνέζη, τὸ Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Κυρ. Σιμοπούλου, «πῶς εἶδαν οἱ ξένοι τὴν Ἑλλάδα». Ἀρκετὰ στοιχεῖα ἔδωσαν οἱ Ἑλληνες ἱστορικοὶ τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ χειρόγραφα τῶν Ἀγωνιστῶν τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης, τὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους ὡς καὶ τὰ ἀρχεῖα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐργασία διὰ τὴν κατάρτισιν τῶν ἐπομένων καταλόγων ὑπῆρξεν ἀρκετὰ δυσχερῆς. Καὶ τοῦτο διότι κάθε συγγραφεὺς, ἰδίως ἐκ τῶν ξένων, καταχωρῶν ὀνόματα Φιλελλήνων, ἀπέδιδε αὐτὰ μὲ τὸ ἰδίωμα καὶ τὴν προφορὰν εἰς τὴν ἰδικὴν του γλῶσσαν. Ἐκ τοῦ λόγου αὐτοῦ προέκυπτε δυσκολία εἰς τὴν ἐξακρίθωσιν ἐὰν ἓνα ὄνομα ἀναφερόμενον ὑπὸ Γερμανοῦ συγγραφέως εἶναι τὸ ἴδιον ἢ διάφορον, μὲ ὁμοιάζον ὄνομα ἀναγραφόμενον εἰς τὴν γλῶσσαν Γάλλου ἢ Ἰταλοῦ. Ἐδασανίσθησαν αἱ ὁμοιότητες καὶ ἀνομοιότητες τῶν διαφόρων ὀνομάτων εἰς τοὺς διαφόρους καταλόγους καὶ

τάς Ιστορίας τῶν ξένων συγγραφέων ὅπως καὶ τῶν Ἑλλήνων ἀκόμη ὅπου ταῦτα ἐπαρουσιάζοντο ἐξελληνισμένα καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἐξεπεράσθη ἡ δυσχέρεια αὐτή. Διὰ δὲ τοὺς καταλόγους τῶν ἐξ Ἑλλήνων μονάδων κατεβλήθη προσπάθεια νὰ ἀνευρεθῇ εἰς τὰ ἀρχεῖα, ἀπομνημονεύματα τῶν ὀπλαρχηγῶν καὶ ἱστορίας ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλύτερος ἀριθμὸς ἐκ τῶν μετασχόντων εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα ἀνδρῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Πρώτου Τακτικοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος. Εἰς τοῦτο ἐδοθήθη πολὺ, τὸ τμήμα χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης ὅπου φυλάσσονται 30.000 περίπου φάκελλοι τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἔθνεγερσίας, οἱ ἐκδοθέντες τόμοι τῶν Ἀρχείων τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας ὑπὸ τῆς Βουλῆς, οἱ ἐκδοθέντες τόμοι τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μαυροκορδάτου, αἱ ἀποφάσεις συνταξιοδοτήσεως τῶν οἰκογενειῶν πεσόντων ἀγωνιστῶν τοῦ Πέτα, διατάγματα προαγωγῆς ἐπιζησάντων ἀξιωματικῶν, τὰ Ἀπομνημονεύματα πολλῶν ἀγωνιστῶν ὡς καὶ οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ συγγραφεῖς. Διὰ τὸ Σύνταγμα ὅπου συνυπηρέτησαν Ἕλληνες καὶ Φιλέλληνες ἀξιωματικοὶ κατηρτίσθησαν χωριστοὶ δι' αὐτοὺς πίνακες, εἰς δὲ τὸν κατάλογον τῶν στρατιωτῶν τοῦ Συντάγματος συμπεριελήφθησαν καὶ τὰ ὀνόματα ὀλίγων πολεμιστῶν τοῦ Σώματος τῶν Ἑπτανησίων τοῦ Πανᾶ, ὅσων ἠδυνήθη ἡ ἔρευνα νὰ ἀνεύρη. Ὁ οὕτω καταρτισθεὶς κατάλογος τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν περιλαμβάνει τὸ ἥμισυ περίπου τῆς δυνάμεως τοῦ Συντάγματος καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἐπιζησάντων διότι μόνον αὐτῶν ὑπῆρξαν περισσότερα στοιχεῖα. Διὰ τοὺς πεσόντας, δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν στοιχεῖα ἀρκετὰ καὶ ἔτσι οἱ ἥρωες αὐτοὶ παραμένουν ἀφανεῖς. Ἴσως ἄλλων ἡ ἔρευνα εἰς τὰ ἀνεξάντλητα ἀρχεῖα τῆς ἐπαναστάσεως νὰ συμπληρώσῃ τὸ κενόν. Διὰ τὰ Σώματα τῶν Ἀτάκτων πολὺ ὀλίγα στοιχεῖα ἠδυνήθημεν νὰ συγκεντρώσωμεν διὰ τὴν ἀκριβῆ δύναμίν των εἰς ἀνδρας, τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ὡς καὶ τὴν τύχην των.

**ΣΥΝΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ
ΤΟΥ ΕΚΣΤΡΑΤΕΥΤΙΚΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ
ΔΥΝΑΜΙΣ ΕΚΑΣΤΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑΝ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ
ΚΑΙ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ**

I. ΕΠΙΤΕΛΕΙΟΝ

Κόμης Κάρολος Ἀλβέρτος NORMAN γτ' Ἐρενφέλς, Ἀρχηγὸς - Στρατηγὸς ἐκ Βυρτεμβέργης τῆς Γερμανίας. Τραυματισθεὶς κατὰ τὴν μάχην ἀπεβίωσε εἰς τὸ Μεσολόγγι τὴν 22αν Νοεμβρίου 1822 ἐκ γαστρικοῦ πυρετοῦ.

Κάρολος Φὸν ΣΤΙΤΖ ἐξ Ἔσσης τῆς Γερμανίας, Ἀντισυνταγματάρχης, Ἀρχηγὸς Πυροβολικοῦ. Διεσώθη.

Μάξιμος ΡΑΪΜΠΩ, ἐτῶν 25 Γάλλος λοχαγὸς ὑπηρετῶν ὡς ἀντισυνταγματάρχης, εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Ἡπείρου. Οὗτος ἀνεχώρησε ἐκ Γαλλίας τὴν 18ην Ἰουλίου 1821 καὶ ἔφθασε εἰς τὴν Ἑλλάδα με πέντε ἄλλους Γάλλους ἀξιωματικούς, ἕνα ἀξιωματικὸν ἐκ Πεδεμοντίου καὶ δεκατρεῖς ἄλλους ὑπαξιωματικούς διαφόρων ἐθνικοτήτων ὡς καὶ με ἀρκετοὺς Ἕλληνες

του εξωτερικού. Πρὸ τῆς μάχης ἐτραυματίσθη εἰς τὸ Πέτα ἐκ τοῦ ἰδίου του ὄπλου, κατ' αὐτὴν δὲ ἀπουσίαζε μὲ ἀποστολὴν εἰς Μεσολόγγι. Εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου «Ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα».

Λιβέριος ΒΟΥΤΙΕ, Γάλλος Ἀντισυνταγματάρχης ὑπασπιστῆς τοῦ Μαυροκορδάτου. Διεσώθη καὶ εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου, «Ἐνθυμήσεις ἐκ τοῦ πολέμου τῆς Ἑλλάδος».

Φραγκίσκος ΓΚΡΑΓΙΑΡ ἐκ Ντιζὸν τῆς Γαλλίας Ταγματάρχης, ἀρχηγὸς τοῦ Τάγματος. Διεσώθη καὶ ἀπέθανε εἰς Κηφισιά τὸ 1863.

Παναγιώτης ΡΟΔΙΟΣ, Ἕλληνα λοχαγὸς βοηθὸς ὑπασπιστῆς τοῦ Μαυροκορδάτου. Διεσώθη.

Φὸν ΦΕΛΝΤΧΑΝ, λοχαγὸς ὑπασπιστῆς τοῦ Μαυροκορδάτου, διδάκτωρ Νομικῆς ἐκ Ντασσάου τῆς Γερμανίας, ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ἐδουάρδος Φὸν ΡΑΪΝΙΚΕ, ἐκ Γερμανίας λοχαγὸς Μηχανικοῦ ὑπασπιστῆς τοῦ Μαυροκορδάτου. Εἰς τὴν πατρίδα του ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ Βαρώνου.

Τὸ 1930 ἔλαβε ὡς σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ Μαυροκορδάτου Εὐφροσύνην καὶ τὸ 1845 ἀπέθανε εἰς τὴν Ἑλλάδα φέρων τὸ βαθμὸν τοῦ ὑποστρατήγου.

Στανίσλαος ΔΑΝΙΗΛ, λοχαγὸς ἐκ Μπωβαί τῆς Γαλλίας. Διαγγελεὺς τοῦ Μαυροκορδάτου. Διεσώθη.

Πέτρος ΔΙΒΑΝΗΣ (Ντιβάνης), Ἕλληνα ὑπολοχαγὸς ἐξ Ἄργους. Διεσώθη.

II. ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ ΛΕΙΩΜΑΤΙΚΟΙ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Πέτρος ΤΑΡΕΛΛΑ, Ἰταλὸς Συνταγματάρχης. Διοικητῆς τοῦ Συντάγματος ἐτῶν 30, ἄλλοτε Ταγματάρχης ὑπὸ τὸν Ἀντιβασιλέα τῆς Ἰταλίας Εὐγένιον Μπεουχαρναί καὶ ὕστερον ἀντισυνταγματάρχης εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Πεδεμοντίου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Φραγκίσκος ΓΚΟΥΒΕΡΝΑΝΤΙ, Ἰταλὸς ἐκ Σαρδηνίας ἀντισυνταγματάρχης. Διεσώθη καὶ τὴν 16ην Ἰουλίου 1822 ἀπεζημιώθη εἰς τὸ Αἰτωλικὸν διὰ τὰ εἶδη τὰ ὅποια ἔχασε εἰς τὸ Πέτα μὲ 400 πιάστρα¹.

Λῶγουστος Φὸν Στάελ ΧΟΛΣΤΑΪΝ, Πρώσος, Λοχαγὸς Διοικητῆς τοῦ 1ου Λόχου, ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Αῶγουστος Φρειδερίκος Φὸν ΜΑΝΤΕΣΛΟΦΕ, Σάξων λοχαγὸς διοικητῆς τοῦ δευτέρου λόχου, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη μὲ 200 πιάστρα διὰ τὰ εἶδη τὰ ὅποια ἔχασε κατὰ τὴν μάχην. Ἀπέθανε εἰς τὴν Μασσαλίαν ὅπου ἐπέστρεψε.

Ἰωσήφ ΑΜΠΑΤΙ, Ἰταλὸς λοχαγὸς διοικητῆς Λόχου, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη μὲ 200 πιάστρα. Ἀπέθανε εἰς τὴν Αἰγίνα τὴν 15ην Ἀπριλίου 1850.

ΜΠΡΙΕΤΣΑΦΣΚΥ, Πολωνὸς Λοχαγὸς διοικητῆς 3ου Λόχου, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη μὲ 200 πιάστρα.

ΣΚΑΡΒΕΛΙ, Ἰταλὸς ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη μὲ 120 πιάστρα.

Φράντζ ΣΠΕΚΤ, Ὑπολοχαγὸς 2ου Λόχου ἐκ Βρουνσβίχης, διεσώθη καὶ ἀπε-

1. Τὸ πιάστρον, παλαιὸν Ἰσπανικὸν νόμισμα ἰσοδύναμον μὲ ἓνα γρόσι.

- ζημιώθη με 150 πιάστρα. Ἀπέθανε εἰς Ναύπλιον τὸ 1824.
- Λουΐζος ΜΟΝΑΤΕΡΙ, Γάλλος ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη με 150 πιάστρα.
- Ἰάκωβος ΓΚΟΥΕΣ ἢ ΓΚΟΥΕΤΣ, Ὁλλανδὸς Ὑπολοχαγὸς, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη με 200 πιάστρα. Ἀπέθανε τὸ 1835.
- Πέτρος ΓΚΑΡΕΛΙ, Γάλλος Λοχαγὸς ἡλικιωμένος, διοικητὴς Λόχου. Ἀπεζημιώθη με 200 πιάστρα. Ἐφονεύθη εἰς τὴν Κωλιάδα ἄκρην τῆς Ἀττικῆς.
- ΜΠΡΟΥΝΟ, Ἰταλὸς ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, Ἰατρὸς ἐκ Σαρδηνίας, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη με 120 πιάστρα. Ἀπέθανε εἰς Ναύπλιον τὸ 1827.
- Ἀδὸλφος Φὸν ΛΟΥΠΤΟΒ, Πρῶσσος Ἀνθυπασπιστὴς τοῦ 3ου Λόχου. Διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη με 150 πιάστρα. Ἐφονεύθη κατὰ τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου.
- ΣΤΕΪΒΕΚ, Πρῶσσος Ὑπολοχαγὸς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΜΠΑΤΙΛΙΑΝΙ, Ἰταλὸς Ὑπολοχαγὸς ἐκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Τοσκάνης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΚΑΜΠΕΛΙΤΙ, Ὑπολοχαγὸς ἐκ Λούκα τῆς Ἰταλίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- Φὸν ΚΡΟΨΖΕΜΑΡΚ, Πρῶσσος Ὑπολοχαγὸς τοῦ 5ου Λόχου ἐκ Καϊνιξιμπέργης ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- Κάρλος Φὸν ΔΙΣΧΕΦΗ, Οὐγγρὸς Ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ 6ου Λόχου, ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΕΒΒΕΝ, Γερμανὸς ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ἐκ Βυρτεμβέργης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΟΥΣΧΝΕΡ, ὑπολοχαγὸς τοῦ δευτέρου λόχου ἐκ Σαξωνίας, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς, διεσώθη.
- Ἐρρίκος ΤΡΑΪΜΠΕΡ, Ἰατρὸς ἐκ Βεϊνίγκεν τῆς Γερμανίας, διεσώθη καὶ ἀπεζημιώθη με 150 πιάστρα.
- ΜΙΑΤΙΖΑΝΑ, Ἰταλὸς ὑπολοχαγὸς, διασωθεὶς ἀπεζημιώθη με 150 πιάστρα.
- Ἰωσήφ ΣΚΑΡΠΑ, Ἰταλὸς ὑπολοχαγὸς ἐκ Σικελίας, διεσώθη. Πρωθυμιῶνως ὑπηρέτησε εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν ἀπ' οὗ ἀπέδρασε καὶ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα ὡς στρατιώτης 1.

1. Πρὸς τὴν Σην Διοίκησιν:

Σημειώσεις τῶν ἐκδουλεύσεων τὰς ὁποίας ὁ ὑπογεγραμμένος ἔκαμα εἰς τὴν Ἑλλάδι.

Ἐδούλεψα ὡς στρατιώτης εἰς τὸ Νεόκαστρον μετὰ τὸν στρατηγὸν Νόρμαν. Καταταγείς εἰς τὸ Σῶμα τῶν Φιλελλήνων τῆ α' Ἀπριλίου 1822, ἐδούλεψα ὡς δεκανεὺς. Ἐπέρασα ἔπειτα εἰς τὸ α' Σύνταγμα μετὰ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπολοχαγοῦ τῆ α' Μαΐου 1822.

Ἐξετέλεσα τὰ χρέη τοῦ ὑπασπιστοῦ Α' ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου μηνὸς 1822 ἕως τὸν ἄλλον Σεπτέμβριον 1823. Διάφορος διάταξις τοῦ Τακτικοῦ τῆς Εὐρώπης νομίζου ὑπασπιστὴν Α' ἐκείνον δε τε δι' ἓνα ὀλόκληρον χρόνον ἐκτελέσει τὰ χρέη τοῦ βαθμοῦ τούτου. Διὰ ταῦτα λοιπὸν ἐγὼ πρόπον εἶναι νὰ νομίζομαι ὡς α' Ὑπασπιστής.

Εὐρέθην εἰς τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Νεοκαστροῦ μετὰ τὸν στρατηγὸν Νόρμαν, εὐρέθην εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν Μάιον μῆνα 1822. Εὐρέθην εἰς τὴν

ΚΡΟΥΤΚΕΡ, Ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ 2ου λόχου ἐκ Βαυαρίας, ὑπηρέτων ὡς δεκανεὺς, διεσώθη.

BABIANI, Ἰταλὸς Ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ἐκ Πεδεμοντίου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΝΕΓΚΡΙ, Ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ἐκ Τουρίνου τῆς Ἰταλίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Εἰς τὸ Σύνταγμα ὑπηρέτουν πρὸ τῆς μάχης καὶ οἱ:

Ἦσων Φὸν **ΧΟΒΕ**, Ὑπολοχαγὸς τοῦ 3ου Λόχου ἐκ Μακλεμβούργου, θανασιμῶς τραυματισθεὶς ὑπὸ τοῦ Γάλλου Μανιάκ εἰς μονομαχίαν, ἀπέθανε εἰς τὸ Κομπότι τὴν 26ην Ἰουνίου 1822.

Γιόχαν **ΜΙΟΝ**, λοχαγὸς ἐξ Ἀγνοδέρου, λόγῳ ἀσθενείας παρέμεινε εἰς τὸ Κομπότι καὶ ἀπέθανε ἐν μέσῳ σπασμῶν τὴν ἐπομένην τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Συντάγματος διὰ τὸ Πέτα.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ὑπηρέτουν εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ κάτωθι Ἰταλοὶ Στρατιῶται ἅπαντες διασωθέντες:

Γουλιέλμο **ΠΙΖΑΝΤΙ**, σαλπικκτής

ΠΕΡΓΚΑΜΙΝΟ Τζοβάνι

ΤΕΣΤΑ ἐκ Πιεμόντε

ΜΗΡΕΓΚΕΡΙ, ἀξιωματικὸς ὑπηρέτων ὡς στρατιώτης

Καὶ ὁ Γάλλος Μαυρίκιος **ΠΕΡΣΑ**, ἀξιωματικὸς ὡς στρατιώτης, διασωθεὶς.

III. ΤΑΓΜΑ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ

Α'. Ἐπιτελείων

Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἀπὸ τοὺς προαναφερομένους ἀξιωματικοὺς τοῦ Ἐπιτελείου τῆς Στρατιᾶς Καρόλου **NORMAN**, Μαξίμου **ΡΑΓΜΠΩ**, Πέτρου **ΔΙΒΑΝΗ** καὶ ἐκ τῶν κάτωθι:

Λύγούστου Ἰωσήφ **ΜΠΟΥΓΕ** λοχαγοῦ ἐκ Βελγίου. Διεσώθη καὶ τὸ 1824 ἀνήγγειλε εἰς τὸ Μεσολόγγι ὅτι θὰ ἐξέδιδε ἐφημερίδα.

Ροδόλφου **ΧΟΥΓΣΜΑΝ**, λοχαγοῦ τετραγώνων ἐξ Ὀλλανδίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΤΑΓΧΜΑΝ, λοχαγοῦ σημαιοφόρου ἐκ Πρωσίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Γιόχαν Δανιήλ **ΕΛΣΤΕΡ**, ἐπιάτρου ἐκ Πρωσίας. Διεσώθη. Εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς «Μάχης τῶν Φιλελλήνων». Ἀπέθανε εἰς τὸ Ναύπλιον τὸ 1829.

ΓΙΟΧΑΝΣΕΝ, ἱατροῦ ἐκ Δανίας. Διασωθεὶς ἀπεδίωξε ἀργότερα εἰς τὸ Μεσολόγγι.

Τζοβάν **ΧΑΝ**, λοχαγοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Τάγματος ἐξ Ἀγνοδέρου. Διεσώθη τραυματισμένος.

μάχην τοῦ Πέτα, εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Ναυπλίου διαρκούσης τῆς ὁποίας εὐρέθη εἰς ὀκτῶ μάχας. Νοέμβριος 1825.

Ἰωσήφ Σκάρπα» (ἐξ Ἰταλίας). (ΓΑΚ. Ἐκτελεστικόν, Φάκ. 171). Οὗτος ὑπηρέτει εἰς τὸν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν μὲ 1.100 μηνιαίως καὶ ἦλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα οἰκειοθελῶς, παρακνοϊόμενος ἀπὸ ἀληθῆ πατριωτισμὸν. ἐφονεύθη εἰς τὸ Κρανίδι.

Λιβερίου ΛΙΒΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἕλληνας ἐκ Ναυπάκτου, ταμίου τοῦ Τάγματος.

Β'. Διοικήσεις

Ἀνδρέας Φραγκίσκου ΔΑΝΙΑ, Συνταγματάρχης ἐτῶν 57 ἐξ Ὀντάβα τῆς Ἰταλίας, Διοικητῆς τοῦ Τάγματος. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

Γ'. Πρῶτος Λόχος

Λουδοβίκος ΣΕΒΑΛΙΑΙ, Ἀντισυνταγματάρχης Πυροβολικοῦ ἐξ Ὀρμπε τῆς Ἑλβετίας, ἐτῶν 28, πολεμήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα τῆς Γαλλίας καὶ παρασημοφορηθεὶς μὲ τὸν Σταυρὸν τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς, προαγόμενος δὲ συνεχῶς ὕστερα ἀπὸ κάθε ἀνδραγαθίαν του, ἐδῶ ὡς λοχαγὸς Διοικητῆς τοῦ πρώτου λόχου, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὑπηρετοῦν οἱ κάτωθι ἀνώτεροι καὶ κατώτεροι βαθμοφόροι ἰδίως Γάλλοι, Ἰταλοὶ, Ἑλβετοὶ καὶ ἀρκετοὶ Ἕλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ, οἱ περισσότεροι ἐκ τῆς ὑπὸ Ἀγγλικὴν διοίκησιν Ἑπτανήσου. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

Γ. ΜΑΝΙΑΚ, Γάλλος λοχαγὸς τῶν Οὐσσάρων, ὑπηρετῶν ὡς ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα. Ἡ ἀνδρεία του ἐτραγουδήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ πολλὰ χρόνια.

ΣΙΩΒΑΣΑΙΝ, Γάλλος ἐπιλοχίας. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

Ἑρρίκος ΧΑΝΑΥ, Λοχαγὸς ἐκ Λιέγης Βρυξελλῶν, ὑπηρετῶν ὡς ἀνθυπολοχαγὸς. Τραυματισθεὶς κατὰ τὴν μάχην διεσώθη.

ΒΙΕΛ, Γάλλος ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ὑπηρετῶν ὡς ἐπιλοχίας. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

Ἑρρίκος ΜΠΙΓΕΡΜΑΝ, παλαιὸς ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκ Βορδῶ τῆς Γαλλίας, ὑπηρετῶν ὡς λοχίας. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

Λουδοβίκος γτε ΜΠΛΟΥΝΤΕΛ, σωματοφύλαξ ὑπὸ τοὺς Βουρβόνους τῆς Γαλλίας ὑπηρετῶν ὡς λοχίας. Διεσώθη.

ΓΚΟΥΓΙΣΙΑΡ, Ἀνθυπολοχαγὸς τῶν Οὐσσάρων ἐκ Παρισίων. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΦΡΕΛΟΝΤ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως τῶν Οὐσσάρων ἐκ Σάρτης τῆς Γαλλίας, ὑπηρετῶν ὡς λοχίας σιτιστῆς τοῦ Τάγματος. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΣΕΓΚΟΥΓΙΝ, Ἀνθυπολοχαγὸς ἐκ Σαβοῦας τῆς Γαλλίας. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΚΑΓΙΣΟΝ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως ἐκ Νικαίας τῆς Γαλλίας. Διεσώθη.

ΠΛΕΝΑΡΙΟ, ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ἐκ Τεργέστης ὑπηρετῶν ὡς λοχίας ἀποθηκάριος τοῦ Τάγματος. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΦΟΝΤΖΙΟ, ἐκ Πεδεμοντιῶν, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΜΑΝΙΟΥΤ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως ἐκ Σαβοῦας, πρώην σωματοφύλαξ τοῦ Βασιλέως τῆς Σαρδηνίας, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς. Ἐπese εἰς τὸ Πέτα.

ΤΟΡΙΤΣΕΛΙ, ἐκ Μελάνου τῆς Ἰταλίας, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς, ἔπese εἰς τὸ Πέτα. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦλθε μὲ τὴν γυναῖκα του.

- Τοριτσέλα, ανδρικά ένδεδυμένην ἢ ὁποία ἀπέθανε πρὸ τῆς μάχης τοῦ Πέτα. Νικόλαος ΓΚΡΙΦΟΝΙ, ἐκ Βάστα Κορσικῆς, ὑπολοχαγὸς ἐντεταλμένος ἐπὶ τοῦ ἱματισμοῦ. Διεσώθη.
- Ντὲ ΜΠΡΟΥΣΣΕΛ, Γάλλος ἀξιωματικὸς ἐκ Παρισίων ὑπηρετῶν ὡς ὑπαξιωματικὸς, διεσώθη.
- Ἄντζολίνο ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΟ ἐκ Βόρτσο - Φόρτι τῆς Μάντοβας τραυματισθεὶς εἰς τὸν τράχηλον, διεσώθη.
- ΜΙΡΙΦΑΡΙ, Ἰταλὸς Ἰππότης Πεκωράρας ἐκ Πιενερὸλ τῆς Ἰταλίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΤΖΑΚΙΝΟ, Ἰταλὸς ἐθελοντῆς, ἀπεκεφαλίσθη εἰς τὸ χωριὸ τοῦ Πέτα ὅπου τραυματισθεὶς εἶχεν ἀποσυρθῆ.
- ΦΟΡΤΙ, Ἰταλὸς ἐκ Λομβαρδίας, διασωθεὶς ἀπέθανε τὸν Μάιον 1824 εἰς τὸ Μεσολόγγι.
- ΤΙΡΕΛΛΙ, ἐκ Μιλάνου τῆς Ἰταλίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΤΙΛΛΕΛΙ, ἐκ Κάμπο Καλαβρίας ὑπηρετῶν ὡς Ἀνθυπολοχαγός. Διεσώθη.
- Ἰωσήφ ΝΤΕΜΠΟΥΣΗ, Αἰγύπτιος Μουσουλμάνος ἀνήκων εἰς τοὺς Μαμελούκους, ὑπηρετήσας εἰς τὴν Φρουρὰν τοῦ Ναπολέοντος. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΒΕΡΤΖΕΡ, Γερμανὸς ἐξ Ἀλσαντίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΡΟΤΣΙΝΙ, Ἰταλὸς ἐθελοντῆς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΛΕΜΟΝΙ, Γάλλος Ἀνθυπολοχαγός. Διεσώθη καὶ μετὰ τὴν μάχην ἀνεχώρησε διὰ τὴν πατρίδα του.
- ΛΟΥΤΖ, Ἀνθυπασπιστῆς Β' τάξεως ἐκ Γενούης τῆς Ἑλβετίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΛΕΣΧΙΝΙ, Ἰταλὸς ἐθελοντῆς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΛΟΥΤΡΑΣΣΟ (Λεγκράσσο), Ἀνθυπολοχαγὸς ἐκ Σικελίας. Διεσώθη.
- ΤΑΣΣΕΡΟΝ, ἐξ Ἑλβετίας, διεσώθη.
- ΤΑΣΣΙ, ἐκ τοῦ μεγάλου Δουκάτου τῆς Πλακεντίας. Διεμένων εἰς Σμύρνην ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐθελοντῆς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΑΛΜΠΕΡΤΙΝΙ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως ἐκ Κορσικῆς. Διεσώθη.
- ΜΕΓΚΟΥΣΣΙ, ὑπηρετῶν ὡς ὑπολοχαγός. Φέρεται ὡς Γάλλος. Εἶναι ὁ Ἕλληνας Πέτρος Μεγκοῦς διαμένων εἰς Σμύρνην μετὰ Γαλλικὴν ὑπηκοότητα. Διεσώθη.
- ΚΑΡΡΕ ἢ ΚΑΡΝΤ, ὑπολοχαγὸς ἐκ Μασσαλίας. Διεσώθη. Εἰς τὸ Πέτα ἐφθάσε μετὰ τεσσάρων ἄλλων συμπατριωτῶν του οἱ ὅποιοι ὄλοι ἐφονεύθησαν κατὰ τὴν μάχην.
- Σαιν ΑΝΤΡΕ, Γάλλος ὑπολοχαγός. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- ΒΕΤΣΑ, Ἰταλὸς ἐθελοντῆς, ἐκ Πιεμόντε. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- Ἀλέξιος ΜΟΣΧΟΣ, Ἕλληνας Ἀνθυπολοχαγός. Διεσώθη.
- ΓΙΑΛΟΥΡΑΣ, Ἕλληνας Ἀνθυπολοχαγός. Διεσώθη.
- ΔΙΑΒΑΡΟΥΚΑΣ, Ἕλληνας Ἀνθυπολοχαγός. Διεσώθη.
- Γεώργιος ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΣ, Ἀνθυπολοχαγός, ὑπηρετῶν ὡς στρατιώτης. Διεσώθη.
- ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ, Ἕλληνας ὑπολοχαγός ὡς στρατιώτης, διεσώθη.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑΔΗΣ, Ἕλλην Ἀνθυπολοχαγὸς ὑπηρετῶν ὡς στρατιώτης.

Διεσώθη.

ΣΑΚΑΤΗΣ, Ἕλλην Ἀνθυπολοχαγὸς ὑπηρετῶν ὡς στρατιώτης. Διεσώθη.

ΣΕΒΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἕλλην στρατιώτης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΑΝΔΡΙΑΝΟΥ, Ἕλλην στρατιώτης, ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΧΑΡΙΛΑΟΣ, Ἕλλην στρατιώτης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ, Ἕλλην στρατιώτης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Δ'. Δεύτερος Λόχος

ΜΕΡΤΖΕΥΣΚΥ, Ἰλαρχὸς ἐκ Πολωνίας, Ἄρχων τοῦ Ἑσκάντ, ἐτῶν 50, παλαιὸς ἀξιωματικὸς τῆς Αὐτοκρατορικῆς Φρουρᾶς τοῦ Ναπολέοντος, ἀκολουθήσας αὐτὸν μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν εἰς τὴν γῆσον Ἑλδαν μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκστρατεῖαν τῆς Ρωσίας, φέρων τὸν Σταυρὸν τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς καὶ τὰ περισσότερα πολεμικὰ τραύματα. Διοικητὴς τοῦ Λόχου. Ὑπ' αὐτὸν ὑπηρέτουσι οἱ κάτω ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἰδίως Γερμανοὶ καὶ Πολωνοί. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΣΑΝΤΜΑΝ, Ἰλαρχὸς ἐξ Ἀμβούργου, ὑπηρετῶν ὡς πρῶτος Ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ 2ου Λόχου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ἑρρίκος ΣΜΙΝΤ, ὑπολοχαγὸς ἐκ Πομερανίας τῆς Πρωσίας, τοῦ 25 Πεζικοῦ Συντάγματος, φέρων σιδηροῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτήρος, ὑπηρετῶν ὡς Ἐπιλοχίας τοῦ 2ου Λόχου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Φρειδερίκος ΣΑΝΤΕΡ, ὑπολοχαγὸς ἐκ Βρουνσβίχης ὑπηρετῶν ὡς λοχίας τοῦ 2ου Λόχου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Φίλτσι Φὸν ΧΕΛΜΑΝ, ὑπολοχαγὸς ἐκ Σαξωνίας ὑπηρετῶν ὡς λοχίας τοῦ 2ου Λόχου. Διεσώθη.

Ἐτμάνος ντὲ ΜΠΑΟΥΕΡ, ἐκ Λειψίας Σαξωνίας, λοχαγὸς εἰς τὴν πατρίδα τοῦ ὑπηρετῶν ὡς Ἐπιλοχίας τοῦ 2ου Λόχου. Διεσώθη τραυματισμένος.

ΜΟΛΕΣΚΥ, Πολωνὸς ὑπολοχαγὸς Α' τάξεως ὑπηρετῶν ὡς λοχίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΚΑΛΚΟΣΚΥ, Πολωνὸς ὑπολοχαγὸς Β' ὑπηρετῶν ὡς λοχίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Λουδοβίκος ΚΑΪΖΕΜΠΕΡΓΚ, ἐκ Γερμανίας, Ἀνθυπασιιστὴς τοῦ Βαυαρικοῦ Πυροβολικοῦ ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς τοῦ 2ου Λόχου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ὑπηρετοῦντες ὡς στρατιῶται:

ΝΤΕΛΜΑΓΕΡ, πρῶτην Ὑπολοχαγὸς ἐκ Βυρτεμβέργης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Βίλχεμ (Γουλιέλμος) Ἑρρίκου ΣΑΪΓΚΕΡ, ὁ πρεσβύτερος ἐκ Λειψίας ἐθελοντῆς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ἑρρίκος ΣΑΪΓΚΕΡ, ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου, ἐθελοντῆς ἐκ Λειψίας παραφρονήσας ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀπέθανε μετὰ τινὰς ἡμέρας εἰς τὸ Αἰτωλικόν.

Ἰωσήφ ΒΟΛΦ, ἀπλοῦς μαθητῆς ἐκ Βυρτεμβέργης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

- ΝΤΙΤΕΡΑΙΝ, νεώτατος και ένθουσιώδης έθελοντής εκ Βυρτεμβέργης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΟΜΠΕΡΣΤ, Πρώσσοσ ύπολοχαγὸς εκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς "Εσσης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- "Ερνέστος ΛΟΥΚΑΕ, Πρώσσοσ έθελοντής εκ Μακλεμβούργου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΑΪΣΣΕΝ, νεώτατος άνθυπολοχαγὸς εκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Βάδης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- Βίλχεμ Βαλέριος ΛΟΥΝΑΕ έθελοντής εκ Γερμανίας, διασωθεὶς έφονεύθη κατὰ τὴν έξοδον τοῦ Μεσολογγίου τὸ 1826.
- ΓΚΙΣΛΕΡ, εκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς Βάδης. Διεσώθη.
- Φρειδερίκος ΣΒΑΪΝΧΑΡΤ, εκ τοῦ Μ. Δουκάτου τῆς Βάδης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΛΑΣΚΥ, έθελοντής εκ "Αϊσνάχ τῆς Σαξωνίας. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- Μωρίς ΦΕΛΣ, ὁ νεώτερος, Φαρμακοποιὸς εκ Λειψίας εκτελῶν και χρέη ἀποθηκαρίου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- "Αλδέρτος ΦΕΛΣ, ὁ Πρεσβύτερος, εκ Λειψίας έμπορικὸς υπάλληλος, μετὰ τοῦ προηγουμένου ἀδελφοῦ του ἦσαν τὰ μόνα τέκνα γονέων. Διασωθεὶς, λόγω θλίψεως εκ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπέθανε εις τὸ Μεσολόγγι.
- ΚΙΕΝΙΓ έθελοντής εκ Βασιλείας τῆς "Ελβετίας. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΠΡΟΥΠΛΑΧΕΡ, εκ Ζυρίχης τῆς "Ελβετίας. Διεσώθη και ἀπεβίωσε ἀργότερα εις Νοσοκομεῖον τοῦ Μεσολογγίου.
- ΜΑΝΕΚΕ, έθελοντής εξ "Αμβούργου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΟΛΜΑΓΕΡ, εξ "Αμβούργου έθελοντής. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΦΕΛΟΣ, Γερμανὸς έθελοντής. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΓΙΟΧΑΝ, εκ Βυρτεμβέργης τῆς Γερμανίας. Διεσώθη ἀλλ' ἀπεβίωσε κατὰ τὸν Δεκέμβριον ἰδίου έτους εις τὸ Μεσολόγγι.
- Φερδινάνδος Φὸν ΡΕΖΕΒΕΤΕΡ, έθελοντής εκ Μακλεμβούργου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΜΠΟΡΣ, έθελοντής εκ Λυδέκης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΣΡΑΪΝΤΕΡ, ἀπόφοιτος Πανεπιστημίου, έθελοντής εκ Μακλεμβούργου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΡΟΥΣΤ, "Ανθυπολοχαγὸς εκ Μακλεμβούργου. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΝΑΓΚΕΛ, Πρώσσοσ "Ανθυπολοχαγὸς εκ Μακλεμβούργου, "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΣΝΑΪΤΕΡ, έθελοντής εκ Μαγνητίας τῆς Πρωσσίας. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΚΙΧΝΕΡ, εκ Μίνεγκεν τῆς Βυρτεμβέργης. Διεσώθη και ἀπέθανε εις Τρίπολιν τὸν Νοέμβριον 1822.
- Κάρολος "Εμὶλ ΡΟΖΕΝΤΙΑ "Ανθυπολοχαγὸς (Δανὸς ἢ Σουϊδὸς). "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- Ντέ ΣΤΑΕΛ, εκ Δανίας, ύπολοχαγὸς τοῦ Πρωσσοικοῦ στρατοῦ. "Επεσε εις τὸ Πέτα.
- ΡΑΝΚΕ, εκ τοῦ Μεγάλου Δουκάτου τῆς "Εσσης. "Επεσε εις τὸ Πέτα.

Ντὲ ΝΤΗΤΖΕΛΣΚΥ ἐκ Σελεσίας τῆς Πρωσίας. Ἀνθυπολοχαγὸς Ἴππικοῦ εἰς τὴν Πατρίδα του. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Γιόχαν Ἀνδρέα ΣΤΑΚΕΛ (Στάκελιν) ἐξ Ὀλοστάιν τῆς Γερμανίας. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Νικόλαος ΤΣΟΥΚΑΣ, Ἕλλην βαθμοφόρος ὡς στρατιώτης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
ΝΤΟΜΠΡΟΝΟΒΣΚΥ, Πολωνός. Ἡ γενναιότης του καὶ ὁ ἥρωϊκός του θάνατος ἀναφέρεται εἰς ὅλας τὰς διηγήσεις περὶ τῆς μάχης. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΚΑΛΤΕΛΕΦΣΚΥ, Πολωνός ἀξιωματικὸς ὑπηρετήσας ὑπὸ τὸν Ναπολέοντα. Ἴππότης τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΜΙΛΟΝΤΟΒΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΝΤΑΜΠΡΟΥΣΣΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΜΠΡΙΖΙΑΡΙ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΜΙΟΒΙΛΟΒΙΤΣ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΤΑΜΠΕΡΝΟΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΠΑΥΛΟΦΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΜΕΡΚΙΝΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΚΟΛΚΟΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΚΟΥΝΚΑΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Τζοάνος ΤΖΟΡΤΖΑΦΣΚΥ, Πολωνός ἐθελοντής. Διεσώθη καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Λοχαγοῦ.

ΚΟΥΤΣΕΒΣΚΥ, Πολωνός λοχαγὸς τοῦ Ἴππικοῦ. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ἀλέξανδρος ΚΟΥΖΑΝΣΚΥ, Πολωνός ἰατρός - χειρουργός, αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὴν μάχην, μετὰ ὀκτάμηνον ἀφέθη ἐλεύθερος, κατόπιν ἐπεμβάσεως τῶν προξένων Αὐστρίας καὶ Ἀγγλίας ἐν Ἄρτη.

Ὁ ὑπολοχαγὸς Κάρολος ΒΑΪΓΚΑΝΤ, ἐκ Πιτσιμπούργου, ὑπηρετῶν ὡς δεκανεὺς καὶ ἀσθενήσας ἐπέστρεψε ἀπὸ τὸ Κομπότι, πρὸ τῆς μάχης καὶ ἀπέθανε εἰς Μεσολόγγι τὴν 8ην Ἰουλίου 1822.

Ε'. Ὁ μ ἄ ς Π υ ρ ο β ο λ ι κ ο ῦ

Κάρολος Φόν ΣΤΙΤΖ, Ἀντισυνταγματάρχης Ἀρχηγὸς Πυροβολικοῦ ἐκ Γερμανίας, διεσώθη.

ΒΕΡΝΑΔΥ, Ἑλβετὸς ὑπολοχαγός. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΣΤΙΑΤΣΕΜΠΕΡΓΚΕΡ, πρῶην ἐπιλοχίας, Ἀρχισκοπευτὴς ἐκ Βάδης. Διεσώθη.

ΧΑΟΥΣΕ (Χάουζε) πυροβολητὴς ἐξ Ἀμβούργου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

ΣΟΥΣΜΙΑΧ, ἐξ Ἀμβούργου πυροβολητὴς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Γιόχαν ΝΤΑΪΣ, 17 ἐτῶν ἐκ Βαϊμάρης. Πυροβολητὴς, διεσώθη καὶ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος ἀπέθανε ἐξ ἀσθενείας εἰς τὸ Αἰτωλικόν.

ΣΠΥΡΟΣ, ἀγνώστου ἐπιθέτου Ἕλλην, διεσώθη, τέσσαρες δὲ ἄλλοι βοηθοὶ εἰς τὴν ὀμάδα ἐφονεύθησαν.

IV. ΠΙΝΑΞ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΙΚΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

- Παναγιώτης ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ, Ταγματάρχης, Διοικητής Τάγματος, άλλοτε λοχαγός του Γαλλικού Στρατού του Ναπολέοντος. Διεσώθη.
- Μιχαήλ ΓΡΑΜΜΗΣ ἢ Γράμησης, Ταγματάρχης, πρώην λοχαγός του Ἰταλικού στρατοῦ. Διεσώθη καὶ ἀπέθανε εἰς τὰς Ἀθήνας τὸ 1873.
- Παναγιώτης Γ. ΡΟΔΙΟΣ, Ταγματάρχης Α' ὑπασπιστῆς Συντάγματος. Διεσώθη1.
- Ἰωσήφ ΓΑΜΜΑΤΙΚΟΠΟΥΛΟΣ, ἐκ Λακωνίας λοχαγός διοικητῆς λόχου, αἰχμαλωτισθεὶς κατὰ τὴν μάχην ἀπελευθερώθη ἀργότερον. Ἐφρονεύθη εἰς τὸ Φάληρον τὸ 1825.
- Ἄγγελος ΖΩΝΤΑΝΟΣ, Κυδωνεύς, λοχαγός διοικητῆς λόχου. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.
- Παναγιώτης ΔΑΡΑΣ ἐκ Πρεδέζης λοχαγός διοικητῆς λόχου, πρώην λοχαγός του Γαλλικοῦ στρατοῦ, διεσώθη.
- Χριστόδουλος ΟΡΕΣΤΙΟΣ, λοχαγός διοικητῆς λόχου διεσώθη.
- Θεόδωρος ΣΤΕΦΑΝΟΥ, ἐκ Ζακύνθου, διοικητῆς λόχου, διεσώθη.
- Παντελής ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ ὑπολοχαγός Α' τάξεως διεσώθη καὶ τὴν 16ην Ἰουλίου εἰς τὸ Μεσολόγγι ἀπεζημιώθη μὲ 150 πιάστρα διὰ τὰ πράγματά του τὰ ὅποια ἔχασε εἰς τὸ Πέτα. Μετὰ τὴν μάχην προήχθη εἰς λοχαγόν.
- Σπυρίδων ΣΟΝΙΕΡΟΣ, ἐκ Ζακύνθου ὑπολοχαγός Α' τάξεως διεσώθη. Τὸ 1826 εἶναι ταγματάρχης.
- Ἐμμανουήλ ΔΕΡΜΑΡΟΣ ὑπολοχαγός Α' τάξεως ἐκ Κυθήρων ἔπεσε εἰς τὸ Πέτα. Εἰς τὴν σύζυγόν του Αἰκατερίνην ἀπενεμήθη σύνταξις.
- ΓΕΖΟΣ (ἄγνωστον τὸ μικρὸν του ὄνομα) ὑπολοχαγός Α' τάξεως, διεσώθη.
- Πέτρος ΝΤΙΒΑΝΗΣ (Διδάνης) ὑπολοχαγός Β' τάξεως ἐξ Ἄργους. Ἀπόφοιτος Ἰατρικῆς Σχολῆς Παρισίων. Κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου 1822 εἰς τὸ Σύνταγμα, τραυματισθεὶς κατὰ τὴν μάχην. Διεσώθη2.
- Χρ. ΠΓΓΛΕΣΗΣ, ὑπολοχαγός Β' τάξεως ὑπασπιστῆς Συντάγματος, διεσώθη.

1. Παναγιώτης Γ. Ρόδιος, λόγιος - στρατιωτικὸς καὶ πολιτικός. Ἐγεννήθη εἰς τὴν Ρόδον τὸ 1789 ἐκ πατρὸς πλοιάρχου. Ἐσπούδασε ἱατρικὴν εἰς τὸ Παρίσι. Τὸ 1821 κατήλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὑπηρέτησε εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ λοχαγοῦ. Ἐλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ Ταγματάρχου. Τὸ 1824 ὠνομάσθη Συνταγματάρχης. Ἀπέθανε τὴν 22αν Ἰουνίου 1851.

2. Πιστοποιητικόν.

Οἱ ὑποφαινόμενοι πιστοποιοῦμεν ὅτι ὁ κ. Πέτρος Διδάνης κατελθὼν ἐκ Παρισίων εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀγῶνος, κατεγράφη ἐθελούσιως εἰς τὸ ἐν Κορίνθῳ συσταθὲν Φιλελληνικὸν Τάγμα ὡς ἀπλοῦς στρατιώτης. Διελθὼν δὲ τοὺς κατωτέρους βαθμοὺς ὠνομάσθη ὑπολοχαγός προθυμίας ἔνεκεν καὶ ἀνδρείας, ὡς μαρτυρεῖ αὐτόπται κατὰ τὴν μάχην τοῦ Πέτα ὅπου καὶ ἐτραυματίσθη εἰς τὸν πόδα.

Μετὰ ταῦτα κατετάγη εἰς τὸ Τακτικὸν Σῶμα εἰς ἔνδειξιν κλπ.

Ἐν Ναυπλίῳ τῇ 8 Ἰανουαρίου 1835

Τζούρτζης Ταγματάρχης.

Π. Ρόδιος, Συνταγματάρχης
(Ἐθν. Βιβλ. Χειρόγραφα Ἀγωνιστῶν).

Νικόλαος ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ ἐκ Μυστρᾶ ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, διεσώθη καὶ διὰ ἀπωλεσθέντα πράγματα του κατὰ τὴν μάχην ἀπεζημιώθη μὲ 120 πιάστρα.

Μιχαὴλ ΜΑΚΡΗΣ ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, διεσώθη. Τὴν 26ην Ἰουλίου 1824 προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας.

Κωνσταντῖνος ΡΑΜΦΟΣ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, διεσώθη.

Γεώργιος ΚΛΕΩΠΑΣ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως διεσώθη. Τὸ 1844 ἀπεστρατεύθη μὲ τὸν βαθμὸν Ἀντισυνταγματάρχου.

ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ (ἄγνωστον τὸ μικρὸν του ὄνομα) ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, διεσώθη καὶ διὰ τὰ πράγματα του ἀπεζημιώθη μὲ 120 πιάστρα.

ΤΣΙΚΟΣ (ἄγνωστον τὸ μικρὸν του ὄνομα) διεσώθη.

Εὐάγγελος ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ ἐκ Κεφαλληνίας ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως διεσώθη. Διὰ τὰ πράγματα του ἀπεζημιώθη μὲ 120 πιάστρα.

Γεώργιος ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ, ἐκ Κεφαλληνίας ταξίαρχος ἀπὸ 12 Μαΐου 1822. Διεσώθη.

Ἀριστείδης ΜΑΓΡΟΜΑΤΗΣ, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, διεσώθη. Διὰ τὰ πράγματα του ἀπεζημιώθη μὲ 120 πιάστρα.

Νικόλαος ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Ἱερεὺς ἐξ Ἄργους, ὑπολοχαγὸς Β' τάξεως, τραυματισθεὶς εἰς τὸν πόδα διεσώθη.

Κωνσταντῖνος ΒΛΑΧΟΣ ἐκ τῆς πόλεως Ἄρτης Ἀνθυπολοχαγὸς διεσώθη καὶ ἐξελίχθη εἰς ἀνωτέρους στρατιωτικὸς βαθμοὺς.

ΕΛΕΝΗΣ (ἄγνωστον τὸ μικρὸν ὄνομά του) Ἕλλην Ἀνθυπολοχαγὸς. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα.

Ἰωάννης ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ, ἐπιλοχίας διεσώθη.

Ὁ τοποθετηθεὶς εἰς τὸ Σύνταγμα, λοχαγὸς Γεώργιος ΣΠΑΝΙΟΛΛΑΚΗΣ παρέμεινε εἰς τὸ Μεσολόγγι ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὴν διαίτησιν.

V. ΣΩΜΑ ΕΠΤΑΝΗΣΙΩΝ - ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Σπύρος ΠΑΝΑΣ Ἀντισυνταγματάρχης ἐκ Κεφαλληνίας, τραυματισθεὶς κατὰ τὴν μάχην, διεσώθη. Διοικητὴς τοῦ Σώματος.

VI. ΠΙΝΑΞ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΡΑΤΙΩΤΩΝ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΩΝ

ΑΜΑΝΙΤΗΣ Ἰωάννης, κατετάγη τὴν 1 Μαΐου 1822. Διεσώθη.

ΑΝΤΙΟΧΟΣ Διονύσιος, ἐκ Ζακύνθου κατετάγη τὴν 1η Ἰουνίου 1822 εἰς τὸ Μεσολόγγι. Διεσώθη.

ΑΠΕΛΛΗΣ Βασίλειος, Ἱατρὸς ἐκ Κερκύρας, Σώματος Ἐπτανησίων. Διεσώθη.

ΑΡΣΕΝΗΣ Εὐστάθιος, στρατιώτης ἐξ Ἰθάκης Διεσώθη καὶ τὴν 10ην Αὐγούστου ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἀητοῦ Ἐηρομέρου. Ἀνήκεν εἰς τὸ Σῶμα Ἐπτανησίων.

- ΒΑΛΛΙΑΝΟΣ** Στέφανος ἐκ Ζακύνθου. Ἦλθεν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ εἰς τὴν Κόρινθον συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων. Τὴν 15ην Νοεμβρίου προήχθη εἰς Ἐκατόνταρχον καὶ ἐτοποθετήθη ὡς ἐπιτηρητὴς εἰς τὸ Μπούρτζι.
- ΒΑΝΔΩΡΟΣ** ἡ Βαντώρος Παναγῆς, κατετάγη τὴν 1ην Ματοῦ 1822 εἰς τὴν Κόρινθον. Τὴν 5ην Ματοῦ 1833 φέρει τὸν βαθμὸν τοῦ Ταξιάρχου.
- ΒΑΡΥΤΙΜΟΣ** Νικόλαος, κατετάγη τὴν 11ην Ματοῦ εἰς τὴν Κόρινθον. Τὴν 4 Ἰουλίου 1823 ὑπηρετεῖ ὡς συσσιτιάρχης τοῦ ἰδίου Τακτ. Συντάγματος.
- ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ** Ἰωάννης, Πρωτοφάλης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, διασωθεὶς ἀπέθανε τὸ 1866.
- ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ** Χρῖστος, ἐγεννήθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1805. Δεκαεπταετής, κατετάγη εἰς τὸ Σύνταγμα ὡς στρατιώτης καὶ ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα. Διασωθεὶς ἐξελίχθη εἰς ἀξιωματικὸν τοῦ Πυροβολικοῦ. Εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἱστορίας τοῦ Τακτικοῦ Στρατοῦ. Ἀδελφὸς τοῦ προηγούμενου.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ** Λάμπρος. Κατετάγη εἰς τὴν Κόρινθον τὴν 11 Ματοῦ 1822 εἰς τὸ Σύνταγμα. Διεσώθη.
- ΓΕΩΡΓΑΚΑΤΟΣ** Φωκᾶς, Ζακύνθιος τοῦ Σώματος τῶν Ἑπτανησίων. Κατετάγη τὴν 23 Ματοῦ εἰς τὸ Μεσολόγγι. Διεσώθη.
- ΓΕΩΡΓΑΣ**, ἀγνωστον τὸ μικρὸν του ὄνομα, ὑπηρέτησε εἰς τὸ Σύνταγμα.
- ΓΚΟΥΡΙΩΤΗΣ** Χρῖστος, στρατιώτης.
- ΓΟΥΤΑΣ** Δημητράκης. Κατετάγη τὴν 1ην Ματοῦ εἰς τὴν Κόρινθον.
- ΔΕΛΙΝΗΣ** Δημήτριος, ἐκ Κέας κατετάγη τὴν 7ην Ματοῦ 1822 καὶ διασωθεὶς ἐξελίχθη εἰς Ἀξιωματικὸν. Ἀρ. Μητρ. Ἀγωνιστῶν Ἀξιωματικῶν 2546.
- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ** Ἰωάννης στρατιώτης. Ἀγνωστος ἡ τύχη του.
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ** Ἰωάννης, κατετάγη τὴν 1ην Ματοῦ 1822. Διεσώθη.
- ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ** Παναγιώτης κατετάγη τὴν 1ην Ματοῦ 1822.
- ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ** Νικόλαος τοῦ Χρ. στρατιώτης, διεσώθη.
- ΔΟΡΑΣ** Ἐμμανουήλ, ἔλαβεν μέρος ὡς στρατιώτης.
- ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ** Σάββας, κατετάγη τὴν 11 Ματοῦ 1822 εἰς τὴν Κόρινθον. Διεσώθη.
- ΖΟΥΛΑΣ** Εὐάγγελος, στρατιώτης τοῦ Συντάγματος. Διεσώθη.
- ΘΕΙΑΚΟΔΗΜΗΤΡΗΣ** Κωνσταντῖνος, στρατιώτης ἐξ Ἰθάκης τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων. Ἐπεσε εἰς τὸ Πέτα. Εἰς τὴν χήραν σύζυγόν του Τρισεύγενη ἀπενεμήθη σύνταξις.
- ΘΩΜΑΣ** Βασίλειος, στρατιώτης διεσώθη.
- ΙΩΑΝΝΙΤΗΣ** Ἀναστάσιος (Τάσος) τοῦ Ἰωάννου, ἀξιωματικὸς ὑπηρετῶν ὡς στρατιώτης. Τὴν 17ην Αὐγούστου 1824 προήχθη εἰς στρατηγόν.
- ΙΩΑΝΝΟΥ** Μιχαήλ, στρατιώτης. Ἀγνωστος ἡ τύχη του.
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ** Γεώργιος, στρατιώτης, διεσώθη.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ** Ἀναγνώστης κατετάγη τὴν 11 Ματοῦ.
- ΚΑΡΑΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ** Παναγιώτης, ὡς ἀνωτέρω.

- ΚΑΤΣΑΡΟΣ Ευστάθιος, στρατιώτης ἐκ Ζακύνθου, Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη.
- ΚΑΡΑΛΟΣ Κωνσταντῖνος, κατετάγη τὴν 2αν Ματου εἰς τὸ Σύνταγμα. Ἄγνωστος ἢ τύχη του.
- ΚΑΛΥΜΝΙΟΣ, Μιχαὴλ τοῦ Νικ. στρατιώτης διεσώθη.
- ΚΑΤΣΙΝΑΣ Γεώργιος κατετάγη τὴν 2αν Ματου. Διεσώθη.
- ΚΕΦΑΛΑΣ Παναγιώτης, ἐκ Κεφαλληνίας, διασωθεὶς τὸ 1823 προήχθη εἰς στρατηγόν.
- ΚΟΚΙΔΗΣ Κοσμάς, κατετάγη τὴν 11 Ματου εἰς τὴν Κόρινθον, διεσώθη.
- ΚΟΛΥΒΑΣ Ἀλέξανδρος, τοῦ Σώματος Πανᾶ, κατετάγη τὴν 11 Ματου, διεσώθη.
- ΚΟΤΖΙΔΗΣ (ἢ Κοντζίρης) Μιχαὴλ ἐκ Κερκύρας. Κατετάγη τὴν 1ην Ματου. Διασωθεὶς τὴν 2αν Ἰουλίου 1824 προήχθη εἰς Ταξίαρχον.
- ΚΟΚΚΟΛΗΣ Δημήτριος, τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, ἀνεψιὸς τοῦ Σπ. Πανᾶ. Ἐφρονεύθη κατὰ τὴν μάχην.
- ΚΟΚΚΟΛΗΣ Νικόλαος, τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη.
- ΚΛΕΟΒΟΥΛΟΣ Γεώργιος, ὑπηρετῶν εἰς τὸ Σύνταγμα, διεσώθη.
- ΚΟΛΙΟΠΟΥΛΟΣ Χαράλαμπος κατετάγη τὴν 6ην Ματου εἰς τὴν Κόρινθον, διεσώθη.
- ΚΟΝΤΟΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Ἰωάννης κατετάγη τὴν 13ην Ματου. Διεσώθη.
- ΚΡΗΤΙΚΟΣ Ἐμμανουὴλ κατετάγη εἰς τὸ Σύνταγμα τὴν 11 Ματου, διεσώθη.
- ΚΟΡΙΝΘΙΑΝΟΣ Ἀναστάσιος, τοῦ Συντάγματος, διεσώθη.
- ΚΟΥΜΑΝΙΩΤΗΣ Γεώργιος, στρατιώτης διεσώθη.
- ΚΟΥΚΟΥΛΗΣ Κωνσταντῖνος. Κατετάγη τὴν 15 Ματου 1822. Διεσώθη. Λόγω τῆς δράσεώς του τὴν 27 Ματου 1823 ζητεῖ νὰ τοῦ δοθῇ κρατικὴ θέσις.
- ΚΟΥΤΟΥΚΗΣ Δημήτριος, κατετάγη τὴν 6ην Ματου 1822, διασωθεὶς τὸν Σεπτέμβριον 1824 προήχθη εἰς Ἐκατόνταρχον.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ἰωάννης κατετάγη εἰς τὸ Σύνταγμα τὴν 10ην Ματου 1822, διεσώθη.
- ΚΩΝΤΖΑΣ Γεώργιος στρατιώτης διεσώθη.
- ΚΩΝΤΖΑΣ Σπύρος, κατετάγη τὴν 11 Ματου, διεσώθη.
- ΚΥΠΡΙΟΣ Ἰωάννης, στρατιώτης διεσώθη.
- ΚΟΥΜΑΝΙΑΝΟΣ Ἰωάννης, ὑπηρέτησε εἰς τὸ Σύνταγμα ἀπὸ 23 Ματου 1822
- ΛΕΟΝΤΑΡΑΚΗΣ Ἀγνώνιος, Ζακύνθιος, κατετάγη τὴν 11 Ματου, διεσώθη.
- ΛΙΝΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ Ἀναγνώστης, τοῦ Συντάγματος διεσώθη.
- ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΣ Μιχαὴλ, διεσώθη. Τὴν 26ην Ἰουλίου 1824 προήχθη εἰς τὸν βαθμὸν τῆς στρατηγίας.
- ΜΑΚΕΛΛΑΣ Ἰωάννης, στρατιώτης, διεσώθη.
- ΜΑΡΤΖΕΛΛΟΣ Ἰωάννης τοῦ Χρ. διεσώθη.
- ΜΑΝΑΚΙΔΗΣ Περικλῆς, τοῦ Συντάγματος, διεσώθη.
- ΜΑΡΙΝΟΣ Γεώργιος, οὐραγὸς Συντάγματος διεσώθη.
- ΜΕΛΙΔΟΝΗΣ Ἀναστάσιος ἐξ Ἰθάκης, Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη καὶ

- την 10ην Αύγουστου έλαβεν μέρος εις την μάχην του 'Αητού.
- ΜΑΥΡΟΚΕΦΑΛΟΣ** 'Αναστάσιος, κατετάγη την 11 Ματου 1822, διεσώθη και έγινε 'Αρχιγραμματεύς του 'Υπουργείου Πολέμου.
- ΜΑΥΡΟΔΟΠΟΥΛΟΣ** Παναγιώτης, διεσώθη.
- ΜΠΑΡ** Ζήσος στρατιώτης, φέρεται διασωθείς.
- ΜΕΤΑΞΑΣ** Σπύρος, εκ Λευκάδος, Σώματος 'Επτανησίων, διεσώθη.
- ΜΙΚΕΛΗΣ** Γεώργιος, κατετάγη την 6ην Ματου 1822.
- ΜΙΧΑΗΛ** Μιχάλης κατετάγη την 6ην Ματου 1822.
- ΜΙΧΑΗΛ** Νικόλαος, στρατιώτης, διεσώθη.
- ΜΠΟΤΗΣ**, άγνωστος ή τύχη.
- ΜΙΛΕΣΗΣ** Παύλος, εκ Ζακύνθου, αξιωματικός του Σώματος 'Επτανησίων. Προσήλθεν εις τὸ Μεσολόγγι και κατετάγη την 1ην 'Ιουλίου. Διεσώθη και έλαβε μέρος εις την μάχην του 'Αητού την 10ην Αύγουστου 1822.
- ΜΠΟΥΚΗΣ**, (άγνωστον τὸ μικρόν του όνομα), του Σώματος των 'Επτανησίων εκ Ζακύνθου. Διεσώθη και έλαβεν μέρος εις την μάχην του 'Αητού.
- ΜΥΤΙΛΗΝΑΙΟΣ** 'Αναστάσιος κατετάγη την 6 Ματου.
- ΜΟΡΑΛΗΣ** (άγνωστον τὸ μικρόν του όνομα).
- ΜΙΣΟΛΙΤΡΟΣ** Δημήτριος του Καραβία, 'Ιθακήσιος του Σώματος της 'Επτανήσου, διασωθείς έλαβεν μέρος εις την μάχην του 'Αητού.
- ΝΙΚΟΛΑΣ** Χρίστος, κατετάγη την 4 Ματου.
- ΝΙΚΟΛΑΟΠΟΥΛΟΣ** 'Ιωάννης κατετάγη την 4 Ματου.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ** Εδστάθιος, από τον Κάλαμον του Σώματος των 'Επτανησίων, διεσώθη.
- ΝΤΑΝΙΑΚΑΣ** Μιχαήλ, όπηρέτει εις τὸ Σύνταγμα από 27 Μαρτίου.
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ** 'Ιωάννης, κατετάγη την 1ην Ματου 1822.
- ΟΡΦΑΝΟΣ** Διονύσιος εκ Ζακύνθου. 'Ελθών εκ του έξωτερικού κατετάγη την 2αν Ματου εις Κόρινθον. Διεσώθη.
- ΟΡΦΑΝΟΣ** Μιχαήλ εκ Ζακύνθου, κατετάγη την 13ην Ματου. Την 19 'Ιανουαρίου 1823 προήχθη εις Ταξίαρχον.
- ΟΡΦΑΝΟΣ** Παναγής εκ Ζακύνθου, διεσώθη και την 15ην 'Ιουνίου 1823 προήχθη εις τὸν βαθμόν της Στρατηγίας.
- ΠΑΝΑΣ** 'Ηλίας, Κεφαλήν Σώματος 'Επτανησίων τραυματισθείς εις την κεφαλήν διεσώθη.
- ΠΑΝΑΣ** Γεράσιμος, Κεφαλήν του άνωτέρω Σώματος, διεσώθη.
- ΠΑΝΑΣ** 'Ιωάννης, Κεφαλήν του ίδιου Σώματος.
- ΠΑΝΑΣ** Μιχαήλ ως άνωτέρω. Διεσώθη.
- ΠΑΝΑΣ** Χαράλαμπος του άνωτέρω Σώματος, διεσώθη.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ** 'Ιωάννης, διεσώθη.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ** 'Αθανάσιος, άγνωστος ή τύχη του.
- ΠΑΤΡΙΚΟΣ** Δημήτριος, κατετάγη την 6ην Ματου 1822.
- ΠΕΡΓΑΜΕΝΗΣ** 'Ιωάννης διεσώθη.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ** 'Ανδριανός κατετάγη την 1η Ματου.

- ΠΕΓΚΟΣ Δημήτριος, στρατιώτης από 13η Μαΐου.
- ΠΕΤΡΟΚΟΚΚΙΝΟΣ Γεώργιος στρατιώτης από 12 Μαΐου.
- ΠΕΣΚΟΣΟΒΙΚΗΣ Ἀναστάσιος, κατετάγη τὴν 12 Μαΐου.
- ΠΕΤΡΟΥ Ἀναστάσιος, στρατιώτης 1ου Συντάγματος, διεσώθη.
- ΠΑΗΜΟΡΑΣ Στυλιανὸς ἐκ Λευκάδος, Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη.
- ΠΑΠΑΝΙΚΟΥ Νικόλαος, ἀπὸ τὴν νῆσον Κάλαιον τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη.
- ΠΑΤΣΑΡΗΣ, (ἄγνωστον τὸ μικρὸν τοῦ ὄνομα) Ζακύνθιος, διεσώθη.
- ΠΕΡΔΙΚΗΣ Σπύρος (ἢ Σταῦρος) κατετάγη τὴν 1η Μαΐου.
- ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ Ἰωάννης, Κεφαλλῆν, διεσώθη.
- ΠΡΟΦΥΡΑΣ Θεοδόσιος, στρατιώτης ἀπὸ 11 Μαΐου 1822.
- ΠΟΜΟΝΗΣ Διονύσιος, ἀρχηγὸς ομάδος Ζακυνθίων εἰς τὸ Σῶμα Πανᾶ. Διεσώθη. Ταξίαρχος ἀπὸ 15 Ἰουνίου 1823.
- ΡΟΥΜΕΛΙΩΤΗΣ Παναγιώτης ἐκ Ζακύνθου κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου 1822.
- ΣΑΒΒΑΣ Ὀδυσσεύς, διεσώθη.
- ΣΚΟΡΔΟΣ Κωνσταντῖνος, στρατιώτης τοῦ Συντάγματος.
- ΣΛΚΚΑΛΗΣ Βασίλειος (ἢ Σακελῆς) ἐκ Ζακύνθου, στρατιώτης ἀπὸ 11 Μαΐου 1822. Ἔπεσε εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα.
- ΣΑΛΤΕΛΗΣ Ἐμμανουήλ, διεσώθη, ἀργότερα γραμματεὺς τοῦ ἐκτελεστικοῦ Σώματος.
- ΣΕΚΕΛΙΑΝΟΣ Πέτρος ἐκ Λευκάδος τοῦ Σώματος τῶν Ἑπτανησίων, διεσώθη.
- ΣΕΡΒΟΣ Νικόδημος, στρατιώτης ἀπὸ 13 Μαΐου.
- ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ Παντελῆς, στρατιώτης ἀπὸ 1ης Μαΐου.
- ΣΤΑΜΑΤΗΣ Δημήτριος, στρατιώτης Συντάγματος.
- ΣΤΑΪΚΟΠΟΥΛΟΣ Ἀθανάσιος, ὡς ἀνωτέρω.
- ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ Γεώργιος, στρατιώτης ἀπὸ 2ας Μαΐου.
- ΣΤΑΥΡΙΑΝΑΚΗΣ Νικόλαος, στρατιώτης ἀπὸ 11 Μαΐου.
- ΣΜΥΡΝΑΙΟΣ Νικόλαος, στρατιώτης ἀπὸ 27 Μαρτίου.
- ΣΤΕΚΟΥΛΗΣ Χαράλαμπος κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου 1822 καὶ διεσώθη. Τὸ 1826 εἶναι μέλος τῆς Γ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως.
- ΣΙΓΑΛΛΣ Ἰωάννης, κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου.
- ΣΙΣΟΒΟΣ Μάρκος, στρατιώτης τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, κατετάγη τὴν 14 Μαΐου.
- ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ἀπόστολος, κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου καὶ διεσώθη.
- ΣΟΦΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ἰωάννης στρατιώτης ἀπὸ 1ην Μαΐου.
- ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ Γεώργιος κατετάγη τὴν 4ην Μαΐου.
- ΣΟΥΛΙΩΤΗΣ Κώστας, στρατιώτης τοῦ Συντάγματος.
- ΣΟΦΟΣ Δήμος, ὑπηρετεῖ εἰς τὸ Σύνταγμα.
- ΣΟΛΩΜΟΣ Παναγιώτης ἐκ Ζακύνθου κατετάγη εἰς τὸ Σῶμα τῶν Ἑπτανησίων ὅταν τοῦτο ἔφθασε εἰς τὸ Μεσολόγγι κατὰ τὸ τέλος Μαΐου. Διασωθεὶς ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἄητου Ἐηρομέρου.
- ΣΩΤΗΡΗΣ (ἄγνωστον τὸ μικρὸν τοῦ ὄνομα), ἐφονεύθη κατὰ τὴν μάχην.

ΣΧΟΙΝΑΣ Πέτρος, στρατιώτης από 11 Μαΐου.

ΤΑΟΥΣ ἢ **ΤΑΗΣ** Κωνσταντῖνος, στρατιώτης από 1ης Μαΐου.

ΤΡΑΓΟΜΑΝΑΤΟΣ Ἰωάννης, στρατιώτης από 25 Μαΐου εἰς τὸ Σῶμα τῶν Ἑπτανησίων.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Μιχαήλ, διεσώθη καὶ ἐχρημάτισε γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ.

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Σπύρος, κατετάγη τὴν 1 Μαΐου.

ΤΣΙΝΤΖΟΣ Κωνσταντῖνος, στρατιώτης από 1ης Μαΐου.

ΤΣΑΝΑΚΑΣ Ἰάκωβος, ἀγνωστος ἢ τύχη του.

ΤΡΙΠΟΛΙΤΖΙΩΤΗΣ Νικόλαος, κατετάγη τὴν 27 Μαρτίου.

ΤΣΕΜΠΕΡΗΣ Παναγῆς τοῦ Καραβία, ἐξ Ἰθάκης τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, διασωθεὶς ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἄητοῦ τὴν 10 Αὐγούστου 1810 οὗ ἔτους.

ΤΟΥΡΚΟΣ Νικόλαος, ἐκ Ζακύνθου, Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη καὶ ἔλαβεν μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Ἄητοῦ.

ΤΖΙΤΖΟΠΟΥΛΟΣ Σπύρος, κατετάγη τὴν 13 Μαΐου.

ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ Βασίλειος Κεφαλλῆν Σώματος Ἑπτανησίων, κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου.

ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ Ἀπόστολος, εἰς τὸ Σύνταγμα από 13ης Μαΐου.

ΧΑΤΖΗΣ Γιάκος, εἰς τὸ Σύνταγμα από 6ης Μαΐου.

ΦΙΓΓΟΣ Αἰγύσιος, στρατιώτης τοῦ Συντάγματος.

ΦΙΛΙΠΠΟΥ Λάμπρος, εἰς τὸ Σύνταγμα από 11 Μαΐου.

ΦΩΚΑΣ (ἀγνωστον τὸ μικρὸν του ὄνομα) ἀξιωματικὸς, ὡς στρατιώτης εἰς τὸ Σύνταγμα. Διεσώθη.

ΦΩΝΑΪΤΗΣ Κώστος (Κωνσταντῖνος), τοῦ Συντάγματος.

ΧΡΙΣΤΟΥ Δημήτριος, κατετάγη τὴν 27 Μαΐου 1822 εἰς τὸ Μεσολόγγι.

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Παναγιώτης, στρατιώτης από 13 Μαΐου.

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ἰωάννης, κατετάγη τὴν 2αν Μαΐου καὶ τὴν 14 Ἰουνίου 1824 ὠνομάσθη Ἀντιστράτηγος.

ΨΙΛΙΑΝΟΣ Θεοφύλακτος, τοῦ Σώματος Ἑπτανησίων, διεσώθη.

ΨΑΡΡΑΚΗΣ Ἰωάννης, κατετάγη τὴν 1ην Μαΐου καὶ τὸ 1823 ὑπηρετεῖ ὡς Ἀντιέπαρχος Σύμης.

ΨΑΧΟΥΛΑΣ, (ἀγνώστου ὀνόματος) ὑπηρετεῖ ὡς ὀμαδάρχης.

Καὶ ὁ Λιθέριος **ΛΙΒΕΡΟΠΟΥΛΟΣ** ὑπηρετεῖ ὡς Ταμίας τοῦ Τάγματος¹.

1. Ὁ Λιθέριος Λιβερόπουλος κατήγετο ἐκ Ναυπάκτου. Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, ἦτο Ἱερομόναχος ὀνομαζόμενος Κύριλλος καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γερμανίαν, ὡς ὑπότροφος τῆς Φιλομούσου Ἑταιρείας. Ἐκτραγείσης τῆς ἐπαναστάσεως, μετ' ἄλλων νέων ἠκολούθησε τὸν Δημ. Ὑψηλάντην ὁ ὁποῖος ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐκ Δερβέκης εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐπειτα διορίσθη ὑπὸ τοῦ Ὑπουργοῦ Ἰ. Κωλέττη Ταμίας τοῦ Σώματος τῶν Φιλελλήνων (1822) τὸ ὁποῖον καὶ ἠκολούθησε εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα.

VII. ΠΙΝΑΞ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΜΑΧΗΣ ΤΟΥ ΜΑΤΕΣΙΟΥ

Τὴν μάχην αὐτὴν ἠγγόησαν τόσον οἱ Φιλέλληνες ὅσον καὶ οἱ Ἕλληνες ἱστορικοί. Καὶ ὁμοῦς ὑπῆρξεν αἱματηρὰ εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας. Εἰς αὐτὴν ἔλαβον μέρος περὶ τοὺς 400—450 ἄνδρες ἐκ τῶν ἀτάκτων καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης προέκυψαν καὶ τὰ ἐξῆς ὡς πρὸς τοὺς μετασχόντας:

Γῶγος ΜΠΑΚΟΛΑΟΣ, ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Ματεσιοῦ. Διεσώθη.
Μῆτρος Γῶγου ΜΠΑΚΟΛΑΣ, υἱὸς του. Διεσώθη.

Νικόλαος ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ ὄπλαρχηγὸς μὲ δμάδα Ἄρτινων. Διεσώθη.

Δημήτριος ΣΚΥΛΟΔΗΜΟΣ ὄπλαρχηγὸς ἐκ Βάλτου. Διεσώθη.

Γιώργης ΤΣΟΓΚΑΣ, ὄπλαρχηγὸς ἐκ Ξηρομέρου. Διεσώθη.

Κώστας ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, ὄπλαρχηγὸς ἐκ Σκουληκαριάς. Διεσώθη.

Ἀνδρέας ΙΣΚΟΥ, ὄπλαρχηγὸς ἐκ Βάλτου.

Σταμούλης ΓΑΤΣΟΣ ὄπλαρχηγός. Διεσώθη.

Δῆμος ΤΣΕΛΙΟΣ, ὄπλαρχηγὸς ἐκ Ξηρομέρου. Οὗτος ἐτραυματίσθη εἰς τὸν πόδα, ἡ δὲ ἐγγονὴ του Εὐδοκία Κουμουτσοπούλου εἰς τὴν βιογραφίαν «Ὁ Στρατηγὸς Δῆμος Τσέλιος» γράφει: Εἰς τὴν αἱματηρὰν μάχην τοῦ Πέτα εἰς τὴν τρέψας εἰς φυγὴν κατεδίωξε κακῶς ἔχοντα τὸν ἐχθρὸν ἐπληγώθη εἰς τὸν πόδα, μεθ' ἧς ἀνεχώρησε εἰς Λειβάδιον Βονίτσης πρὸς ἰασίν του.

Μιχαὴλ Νικ. ΜΟΣΤΡΑΣ, ἀρχηγὸς δμάδος Πετανιτῶν τραυματισθεὶς κατὰ τὴν μάχην. Οὗτος εἰς ἀναφορὰν του πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑσωτερικῶν γράφει: «1822 εἰς τὴν μάχην τοῦ Πέτα ἐπληγώθη εἰς τὸν ἀριστερὸν μηρὸν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ τότε ἀρχηγοῦ Γῶγου Μπακόλα. 20 Ὀκτωβρίου 1842. Μιχαὴλ Ν. Μόστρας». ΓΛΚ Ὑπουρ. Ἑσωτ. Φ. 147.

Ἰωάννης ΡΑΓΚΟΣ, ἀρχηγὸς Σώματος Βαλτινῶν. Οὗτος τὴν 11 Ἰουνίου 1823 μεταξὺ ἄλλων γράφει πρὸς τὴν Διοίκησιν ἀπὸ τὴν Τριπολιτσάν: «Εἰς αὐτὸ τὸ μεταξὺ μου ἔρχεται μία διαταγὴ ἀπὸ τὸν ἐκλ. κύριον Μαυροκορδατον προσκαλώντας με εἰς ἀντάμωσίν του. Ἐγὼ διὰ τὸ μεγάλο σέβας ὅπου εἶχα καὶ ἔχω πρὸς τὴν Διοίκησιν καὶ ἀπαρδειγματίστον εὐπέθειαν ἀμέσως ἐκίνησα καὶ ἐπῆγα. Οἱ Μεσολογγίται καὶ Ἀνατολικιώται ἄς εἰποῦν στὸ Κομπότι καὶ Ματεσιδ» (Ἄρχεῖα Ἑλλ. Παλιγγενεσίας τόμος 11 σελ. 44).

Ἰωάννης ΣΙΟΥΤΑΣ, στρατιώτης ἐκ Συρράκου, ὑπηρέτων ὑπὸ τὸν Ἰ. Ράγκον προσεκόμισε ἀργότερα τὸ κάτωθι πιστοποιητικὸν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν ἐκδουλεύσεων: «Πιστοποιητικόν. Πιστοποιῶ ὅτι ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι ὁ κύριος Ἰωάννης Σιούτας γεννηθεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1800 εἰς Συρράκον τῆς Ἠπείρου καὶ κάτοικος Φθιώτιδος τοῦ Δήμου Σπερχιάδος ὑπηρέτησεν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν μου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1822 ἕως τὸ 1825 στρατιωτικῶς καὶ παρευρέθη εἰς τὰς μάχας Ματεσιοῦ καὶ Πέτα, εἰς Λουτράκι, Βονίτσης κλπ. Ἐδειξε γενναϊότητα κλπ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 16 Φεβρουαρίου 1846

Ἰωάννης Ράγκος καὶ οἱ Χρ. Χατζηχρίστος, Νικόλαος Ζέρβας»

(Ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τῆς Ἑθν. Βιβλιοθήκης)

Ἀναγνώστης ΠΑΠΑΠΑΝΟΣ ἡ Καναράς ἐκ Σελλάδων Ἄρτης, στρατιώτης

ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ράγκον. Οὗτος προσεκόμισε εἰς τὴν Διοίκησιν τὸ ἐξῆς πιστοποιητικόν: «Πιστοποιητικὸν ὁ ὑποφαινόμενος ὅτι ὁ κ. Ἀναγνώστης Παπαπάνος ἢ Καναρᾶς ὑπηρέτησε στρατιωτικῶς ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ράγκον ἀπὸ τὸ ἔτος 1821—1825 τιμίως καὶ γενναίως. Παρευρέθη εἰς μεγάλας μάχας. 1ον εἰς Καρπενήσι, 2ον εἰς Καλαρρῦτες, Συρράκου... εἰς Κομπότι, εἰς Πέτα, εἰς Ματεσιὸ κλπ. δίδομεν τὸ παρὸν κλπ.

Πατιόπουλον τὴν 1ῃ Μαΐου 1865

Ἐπισημασθέντων Ἰωάν. Ράγκος» (χειρογρ. Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης φάκ. Καναρᾶ).

Παναγιώτης ΒΕΡΟΥΚΑΣ στρατιώτης ἀπὸ τὸ Βασιλόπουλον Βάλτου. Ἐπέσει εἰς τὸ Ματεσιό.

Νικόλαος Χρ. ΣΙΨΗΣ στρατιώτης ἀπὸ τὸ Σύντεκτον ὑπηρετῶν ὑπὸ τὸν ἐκ Σκουληκαριάς ὀπλαρχηγὸν Κώσταν Οἰκονόμου. Ἐπέσει εἰς τὸ Ματεσιό.

Γεώργιος Α΄ΥΦΑΝΤΗΣ στρατιώτης ἀπὸ τὸ Στίνο. Ἐπέσει εἰς τὸ Ματεσιό. Εἰς τοὺς οἰκειοὺς των ἀπενεμήθη σύνταξις (Παράρτημα Πρακτικῶν Βουλῆς 1850).

Δημήτριος ΑΝΔΡΙΟΠΟΥΛΟΣ στρατιώτης ἀπὸ τὰ Κράδαρα, ὑπηρετῶν ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ράγκον, διεσώθη.

Δημήτριος Γ. ΓΚΟΝΤΖΟΣ στρατιώτης ἀπὸ Ἄρταν ὑπηρετῶν ὑπὸ τὸν Ἰ. Ράγκον, διεσώθη.

Νικόλαος ΑΓΓΕΛΗΣ στρατιώτης ἀπὸ Σερδίνια ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Ἰσκον. Διεσώθη.

Γεώργιος ΑΓΓΕΛΗΣ στρατιώτης, ὡς ἀνωτέρω.

Δημήτριος ΑΓΓΕΛΟΜΙΝΟΣ ἀπὸ Στάνον Βάλτου στρατιώτης ὑπὸ τὸν Δημ. Σκυλοδήμον, διεσώθη.

Ἀνδρέας ΒΛΑΧΑΚΗΣ στρατιώτης ὑπὸ τὸν Ἀλ. Βλαχόπουλον ἐκ Μουρτσάγου Ζυγοῦ, διεσώθη.

Πᾶνος ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, στρατιώτης ἐκ τοῦ εἰς Πέτα τμήματος Μακρῆ, ἀπὸ Γουριά Μεσολογγίου. Διεσώθη.

Ἀναστάσιος ΒΑΣΙΛΑΣ στρατιώτης - ὀμαδάρχης ἐκ Πάργας. Διεσώθη.

Πᾶνος ΓΙΑΤΡΑΚΟΣ, ὀπλαρχηγός. Ἐπρεξε εἰς βοήθειαν τοῦ Μπακόλα καὶ ἔπειτα τὸν ἐβοήθησε εἰς τὴν διάσωσιν τῶν ὀλίγων διασωθέντων Φιλελλήνων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βρύσης Γκούρζιας. Διεσώθη.

Ἰωάννης ΑΤΣΑΒΕΣ στρατιώτης τοῦ τμήματος Γιατράκου ἀπὸ τὴν Κατσατίνα Λακεδαίμονος. Διεσώθη.

Γεώργιος ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ στρατιώτης ἐκ Βάλτου τμήματος Δημ. Σκυλοδήμου. Διεσώθη.

Γεώργιος ΒΑΓΕΝΑΣ στρατιώτης τοῦ προστρέξαντος εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ Μπακόλα, τμήματος Δημ. Μακρῆ ἐκ Μεσίριστα Μεσολογγίου. Διεσώθη.

Ἀναστάσιος Γ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ στρατιώτης ὡς ἀνωτέρω, ἐκ Ματαράγκας Μεσολογγίου.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἡ καταστροφή τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐκστρατευτικοῦ Σώματος εἰς τὴν Ἡπειρον, ὀφείλεται εἰς ἐσφαλμένην ἀντίληψιν τῆς ἡγεσίας αὐτοῦ, νὰ νομίση ὅτι μία μακρὰν τῶν ἐστιῶν πρόκλησις, πρὸ τῶν θυρῶν, ἐνὸς ἰσχυροῦ καὶ πολυαριθμοῦ Σουλτανικοῦ στρατοπέδου, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποθῆ ὑπὲρ τῶν Ἑλληνικῶν ὀπλῶν. Καὶ μάλιστα ὅταν κατὰ τὴν διαδρομὴν του, ἀπὸ Κορίνθου μέχρι Μεσολόγγι, ἔγινε γνωστὸν ὅτι τὸ στράτευμα μὲ διάφορον πολεμικὴν νοοτροπίαν, μαστιζόμενον ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ἀντιζηλίας καὶ πληττόμενον ἀπὸ τὸν φθόνον, ἀπρόθυμα ἠκολούθη τὴν ἐκστρατείαν. Καὶ ἀντὶ νὰ ἐνοῦται ἐκ τῶν λιποταξιῶν καθημερινῶς διελύετο. Ὑπὸ αὐτὰς τὰς συνθήκας ὠδηγεῖτο ὑπὸ τῆς ἡγεσίας του, νὰ συγκρουσθῆ μὲ τακτικὸν στρατὸν, διαθέτοντα τὰ σύγχρονα τῆς ἐποχῆς του μέσα καὶ μάλιστα εἰς τὴν περιοχὴν ὅπου τὰ στρατόπεδα ἐκείνου. Ἡ θέσις τοῦ Πέτα τὴν ὁποίαν ἐπέλεξε διὰ νὰ ἐλαφρύνῃ ἀπὸ αὐτὴν, τὸν κλοιὸν τῆς Κιάφας, ἐκτεθειμένη ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν εἰς τὸν κίνδυνον κυκλώσεως ἦτο τελείως ἀκατάλληλος διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν στόχων τῆς ἐκστρατείας. Καὶ τὸν κίνδυνον αὐτὸν οὔτε ὁ ἐνθουσιασμὸς τῶν ὀλίγων δεκάδων Φιλελλήνων οὔτε ἡ πειθαρχία τῶν μικρῶν Ἑλληνικῶν Σωμάτων, Τακτικῶν καὶ Ἰονίων ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτρέψῃ. Αἱ ἀδυναμίαι τῆς ἐκστρατείας ἤρχισαν, ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ἀκόμη, ὅταν ἔφθασε τὸ Ἑλληνικὸν Σῶμα, νὰ διαγράφωνται ἀπειλητικαὶ διὰ τὴν τύχην τῆς καὶ τὰ λάθη τὰ ὁποῖα ἔγιναν, ἀδιόρθωτα καὶ αὐτὰ, ἔτρεχον ἔπειτα μὲ τὸν στρατὸν πρὸς τὴν Ἡπειρον. Μεγάλῃ διαφορᾷ τακτικῆς, μεταξὺ τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Ἑλλήνων Ἀτάκτων. Οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται ἀπὸ τῆς ἐξεγέρσεώς των, ἐπέλεγον αὐτοὶ τὸ ἔδρανον εἰς τὸ ὁποῖον ἐφρόντιζον νὰ παρασύρουν τὸν ἐχθρὸν καὶ δώσουν ἐκεῖ τὴν μάχην καὶ εἰς περίπτωσιν κινδύνου δι' ἐλιγμῶν νὰ ἀποφύγουν τὸν χαλασμόν των. Εἰς τὸ Πέτα οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ δὲν εἰσηκούσθησαν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς 3ης Ἰουλίου ὅπως ἀποφύγουν τὴν μάχην παρατάξεως καὶ μάλιστα ἐπὶ ἀκαλύπτου χώρου, μὲ στρατὸν ὅστις κατὰ τὰς πληροφορίες τὰς ὁποίας εἶχον θὰ ἐπῆρχετο ἐναντίον των ἐνισχυμένους μὲ δυνάμεις Πεζικοῦ, Ἴππικοῦ καὶ Πυροβολικοῦ. Ὅσον καὶ ἐὰν ὁ Τουρκικὸς στρατός, ἦτο ποιοτικῶς κατώτερος ἢ ἀσύγκριτος εἰς δυνάμιν ὑπεροχὴν του καὶ ἡ πρωτοβουλία, τὴν ὁποίαν τοῦ ἀφῆκαν νὰ ἔχῃ, ὅπως καθορίσῃ αὐτὸς τὸν χρόνον ἐπιθέσεως, ἦσαν παράγοντες οἱ ὁποῖοι δὲν ἔπρεπε νὰ ἀγνοηθοῦν. Ὁ χρόνος τοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν νὰ καταλάβῃ τὰ βόρεια πλευρὰ τοῦ ὄροπεδίου τοῦ Πέτα ἀπὸ τῆς θέσεως Χαραμῆ μέχρι τῆς θέσεως Πουρνάρι βορείως καὶ ὀπισθεν τῆς Ἑλληνικῆς παρατάξεως, καὶ νὰ κυκλώσῃ κατὰ μέγα μέρος τὸ στράτευμα.

Ἡ ἡγεσία τῶν Φιλελλήνων καὶ τῶν Τακτικῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν μάχην

παρατάξεως. Ἀλλὰ τόσον ἡ ἐμπειρία τῶν 80 ἢ 90 ἐθελοντῶν Φιλελλήνων ὡς καὶ ἡ ὀργάνωσις τῶν Τακτικῶν καὶ τῶν Κεφαλλήνων τοῦ Παναῆ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκρατήσῃ ἐχθρὸν δυνάμειος ἕως 8000 ἀνδρῶν ἀνευ προθύμου καὶ ἐνεργοῦ συμμετοχῆς καὶ τῆς ἄλλης ἰκανῆς δυνάμειος, τῶν Ἀτάκτων. Ἀλλὰ τῶν τελευταίων ἡ παρέμβασις εἰς τὴν μάχην ἀπὸ τὴν παραμονὴν ἐφαίνετο ὅτι οὐδὲ κὰν πιθανὴ ἦτο. Καὶ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ἡ ἡγεσία τῶν ἄλλων μονάδων εἶχον πικρὰν πείραν ἀπὸ τὴν προηγουμένην ἀδιαφορίαν τοῦ Βαρνακιώτη νὰ βοηθήσῃ τὸν Μάρκον Μπότσαρη, ὅστις ἐσφάζετο εἰς τὸ στενὸν τῆς Πλάκας, τρεῖς ἡμέρας γρηγορώτερα. Τὸ χρέος τοῦ Μαυροκορδάτου ἐμπνευστοῦ τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς ἦτο, τὴν στιγμὴν ἐκείνην, νὰ εὑρίσκειται μεταξὺ τοῦ στρατοπέδου του. Θὰ ἠδύνατο καὶ τὰς ἀντιθέσεις νὰ ἀπαλύνη καὶ τὴν ἐνότητα τῶν δύο σωμάτων νὰ ἀποκαταστήσῃ καὶ νὰ τὸ ὀδηγήσῃ εἰς τὸ καθήκον. Ἀφῆκε τὰς ἀρμοδιότητάς καὶ τὰς πρωτοβουλίας αὐτάς, νὰ τὰς ἐκδηλώνη ὁ Νόρμαν. Ἀλλ' οὗτος διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο ξένος καὶ ὡς πρὸς τὴν καταγωγὴν καὶ ὡς πρὸς τὴν τακτικὴν των.

Οἱ Ἕλληνες εἶχον παραγκωνισθῆ ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτον καὶ τοὺς Φιλέλληνας εἰς τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν καὶ δὲν ἦτο εὐκόλον αἱ ἀπόψεις τοῦ Νόρμαν νὰ ἔχουν ἀπήχησιν. Ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατῶν ἦσαν περισσότερο συνεργάται τοῦ Νόρμαν παρὰ κατώτεροί του, καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν, ὡς ἐκ τούτου αἱ ἀπόψεις τοῦ Νόρμαν νὰ ἔχουν καὶ δι' αὐτοὺς θέσιν διαταγῶν. Ἦσαν ἀπλῶς γινῶμαι. Καὶ ἔτσι τὸ στράτευμα τοῦ Πέτα τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἦτο ἀνευ ἡγεσίας. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς οἱ Φιλέλληνες καὶ οἱ Τακτικοὶ ἀπετόλμησαν νὰ δώσουν μάχην ἐκ τῶν προτέρων καταδικασμένην, ἢ ὅποια ἐπληρώθη μὲ βαρὺ τίμημα. Δικαία ἢ ἀγανάκτησις τῶν Φιλελλήνων. Οἱ Ἕλληνες πλὴν ὀλίγων δὲν τοὺς ἐβοήθησαν. Αἱ ἀφορμαὶ τὰς ὁποίας εἶχον ἐκεῖνοι, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερνικήσουν τὸ καθήκον. Καὶ τὸ καθήκον ἦτο νὰ μείνουν εἰς τὰς θέσεις των καὶ νὰ πολεμήσουν. Ἡ ὑπόθεσις ἦτο ἰδικὴ των. Ἡ προκληθεῖσα ἀγανάκτησις, παραμερίζουσα τὴν εὐθύνην τῶν λαθῶν διὰ τὰ ὅποια πολλοὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι, ἀπέδωκεν πτὴν ἀτυχίαν, εἰς προδοσίαν τοῦ Γώγου Μπακόλα. Καὶ τοῦτο, διότι ἀπὸ τὰς θέσεις του, τῆς «Κορακοφωλιάς», ἐνεφανίσθη τὸ μικρὸν ἐχθρικὸν τμήμα ὀπισθεν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμῶν, τὸ ὅποιον ἀδικαιολογητῶς ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν εἰς τὰ τμήματα τῶν ἀτάκτων. Χωρὶς νὰ ἐξετασθῆ ἐὰν ὑπῆρχε πράγματι εὐθύνη τοῦ Μπακόλα, ἐπάνω εἰς τὴν σύγχυσιν, ἀπεδόθη εἰς δόλον του, κατ' ἄλλους εἰς λάθος του ἢ ἐλιγμὸν του ἢ ἀπομάκρυνσίς του ἐκ τῆς θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχεν τῆς «Κορακοφωλιάς». Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι κενοφανές. Εἰς ὅλας τὰς ἀτυχεῖς μάχας τῆς πολεμικῆς ἱστορίας πάντοτε εὑρέθη ὁ ἕνας διὰ νὰ ἐπιρριφθῆ ἢ εὐθύνη τῆς ἡττης, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἐξετέλεσε τὸ καθήκον του ἢ δὲν ἐξετέλεσε τοῦτο, ὅπως ἔπρεπε. Ἔτσι εὑρίσκειται τρόπος νὰ δικαιολογηθοῦν αἱ ἡτται καὶ νὰ ἀποκρυβοῦν τὰ λάθη. Εἰς τὸ Πέτα ἡ καταφορὰ τῆς ἀγανακτικῆς ἐστράφη κατὰ τοῦ παλαιμάχου πολεμιστοῦ ὅστις δὲν ἐφοδῆθη ὡς τότε, οὔτε τὸν πόλεμον οὔτε τὴν μάχην. Καὶ πρῶτον ἀπὸ τὸν Μάρκον Μπότσαρη

δοτις παρ' ἄλλην τὴν γενναιότητα τῆς ψυχῆς του, κατὰ τὴν διέλευσίν του ἀπὸ τὸ Κομπότι ἐψιθύρισε «μὰς φάγανε μὲ μπαμπεσιὰ» ρίψας σαφῆ ὑπαινεγμὸν περὶ προδοσίας. Ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας ὀπλαρχηγοὺς οὐδεὶς ἐπίστευσε οὐδὲ ἐσκέφθη προδοσίαν τοῦ Γώγου Μπακόλα. «Ἐγὼ λέγει ὁ Δεληγιάννης εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, δὲν δύναμαι νὰ πιστεῦω εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν καὶ ἐγίνεν ἡ φθορὰ αὐτῆ εἰς τοὺς Ἑλληνας». Ἀλλὰ οὔτε ὁ Γενναῖος Κολοκοτρώνης ἀναφέρει τι περὶ προδοσίας οὐδὲ ὁ Βαρνακιώτης. Εἰς τὴν Ἱστορίαν του ὁ Σπ. Τρικούπης, γαμβρὸς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ ὡς ἐκ τοῦ δεσμοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπος δοτις θὰ ἠδύνατο πλήρως νὰ διαφωτίσῃ τὸ συμβάν καὶ τὰς σχέσεις τοῦ Μαυροκορδάτου, γράφει. «Οἱ Φιλέλληνες ὠνόμαζαν φανερά τὸν Γώγον προδότην, ἀλλὰ ὁ Μαυροκορδάτος, οὐδ' οἱ μὴ τακτικοὶ ἀρχηγοὶ συνεφώνουν, ἀποδίδοντες δικαίως τὴν μὴ φρούρησιν τοῦ λόφου ὅπως γράφομεν εἰς τὴν συνήθη ἀπειθείαν τῶν μὴ τακτικῶν στρατιωτῶν». Τὴν ἀποψιν αὐτὴν παραδέχεται καὶ ὁ Γ. Γερβίνος εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως (τόμος Α' σελ. 376).

Καὶ ἐκ τῶν νεωτέρων Ἱστορικῶν, ὅπως ὁ Διον. Κόκκινος, Κώστας Κελλαντζῆς καὶ ἄλλοι δὲν εὐρίσκουν λόγους νὰ δικαιολογηθῇ ἡ μομφή ἢ ὁποία ἀπεδόθη ἀπὸ τοὺς Φιλέλληνας εἰς τὸν Μπακόλαν. Ἄλλως ἀπὸ τοὺς κατηγοροῦς του, ὁ μὲν Ραῦμπῶ ἀπουσίαζε ἀπὸ τὴν μάχην, εἰς τὸ Μεσολόγγι, ὅπου εἶχε μεταβῆ ἀπὸ ἡμερῶν, ὁ δὲ Ἐπίατρος Ἔλστερ εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν καὶ αὐτὸς εὐρίσκατο εἰς τὸ Πέτα. Διότι, ὅπως γράφει ὁ Γάιμπερ, «τὴν ἡμέρα πού ἐφύγαμε ἀπὸ τὸ Κομπότι (22 Ἰουνίου) οἱ Ἔλστερ καὶ Βάιγκαντ ἐγύρισαν ἄρρωστοι εἰς Μεσολόγγι». Ἡ ἀπόστασις διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦτο μεγάλη καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Ἔλστερ ἐπέστρεψε τόσον σύντομα, δὲν φαίνεται νὰ ἐπροχώρησε πέραν τῆς Λαγκαδος διὰ νὰ εὐρεθῇ τὴν 4ην Ἰουλίου εἰς τὸ Πέτα καὶ ρίψῃ τὸν λίθον ἀναθέματος κατὰ τοῦ Μπακόλα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Μαυροκορδάτος δὲν ἀπέδωσε σημασίαν εἰς τὴν ἐκτοξευθεῖσαν κατηγορίαν κατὰ τοῦ Μπακόλα περὶ προδοσίας του εἰς τὸ Πέτα. Ἐξηγήσῃ αὐτὴν ὡς ὀφειλομένην εἰς τὴν πικρίαν τῶν Φιλελλήνων λόγῳ τῆς μεγάλης των δοκιμασίας καὶ εἰς τὴν ἀπειθείαν τῶν ἀτάκτων. Καὶ ἰδοὺ ὁ Μαυροκορδάτος τὴν 8ην Ἰουλίου τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν καταστροφὴν γράφει εἰς τὸν Γ. Βαρνακιώτην. Πρὸς τὸν Γεώργιον Νικολοῦ. «Τὰ 15 φορτώματα φουσέκια ὅπου σὰς ἔστειλεν ὁ Φροντιστὴς τοῦ πολέμου νὰ τὰ στείλετε εἰς Ἀράπην καὶ ἐκεῖ ἐμβαρκώνονται διὰ Βόνιτζαν. Ἐγὼ αὐριον ἀναχωρῶ διὰ Βραχώρι καὶ πάλιν εἰς ὀλίγαις ἡμέραις ἐπιστρέφω. Νὰ δώσητε καὶ μερικὸν ζεπχανέν (πολεμοφόδια) τοῦ Γώγου». Καὶ τὴν 14ην Ἰουλίου ὁ Μαυροκορδάτος γράφει εἰς τὸν ἴδιον Μπακόλαν. «Πρὸς τὸν Γώγον Μπακόλαν. Ἐλαβα τὸ γράμμα σου ἀπὸ 10 τρέχοντος (Ἰουλίου) καὶ ὅτι μοῦ κακοφαίνεται ὅτι ἔδωσες ρεχέμι (δμηρον) καὶ δὲν τὸ φανερώσεις καὶ νὰ μὴ παύης νὰ μοῦ δίδεις εἰδήσεις». (Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου τεύχ. II σελ. 146 καὶ 156).

Ὁ Μπακόλας κατήλθεν εἰς τὸ Πέτα κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Μαυροκορδάτου διὰ νὰ βοηθήσῃ τὴν ἐπιχείρησιν τῆς Ἠπείρου. Ἀπ' ἐκεῖ ἐνίσχυσε

τά Ἑλληνικά τμήματα διὰ τροφῶν τὰς ὁποίας ἐξαπατῶν τοὺς Τούρκους, ἐπρομηθεύετο. Συνέστησε εἰς τὸν Δάνια νὰ βαδίσει πρὸς Πλάκαν ὅταν εἶδεν ὅτι 800 Ἀλβανοὶ τῆς Ἄρτης ἐτέθησαν εἰς παρακολούθησιν τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἔδωσαν δὲ εἰς αὐτὸν τροφὰς καὶ 12 ἄνδρας ἐκ τοῦ τμήματός του, ὡς ὁδηγούς. Ὑπέδειξε εἰς τὸν Ταρέλλα τὴν κατασκευὴν προχωμάτων καὶ κατὰ τὸ συμβούλιον τῆς 3ης Ἰουλίου, ἦτο ἐξ ἐκείνων ὅτινες ἐζήτησαν καὶ ἐπέμεινε νὰ καταλάβουν οἱ ἄτακτοι τὴν πρώτην γραμμὴν ἀμύνης. Ἐπειτα ὅταν οἱ Τούρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῆς Φρουρᾶς Κομποτίου τὴν 26ην Ἰουνίου, ἀπέστειλε ἐκ Πέτα, τμήμα ἐκ τῶν ἀνδρῶν του, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς τελευταίας, κατὰ δὲ τὴν ἐπακολουθήσασαν μάχην ἐφονεύθη καὶ εἰς τῶν ἀνδρῶν του, ὅπως ὁ ἴδιος Μαυροκορδάτος βεβαίως. «Πρὸς τὸν Γενναῖον Στρατηγὸν Γεώργιον Νικολοῦ. Χθὲς οἱ Τούρκοι ἤλθον ἀπὸ τὴν Ἄρταν εἰς τὸ Κομποτί πλὴν ἐπρόφθασε βοήθεια καὶ ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπὸ τὸ Πέτα καὶ ἐδιώχθησαν κακῶς ἔχοντες. Ἀπὸ τοὺς ἰδικούς μας ἐσκοτώθησαν τρεῖς ἕνας Πελοποννήσιος, ἕνας τοῦ τμήματος τοῦ καπετάν Γῶγου καὶ ἕνας Σουλιώτης. Σὰς ἀσπάζομαι ὅλους Ἀλεξ. Μαυροκορδάτος. Λαγκάδα 27 Ἰουνίου 1822».

Εἰς τὴν Μπρένισταν μὲ τὸ τμήμα τοῦ Παναῖ ἔστειλε πάλιν ἀνθρώπους ὑπὸ τὸν ἀνεψιὸν του Καπετάν Βασίλην διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς ὁδοῦ Ἄρτης Ἰωαννίνων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ Πέτα, μόνον τὸ τμήμα τοῦ Μπακόλα ὑπὸ τὸν ἴδιον καὶ τὸν υἱὸν του Μῆτρον, τὸν Ἰωαν. Ράγκον, τὸν Δῆμον Τσέλιον καὶ μερικὸς ἄλλους ὀπλαρχηγούς, ἔλαβεν μέρος εἰς μάχην κατὰ τῶν 800 Ἀλβανῶν τοῦ Πουρναρίου εἰς τὴν πλαγίαν τοῦ Ματεσιῶ καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ νεκροὶ ὑπῆρξαν καὶ τραυματῆται. Ἡ μάχη αὐτὴ ἐκράτησε τὸν Γῶγον Μπακόλαν τελευταῖον ὄλων εἰς τὴν ὀπισθοχώρησιν καὶ συνετέλεσεν διὰ τῆς ἐπεμβάσεώς του, εἰς θέσιν «Γκούρτζια» νὰ σωθοῦν οἱ 25 Φιλέλληνες οἱ ὅποιοι κατώρθωσαν νὰ διαφύγουν τελικῶς τὴν σφαγὴν. Ἀλλὰ εἰς ὁποιαν μάχην τῆς Ἰστορίας, ὑπῆρξαν προδόται, ὑπάρχει παράδειγμα κατὰ τὸ ὅποιον ὁ προδότης νὰ φεύγῃ ἀπὸ τὸ πεδῖον τῆς μάχης τελευταῖος; Μπορεῖ νὰ συμβιδιασθοῦν αἱ δύο ἐννοιαὶ καὶ προδότης καὶ τελευταῖος; Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ Μπακόλας ὑπὸ τὸ βάρος τῆς κατηγορίας ἀπεσύρθη εἰς τὴν Σκουληκαριὰν καὶ ἀναγκάζεται νὰ συνδιαλλαγῇ μὲ τοὺς Τούρκους δὲν παύει νὰ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν. Δίδει δι' ἀπεσταλμένων συνεχῶς πληροφορίας εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Ἀκαρνανίας. Καὶ γράφει ὁ Ἰωαν. Ράγκος εἰς τὸν Βαρνακιώτην. «Γενναϊότατε Στρατηγέ Κύρ Γεωργάκη, προσκυνῶ... ἐπειδὴ ὁ Μαξούτ' Ἀγᾶς καὶ ὁ Βέης Βασιάρης ἔσφιξαν τὸν καπετάν Γῶγον νὰ τοὺς δώσῃ ἀνθρώπους νὰ περάσουν ἀπὸ τὸ Μακρυνόρος καθὼς καταλαβαίνεις καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια ἀντίγραφα ὅπου περικλείω ὁ ὅποιος ἐψὲς μᾶς ἔστειλε καὶ τὸν υἱὸν του Δημήτριον διὰ νὰ μᾶς εἰπῇ τὰ τερτίπια των καὶ κινήματά των ὅπου κάνουν διὰ πέρασμα τοῦ Μακρυνόρους καὶ νὰ ἔλθουν ἱμεντάτι (βοήθεια) τοῦ αὐτοῦ Πασᾶ Ὁ ἴδιος Δημήτριος μᾶς ἐβεβαίωσε καὶ τὸν ἐλευθερωμὸν τοῦ Κώστα Μπότσαρη... Τῇ 12 Αὐγούστου 1822 Σηκωμένη Πλάκα.

Ὁ ἀδελφὸς Γιαννάκης Ράγκος»

Τραγικόν τὸ τέλος τῆς ἐκστρατείας αὐτῆς τὸ ὁποῖον ἐκόστισε πολὺ εἰς τὴν ἐπανάστασιν. Ὑστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τοῦ Πέτα καὶ τὴν συνθηκολόγησιν τῶν Σουλιωτῶν, κατεκλύσθη ἡ Αἰτωλοακαρνανία ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Κιουταχῆ καὶ Ὁμέρ Βρυώνη καὶ διὰ πολλοὺς μῆνας ἀνεκόπη ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Δυτικὴν Ἑλλάδα. Ἐχρειάσθη ἡ λύσις τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἡ καταστροφὴ τῶν Τουρκικῶν στρατιῶν εἰς τὸ Σοβουλάκο καὶ τὸν Ἀχελῶον, κατὰ τὸν Ἰανουάριον 1823, διὰ νὰ ἀνακτήσουν οἱ Ἕλληνες τὸ θάρρος των καὶ νὰ ἀνακαταλάβουν οἱ ὀπλαρχηγοὶ θέσεις εἰς τὸ Μακρυνόρος αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν διὰ πολὺ χρόνον τὸ σύνορον τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος καὶ τῆς κατεχομένης ὑπὸ τῶν Τούρκων Ἠπείρου. Καὶ ἡ δημιουργηθεῖσα αὐτῇ πραγματικότης ἔθεσε ἐκεῖ τὸ ὀριστικὸν σύνορον τῆς Ἑλλάδος, διὰ πολλὰς δεκαετηρίδας ὅταν ἀπεφασίσθη ἡ ἰδρυσις τοῦ ἐλευθέρου Ἑλληνικοῦ Κράτους. «Ἡ ἐν Πέτα μάχη, γράφει ὁ Παν. Β. Παπασπύρου, ἔκρινε τὴν τύχην τῆς Ἠπείρου — Θεσσαλίας — Δυτικῆς Μακεδονίας διὰ 90 ἔτη».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΜΠΑΜΠΗ ΑΝΝΙΝΟΥ, Οι Φιλέλληνες του 1821, έκδ. Γαλαξία 1971.
- ΠΑΝ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Χρονογραφία της Ήπειρου, 'Αθήναι 1856.
- ΣΠΥΡ. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, 'Ιστορία του 'Αλή Πασά, 'Αθήναι 1895.
- ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΕΝΔΕΛΣΩΝ ΒΑΡΘΟΛΔΤ, 'Ιστορία της 'Ελλάδος, μετάφρασις, 'Αθήναι 1878.
- ΛΙΒΙΕΡ ΒΟΥΤΤΙΕ, Λοχαγού, 'Ενθυμήσεις του Πολέμου της 'Ελλάδος, Παρίσι 1828.
- ΧΡΙΣΤΟΥ ΒΤΖΑΝΤΙΟΥ, 'Ιστορία του Τακτικού Στρατού, 'Αθήναι 1874.
- Γ. Γ. ΓΕΡΒΙΝΟΥ, 'Ιστορία της 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, μετάφρασις Περδανόγλου, 'Αθήναι 1864.
- ΠΕΤΡΟΥ ΓΚΑΜΠΑ, 'Ιστορικά Σημειώματα, μετάφρασις Μπάμπη 'Αννίνου, 'Αθήναι 1925.
- ΖΟΥΡΙΕΝ ΝΤΕ ΛΑ ΓΚΡΑΒΙΕΡ, 'Ιστορία του ύπερ ανεξαρτησίας της 'Ελλάδος αγώνος, μετάφρασις Κ. Ράδου, έκδ. 1894.
- ΓΚΟΛΔΕΜΙΘ, 'Επιτομή της 'Ελληνικής 'Ιστορίας, μετάφρασις 'Αλ. Ραγκαβή, 'Αθήναι 1840.
- ΚΑΝΕΛΛΟΥ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστών του 21, 'Επιμ. 'Εμμ. Πρωτοψάλτη, 'Αθήναι 1957, τόμος 18ος.
- ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ Α.Ε., 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους, τόμος 12ος.
- Ζ. Δ. ΕΛΣΤΕΡ, 'Η Μάχη των Φιλελλήνων, Βάδεν 1828.
- ΔΙΟΝΤΣΙΟΥ ΕΥΜΟΡΦΟΠΟΥΛΟΥ, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστών, 'Επιμ. 'Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος 20ός.
- Γ. ΘΕΟΦΙΛΟΥ, 'Επιτομή 'Ιστορίας 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, 'Αθήναι 1878.
- ΠΑΝΤΕΛΗ ΖΟΥΒΑ, 'Οργάνωσις του Τακτικού Στρατού, 'Αθήναι 1969.
- ΛΙΟΝ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ, 'Ελληνική 'Επανάστασις, τόμος 5ος, 'Αθήναι 1932.
- ΕΥΔΟΣΙΑ ΚΟΥΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, 'Ο Στρατηγός Δήμος Τσέλιος, 'Αθήναι 1930.
- ΝΤΙΝΟΥ ΚΟΝΟΜΟΥ, 'Ανέκδοτα κείμενα της 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, 'Αθήναι 1966.
- ΟΥΓ'ΑΛΙΑΜ ΣΤ. ΚΛΑΙΡ, 'Εκείνη ή 'Ελλάδα πρέπει να είναι ελευθέρα, Λονδίον 1972.
- ΚΩΣΤΑ ΚΑΛΑΝΤΖΗ, 'Ιστορία της Μεγάλης 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, 'Αθήναι 1968.
- ΝΙΚ. ΚΑΣΟΜΟΤΑΗ, Στρατιωτικά 'Ενθυμήματα, τόμος Α', 'Αθήναι 1940.
- ΛΗΜ. Φ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗ, 'Ο Γώγος Μπακόλας, έκδ. 1978.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΚΟΥΤΣΟΝΙΚΑ, Γενική 'Ιστορία της 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, 'Αθήναι 1856.
- ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΚΟΛΟΚΟΥΤΡΩΝΗ, 'Απομνημονεύματα 'Αγωνιστών του 21, 'Επιμ. 'Εμμ. Πρωτοψάλτη, τόμος 1ος.
- ΓΕΝΝΑΙΟΥ ΚΟΛΟΚΟΥΤΡΩΝΗ, 'Απομνημονεύματα (Γ.Α.Κ. Δεύτερον Χειρόγραφο), 'Αθήναι 1971.
- ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΚΟΛΟΒΟΥ, 'Ο Γώγος Μπακόλας, επιφυλλίς εφημερίδος «Παρατηρητής 'Αρτης» 1975.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΩΤΣΗ, «'Εφημερίς τα Νέα του Πέτα», 1979.
- ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΟΛΙΑΤΣΟΥ, Πώς έχάθη ή μάχη του Πέτα, «'Ηπειρωτική 'Εστία», 'Ιωάννινα 1952, τεύχος Α'.

- ΣΠΥΡΟΥ ΛΑΜΠΡΟΥ, 'Ιστορία τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1886.
- ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΙΔΩΡΙΚΗ, 'Απομνημονεύματα «Ἡπειρωτικῆ Ἔστια», τόμος 5ος, Ἰωάννινα 1955.
- ΑΛΕΞ. ΜΑΤΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, Μυστικὸν Πρωτόκολλον, Ἰουλίου 1822. (ΓΑΚ).
- ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ ΜΑΡΚΟΥ, Οἱ Φιλέλληγες καὶ ἡ Θυσία τοῦ Πέτα, Ἀθήναι 1973.
- ΑΛΕΞ. ΜΑΤΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, 'Ιστορικὸν Ἀρχεῖον, τόμος 5ος, Ἀθήναι 1963 καὶ 1965.
- ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΤΑΞΑ, 'Ιστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1878.
- ΚΩΣΤΑ ΜΠΟΥΣΑΡΗ, 'Ιστορικὰ Ἀπομνημονεύματα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1878.
- ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ, Δοκίμιον περὶ Ἄρτης, Ἄρτα 1962.
- ΔΗΜ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Τὸ Σούλι, Ἀθήναι 1952.
- ΜΑΝΘΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, 'Ιστορικὰ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1878.
- ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΠΡΟΚΕΣ ΟΥΣΤΕΝ, 'Ιστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, μετάφρασις Γ. Ἀντωνιάδη, Ἀθήναι 1868.
- ΜΕΝΕΛΑΟΥ ΠΑΝΑ, Ἡ καθόλου δοῦσις τῆς Οἰκογενείας Πανᾶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθήναι 1905.
- ΚΑΡΙΟΥ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ κατὰ Βαρνακιώτην, Μεσολόγγι 1861.
- ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΡΑΓΙΔΗ, «Ἡμερολόγιον». 'Ιστορικὸν Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου, τόμος 5ος, Ἀθήναι 1965.
- Φ. ΠΟΥΚΕΒΙΑ, 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετάφρασις Ξ. Ζυγούρα, Ἀθήναι 1890.
- ΕΜΜ. ΠΡΩΤΟΥΨΑΛΤΗ, Τὸ Εἰκοσιένα καὶ ἡ Ἡπειρος, Ἀθήναι 1975.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ, Ἀπομνημονεύματα, Ἐπιμ. Βλαχογιάννη, Ἀθήναι 1947.
- ΠΑΝΑΓ. Β. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ, Ἡ ἐν Πέτα Μάχη - 4 Ἰουλίου 1822. Ἐφημερις «Νέα τοῦ Πέτα», ἀριθ. φύλλου 4, Ἀθήναι 1978.
- ΣΕΒΑΣΤΙΕΝ ΠΡΟΥΚΕ, Ὁ Φιλέλλην, Παρίσι 1826.
- ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΑΓΚΟΥ, Ὁ Στρατηγὸς Ράγκος, Ἀθήναι 1891.
- ΜΑΞΙΜΟΥ ΡΑΓΙΜΠΩ, Ἀναμνήσεις ἐξ Ἑλλάδος, Παρίσι 1825.
- ΔΙΟΝ. ΡΩΜΑ, Ἀρχεῖα - Ἐγγράφα, τόμος Α', Ἀθήναι 1825.
- ΝΙΚ. ΣΠΗΛΙΑΔΗ, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθήναι 1851.
- ΑΝΔΡΕΟΥ ΣΩΚΟΥ, Ἀπὸ τὸ Σούλι - Πέτα στὸ Μεσολόγγι, Ἀθήναι 1972.
- ΑΝΔΡΕΟΥ ΣΩΚΟΥ, Ὁ Στρατηγὸς Βαρνακιώτης, Ἀθήναι 1973.
- ΛΑΜΠΡΟΥ ΤΑΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Τὸ Κομπότι, Ἰωάννινα 1971.
- ΕΡΡΙΚΟΥ ΤΡΑΓΙΜΠΕΡ, Ἡμερολόγιον, μετάφρασις Χρ. Ἀποστολίδη, Ἀθήναι 1966.
- ΣΠΥΡ. ΤΡΙΚΟΤΠΗ, 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1882.
- ΙΩΑΝ. ΦΙΛΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1859-1860.
- Γ. ΦΙΝΛΕΤ', 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθήναι 1871.
- ΝΙΚ. ΦΤΣΕΝΤΖΙΔΟΥ, Συλλογὴ Αὐτογράφων Ἐπιστολῶν Ἀγωνιστῶν, Ἀλεξάνδρεια 1898.
- ΕΡΡΙΚΟΥ ΦΟΥΡΝΕΖΗ, Περιοδικὸν Ἑβδομάς, Ἀθήναι 1883.
- ΓΟΥΣΤΑΤΟΥ ΧΕΡΤΣΙΜΠΕΡΓΚ, 'Ιστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, μετάφρ. Καρολίδη, Ἀθήναι 1917.
- ΠΕΤΡΟΥ ΧΙΩΤΗ, 'Ιστορικὰ Ἀπομνημονεύματα, Κέρκυρα 1849.

Α Ρ Χ Ε Ι Α

ΓΕΝΙΚΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (Γ.Α.Κ.):

- 1) ΛΑΖΑΡΟΥ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΟΥΝΤΟΥΤΡΙΩΤΗ, τόμος 8ος καὶ 10ος.
- 2) ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ, φάκελλος 9ος.
- 3) 'Ιστορικὸν Ἀρχεῖον ΜΑΤΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, τόμος 5ος, τεύχος 2ον καὶ 3ον.
- 4) Μυστικὸν Πρωτόκολλον ΜΑΤΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, 1822.

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑΣ, Έκδοσις Βιβλιοθήκης τῆς Βουλῆς, τόμος 1ος ἕως 12ος.

ΑΡΧΕΙΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, Τμήμα Χειρογράφων Ἀγωνιστῶν.

ΑΡΧΕΙΟΝ ΠΑΝ. ΓΙΑΤΡΑΚΟΥ.

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΟΤΑΝΗΣ, Παράρτημα 1850.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΑΓΜΑΤΑ, Εἰς Ἐφημερίδας Κυβερνήσεως 1886 - 1840.
(Περ. Συνταξιοδοτήσεων).

Π Ε Ρ Ι Ο Δ Ι Κ Α :

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, τόμος Α', 1952, Ἰωάννινα.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ, Ἀθήναι, τόμος 1884, καὶ ΙΓ' 1971.

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ, ΣΠΥΡΟΥ ΛΑΜΠΡΟΥ, τόμος Α', ΙΔ', ΙΣΤ'.

ΕΒΔΟΜΑΣ, Ἀθήναι 1884 (Φιλέλληνες).

ΣΚΟΤΦΑΣ ΑΡΤΗΣ, τεύχη 8)1955, 7 καὶ 8)1957, 86)1975.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ :

ΓΕΝΙΚΗ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ, Πάπυρος - Λαρούς.

ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ ΗΛΙΟΥ.

Ε Φ Η Μ Ε Ρ Ι Δ Ε Σ :

ΓΕΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 1831.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Μεσολογγίου 1824-1825.

ΤΑ ΝΕΑ ΤΟΥ ΠΕΤΑ, Ἀθήναι 1978.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ ΑΡΤΗΣ, Ἀρτα 1975.

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΣΩΤΗΡ, Ἀθήναι 1884.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ:

Ἡ Μάχη τοῦ Σέλτσου, Ἀθήναι 1970.

Ἡ Ἐπανάστασις τῆς Ἄρτης τοῦ 1854, Ἀθήναι 1973.

Αἱ Ἐπαναστάσεις τῆς Ἄρτης τοῦ 1867 καὶ 1878, Ἀθήναι 1974.

Ὁ Γῶγος Μπακόλας, Ἰωάννινα 1978.

Ἡ Ἄρτα εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, Ἀθήναι 1978.

Ἡ πρὸς Ἡπειρον Ἐκστρατεία τὸ 1822 καὶ ἡ μάχη τοῦ Πέτα.

